Bessarabia Memorial Book

ʼAl admat Besarabiyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR Bertini, K. A. (K. Aharon), 1903-
TITLE 'Al admat Besarabiyah : divre meḥkar, zikhronot, reshimot, te'udot... li-kevi'at ha-demut shel Yahadutah.
DESCRIPT 3 v. : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT Jews -- Bessarabia (Moldova and Ukraine)
Bessarabia (Moldova and Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Bessarabia (Moldova and Ukraine)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

על אדמת ביסראביה / קובץ א׳

על אדמת ביסראביה

דברי מחקר, זכרונות, רשימות, תעודות ודברי ספרות
לקביעת הדמות של יהדותה

קובץ א׳

הוצאת איחוד האירגונים של יוצאי ביסראביה
תל-אביב תשי״ט

ערוך בידי ק. א. ברתיני

ועדת מערכת: ז. איגרת. ח. וייסאדלר, ב. י. מיכלי

דפוס „יהלום", תל־אביב

התוכן

בשער הקובץ

יהדות ביסראביה היתה, בתוקף נסיבות שונות, משך שנים רבות, בעיקר עד סוף מלחמת העולם הראשונה, מעין יהדות־ירכתיים. חייה נתרקמו כאילו בשוליהם של קיבוצים יהודיים אחרים במזרח אירופה, ורק בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נתגלתה עצמיותה עד כדי כך, שהפכה ממושפעת, כפי שהיתה קודם, למשפיעה על החיים היהודיים ברומניה „הגדולה" כולה. התגלותה זו באה לידי ביטוי בחייה הציבוריים והתרבותיים הלאומיים כאחד, על כל גוניהם ותסיסותיהם.

ברם, גם בתקופה קצרה זו לא חרגה יהדות ביסראביה מתחום מעמדה הצנוע ולא התיימרה בהבלט מעלותיה. יתירה מזו, במרוצת העשייה לא נתפנתה אפילו להסתכל בראי כדי לעמוד על דיוקן עצמה — והנה באה השואה. יהדות ביסראביה שתתה את חלקה מכוס התרעלה, ושרידיה ופליטיה ופזוריה, שנחלצו לאחר התאוששות לקראת עתידות אחרים, לא יכלו ולא רצו לשכוח את האז. ואם לא יכלו בשום פנים להשלים עם הרעיון שיחזרו לביסראביה בגופם, הרי נתרעדו בכאבי געגועים ונתעוררו לצבור רסיסי אבן וחול לשם הקמת יד־ושם לעברם.

עם כניסת הסוביטים לביסראביה, ששימשה מעין ראשית חתימה לפרק מפואר בקורות היהדות הביסראבית, הועלה מייד הרעיון אצל יוצאי ביסראביה על הקמת גל־עד כלשהו ליהדות זו. ולא ייפלא שכבר ב־1941 יצא הקובץ „ביסראביה" (בעריכת חיים שורר ויעקב פיכמן), שהיה בו מעין שירטוט ראשון לקביעת תחומיהם של החיים היהודיים שם. ומובן שלאחר השואה נתעוררו מוסדות ויחידים (בארצנו ובעולם היהודי כולו) לצרור בדברי ספר את זכרה ואת קווי דמותה של יהדות ביסראביה, בין שהדברים הוקדשו לכללותה, על

יסוד מחקרים ותעודות, ובין שהוקדשו לקהילות בודדות, לערים ולעיירות, או לאישים. בכל מה שנתפרסם עד כה, בעברית וביידיש, יש בוודאי משום תרומה נכבדה לחקר יהדות זו, בעיקר משום שפחות אולי מאשר על כל יהדות אחרת עשוי אתה למצוא חומר ראשוני לשם עיבוד שיטתי מקיף.

מערכת „על אדמת ביסראביה" התוותה לעצמה תכנית פחות או יותר מקיפה הנוגעת לדמותה של יהדות ביסראביה, כגון: האוכלוסיה היהודית ותולדותיה בתקופות שונות; הדימוגרפיה של האוכלוסיה היהודית בביסראביה, למן צמיחתה ועד ימינו, בכלל זה יהדות ביסראביה הסוביטית; מצבה הכלכלי של היהדות הביסראבית: החקלאות, המסחר, המלאכה והתעשייה, הקואופיראציה; החיים הציבוריים והפוליטיים: המאבק לאוטונומיה לאומית, העזרה הסוציאלית, התנועות הפוליטיות, הציונות על כל גוניה; החינוך והתרבות, העיתונות, התיאטרון היידי, המוזיקה על כל גילוייה השונים; הפולקלור היהודי הביסראבי; הספרות העברית והספרות היידית, בכלל זה יצירות שטרם ראו אור או שלא כונסו בספר; הרבנות והספרות הרבנית; החסידות והחסידים; הקהילות ואירגונן; היהדות הביסראבית וחלקה בבניין הארץ; חיי אישים יהודיים מביסראביה בכל השטחים; ביסראבאים בתפוצות ומוסדותיהם; השואה על כל שלביה; חיי הפליטים מביסראביה ברחבי ססס"ר בשנות המלחמה העולמית השניה; זכרונות ורשמים; תעודות ותמונות.

המערכת רואה בהיקף תכנית זו עבודה לשנים, ועל כן החליטה לפרסם את החומר קבצים-קבצים. עם סיום הדפסתו של הקובץ הראשון הזה כבר נמצאים בתיק המערכת מאמרים אחרים, ויש לקוות שגם קובץ שני יראה אור בקרוב.

ג. הוברמן

החסידות בביסראביה

ביסראביה לא נכללה במרכזי החסידות הראשונים, לא בתקופת צמיחתה, (1748—1780) ולא בתקופות המאוחרות — תקופת הגידול וההתפשטות, ותקופת ההסתערות של בתי הצדיקים עם ריבוי המרכזים הקטנים (1780—1815). דומה, שנהר דניסטר, הגבול הגיאוגרפי הטבעי, שימש כעין מחיצה בין פודוליה ערש החסידות לבין ביסראביה שכנתה. הגורמים היו רבים ושונים — התנאים הסוציאליים והפוליטיים, המצב התרבותי וכד׳. מתוך החומר ההיסטורי המצומצם על מצב היהודים בביסראביה מלפני דורות מצטיירים חיים רופפים ודלים בשטח התרבותי והציבורי, צמצום נקודות הישוב העירוני בעקב המלחמות התדירות בין ההוספודארים השונים וריכוז מרבית התושבים היהודיים בכפרים, לשם בטחון. מתוך החומר הזה ידוע על חורבנה של העיר המרכזית קישינוב ע״י הטאטארים בסוף המאה השבע עשרה, שנעתקה מעבר לנהר בוק, לשכונת רישקאנובקה, ועד לסוף המאה השמונה עשרה לא היתה לה תקומה. באותוה שכונה גם נבנה בית־הכנסת הגדול רק בתחילת המאה התשע עשרה (1816) 1). הקהילות היהודיות שהתקיימו בתוקף החוק היו מקופחות בעצמאותן ומסונפות לקהילת יאסי המולדבית, המכוונת והמכרעת. מובן, שאוירה כזו לא היתה מתאימה לחסידות, שבעצם מהותה חיפשה את הריכוז, את ההוויה הציבורית שבצוותא.

אולם אי אפשר להניח שהחסידות נשארה לגמרי זרה ובלתי ידועה בביסראביה. אי־אלו גרעינים חסידיים נתפזרו מאליהם בערבות ביסראביה, כי הרוח נשאם מעל גדות הדניסטר בדרכים שונות וסתומות. עדות לכך — אגדות וסיפורי עם, מקורות פחות או יותר היסטוריים, כמו ישיבתו על כס הרבנות בראשקוב־על־הדניסטר של ר׳ יעקב יוסף מפולנאה (1748 — 1752) בעל ה„תולדות יעקב יוסף", המטיף הראשון לחסידות, ואחריו, בסוף המאה השמונה עשרה, בנו ר׳ שמשון. הרי אי אפשר להעלות על הדעת שהשניים לא ניסו להחדיר שם את החסידות, את תורת רבם

הבעש"ט. לפי המקורות החסידיים היו לו לבעש"ט גם מתנגדים ו„היה מוכרח לשנות את מזלו ע"י שנוי מקום"[2]. המתנגדות והמחלוקת שצצה בעקבותיה התפשטה ועברה גם מעבר לנהר, כפי שידוע גם מן החרם במוהילוב-על־הדניסטר (1778) — „להוציא מכלל החברה את בני הכתות (השבתאים והחסידים) מסביבתה וגם מעבר לסביבתה"[3]. גם ר' יהושע העשיל מאופטה, בעל „אוהב ישראל", שימש, כידוע, ראש־הקהילה ואב"ד בעיר יאסי המולדבית (1811—1803). הוא היה אחד המטיפים ועמודי התווך של החסידות, ש„חיפש מקומות ללמד דברי אלוהים חיים ע"פ החסידות, לאיחוד ולקישור הלבבות לאביהם שבשמים ע"י הצדיק והיה מתחבר לאחב"י (לאחינו בני ישראל) ללמדם דברי אלוהים חיים"[4]. והרי הקהילות היהודיות בביסראביה, וביסראביה היהודית כולה, היתה כפופה למרותה של הקהילה המרכזית ביאסי, בחייה הרוחניים והתרבותיים.

בספרות החסידית נזכר שמה של העיר קישינוב כבר בתקופת ר' לייב שרה"ס (ת"צ—תקנ"א) באגדה אחת ע"ד הקיסר פראנץ יוסף[5]. וכן הוזכרה העיר בנדרי ע"י ר' יעקב יוסף מפולנאה: — „מעשה מאורע משנת תקכ"ט (1769) שסיפר לי אחד בעיר בנדרי שהנוהג מקדמת דנן שאין רשות למלך קידר להיכנס להמבצר השייך למלך ישמעאל ובשנה זו נכנס מלך קידר ולקח קנס משר העיר על שהניחו להכנס"[6]. אגב: בבנדרי ישב על כסא הרבנות הצדיק ר' לייב וורטהיים, נכד ר' שמשון וורטהיים מוינה, הידוע באגדות החסידות בשם ר' שמשון וינר. אין מהותו של הצדיק ר' לייב ידועה לפרטיה, כשם שאין תורתו ושטתו ידועות. ברשימת הצדיקים המפורטים, שנפטרו אחרי הבעש"ט, נקבעה גם שנת מותו, בשנת 1782 בערך[7]. יהודי בנדרי באו להשתטח על קברו, להדליק נרות ולהשאיר פתקאות ובקשות לפי הנוהג אצל חסידי פודוליה מימות הבעש"ט.

באגדות החסידיות מהתקופה ההיא מסופר ש„הבעש"ט עבר את הדניסטר"[8]. נכדו ר' אפרים מסדילקוב כתב עליו: „זקני זצ"ל היה עובר את הדניסטר בלי שום השבעה, רק היה מניח את חגורו ועבר עליו ואמר שבאמונה גדולה עבר"[9]. כן נשתמרו אי־אלו מנהגים ונוסחי תפילות בין יהודי ביסראביה יחד עם סיפורי עם ואגדה המשתייכים לתקופות הקדומות שבחסידות, כגון: אי אמירת „ושמרו" במקומות אחדים בליל שבת, ו„קשר של תפילין" מיוחד מזמנו של ר' שניאור זלמן מליאדי, שלפי סיפוריהם „איקלע פעם לאחת הערים בביסראביה בדרכו ממוהילוב על הדניסטר". הרב מאופטה, שהיה רב בעיר יאסי, קבע נוסחאות תפילה

והנהגות חסידיות שונים, סגולות ותרופות, ביניהן — אמירת „אדון עולם" לפני התפילה ואחרי התפילה, כסגולה לאהבת הבורא וכד', וכן „רזא דשבת" בליל שבת במקום „כגוונא", וקדושת „כתר" במקום „נעריצך", נוסח חסידי קוריץ וברשאד, הקלות בעניני טבילה ומקווה והשמטת פיוטים שונים בתפילת ימי נוראים, ביחוד של הקליר, המתיחסים להנוסח האמור. וגם ר' רפאל מברשאד, תלמידו של ר' פנחס מקוריץ, היה מגיע לגבולות ביסראביה, לדובוסאר ומעבר לדובוסאר, להפיץ את תורת רבו בין חסידיו ומעריציו 10).

יתכן שהאגדות והסיפורים האלה נשתזרו ע"י העם בכוח דמיונו, בערבוב הצורות, הזמנים והמקומות. אולם משהו היסטורי בוקע מהם, כעין הד ממרחקים. ויתכן שהתקיימו אי־אלו קיבוצים של חסידים, שמפחד הרבנים או מקנאת המשכילים שהתלקחה בסוף המאה השמונה עשרה, נשארו בודדים ולא ידועים. ידוע שר' ישראל מריז'ין קבע, לאחר גירושו מפלך קיוב, בתחילת המאה התשע־עשרה, את מקומו בקישינוב, ורק תחת לחץ השלטונות הרוסיים עבר ליאסי, ומשם לסאדיגורה. בנו ר' דב התישב בליאובה שבביסראביה. יש לשער שלולא הסביבה והזיקה החסידית, לא היתה מתעוררת נטיה כגון זו לא אצל ר' ישראל מריז'ין ולא אצל בנו.

בהיקף גדול מופיעה החסידות בביסראביה רק במאה התשע־עשרה, אחרי סיפוחה של ביסראביה לרוסיה ועקירת הגבולין בין אוקראינה לביסראביה. החסידות מפלסת לה נתיב בהדרגה, אבל היא חודרת אט־אט וכובשת. הסנוניות הראשונות היו — לפי סיפורי הזקנים — המתיישבים הראשונים במושבות היהודיות בביסראביה (1827—1845), רובם בני פודוליה, חסידים, חדורי רוח מסתורין והתלהבות, שלא עבודת אדמה משכה אותם, אלא הזכויות המיוחדות שהעניקה הממשלה הרוסית למתישבים היהודים. הם היו הציפרים שהביאו בכפות רגליהן מעפר החסידות — הווי, מנהגים ודפוסי חיים. סיפורים שונים נשתמרו עדיין בין יהודי המושבות — דומברובני, וורטוז'ני, בריצ'בה וכד' — על החסידים האלה, על התנהגותם ואורח חייהם, על הישיבה בצוותא בדמדומים בבית־התפילה בשבתות, ל„שלש־סעודות" ל„מלווה מלכה" או ביומא דהילולא לשם שמיעת סיפורי צדיקים, שהיו קולטים אותם בדחילו ומתוך דביקות והתפעלות. לפעמים היו מביאים מישהו מערי פודוליה הקרובות, שהיה משנן את תורת רבו בנגלה ובנסתר מתוך כיסופים נפשיים בליווי ניגוני חסידים וריקודים עד אור הבוקר.

הספרות החסידית מהתקופה ההיא משקפת כבר חיי חסידות בערים שונות בביסראביה יחד עם ביקורי צדיקים מפורסמים, כגון: ר׳ ישראל מריז׳ין, ר׳ משה צבי מסאווראן, ר׳ דוד מטולנה וכד׳. מופיעים גם חסידים ביסראביים ידועי שם הנקראים על שמות עירם, כנהוג. „פעם אחת — מסופר — בא חסיד אחד מסורוקה לבאיאן וסיפר שהחסיד המפורסם ר׳ נטע מסורוקה היה בס״ג (בסכנה גדולה) וכו׳ 11) „ר׳ משה-צבי מסאווראן (נפטר תר״ח) שבת פעם אחת בקישינוב ותיכף אחרי הסעודה נכנס לחדרו והתחיל לדבר על ענינים פשוטים בתכלית הפשטות״ 12). „האדמו״ר מריז׳ין אמר פעם אחת ביום המיוחס (ערב שבועות) בזה״ל: — הרב ממדז׳יבוש 13) היה מיוחס. אמר החסיד המופלג ר׳ מיכל מקישינוב — „היינט איז כבודו המיוחס״. (עכשיו כבודו הוא המיוחס) 14).

החסידות בביסראביה, כמוה כחסידות בכללה בתקופה ההיא, מתגלמת בצדיק. הוא היסוד והמאור שבהוויה, הפתילה ששלהבת החסידות אחוזה בו. בלי פתילה אין אור, אין חיות, אין חוטי קשר בין אלוהים והאדם, בין העולם העליון והעולם התחתון. החסידות ה„צדיקית״ הנמשכת מימות ר׳ ברוך ממדז׳יבוש, נתגבשה בדפוסי חיים מסויימים ע״י השושלת הצ׳רנובילית והסאדיגורית, „כובשי ביסראביה״, ביחד עם השתררות ורחבות, חצרות הומות מחסידים דורשי אלוהים, המסתופפים בצל הקדושה לבקש פרנסה ומחיה. הצדיק איננו אותו היצור הדמיוני הרוחני, „זו הנשמה החצובה מתחת לכסא כבודו יתברך״ 15) — כדברי אחד מראשוני החסידות, ר׳ יעקב יוסף מפולנאה, „שעסקו לפקח על עניני נשמה ורוחניות״ 16) ו„התדבקות בהצדיק לא תהא בשביל עניני החומר ופרנסה״ 17), אלא הצדיק בתור אוביקט למשאלות לבו של החסיד ולדרישותיו החמריות והחילוניות. ומכאן — השפעת גומלין מתמדת של הצדיק והחסיד. „הצדיקים — כותב ר׳ ברוך ממדז׳יבוש — הם קדושי עליון, שמנהיגים את עצמם בדרך כל הארץ ורוב דיבוריהם ועסקיהם הם בעניני עולם ובמדה כזו הם עובדים את ה׳״ 18). „הצדיק — אומר הריז׳ינאי — הוא מאור העולם ואם הוא בצמצום גם השפעתו היא מצומצמת״ 19.

החסידות בתפיסה זו היתה מתאימה לרוח היהדות הביסארבאית. היא היתה פשוטה וגם המונית בדרישותיה — תפילה, צדקה, ברכת המזון, דברי קדושה, ולפעמים — להסתכל בצדיק לשם קבלת השפעה. ככה היה מתנהג הריז׳ינאי — מספרת אגדה חסידית בשם בנו ר׳ דוד מצ׳ורטקוב —

באחד חוטא שבא לקבל תשובה ולהיות כאחד מהם, אמר לו האדמו״ר זצ״ל, שיתן פדיון, ושיהא נזהר בדברי קדושה, בתפילה ובברכת המזון ו„אשר יצר״ בסידור ושיהא נזהר להביט עליו 20). ככה התנהגו גם יתר הצדיקים בני דורו. ר׳ דוד מצ׳ורטקוב — מספרת אגדה בשמו — היה מתנהג כל ימיו לפי דרכי אביו זצ״ל 21).

אם בתולדות החסידות מגדירים את התקופה הזאת בתור תקופת „הזקנה״, הרי בשביל יהודי ביסראביה היתה זאת תקופת ההתעוררות. במקום הרוחניות המופשטת המעורפלת, המליכו את המוחשיות המובנה, שהיא בעצם גם רוחניות, אלא פשוטה ביותר ומדברת בשפה פשוטה ובמידות מוחשיות. והעיקר, היא מקנה להמון היהודי מקום ועמדה שחסרו לו עד כה.

בביסראביה החסידית תפסו מקום ניכר השושלות הסאדיגורית והצ׳ירנובילית. הראשונה — בעיקר במחוזות הצפוניים שעל גבול האוסטרי־רומני, השנייה — במחוזות הדרומיים ובערים המרכזיות — קישינוב, בלצי, בנדרי וכול׳. וסימני הגבולות ביתדות שנתקעו ע״י בתי־כנסת על שמות הצדיקים. במחוזות הצפוניים היו רוב בתי־הכנסת על שם השושלת הסאדיגורית — באיאן, שטיפאנשט, צ׳ורטקוב, הוסיאטין, סאדיגורה וכו׳. בדרום ובמרכז — על שם השושלת הצ׳רנובילית — טולנה, סקווירה, מאקארוב, צ׳ירנוביל וכד׳.

והפיצול הביא, כידוע, לידי מחלוקות. בתי כנסיות וקלויזים שימשו לפרקים מקום מועד לפורענות. אולם החסידות בביסראביה לא היתה לוחמת, ועל אחת כמה וכמה לא תוקפנית, לפיכך בוטלו מהר כל הטכסיסים האיסטרטגיים ושככו הרוחות. עובדה היא, למשל, שעד שנת 1847 היו קיימים בבנדרי בתי־כנסיות על שם צדיקי טולנה וסאדיגורה כאחד, וכן היה המצב ביתר ערי ביסראביה. מתוך 60—70 בתי־כנסיות בקישינוב, שהתקיימו עד הזמן האחרון , השתייכו מחציתם לשתי השושלות, וכן היה ביתר הערים ונקודות הישוב של היהודים. אבל קלויזים של חסידי בראצלאב היו במספר קטן מאד, ועוד פחות היה מספר בתי־הכנסיות של חסידי חב״ד בביסראביה. צאצאיה של משפחת שניאורסון, יוצאי חלציו של „הרב״, מייסד חסידות חב״ד, התיישבו בכמה ערים בביסראביה, כמו

בלצי, קישינוב, ושם יסדו גם בתי-כנסיות על שם רבם. הסבר לתופעה זו יש למצוא בכך שהחסידות הביסראבית לא הושתתה על יסודות העיון והשיטה. לפיכך לא היה ממילא מקום לשיטה הבראצלאבית ששמה את הדגש בניגון ובפיוט, ולא לחב"דית שעיקרה התבטא בעמקות, בהפשטה ובחריפות. החסידות הביסראבית הצטיינה, כאמור, בפשטותה ובכוח האמונה התמימה. חסרו אולי באמונה זו ההרמוניה והשלימות של החסידים הראשונים אולם חסרו גם התעיות והתהיות. באמונתם החזקה בצדיק ובכוח השפעתו היתה מעין תערובת של אופטימיות ופאטאליזם, בחינת גזירה היא מן השמים, אבל בכוחו של הצדיק להשפיע על הרצון העליון ולשנותה לטובה.

ברבות השנים היו חסידי ביסראביה דביקים בצדיקים שונים בעת ובעונה אחת. כל צדיק וזכותו והשפעתו. חסידי הצ׳רנובילים היו גם חסידי סאדיגורה, ולהפך. עמדה להם להסאדיגוריים זכות אבות שלהם: — ר׳ שלום מפוהרבישט, ר׳ אברהם מלאך, המגיד, הבעש"ט. שרשרת של זכויות שהדרת קדושה חופפת עליה, ראשה מגיע השמימה ומלאכי אלוהים עולים ויורדים בה. שיחותיהם של חסידי צ׳רנוביל ביחס ל„חצר" הסאדיגורית ההומה והעשירה עם תענוגי החיים שבה, התנדפו כמוץ בפני הקדושה. „שמו — היו מספרים — רמוז בפתיחת התורה"[22]. מאידך, היו חסידי סאדיגורה מתייחסים בהדרת כבוד לשושלת הצ׳רנובילית, שראשה, ר׳ נחום מצ׳רנוביל, היה מתלמידי „המגיד"[23], בעל תיקון המדות[24]. עני מדוכא שלא נהנה כל ימיו מכספי ציבור, איש המסתורין והעניוות. ופעם אחת, בימי גונטה וז׳יליזניאק (תקכ"ח — 1768), הציל בכוח תפילתו את העיר צ׳רנוביל מידי ראש הפורעים בונדארנקו, אירע נס והעיר נעשתה בן לילה מוקפת חומה, ובינתיים השיג חיל פולין את גדוד הפורעים ומנהיגו[25].

השפעתן של שתי השושלות בביסראביה היתה גדולה אפילו על המשכילים והמתבוללים למחצה. והרי גם המשכיל הראשון ברוסיה ריב"ל (ר׳ יצחק־בר לוינסון) היה ממעריציו של הריז׳ינאי והיה מתפאר בו[26]. לחינם נפל פחד השושלת הסאדיגורית על המשכילים בביסראביה; כשאחד מה„בנים" הגיש בקשה לשלטונות ברוסיה להרשות לו להתיישב בקישינוב, התנגדו המשכילים לכך בכל תוקף ופנו אל הממשלה והסבירו את גודל האסון הצפוי להשכלת היהודים ברוסיה, אם יותן הרשיון המבוקש[27].

בסוף המחצית השניה של המאה שעברה הופיע על הבמה החסידית

בביסראביה נכדו של ר' חנוך מאודיסקי, ר' שבתי מראשקוב, ולאחר מכן גם בנו ר' זלמינה, שהשפעתם על העם הפשוט היתה עצומה. הם כבשו את הלבבות בפשטותם, בדרישותיהם המצומצמות ובמופתיהם שקנו את לב ההמונים.

מעשי פלאים היו מייחסים בביסראביה גם ליתר הצדיקים. סיפורים ואגדות בשטח זה היו נפוצים בערים ובעיירות והיו עוברים מפה לפה בהתפעלות ובקדושה. היו נפוצים סיפורים על פריצים ובעלי-אחוזות שהיו שולחים „פדיונותיהם" השנתיים לצדיקים, מתוך הוקרה והערצה, ולפעמים מתוך פחד נסתר.

חסידי ביסראביה הצטיינו במידות נאות: בין העשירים היתה קיימת כעין התחרות בחלוקת צדקה לעניים לפני החגים, בהכנסת אורחים ואוכלי שולחנם, בהחזקת לומדי תורה, ישיבות, בתי תלמוד־תורה וכד'.

בקישינוב היו אי־אלו עשירים שהיו מתנהגים כדרך הצדיקים. היו להם בתי תפילה משלהם עם חדר מיוחד לתפילה ביחידות. בשבתות היו עורכים שולחנות במסב עניים וחסידים מאוכלי שולחנם, שהיו משמיעים דברי תורה, סיפורי צדיקים, פרקי זוהר וכד'. כן התיישבו בקישינוב משפחות אחדות של צדיקים וקרוביהם, שהיו נוטלים גדולה לעצמם והיו גם מקבלים „פתקאות". ברבות הימים חלה ירידה ונתגלו הרבה מקרים של הופעת צדיקים בקישינוב ובערים אחרות, שמוצאם לא היה ידוע, וכל פעולתם התבטאה בקבלת „פתקאות" ובהבטחות להושיע בעת צרה.

כשבאה הציונות לעולם היו הצדיקים על חסידיהם הביסראבאיים ממתנגדיה הקיצוניים. מתנגדים בחשאי ובגלוי, במעשים ובפעולות, בשנאה ובמשטמה. בבתים לא מעטים הופרע שלום הבית והמשפחה; קטטות ומריבות בין אבות ובנים הגיעו גם לידי שערוריה. החסידים אף קיימו מעין בולשת. ביחוד גדלה קפדנותם של חסידי טולנה ביחס לציונים. ד"ר י. ברנשטיין־כהן ז"ל ידע לספר על השיעורים בתולדות היהודים ובציונות, שהיה מנהל לנוער מבני החסידים, ולא פעם היה צריך להושיט עזרה רפואית לתלמידיו שספגו מלקות מידי הוריהם. ומעשה בשבעה בחורים מקישינוב, מבניהם של חסידי טולנה, שהתכוננו לברוח לארץ־ישראל, וכשנודע הדבר להוריהם, הספידו אותם בפומבי, קרעו „קריעה" וישבו לארץ „שבעה".

אחרי סיפוחה של ביסראביה לרומניה (1918) עברו הרבה צדיקים מבניהם ובני־בניהם של השושלות הצ'רנובילית והסאדיגורית לגור בביסראביה. בקישינוב התיישבו מרבית הצ'רנוביליים: צדיקי סקווירה,

מאקארוב, טולנה וכו׳. בערים אחרות ובעיירות — הסאדיגורדיים: — צדיקי שטיפאשט, באיאן, הוסיאטין וכו׳. אולם מספר החסידים פחת והלך. התנועה הציונית כבשה את לב העם, והציונים ירשו את ההתלהבות והדביקות החסידית.

הערות:

1) אנציקלופדיה רוסית־עברית. פטרבורג. 1912. ח׳ 11.
2) שבחי הבעש״ט. ברדיצ׳ב. תקצ״ח.
3) ש. דובנוב. תולדות החסידות. תל־אביב. תר״ץ.
4) אוהב ישראל. ליקוטים לפרשת יתרו. ווארשא. תרמ״א.
5) י. ווסרמן. השלוח. כרך י״ד. אגדה זו מובאה אצל א. כהנא. ספר החסידות.
6) בן פורת יוסף. קוריץ תקמ״א. דף פ״ו.
7) הילולא דצדיקיא. ווארשא.
8) שבחי בעש״ט. ברדיצ׳ב תקצ״ח.
9) דגל מחנה אפרים. וישלח. קוריץ תקע״א.
10) א. ב. גוטלובר. זכרונות ימי נעורי. „הבוקר אור״ 1881.
א. פרידקין. אברהם בער גאטלאבער און זיין עפּאָכע. ווילנא 1925.
11) תפארת ישראל. אמרי נועם. פיטריקוב תרס״ט.
12) עשר עטרות. פיטריקוב תרע״ג.
13) הכוונה, כנראה, לר׳ ברוך ממדז׳בוש, נכד הבעש״ט (1756—1812).
14) תפארת ישראל. אמרי נועם. הנ״ל.
15) תולדות יעקב יוסף. הקדמה. קוריץ תרמ״א.
16) בן פורת יוסף. דרוש לשה״ג.
17) כתונת פסים. בלק.
18) בוצינא דנהורא. פיטריקוב תרמ״ט.
19) תפארת ישראל. אמרי נועם על ר׳ ישראל מריזין.
20) דברי דוד. הוסיאטין תרנ״ו.
21) שם.
22) עשר אורות. פיטריקוב תרנ״ד.
23) שבחי הבעש״ט. ברדיצ׳ב תקצ״ח. דף י״ד מאור עינים. נשא.
24) מאור עינים. בשלח.
25) ש. דובנוב. תולדות החסידות. מובא גם בספרו של הרב גוטמן — ר׳ נחום מצ׳רנוביל.
26) תעודה בישראל. ווארשא 1878. הקדמת נטנזון.
27) אלכסנדר צדרבוים. כתר כהונה. אודיסה 1881. 143/145.

י ש ר א ל   ב ר מ ן

בפרוע פרעות

סערת הרוחות אחרי הפוגרום

הפוגרום הקישנובי, שפרץ ביום אחרון של פסח תרס"ג ושהדהים את כל העולם באכזריותו, נמשך רק יומיים, אך כלל בלהותיו רבצו עוד ימים רבים אחרי כן, לא רק על יהדות ביסראביה, אלא גם על יהדות רוסיה כולה. תנועת המחאה שהקיפה אז את כל העולם כמעט, עוררה חרדה אצל אנשי הרוח והמוסר מחד, והשתלהבות היצרים של המוני המוסתים ופורעי הפרעות, מאידך.

תנועת המחאה היתה רחבה ועצומה. בבית הנבחרים הבריטי הוגשה שאילתה מיוחדת על הצעדים שהממשלה אומרת לנקוט נגד מעשי הזוועות ברוסיה. בעשרות ערים גדולות באמריקה נערכו כשמונים אספות מחאה, שבהן נאמו מושלי מדינות, סינטורים, ראשי עיריות, פרופסורים, בישופים, רבנים, סופרים ואנשי מדע. בעתונים נדפסו מאה וחמשים מאמרים ראשיים על מאורע קישינוב. נתפרסמו שירים ומכתבי מחאה. נערכה פטיציה חתומה בידי 12544 אישים חשובים, שבה נדרש הצאר ניקולאי להפסיק את הרדיפות על היהודים בארצו. גל המחאות שהציף אז את כל העתונים באיטליה גרם לכך, שראש משטרת רומא נאלץ היה להודיע שהוא מהסס לקבל על עצמו את האחריות על חיי הקיסר ניקולאי, והבקור, שהלה התכונן להחזיר למלך איטליה, נדחה „לזמן בלתי מוגבל".

ברוסיה עצמה היו המחאות, מהן מתוך טעמי צנזורה ומהן מתוך הכרה פנימית, מכוונות נגד המוני העם והאינטליגנציה יותר מאשר נגד הממשלה. סופרים רבים, עם מקסים גורקי בראש, תלו את הקולר בעם הרוסי, והעתונים הליברליים התחילו מוכיחים ומאשימים זה את זה על כך שעברו בשתיקה עד עכשיו על דרכי הבלע וזרע השנאה שהפיצו עתונים מסויימים בין המוני העם נגד היהודים.

„האם באמת קרה הדבר באירופה, ועוד בראשית המאה העשרים ?" — שואל אז אז העתונאי המפורסם יורי ויסוליי בעתון „נובוסטי": „אין מלים בפי... אני מרגיש צער, חימה ויגון, ועל כולם — פחד ובושה... אני מתביש אף על פי שאני עצמי לא שדדתי, לא הרגתי, לא שברתי עצמות ולא קטלתי ילדים... אחי בני עמי שעשו זאת, ואני מעלה על עצמי כאילו אני עשיתי כל אלה... אני מתבייש להביט בפני איש יהודי, אני מתבייש שאיש רוסי אנכי, אחד מהחברה הרוסית... כולני אשמים, כולנו מוכתמים... אנה אשא חרפתי, חרפת עמי ?"

מזוועות הפרעות בקישינוב בתרס"ג

ברוח זו כתבו הרבה עתונים, ואפילו העתון „קיובליאנין", שהיה ידוע כעתון אנטישמי, יצא נגד הפורעים בדברים חריפים. 200 מגדולי הסופרים בפטרבורג, 140 רופאים פרסמו דברי מחאה חריפים. בחריפות רבה נערכו מכתבי ההשתתפות של 315 מגדולי הסופרים במוסקבה ושל ליב טולסטו וחבריו, שנשלחו לועד העזרה בקישינוב :

א. מזועזעים עד היסוד מתעלוליהן של חיות הטרף שעשו שמות ביהודי קישינוב, אנו מביעים את רגשי חרדתנו, רגשי חרפה צורבת בעד הקהל הנוצרי ורגשי התמרמרות נגד המסיתים הנבלים ששיסו את ההמונים ביהודים.

על החתום 315 סופרי מוסקבה.

ב. מזועזעים עד מעמקי הנפש עקב המעשים הנוראים שקרו בקי־שינוב, אנו מביעים בשברון לב את רגשי השתתפותנו בצערן של משפחות הקרבנות החפים מפשע, שהיו לטרף לשיני החיה הרעה אשר בנפש ההמו־נים, ואת רגשי חרדתנו על בני אדם שנהפכו לחיות טורפות. יחד עם זה אנו מביעים רגשי בוז בלי גבול לאלה שהסיתו את ההמונים ולכל אלה שהיו להם לעזר.

על החתום: ליב טולסטוי, הנסיך טרוביצקוי, הנסיך סומרטוב, פרופסור שטורוז׳נקו, פרופסור אוזורוב, ק. קריסטי, י. דאוידוב ואחרים.

אך מכל המאמרים, המחאות וגלויי הדעת שנתפרסמו אז הצטיין במיוחד נאומו הגדול של הבישוף אנטוני בכנסיה בז׳יטומיר, שנתפרסם אחר כך בעתון „נובוסטי". והרי קטעים ממנו:

„...אסור לשנוא את העם הנבחר, אהוב אלהים, שהמשיח ואמו הקדושה הם בשר מבשרו ודם מדמו. לא ביהודים האשם שהתנגדו למושיע ולא קבלו את תורתו. אצבע אלהים היא זאת, גזרת השגחה העליונה. אילו קבלוהו היהודים לא היו מקבלים אותו עובדי האלילים, ועד היום הזה היינו גם אנחנו משתחווים לפירון ולאלילים אחרים..."

„נוצרים! אם אלהים התנהג במדת הדין ולא סלח לפשעי בניו האמ־תיים, לענפים שצצו מגזע העץ הקדוש עצמו, על אחת כמה וכמה שלא יסלח לכם, הענפים הזרים שלא צצו ממנו, אלא רק נספחו עליו... השמר לך, נוצרי, אל תשפוך דם יהודי, שהוא דם משיחנו ודם אמו הקדושה, דם הנביאים ודם השליחים. אף לעם אחד מאומות העולם לא נבאו הנביאים עתיד מזהיר כמו שהבטיחו לעם ישראל באחרית הימים... והנה, בשעה שבכנסיות שלנו שרנו פסוקי אהבה: נחבק נא אחים, איש את רעהו ונסלחתם לשונאינו", השתולל מחוץ לכתלי הכנסיות המון פרוע ושכור, שדד רכוש, הרג אנשים, אנס נשים ורטש ילדים קטנים. לא קנאת דת היתה זאת. מי שמקנא קנאת אלהים אינו שודד ואינו גוזל. וההללו שדדו וגזלו את רכוש קרבנותיהם, שתו יין ונהנו מבשר קרבנותיהם...

„דעו לכם איפוא נוצרים, שאלהים אוהב את עמו ישראל אפילו בשעה שהוא קוצף עליו ומעניש, וזכרו את הפסוק:

„הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקם ושוב ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו!"

ברם, דברי המוסר והתוכחה של גדולי רוסיה ואישיה הדגולים לא עשו את פעולתם. סערת הרוחות בין ההמונים, ואפילו בין המעמד הבינוני והאינטליגנציה, וההסתה לפוגרומים חדשים, הלכו וגברו מיום ליום. לא רק מעיירות ומכפרים בביסראביה עצמה, שבהם פרצו פרעות, אלא גם מהרבה ערים גדולות בתחום המושב, מאודיסה ומקיוב, מריגה ומוויטבסק, מייקאטרינוסלב, מחרסון ומרוסטוב, מניקולייב וממינסק ומפול־טבה התחילו מתקבלות ידיעות מחרידות על ההסתה לפוגרומים בקרב האוכלוסיה הנוצרית. הבהלה הביאה את האוכלוסיה היהודית לידי אבדן עשתונות וגרמה לנדידה בלתי פוסקת מעיר לעיר, בלי לשקול במה בטוח מקום מקלטם החדש.

לא היה איפוא פלא בדבר, שלמרות האפשרויות שניתנו לכל הנפ־געים מבחינה חומרית להשתקם ולהסתדר מחדש בסכומי הכסף העצומים שזרמו בשפע לקופת ועד העזרה בקישינוב מכל ערי רוסיה, מאירופה, מאמריקה ומכל קצווי תבל, לא פג הדיכאון, ויהודי קישינוב והניזוקים והנפגעים לא ניגשו לקומם את הריסותיהם. מתוך שלדי הבתים ההרוסים נשקפו חורים שחורים שהיו פעם חלונות. על מרצפות הרחובות נשארו פזורים שברי כלים ורהיטים, קרעי בגדים, דפי ספרים קרועים, רסיסי זכוכית, וכל אלה היו מגואלים בדם ובנוצות; נוצות על המדרכות, נוצות על העצים, נוצות על הגגות ונוצות באוויר... ובתוך אותה מערבולת שוטטו יומם ולילה משמרות צבא, ופה ושם גם פועלים בטלים מכל עבודה ומעשה. בפרברים ניסו עוד כנופיות בריונים לקצות ביהודים, ובעיר גופה הופצו יום־יום, גם הודבקו בלילה על הקירות, כרוזי הסתה הקוראים לנקמה ביהודים „שהכשילו את השלטונות והצבא והכריחום לשים במאסר אנשים חפים מפשע"... השלטונות השתדלו להרגיע ולהבטיח, ובעיר שרר אמנם שקט, אבל היה זה שקט ספוג אימה ופחד.

הצער, המרירות והמתיחות בקרב הציבור היהודי גברו כששר הפלך, שבימי הפוגרום כמעט שהתעלם מכל המתרחש, נעשה פתאום פעיל. הוא הזמין אליו את נציגי כל חלקי הציבור היהודי עם הרב מטעם הממשלה, ר' מרדכי אטינגר בראש, והטיף להם דברי כיבושין לאמר: מדוע אינכם נרגעים? עליכם ועל כל בני עדתכם להסיר מלבכם כל טינה וכל רגש נקמה. יחזור כל איש ישראל לעבודתו ולמעשהו וישתדל לתת גם לפועלים הנוצרים עבודה ואפשרות להשתכר. המוזמנים שמעו את

דברי השר בלב קרוע ומורתח. איש מהם לא העיז לענות לו קשות, אך דבריו לא השפיעו על הציבור היהודי אף במעט. איש לא חזר לעבודתו. החנויות, אף אלה שלא נפגעו, לא נפתחו. המרירות והכעס שיתקו בלבבות כל רצון לעבודה ולפעולה, והפחד מפני „פסח שני" גבר מיום ליום.

הממשלה המרכזית, אשר בהודעתה הראשונה תיארה את הפוגרום כתוצאה מתגרה שנפלה בין יהודים ונוצרים, נרתעה סוף־סוף מפני דעת הקהל בעולם והחליטה להשקיט את הרוחות. המיניסטר פלאווה פיטר את שר הפלך פון־ראאבן בלי לחכות לבקשת פיטורין מצדו, כנהוג, ושלח חוזר טלגרפי לכל שרי הפלך בתחום המושב, שבו הוא מטיל עליהם את מלוא האחריות לסדר ולשלום וממלא את ידם לדכא בחזקת היד, ואפילו בנשק חם, כל נסיון קל לפרעות חדשות. גם השלטונות הצבאיים נצטוו לנקוט אמצעים חריפים בשעת הצורך. לא חסרה אפילו ג'יסטה מיוחדת במינה: בפקודת אחד הימים של המפקדה הצבאית בקישינוב פורסמה הודעה כי הקצין, שנמסר לדין על הרשותו לעצמו בשעת הפוגרום, בלי לקבל על כך הוראה מפורשת, להרביץ בפורעים ולהציל ממוות משפחה יהודית — זוכה בדין ואף קיבל אות הצטיינות.

גם המועצה הכנסייתית העליונה פקדה על כל ראשי הכמורה למקומותיהם להשתדל בכל כוח השפעתם להשקיט את רוחות „צאן מרעיתם" ולהטיף נגד שנאת הדת גם בבתי היראה וגם בשיחותיהם מחוצה להם.

ברם, על אף כל הפקודות האלה לא רוסנו ההמונים, ולא עוד אלא שגם העתונות האנטישמית, שבימים הראשונים אחרי הפוגרום נרתעה במקצת, נוכחה מהר לדעת כי אין הממשלה נוקטת נגדה אמצעים חריפים. לפיכך התאוששה ופתחה בהתקפה חדשה. באחד הימים פירסם העתון „נובויה וראמיה" כתבה מקישינוב, שבה תואר הפוגרום ברעי עקום, כאילו באותו יום שביעי באפריל התנפל המון יהודים על הנוצרים שיצאו לטייל בעיר, לבושים בגדי חג, והכום מכות רצח, ירו בהם ושפכו עליהם חומצת גפרית. כבר עם ההתנגשות הראשונה התגוללו על המדרכות ארבעה הרוגים נוצרים וששים ושבעה פצועים, ורק אחרי כן התאוששו הנוצרים והחליטו להתגונן ולעמוד על נפשם. בימים שאחרי הפוגרום מוצאים פעם בפעם בפינות נידחות בעיר הרוגים ופצועים מקרב הנוצרים.

גם קרושיוואן, המסית העיקרי לפרעות, המציא גירסה חדשה

למאורע והודיע בעתונו כי היהודים הם שגרמו לפוגרום בכוונה תחילה, כי אחרי כן צילמו את כל בעלי-המום והנכים שביניהם ושלחו את הצילומים לכל העולם בתור פצועים קשה מהפרעות כדי לסחוט כספים.

ולמרבה הרוגז לא הפריעה הצנזורה גם להבא לעתונים האנטיש־מיים להפיץ את שקריהם. ולא עוד אלא שהשלטונות גם הרשו לקרושיוואן ולצורר פרונין לאסוף נדבות לטובת משפחת הפורעים שנמצאו במאסר.

ושוב התחילו להתכנס בבתי המרזח, בעיקר במסבאה המפורסמת „מוסקבה״, אסיפות חשאיות, ועד מהרה נפוצו שמועות בעיר כי היהודים מתכוננים לעשות נקמה בנוצרים, כי שיברו וטימאו את הצלב הגדול אשר על פרשת הכבישים במבואות העיר. ומשנתקבלה הידיעה על פיטורי שר הפלך פון ראאבן ומפקד השטרה חנז׳נקוב, נפוצה בעיר כרזה חדשה המודיעה „לקהל הפרובוסלבי״, כי הללו פוטרו על שקיבלו שוחד מידי היהודים והפסיקו את הפוגרום ביומו השני בניגוד לרצונו של הצאר שציווה להכות ביהודים שלשה ימים שלמים. כרזה אחרת סיפרה כי פון ראאבן יצא לפטרבורג כדי להישבע לצאר כי להבא לא יוסיף להפריע את העם הפרבוסלבי מעשות שפטים ביהודים ועל מנת להציל את רוסיה, הואיל ועוד מעט יהיו ברוסיה שני ז׳ידים נגד נוצרי אחד 1).

באותם הימים קיבלו רבים מעסקני היהודים בקישינוב מכתבי איום בנוסח דלקמן:

„ז׳יד! אתה רצחת ילדים נוצרים, ואנחנו החלטנו לרצוח גם אותך. אתה יכול להינצל רק בתנאי שתקבל את הדת הפרבוסלבית, אנו נותנים לך ארכה של עשרה ימים, ועליך להחליט אם בוחר אתה בחיים או במות״.

ואילו לד״ר ברנשטין־כהן לא ניתנה אפילו ברירה זו. במכתב האיום שקבל הודיעו לו בדברים שאינם משתמעים לשתי פנים כי הוא נדון למות, על כן נאלץ אז לעזוב את קישינוב ולצאת לגור בחרקוב.

על השלטונות המקומיים עצמם נפלה אימה ופחד וכל אחד מצדו התחיל משתדל להרבות בדו״חות לשלטונות המרכזיים.

בדו״ח שלו מיום 12 במאי 1903 מודיע ראש הבולשת הפולקובניק ליוונדאל למחלקה הראשית לעניני משטרה, כי נודע לו מפי סוכניו שביום 25 במאי, הוא יום חגם, מתכוננים המוני קישינוב לחדש את הפרעות ביהו־דים לפי תכנית מסויימת. הם יפוצו בעיר בקבוצות קטנות של 2—3 אנשים, יתנפלו בבת אחת על בתי היהודים ויגמרו את המלאכה במשך כמה רגעים, ובטרם תופיע המשטרה יתפזרו בין המוני המטילים, בלי שייתפס אף אחד מהם 2).

במברקו מיום 14 במאי מודיע גם סגן שר־הפלך אוסטרוגוב לפלאווה, שנודע לו מפי סוכני הבולשת, כי ביום 15 במאי או בימים 25, 26 במאי, מתכוננים המוני הנוצרים בקישינוב להתנפל בבת אחת לפי אות מיוחד בכל חלקי העיר ולעשות טבח גדול ביהודים ובכל אלה שעוזרים להם ומגינים עליהם.

על זה ענה פלווה במברק בו ביום: יש לכם די משטרה וצבא לדכא כל נסיון להפרעת הסדר, אני מטיל עליך את כל האחריות! אז קרא סגן שר־הפלך אוסטרוגוב לישיבה דחופה, שבה השתתפו ראש מחלקת הז׳אנדארמים, הקטיגור הראשי של בית המשפט, מפקד צבא־המצב ומ־פקדי כל גדודי הצבא שבעיר. עובדה תכנית מפורטת שלפיה אפשר יהיה לדכא במשך מספר דקות כל נסיון לפרעות. לכל גדוד וגדוד נקבעה מראש עמדה מיוחדת, שעליו להופיע שמה לפי אות מיוחד. בימים 14, 15 במאי וביום 25 במאי על הצבא לתפוש את עמדותיו מבעוד בוקר, ואפילו שקט ישרור בעיר.

ובדו״ח שלו מיום 17.5 מודיע ליוונדאל ללאפוחין כדברים האלה:

„בליל 14.5 נעצרה ע״י משמר צבא ליד אחד הגשרים בדרך העירה קבוצת איכרים במספר 40—50 שהלכו יחפים ונעליהם על שכמם. על שאלת מפקד הפלוגה: „לאן אתם הולכים?״ ענו: אנו הולכים לקישינוב, כי הודיעו לנו שאין כוחותיהם של אנשי המקום מספיקים לקיים את מצוות הצאר להשמיד את היהודים. כשהודיע להם הקצין כי דבר זה אסור בהחלט, השתוממו והביעו בפניו את צערם על שאבד להם חצי יום עבודה בשדה, אך לא התנגדו וחזרו לכפריהם״. בדו״ח זה מוסיף ליוונדאל כי סערת הרוחות בקרב ההמונים גוברת והולכת ויש להניח כי באחד הימים תהיה התפרצות חזקה, אלא שסגן שר־הפלך נוקט אמצעים נמרצים וכו׳ וכו׳ [3].

אגב, לא למותר הוא לציין כאן שאפילו בין האחראים היו לא מעטים שבדו״חות שלהם הרשמיים ביותר לא יכלו להתגבר על הארס האנטישמי שהיה מפעפע בהם. בדו״ח למטה הראשי של המשטרה כותב סגנו של ראש מפקדת הז׳אנדרמריה במחוז אורהיוב את הדברים דלהלן:

„יש חשש להתחדשות הפרעות במקומות שונים בביסראביה, ודווקא באשמת היהודים אשר בחשדנותם ובפחדנותם הנובעות מטבעם ומאופיים הם רק מרגיזים את המוני הנוצרים בערי ביסראביה ובכפריה בכלל ובמחוז אורהיוב בפרט. גם למשטרה הם גורמים טרדות מרובות ומכריחים אותה לעמוד תמיד במצב הכן״.

„כשמופיע בעיירה או בכפר איכר או סתם נוצרי שהיהודים אינם מכירים אותו, מייד הם מתחילים להטרידו ומקיפים אותו בשאלות. „מי אתה? מאין באת ולמה באת?" קורה לפעמים שאותו אדם רוצה להתבדח קצת על חשבון פחדנותם ועונה „בתמימות": „באתי מקישינוב כדי לעורר את העם שיכו ביהודים", ואז עולה לו לאותו מסכן הלצתו ביוקר רב. היהודים מוסרים אותו מייד למשטרה ומעלילים עליו כל מיני עלילות, והמשטרה אין באפשרותה לשחררו ומוכרחה להחזיקו במאסר עד אשר יפורש מגבוה מה משפטו. היהודים משגיחים על המשטרה בשבע עיניים, מטלגרפים כפעם בפעם לשלטונות הגבוהים ודורשים תגבורת וצבא, ומושל המחוז מוכרח לשים לב לדרישותיהם ולתביעותיהם, כי על כן בימים בלתי שקטים אלה יש להתייחס בכובד ראש גם לכל מיני דברי־הבאי ושמועות פורחות הנפוצים במהירות הבזק על ידי היהודים עצמם וגורמים טרדות קשות למשטרה ולצבא. פעולות אלה מעוררות אי־רצון בקרב התושבים הנוצרים ושנאה גם למשטרה עצמה המגינה על היהודים ואינה מרשה לעם לשלם כגמולם לשונאי הנוצרים המנצלים אותם ומכנים אותם בשם חיות־פרא ושודדים ורוצחים. הנוצרים בכל מקומות מושבותיהם משתתפים בצערם וביסוריהם של אחיהם הנאשמים בפוגרום הקישינובי ושואלים מדוע מאשימים רק אותם ולא את היהודים המפירים חוק על כל צעד ושעל. 4).

לא ידוע מה ענה לאפוחין לאותו „פקיד אחראי" מחבריהם של קרושיוואן ופרונין. אך מסתבר שאפילו אותו „מסכן" נאלץ אז לעמוד על המשמר על אף דעותיו „האובייקטיביות", שכן לא היתה השעה כשרה להביאן בחשבון.

בדו"ח שלו מיום 22 במאי מודיע ליוונדאל ללאפוחין כי הפורעים, משנודע להם כי השמירה תהיה מעולה והצבא לא ייצא השנה למחנות הקייץ, החליטו לדחות את „חשבונם עם היהודים" לזמן בלתי מוגבל. ואכן, כבר ביום 28 באפריל נתקבלה פקודה מגבוה כי חיל־המשמר הקישינובי לא ייצא השנה למחנות הקיץ, והגדודים שהספיקו לצאת יוחזרו העירה. נראה שגם חוגי הממשלה המרכזית נבוכו מפני הגולם שנתמרד... יש לשער שפלאווה עצמו פנה לפובידונוסצב, ראש הסינוד הקדוש, בבקשה להשפיע על ראשי הכנסיה, ובמכתבו של הלה מיום 19 במאי 5) הוא מודיע לפלאווה כי נתן פקודה לכל הכמרים להרגיע את התושבים, להניאם ממעשי אלימות נגד היהודים ולהשפיע עליהם שיתנהגו לפי חוקי האהבה של הדת הנוצ־

רית. (על „חוקי האהבה" של אותו פובידונוסצב עוד ידובר באחד הפרקים הבאים).

מלבד נאומו הגדול של הבישוף אנטוני מז'יטומיר נתפרסמה בימים הראשונים אחרי הפוגרום גם איגרתו של יוהאן מקרונשטאדט, שהשפעתה על הציבור הרוסי היתה בשעתה גדולה מאד; באיגרתו הוא מוכיח את אחיו הנוצרים על שעשו נבלה גדולה והפכו את החג הקדוש לחגא ולגיהנום עלי אדמות... אילו ידע המשיח מה שעשו אנשים פרבוסלבים היה מוציא אותם מכלל בניו. לפיכך הוא מבקש ומתחנן מאחיו הנוצרים לבל יוסיפו לעשות מעשים כאלה. 6).

על האנדרלמוסיה ששררה אז במוחות האחראים לשלום הציבור יעיד המקרה דלהלן:

הואיל ונאומו של הבישוף אנטוני ומכתבו של יוהאן מקרונשטאדט היו חדורים רוח אנושית טהורה ובלי שמץ של תוכחה וקינטור כלפי השלטונות, החליטו ראשי הקהילה היהודית בקישינוב להפיצם בין המוני הנוצרים, כדי להשפיע עליהם ולהרגיעם. הם קיבלו את הרשיון הדרוש מהצנזורה, ואחד המו"לים ושמו בריטאן הוציאם בחוברת מיוחדת במספר עשרת אלפים טפסים וקבע את מחירה 5 קופיקות. לא הספיקו להפיץ כמה מאות טפסים עד שבאו שליחי מ"מ שר הפלך אוסטרוגוב והחרימו את כל המהדורה... הואיל והחוברת היתה ליגאלית ומודפסת ברשיון הצנזורה הגיש המו"ל בריטאן תביעת ממון נגד אוסטרוגוב. בינתיים הועבר אוסטרוגוב לקווקאז והמשפט נתברר שלא בנוכחותו. בתזכיר ההתנצלות ששלח הלה לבית המשפט 7) מתאר הוא את סערת הרוחות ששררה אז בקישינוב ואיך השתדל בכל מיני דרכים להרגיע את ההמונים, לפי דבריו פקד אז להחרים את החוברת הנ"ל רק אחרי שנודע לו כי תוכנה השפיע על ההמונים „כסילון נפט על מדורת אש". קוראי החוברת חירפו וגידפו וקיללו את בעלי הנאומים וכינו אותם בשם „עבדי היהודים".

רשעותו של אותו אוסטרוגוב אינה מוטלת בספק, אך ייתכן שדבריו באותו תזכיר היה להם על מה להסתמך. לא ברוח הנצרות אפשר היה אז להשפיע על ההמונים הפרועים לשמצה ועל מסיתיהם. לא מתוך אהבת ישראל, כמובן, עשה מה שעשה, אך גם לא מתוך שנאת ישראל. אחריות גדולה היתה אז מוטלת עליו וייתכן שעשה מה שעשה מתוך חשש רציני שדברי החוברת עלולים לקלקל. כראיה לדבר יכול לשמש טופס נאומו של המיטרופוליט המוסקבאי הקורא את התושבים הנוצרים לשלום

ולשקט [8]), הוא נדפס בדפוס הנהלת הפלך, שנמצא תחת השגחתו של אוסטרוגוב, במספר רב של טפסים, וגם הוא לא הופץ.

ואשר לדבריו של אותו „נוצרי אמתי", יוהאן מקרונשטאדט, הרי יצאו ימים מועטים והוא „חזר בתשובה", כנראה בהשפעת פרונין וחבריו, שכן פירסם בעתון „זנאמיה" של קרושיוואן, בגליון מיום 28 במאי, את המכתב דלקמן:

„לאחי הנוצרים בקישינוב!"

„לפי הידיעות הנוספות שקיבלתי נפקחו עיני לראות שבפוגרום בקישינוב אשמים אך ורק היהודים. הם הם שהכשילו את אחינו הנוצרים וגרמו לכל אותם מעשי האכזריות שבוצעו בימים 6, 7 באפריל, ובסופו של דבר סבלו מכל זה רק הם עצמם, הנוצרים המסכנים, היהודים קיבלו מידי אחיהם וגם מידי זרים סיפוק מלא, פי שניים ופי שלשה מאשר אבד להם — דבר זה נודע לי ממכתבים שקיבלתי מאנשים כנים וישרים הגרים בקישינוב מזמן ויודעים את המצב לאמתו. אי לזאת אני קורא לכם, אחי הנוצרים בקישינוב, סלחו־נא לי על דברי המוסר והתוכחה ששלחתי לכם. כל מה שעשיתם לא עשיתם אלא באשמת היהודים.

בזה אני מצרף 800 רובל לטובת הנוצרים שנכשלו וסבלו מה־פוגרום".

מה בין דבריו הראשונים של אותו ראש־כמרים לבין דבריו האח־רונים? — סופם מעיד על תחילתם.

פרשת משפטים

כבר במוצאי יום 7 באפריל, משנתקבלה הפקודה להפסיק את הפוגרום, נאסרו רבים מבין הפורעים שלא נשמעו לפקודה „להתפזר" והמשיכו „בעבודתם", או שנתפסו ברחוב ושללם בידם. בשמונה באפריל עם בוקר נאסרו כמה מאות איש שבביתם נמצא רכוש היהודים השדוד. בסך הכל נאסרו 816 איש. לפי פקודה שהוצאה בו ביום מטעם מפקד השוטרים מחויבים היו כל איש ואשה להביא אל המשטרה כל חפץ מרכוש היהודים הנמצא בידיהם. מובן שאיש לא הביא דבר, ורק למחרת הפקודה נמצאו והובאו על ידי השוטרים לתחנות המשטרה בכל חלקי העיר חפצים

וכלים שונים, שהושלכו בלילה על המדרכות והכבישים, ואז פנתה המשטרה לכל המעונינים שיבואו להכיר את חפציהם.

הנאסרים נמסרו ברובם לדין בקבוצות בנות 10—20 איש בעוון גניבה ושליחת יד ברכוש זר. טענותיהם של הנאשמים היו אופיניות. אלה שנתפשו ברחוב כשהחפצים בידיהם טענו שנתפשו בהיותם בדרך לאחת מתחנות המשטרה על מנת להחזירם. ואלה שהחפצים נמצאו בבתיהם טענו שלקחום במצב של שכרות, או שנעלמה מהם הלכה כי אסור לקחת דברים המתגוללים ברחוב. היה גם אחד שטען כי נפל על הסחורה מחמת המכה שהוכה מידי אחד החיילים בקת הרובה, ואחרי כן הובא אל המשטרה יחד עם הסחורה ששכב עליה...

חלק גדול מאותם הנאשמים שוחרר מחוסר הוכחות, ורובם נדונו למאסר, מחודש עד ששה חדשים, אחרי כן שוחרר גם חלק מאלה „בפקודת הרוממות" לעבודת הקיץ ועונשם נדחה לזמן בלתי מוגבל 9).

כשלוש מאות ושמונים איש נשארו במאסר חמור ונמסרו לדין בפני שופטים מושבעים בבית המשפט הגלילי, מהם בעוון שוד וגזל ומעשי אונס ומהם בעוון רצח או גרימת פצעי מות. החקירה נמסרה לידי החוקר בענ־ ינים חשובים פריינאט, ועריכת כתב האשמה הוטלה על התובע הכללי גורמיקין. בהגנה על הנאשמים האלה השתתפה קבוצת עורכי־דין מחוגי האנטישמיים, מהם מקומיים ומהם שבאו במיוחד לשם כך מפטרבורג, ובראשם הצורר הידוע עורך־הדין שמאקוב, שנתפרסם כעבור שנים במשפט בייליס. כדאי לציין כי משעמדו אחדים מן הפרקליטים על הפרטים ולמדו לדעת את הרקע של הפוגרום, משכו ידיהם מאותו משפט ועזבו את קי־ שינוב בעוד מועד.

מצד התביעה האזרחית, כלומר מצד הנפגעים, הופיעו נוסף על עורכי-הדין המקומיים גם גדולי הפרקליטים שבמדינה: קראבצ'בסקי, צקוריל קיש, זארודני, שישקו, ליטביצקי, קופרניק, קלמנוביץ, צבי־ לינג, פרגאמנט, סוקולוב, גרוזנברג ואחרים. כולם הופיעו שלא על מנת לקבל פרס.

לשבחה של הרשות המשפטית ברוסיה באותם הימים ייאמר כאן, כי בפסיעותיה הראשונות התייחסה הפרוקורטורה לתפקידה בצדק ובכובד ראש הראוי לתהילה, וכתב האשמה נערך ללא משוא פנים לשלטונות האדמיניסטראטיביים. בהרצאתו המפורטת למיניסטר המשפטים מתאר פולאן, התובע הכללי של לשכת המשפטים בגליל אודיסה, על יסוד חקירה מדוקדקת, את הפוגרום לפרטיו, בלי להעלים עובדות שיש בהן כדי להסיר

את הלוט מעל פרצופה של האדמיניסטרציה הקישינובית, והוא מאשים אותה לא רק ברשלנות ובחוסר פעולה, אלא גם בכוונות רעות. לא רק חשובי היהודים ונכבדיהם, כותב הוא, אלא גם אישים חשובים מקרב העדה הנוצרית, כגון ראש האצילים קרופנסקי, ראש בית המשפט קליפוב ואח־רים, מאשרים בפה מלא שהשלטונות המקומיים כאילו בכוונה תחלה לא נקטו שום אמצעים בשעה שהשודדים שדדו, הרסו בתים וחנויות ופצעו אנשים ללא כל פחד והיסוס לעיני המשטרה והצבא, שעמדו והסתכלו במראה בשויון נפש פלילי בלי להפריע. ולא עוד אלא ששר הפלך, שישב כל הזמן בביתו, ומפקד המשטרה, שבלה זמנו בביקורי חג, לא מצאו אפילו לנחוץ להפסיק את נגינת התזמורות הצבאיות בגני העיר, בשעה שמסביב בראש כל חוצות התגוללו הרוגים ופצועים. „אין שום ספק בדבר, מסיים פולאן, שהתנהגות השלטונות המקומיים יכלה במידה ידועה להתפרש בעיני הפורעים כאסמכתא לכך שהפקודה להכות ביהודים ניתנה מגבוה...” בסוף דבריו מציע פולאן לשלוח באופן דחוף לקישינוב חוקר מיוחד לענ־ינים חשובים לשם בקורת מעשיהם והתנהגותם של האדמיניסטרציה הקי־שינובית בשעת הפוגרום. והוא מוסיף שדיעה זו הושמעה גם מפי לאפוחין בשעת ביקורו בקישינוב 10).

הרצאתו של פולאן, שרק תמציתה הובאה כאן, יכלה להביא לידי תוצאות גורליות ומכריעות לגבי ראשי האדמיניסטרציה הקישינובית, אך היא נשארה גנוזה בארכיון המיניסטריום והתוצאות לא באו (פרט לפיטורי שר הפלך ומפקד המשטרה שנעשו באורח אדמיניסטרטיבי)... מסתבר שלפי „לחץ גבוה ממקום גבוה” נעלמה כל אותה קטיגוריה מכתב־ההאשמה הרשמי ונשארו רק ההוכחות נגד הפורעים והמרצחים שלא מבני עליה.

הפרקליטים מצד התביעה האזרחית, שלא ידעו על הרצאתו הסודית של פולאן, משנוכחו כי בכתב ההאשמה הרשמי לא נאמר דבר וחצי דבר על פעולותיהם של השלטונות המקומיים, שאשמתם לא היתה מוטלת בשום ספק, הטילו פסול בעבודתה של הפרוקורטורה המקומית וחשדוה בסילוף המציאות והעלמת העובדות בכוונה תחילה. הם דרשו חקירה נוספת פומ־בית ובלתי משוחדת. ומשלא נתמלאה דרישתם, פתחו משרד מיוחד וניגשו לחקירה מקבילה משלהם ועל דעת עצמם.

כתוצאה מכך פרצו סכסוכים חריפים ונתהווה מצב בלתי נורמלי שאין לא תקדים בתולדות המשפט. שני חלקי התביעה, כלומר הפרוקור־טורה והתביעה האזרחית, שבדרך כלל, במשפטים נורמליים, דרכם לפעול מתוך אחדות גמורה, מתוך עבודת גומלין ואימון הדדי, הופיעו במשפט

זה כשני כוחות מתנגדים ועוינים זה את זה. הפרוקורטורה, אף על פי שידעה את האמת לא פחות ממה שהעלתה החקירה המקבילה, היתה מוכ־רחה לפעול לפי הוראותיהם של הממונים עליה מגבוה. ואילו התביעה האזרחית היתה מעוניינת להגיע בחקירתה אל הממונים עצמם ואל החול־שים עליהם 11).

הסכסוך בין שני הצדדים החריף עד כדי כך, שבמכתבו אל פולאן מודיע גורמיקין, התובע הכללי בקישינוב, כי עורכי הדין, והוא פורט משמם של כמעט כל חברי התביעה האורחית, התיישבו בקישינוב בק־ביעות ומנהלים חקירה מקבילה על דעת עצמם במטרה להפיק מזה תועלת פרטית... הם משתדלים: א) למסור לדין את כל האדמיניסטרציה עם שר הפלך בראשה, כדי לעורר משפט גדול שינחיל להם פרסום עולמי... ב) להעביר את המשפט לפסים מיוחדים ולכוונו כך, שעם הדיונים תעלה על הפרק שאלת היהודים והרדיפות עליהם מצד הממשלה. ג) להושיב על ספסל הנאשמים את עשירי הנוצרים בקישינוב כדי לקבל מהם פיצויים בסכומים גדולים. הם משתדלים שהחקירה תימשך זמן רב כדי שלא תיפסק קבלת משכורתם השמנה שהם מקבלים מקופת הקרן לעזרה יורי־דית שועד העזרה הקציב בשבילה ארבעים אלף רובל, ועוד ידו נטויה להגדילה, שכן הסכומים הזורמים לטובת נפגעי קישינוב הם גדולים ועצומים. ולא נתקררה דעתו של גורמיקין עד שהוא הולך ומפרט את הס־כומים הענקיים שכל אחד מהפרקליטים מקבל מדי חודש בחדשו בעד הבקשות והתביעות שהם מגישים ומוסיפים להגיש בשם הנפגעים, בלי שיתבקשו לכך מצד מישהו, הם כותבים בקשות ומזמינים אנשים לחתום עליהם בתורת נפגעים... מעשים אלה גורמים לכך שהציבור הנוצרי תוסס וסוער מאין תקווה להרגעה 12).

אותו גורמיקין היה ידוע בעיר כאדם ישר ובלתי משוחד. גם הד״ר משה סלוצקי מתאר אותו בזכרונותיו כאדם מתקדם ורחוק מאנטי־שמיות 13). וכפי שהיה ידוע אז, היו האנטישמיים מתאוננים עליו ומאשי־מים אותו כי הוא משוחד מצד היהודים ורודף באף ובחימה את הנוצרים המסכנים, נאשמי הפוגרום. והדברים הגיעו לידי כך שהוא היה מוכרח להתנצל בפני גבוהים ממנו. בכתב התשובה שלו למיניסטריון הוא מכחיש את דברי האנטישמיים, ואפילו את ההודעה הרשמית הראשונה של הממ־שלה, וקובע כי אין קורטוב של אמת בבדויות על האשה והילד בסחרחורת שהיהודים התנפלו עליה ועל נוצרים אחרים שהגנו עליה, והוא מסיים בדברים אלה: „אף יהודי אחד לא נתן אמתלה להתאונן עליו ואף נוצרי

אחד לא סבל מידי יהודי. ואם יש נוצרי כזה יבוא נא לפני ויביא הוכחות, ואז אמסור לדין את היהודי ההוא" 14).

מה קרה איפוא פתאום לאותו בן אדם שהפך את קערתו על פיה, ושפך קיתון של דיבות ושקרים על פניהם של גדולי הפרקליטים שמסרו זמנם וכשרונם שלא על מנת לקבל פרס למען האמת והצדק? משמע שאותו אגרוף תקיף וחשאי, שהיה תלוי על ראשי המשתתפים באותו משפט והיה מכוון את מעשיהם, הוא שהביא לידי כך שאפילו פקידים ישרים מסוגו של גורמיקין נאלצו להקדיח תבשילם ולהימנע מפעולות שהיה בהן כדי לסכן את מעמדם. וכפי שנראה להלן, בהמשך המשפט, לא נוקה אפילו אב בית הדין עצמו מאותו לחץ.

כתוצאה מתלונת גורמיקין נגד עורכי הדין נתקבלה פקודת המח־לקה למשפטים אל הפרוקורטורה המקומית, שמכאן ואילך עליה להשאיר ללא תוצאות את כל הבקשות והקובלנות שתוגשנה אחרי חתימת כתב האשמה, שנערך „על יסוד העובדות" שהעלתה החקירה הראשונה. גם בית־הדין מצדו נצטווה על ידי המיניסטר לא להרשות שום חקירה נוספת, ולמהר ולגמור את המשפטים הללו שהד דיוניהם מגיע לחוץ לארץ וממשיץ את שמה הטוב של רוסיה 15).

„הלחץ הגבוה" בא, כפי שנתברר אחרי כן, לא מצד משרד המש־פטים, אלא ממקום אחר. כשהתנגד מוראביוב, מיניסטר המפטים, לדרי־שתו של פלאווה שהמשפטים יתנהלו בדלתיים סגורות, התערב „מישהו" בדבר וניצחה דעתו של פלאווה.

הדברים הגיעו לידי כך שאפילו פולאן, אשר בראשונה הציע למסור לדין את ראשי האדמיניסטרציה הקישינובית, הצטרף באחרונה להצעת הדלתיים הסגורות, מתוך „נימוק פטריוטי", כמובן. „שכן אי אפשר היה לבלום את פיהם של חברי התביעה האזרחית בשעת שיגלו את קלונה של אותה אדמיניסטרציה וגם קשה יהיה להכחיש את דבריהם המבוססים על עובדות. פרסום הדברים בעתונות יתן פתחון פה למהפכנים ומתנגדי המשטר בארץ ובחוץ לארץ — וכדי בזיון וקצף 16).

ברם, הדלתיים נסגרו רק בחלקן, כלומר רק בשביל העתונות הרוסית, ואילו עתוני אירופה ואמריקה היו מפרסמים מדי יום ביומו פרו־טוקולים כמעט סטינוגרפיים ממהלך המשפט. הידיעות המפורטות היו נשלחת על ידי איש עתי לתחנת אונגני אשר על הגבול הרומני והיו נמסרות לעתונאי חוץ, שחיכו במקומות מיוחדים ליד הגבול.

אב בית־הדין דוידוב, ראש לשכת המשפטים באודיסה, היה ידוע

גם הוא כאדם בעל השקפות פרוגרסיביות ורחוק מאנטישמיות. בתחילה היה מתייחס לחברי התביעה האזרחית בכבוד הראוי, וניתן להם לדבר ולפעול בלי מפריע. ברם, משהעירו לו מגבוה כי דברי הפרקליטים מת־פרסמים בעתוני חו״ל ומשנדרש בתוקף למהר ולגמור את המשפטים, התחיל להצר צעדיהם של עורכי־הדין ולבלום את פיהם באמתלאות כי „אין הדברים נוגעים לעניין״ וכדומה. בעל האגרוף החשאי שהיה תלוי מעל לראשם של אנשי המשפט, לא הסתפק בהערות וברמזים בלבד, אלא הושיב לדוידוב את האורב בחדר בדמות צ׳רנולנסקי, ראש הז׳נדרמריה, שהיה נוכח כל הזמן באולם המשפט ומנהל „רשימות סודיות״ 17) ושולח אותן לדיפארטאמנט שלו.

פרצופו המוסרי של אותו צרנולנסקי היה מוכר לדוידוב מתוך הדו״חות של אחרי הפוגרום לדיפארטאמנט המשטרה, שבהם קבע כי ה„ביסראביץ״ הוא עתון מאד אובייקטיבי, כי האגודות המהפכניות הן שהסיתו את ההמונים לפרעות נגד הממשלה, אך הנשק הופנה נגד המהפ־כנים עצמם, כלומר, נגד היהודים. ועכשיו הם מתאוננים ומטילים אשמה על הממשלה: כי בדרך כלל לא היה זה פוגרום, אלא תגרה בין יהודים ונוצרים, והמשטרה השתמשה בכל כוחה להפריד בין המתקוטטים 18).

וקל היה לו לדוידוב לשער עד כמה אובייקטיביות תהיינה הרשימות של אותו־בר־נש, והוא לא טעה. והנה קטעים מתוך אותן הרשימות:

„עורכי הדין (רשימה מפורטת) מתנהגים בחוצפה, מתעללים בנא־שמים, ועדיהם מבלבלים אותם בכל מיני שאלות אירוניות ופרובוקטיביות ומשתדלים להטיל צל גם על השלטונות, כאילו הכל נעשה בידיעתם ובהסכמתם. בין קרובי הנפגעים, שהורשו להיות נוכחים במשפט הסגור, ישנם גם אנשים חשודים הנמצאים תחת השגחת הבולשת, ואלה הם: (רשימה של 11 שמות)״.

„...אחד מחברי התביעה עורך־הדין זירוטובסקי אינו משתתף בדיו־נים כלל וכלל, אלא יושב כל הזמן ורושם סטינוגרפית. מאחוריו עומדים שלשה ז׳ידים (כך כתוב במקור) מקרובי הנפגעים, שהורשו משום־מה להימצא באולם, מחדדים לו את העפרונות ומגישים לו כל מה שדרוש לו... עוד שלשה מאותם הקרובים רושמים בפנקסיהם... ומכאן פתרון החידה מאין מגיעות ריפורטאז׳ות סטינוגרפיות לעתונים „טיימס״ ו„נייע פרייע פרעסע״.

„...קאראבצ׳בסקי וחבריו דורשים להוציא מאולם המשפט את חברי קורפוס הז׳נדרמים, שמשום־מה אינם מוצאים חן בעיניהם. בישיבה של

אתמול הטיח קאראבבצ׳בסקי כלפינו: ׳לשם מה יושבים כאן הבלשים הללו?״ וכשניסה הקצין שוורץ לענות לו דבר, התריס כנגדו וקרא: „למה אתה נמצא כאן? לך לעזאזל! הגשנו תביעה נגדו על עלבון פקיד אחראי בשעת מילוי תפקידו״ 19).

ואמנם לא רק נוכחותם של הז׳אנדארמים הרגיזה את הפרקליטים, אלא גם התנהגותו של אב בית־הדין, שכאילו הסכים להימצא כל הזמן תחת פיקוחם. התקריות הלכו ורבו, ובאחד מנאומיו אמר קאראבבצ׳בסקי בין היתר:

„אנו דורשים חקירת מילואים. אותנו מעניינת לא הכמות, כלומר מספר הנאשמים, אלא האיכות, כלומר מקור הרעה. העם היהודי שסבל מהפוגרום רוצה לדעת מי הם מחולליו... הפרוקורטורה ניהלה חקירה נגד הפורעים בלבד, ולא נגד שולחיהם ומשסיהם... כל העובדות מוכיחות כי היהודים הוכו לא מפני שהם יהודים, כלומר, בני דת אחרת, וגם לא מטעמים כלכליים, אלא מפני שנמצאים בתוכם מהפכנים, מתנגדי המשטר הקיים... לא כפרט אלא כבאי־כוח העם היהודי, העם הרוסי, כל אירופה כולה וכל העולם הנאור; אנו מעוניינים לגלות לא רק את העובדות, אלא גם את הגורמים שהביאו לידי מעשי הזוועות. רק על יסוד חקירה חדשה, מקיפה, ובלתי משוחדת, תוכלו להוציא לאור משפט 20).

ובסופו של דבר, כשדחה בית־הדין את הדרישה לחקירה נוספת, החליטו חברי התביעה האזרחית לעזוב את המשפט באמצע הדיונים. לפני צאתם מסר הפרקליט זארודני את ההודעה הבאה:

„מאחר שבית-הדין דחה את דרישתנו הצודקת בדבר חקירת מי־לואים, באנו לכלל דיעה, שעל ספסל הנאשמים יושבים לא האשמים הא־מיתיים שמקומם כאן, אלא אנשים חשוכים, שהיו בידיהם כחומר ביד היוצר. והואיל ואין לנו כל תקווה שבמסיבות אלה יוצא משפט צדק, אנו מוכרחים לסלק ידינו ממשפט זה. אתם תגמרו בלעדינו את ההצגה הבלתי מעניינת״.

אחרי הודעה זו עזבו הפרקליטים את האולם באופן הפגנתי.

כוונותיהם של אותם האנשים הדגולים ודאי שהיו רצויות. אך אי אפשר שלא לציין כאן כי צעדם האחרון היה פזיז ובלתי מחושב. מתוך רדיפה אחרי הצדק מסרו את הצדק בידי הרשע... הם צדקו בדרישתם שיד המשפט צריכה היתה להשיג את הפושעים החשובים שהצליחו להת־חמק, אבל אסור היה להם לנקות במחי יד אחת את אלה שנקראו בפיהם „חומר ביד היוצר״. כל אותם המרצחים, מרטשי בטני הרות, תוקעי מס־

מרות בגלגולות אנשים חיים, שוחטי ילדים ומאנסי נשים, נהפכו פתאום לא רק בעיני עצמם, אלא גם בעיני אחרים, לכבשות תמימות, קרבנות משסיהם ומסיתיהם... צעדם של הפרקליטים גרם לכך שהמצב נעשה כמעט מגוחך. אחדים מחברי ההגנה, עורכי הדין פיריבראזוב, ז׳דאנוב ואחרים, מתוך שמצאו בנימוקיהם של חברי התביעה טובת־הנאה לשולחיהם הפור־עים מן השורה, נצטרפו גם הם לדרישתם, ומשנדחתה הדרישה הצטרפו גם למחאה ועזבו את האולם יחד עם חברי התביעה 21). אצל חברי התביעה גבר רגש הצדק על המנטאליות הפרופסיונלית, ואצל חברי ההגנה גבר התכסיס הפרופסיונלי על רגש האנטישמיות. ומתוך כוונות מנוגדות נת־אחדו הקצוות...

ייתכן שאלמלא עזבו חברי התביעה את המשפט והיו מכוונים את חציהם ישר ללבות המרצחים ולוחצים אותם אל הקיר, אפשר שפיהם היה נפתח מאליו בדרישה להביא הנה את מסיתיהם ומדיחיהם. ומשלא עשו התובעים כך, העלו חרס בידם.

נאום ההגנה הארוך של האנטישמי שמאקוב היה איפוא כמעט מיותר. על סמך הודעתם של חברי התביעה שכמעט ואין להם כלום נגד אלה היושבים על ספסל הנאשמים, אלא רק כנגד שולחיהם, היתה הרשות בידי השופטים לזכות את כל אותם הרוצחים והשודדים. ואם בכל זאת יצא פסק־דינם של רבים מהנאשמים לעבודת פרך לתקופות שונות עם שלילת זכויותיהם, הרי זה מוכיח שהשופטים היו פחות אובייקטיביים, אך גם פחות סלחנים, מחברי התביעה.

יתר המשפטים נמשכו עוד זמן רב, אך הקהל חדל להתעניין בהם. היו מספרים שהצאר נותן חנינה לכל הנוצרים. ברם, בין התעודות אשר בארכיון הפוגרום לא נמצאו הוכחות לכך.

תביעות כספיות שהוגשו מצד קבוצות ניזוקים אל הסינאט, בית הדין העליון של הממלכה, נגד פון ראאבן ונגד מפקד המשטרה חנז׳נקוב, נדחו מתוך נימוק שנזקיהם של נפגעי הפוגרום הוחזרו מן הכספים שנת־קבלו מכל ערי רוסיה, אירופה ואמריקה.

מראי מקומות

1) טפסי הכרזות האלה ועוד הרבה אחרות נמצאו אחרי המהפכה ברוסיה בארכיונים של משרדי המשטרה והמשפטים. לפי הנסיך אורוסוב („רשימות של שר פלך", רוסית, קישינוב 1903־4, עמ׳ 10), ששירת בתקופה ההיא בביסראביה,

תפס החומר על הפוגרום הקישינובי רק בדיפארטאמנט של המשטרה ארבעה כרכים. יש לשער כי בדיפארטאמנט למשפטים היה נפח החומר עוד יותר גדול. אחרי המהפכה נמצא בארכיונים של שני הדיפארטאמנטים רק חלק מכל אותם המסמכים והתעודות, בעיקר חליפת המכתבים בין השלטונות המקומיים האדמיניסטראטיביים והיורידיים ובין השלטונות הגבוהים. בשנת 1919 הופיע אותו חלק מן החומר בשני כרכים בעריכת ש. דובנוב וג. אדמוני בשם: „מקורות לתולדות הפוגרומים ברוסיה" (רוסית), פטרוגרד 1919.

ברשימות הנוכחיות אני מביא רק תמציתן של התעודות, לפי הצורך.

2) מקורות לתולדות הפוגרומים ברוסיה הנ"ל כרך א' עמ' 226, 3) שם 234. 4) שם 227, 230. 5) שם 322. 6) שם 352. 7) שם 349. 8) הטופס נמצא בארכיון של ביאליק. 9) מקורות לתולדות הפוגרומים ברוסיה ש. דובנוב וי. אדמוני עמ' 170, 176, 189. 10) שם 131, 132. 11) שם 318. 12) שם 192. 13) ד"ר משה סלוצקי בספרו הרוסי „בימים עגומים" (קישינוב, 1927) 14) מקורות לתולדות הפוגרום עמ' 202. 15) 196, 318. 16) שם 170. 17) שם 223, 272. כל אותן הרשימות נמצאות בארכיון תחת הכותרת „רשימות סודיות", 18) שם 140, 149. 19) 273, 275. 20) שם 231. 21) שם 287. ברשימה סודית של צ'רנולנסקי.

ד״ר פ. בלצן

ה„מרכז" בקישינוב

(זכרונות ורשמים)

מה שקדם לו: מעדון „החבר"

עם פרוץ מהפכת פברואר בשנת 1917, בחדשי הדבש שלה, נדמה היה לנו כי הגיע הזמן שגם אנחנו, הציונים, נוכל לפעול בגלוי, בלי מורא ופחד; נוכל בפומבי, קבל עם, קבל ההפגנות של המפלגות הסוציאליסטיות, לבוא בפני ההמונים היהודיים ולהסביר להם מה רצוננו, מה דרכנו; איך אנחנו מתארים לנו את פתרון השאלה היהודית. בזמן הראשון ניתנה לנו אמנם האפשרות להפיץ את רעיוננו מעל כל הבמות הפומביות בעיר. אך הרגשנו את הצורך ליצור בית משלנו, בית ועד לשוחרי רעיוננו, בית שיעמוד לרשותנו בכל עת מצוא ושבו נוכל לפתח ולרכז את פעולתנו.

זאת היתה הרגשתנו, הרגשת הנוער. גם „המבוגרים": ד״ר כהן־ברנשטיין, נ. מ. רויטמן, מ. א. גוטליב ועוד, הכירו בצורך החיוני הזה. אולם מדי פעם ופעם, בבואנו לפניהם בדרישה זו, היו שואלים אותנו בפשטות ובפיכחות שלא היתה אפשרות לעמוד בפניהן: „ומאין תקחו כסף?" ואנחנו דלים וריקים, ללא קרנות כל שהן, ללא מקורות כספיים.

ברם, היה ברעיון זה משהו חדש, מושך ומרתיע כאחד. משהו שלא מתקבל בקלות על דעתם של מבוגרים, מלומדי נסיון, נסיון מר שבלי תקציב אי אפשר לזוז: מועדון? ציוני? בראותנו את קטנות האמונה של „המבוגרים" החלטנו, אחרי דיונים ושיקולים, לבצע את התוכנית בכוחו־תינו אנו — בכוחות הנוער.

וברחוב סינאדינו היה בית שהשתייך לקהילה, ובו בית ספר עברי, „תלמוד־תורה של חאריק", מאושר מטעם הממשלה. בית ספר עממי עברי עם תוכנית ממשלתית, לפיה מקבלים התלמידים בסוף שנת הלימודים חופש כבכל בתי הספר הרשמיים במדינה לכל ימי הקיץ. במשך חודשי הקיץ היה הבנין עומד סגור ללא שימוש. והנה עלה בדעתנו לנצל את הבנין, לפחות בחודשי הקיץ, לצורכי מועדון ציוני.

באחד הימים התייצבתי בפני האדון ליכטמן, אחד מפרנסי הקהילה שבפיקוחו נמצאו הבתים הציבוריים של הקהילה היהודית והצעתי לו שיתן לנו לצורכי תנועתנו („החבר״) את הבית הזה, כולו או חלקו, לחודשי הקיץ. ואני אז סטודנט באינסטיטוט הפסיכונוירולוגי בפטרוגרד. מיד אחרי פרוץ המהפכה חזרתי לקישינוב ונכנסתי לעומק הפעולות הציוניות, במסגרת „החבר״ שטיפחתיו.

בעיניו הפרנסיות מדדני מפסגת ראשי עד לקצות בהונות רגלי, הוציא משהו בדומה לנהימת תמיהה על רצון „פרחחים״. ואגב ניתנה לו קצת שהות להפוך בדבר, — יהודי פיקח היה, פתח ואמר: „אמנם אתה בנו של ר׳ שמואל, אך בכל זאת צריך מישהו מהמבוגרים שלכם לחתום על החוזה!״ בנו, בנוער, לא נתן אימון; לא תיאר לו שנוכל לעמוד בהת־חיבויותינו. ד״ר כהן־ברנשטיין לא הסכים לחתום על החוזה: בהזדמנות זו שפך פעם נוספת את חמתו ומרירות לבו על העשירים, שאין הדבר נוגע להם — והענין לא נסתייע. פנינו, אני וליאלה ברזון, למ. א. גוטליב. מצאנו אותו ישוב ושקוע בבדיקת איזה חלק ממכונה. סיפרנו לו על תוכ־ניתנו ועל חישובינו, שה„פתיחה״ וכמה נשפים שנסדר יכניסו לנו את הסכום הדרוש. והוא, גוטליב, אגב, אחד המפקחים של בית הספר. רגעים ספורים שתק כדרכו, הספיק, כנראה, לשקול באופן מעשי את העסק ה„גדול״ הזה, ואח״כ סינן: טוב, אתן לכם פתקה לליכטמן. באותו היום עבר בית־הספר, הקומה השנייה כולה, לרשותנו.

הידיעה על פתיחת המועדון הלהיבה את הנוער על כל שדרותיו. כעין מעשה בראשית: מועדון משלנו; חדרים גדולים ואולם גדול לאסי־פות, להרצאות. אין צורך להתחבא, להסתודד, לבקש ממישהו שירשה לנו. אנחנו בעצמנו. רגש שלא ידענוהו עד כה. החדרים המרווחים והאולם הגדול תבעו מאתנו פעולות.

פתחנו ראשית כל בבדק־בית יסודי. — הבחורות, רובן מ„החבר״, הגימנסיסטיות שלנו, יפהפיות, רעננות והוזות כמונו, בצעיפי בית על שערותיהן, בסינורות וחלוקים, התייצבו על החלונות, שפשפו אותם בסבון, ציחצחו את השמשות, שטפו את הרצפות: הכל במרץ, במסירות, באי־סבלנות לקראת פתיחת המועדון.

כאן נני סיליצקי עם גומות החן בלחייה, שם אחותה — צילי, שפניה „דם וחלב״; הנה מתהלכת חנצי מילר, תמירה וכולה אומרת כבוד. מסביב לנברשות קופצת ומטפסת רחל פיידל, הפזיזה והמחוכמת, ומסדרת אותן לפי טעמה העדין. במסירות ממלאות את שליחויותיהן התאומות

ליסוגורסקי; הנה גם פאני סרפר, לתמהוננו הכללי, מגלה יוזמה מעשית להפליא, ועוד עשרות אחרות, שכל אחת חינה אתה וברק עינים משלה. רהיטים היו לנו של בית הספר. הכל צוחצח וקושט בנייר צבעוני ובפרחים והבית קיבל צורה חדשה.

מה רב היה תמהונו של ליכטמן, בראותו את בית הספר שלו בלבושו החדש. אין ספק שגם הוא הרגיש שמשהו יוצא מגדר הרגיל מתרחש כאן. לא בית ספר, לא בית תפילה, לא אולם לחתונות, אלא משהו חדש שלא ידענו עד כה, רוח חדשה מרחפת על פני האולם. הכל מזהיר, הכל מבריק, ויותר מכל מבריקות העינים של הבחורים והבחורות בברק של חדוות יצירה. הכל ידעו כי מועדון ציוני נפתח. קבענו את יום הפתיחה בליל יוני 1917. בלי מעדנים, בלי ממתקים, בלי תה. עצם הדבר היה חדש, שכמוהו לא היה עד עכשיו. בית שאפשר להתאסף בו בפרהסיה, קבל עם, לעיני השלטונות. לדון בעניני התנועה הציונית, לנהל תעמולה, להרצות בגלוי. היה זה לא חג של נוער ציוני בלבד, אלא של יהדות קישינוב. התוכנית היתה פשוטה מאוד. אני וכהן-ברנשטיין, לפי סדר ההופעה, הסברנו לקהל את מטרתו ויעודו של המוסד החדש, ותוך כדי דיבור נגענו בעקרונות תנועתנו, מהי שאיפתה ומגמתה ומה הן דרישותינו מהצי־בור. האולם והמסדרונות היו מלאים מפה אל פה; פני הנוכחים צהלו. עיני הנוער הבריקו בברק אנשי תנועה בראותם חזונם מתגשם. אבות שמחו שמחה כפולה, את שמחתם הם ושמחת הבנים. הקירות, המקושטים במיטב הקישוט שהובא מבתי החברים, בתמונות ראשי התנועה ובעציצי פרחים, הלמו את רוח החגיגיות ששררה באולם. כל אחד ראה עצמו שותף למפעל. כל אחד היה מוכן להושיט עזרה לנוער היוזם, והקרובים לתנועה באו בעצות שונות לביסוס המפעל ולקידומו.

ואנחנו, קבוצת היוזמים, מזכירות „החבר", מאושרים היינו שבע־תיים: מפעלנו הצליח, תוכנית הנוער יצאה לפועל. סימן טוב לפעולה בעתיד.

והמועדון נהפך ממחרת היום לבית־ועד לכל יהודי שנשמת ציוני באפו. המשפחה הציונית גדלה מיום ליום. צמחו לנו כנפים, הרהבנו עוז, ותכניתנו התרחבה והלכה.

אחד הצעדים הראשונים היה סידור ספריה. בלי לקנות ספר הצ־טברנו במשך ימים ספורים כאלף כרך. היה מי שמסר לנו כמאתיים ספר מהוצאת „תושיה", והיתר הביאו חברים שונים מן הנוער וסתם יהודים,

כל אחד לפי יכולתו ואוצר ספריו. כל אחד השתוקק לשתף עצמו בגדר אפשרותו ביצירת המועדון.

הנוער, שעד כה היה מתאסף בערבים בעיקר בגני העיר, היה נוהר מאותו יום והלאה לבית המועדון. שם התאספו קבוצות, קבוצות, מי שעיין בספר, מי שעסק בהתעמלות, ומי שניהל שיחה סתם. בשבת אחרי הצהריים היינו מסדרים באורח שיטתי הרצאות ושיחות על נושאים שונים. כל אחד מהמשתתפים ידע שבועיים לפני כן מהו הנושא הבא, למען יוכל להתכונן ולהשתתף באופן פעיל. תוך לימוד הנושאים הוברר לנו, שהיה מאוד רצוי להוציא חוברת בה יפורט ויפורש כיוונה המיוחד של כל מפלגה וזרם בציונות, שביסודם כבר התקיימו אז. מדיון לדיון, מהצעה להצעה ומתכנית לתכנית הלכה וגמלה המחשבה להוציא ספר ממש, בו ישתתפו החברים הפעילים והמוכשרים, במטרה להסביר מה מגמתו של כל זרם בציונות. חילקנו בינינו את העבודה. את ההקדמה לספר לקחתי על עצמי. ואת המאמרים על כל אחד מהזרמים הטלנו על הרוצים בכך. השתתפו: חיים גולדנשטיין, אחיו של ד״ר א. גולדנשטיין הבלשן, בוריא ברזון, דומני גם נ. מ. רויטמן ואח׳, ששמותיהם ניטשטשו בזכרוני. שם הספר היה „התכנית והתקנות של ההסתדרות הציונית ושל כל הפראקציות בה״.

הספר, שיצא ברוסית, נתקבל ע״י הקהל בעניין רב, כי עם צאת התנועה הציונית מן המחתרת, הפכה לתנועת המונים, והורגש צורך בספר כגון זה, שיאפשר לעמוד על עיקרי התנועה. מובן, כי הספר כלל את תכנית באזל כיסוד.

לא ארכו הימים והדי הוצאתנו, ואנחנו לא מו״לים מנוסים, עד אודיסה הגיעו. בתי־מסחר־ספרים פנו אלינו בהזמנות. מיד אחרי זה הגיעה הזמנה גם מבית־מסחר־ספרים בקיוב, וההזמנה מלווה התמרמרות על שלא ניתנו מודעות בעיתונות. אך דא עקא. עוד אנו מכינים את החבילות לשלחן לקיוב, ואולי אף הספקנו לשלוח משהו, והנה באו הרומנים (בשנת 1918) וכבשו את ביסראביה. החלטנו לרדת שוב למחתרת לזמן מסויים, עד שהכובש יבהיר את פרצופו.

בין יציאת הרוסים לכניסת הרומנים נמצאה, כידוע, העיר ללא שלטון. הכוח היחידי שריכז את השלטון, תוך קשר אמיץ עם ראש העיר, שמידט, היתה „המיליציה״, שהיתה ברובה המכריע מורכבת מיהודים, ובראשה החבר יקיר, מי שנעשה אח״כ גינירל סוביטי ושילם בחייו בעד שרתו את „המהפכה״.

הרומנים, שהיו מלאי פחד בפני החיה הרוסית וכל נושאי כליה, הרסו-דרסו בבואם כל ארגון שהוא, מבלי לתהות על קנקנו ולחקור את יסודותיו, כיוונו ומטרת קיומו. ואנו הצטרכנו להיעלם עד שוך הסערה. המועדון שלנו, שעם תחילת שנת הלימודים הועבר לבית אוקסינויט, ברחוב פושקין, נסגר. השלט נטמן, הכל פוזר ופוצל. ירדנו למחתרת.

ה„מרכז" ברחוב קיוב 52

כשחזרתי בשנת 1924 מרוסיה, אחרי שגמרתי את האוניברסיטה, מצאתי את ההסתדרות הציונית בתנאי שיכון טובים, מצאתי „מרכז" עם בית משלו. כפי שנודע לי אח"כ, פעל הרבה ועזר ברכישת הבית הזה העסקן חיים כהן, ציוני כללי; הבית נקנה בכספי הקרנות על שם אנשים מספר. עד יום אחרון לקיומו של הבית היו מנכים חודש מהכנסות הקרנות סכום מסוים לסילוק החובות.

אבל השינוי חל לא רק בתנאי השיכון של „המרכז", אלא בעצם התנועה הציונית ופעולותיה. לא היה זה רק בית־ועד לחוגי הרעיון הציוני, אלא חלק אורגני ממפעל הבנין העצום שהתחיל בארץ. בית „המרכז" היה בעיני כל כעין נציגות של „מדינת היהודים בדרך". רוכזו בו כל הפעולות שהיה צורך לבצען בגלות כדי לזכות בפירותיהן את הישוב בארץ. ל„מרכז" היו מגיעות כל הדרישות והתביעות שהופנו ע"י הישוב אל הגולה, כל החומר התעמולתי, הרוחני והארגוני אשר הגולה היתה זקוקה לו למען תוכל להמשיך בעבודה ציונית, למען תדע לשם מה היא פועלת ומהן תוצאות פעולתה. ל„מרכז" היו באים כדי לדעת על הנעשה בארץ. בתחומיו היו מחכים לבשורות טובות; בו היו עומדים על טיבן ואמיתותן של הידיעות והבשורות, בין שהיו טובות ובין שהיו רעות.

מדורים רבים ושונים קיימים היו ב„מרכז" הציוני בקישינוב בתקופת פעולתו האחרונה, ומוטב לציין כמה מהם למען הבהרת ההרכב והיקף הפעולות שבוצעו בתחומיו. קודם כל קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל. לכל קרן היתה בתוך הבנין לשכה נפרדת עם חבר עובדים משלה. לשכות ארציות אלה עמדו בקשר אמיץ ומתמיד עם הלשכות הראשיות בארץ. מדי שנה היו מתכננים תוכניות עבודה לכל צורותיה: תכנית לאיסוף כספים ותכנית לפעולות תרבות והסברה.

את פעולותיהן ניהלו הלשכות בשיטתיות בכל ישובי בסרביה, בהם קיימות היו קהילות יהודיות. לנקודות אלו היו מספקות דו״חות, חומר תעמולתי והסברתי, עלונים מצויירים על הנעשה בארץ. כל קרן היתה מרחיבה את הדיבור על שטח פעולתה שלה תוך תיאום עם חברתה בקווים כלליים לניהול העבודה, צורתה ושיטותיה. יש לציין במיוחד את ערך עבודתם של השליחים, שהיו מגיעים לביקור בכל נקודה, לפחות, פעם או פעמיים בשנה, וכך היו מביאים אל מקומות נידחים ביותר דרישת שלום חיה מן „המרכז״, ומארץ־ישראל עצמה. על חשבון פעולותיהן של הקרנות יש לזקוף במידה רבה את התקדמותה הציבורית והחברתית של האוכלוסיה היהודית בביסראביה, ולא בשטח הפעולה הציונית בלבד, אלא גם בשטחי חיים אחרים, ציבוריים ולאומיים.

בכל נקודת ישוב, בגדולה כבקטנה, היה מספר מסויים של עסקנים, שראו עצמם רתומים, שלא על מנת לקבל פרס, בעול העבודה הציונית לכל עת מצוא ובכל זמן שהדבר נדרש מהם. אל אלה פונים היו מן המרכז בקשר לביצוע מפעלים שונים: להם היו שולחים דו״ח על הנעשה בקרנות בהיקף ארצי ועולמי; אתם היו מתייעצים לגבי קביעת זמן לביצוע הפעולות בנקודות השונות בכל אתר ואתר, צורתן והיקפן. לרוב היו עסקנים אלה נבחרים כצירים לכינוסים, ועידות וקונגרסים. הם היו עמודי התווך שעליהם נשען המבנה הגדול של ההסתדרות הציונית בביסראביה, כי בין עסקנים אלה היו רבים שהצטיינו במסירותם ללא סייג לעניין היהודי בכללו ולתנועה הציונית במיוחד.

ועדת ה„שקל״ הארצית

בין המחלקות שמצאו להם שיכון בתחומי המרכז היתה גם ועדת ה„שקל״ הארצית, שמשותפת היתה, בדומה לקרנות, לכל החוגים ולכל המפלגות. ככל שהיה מועדו של קונגרס קרב והולך, היתה ההתעניינות בפעולה זו גוברת והולכת. אבל גם ביתר השנים היתה עונת ה„שקל״ משמשת עילה לפעילות, לוויכוחים מסביב לתקציב, לשאלת נציגות, בעיקר בתפקיד מזכיר הוועדה, שצריך היה להיות מהימן על כל המפלגות. כי סיכום הפעולה ותוצאותיה היו משקפים את יחס הכוחות, הווי אומר: את הסיכויים להגיע ל„שלטון״. לפי זה היה נקבע מספר הצירים שכל מפלגה

תהיה רשאית לשלוח לקונגרס, וממילא גם לכל כינוס או ועדה אחרת.

בפעולה זאת, וביחוד בשעת בחירות לקונגרס או לכינוס, היו מתגלעים קווי אופי ראויים לציון, לחיוב לשלילה. יש להצטער על שהתרופף רגש הכבוד למונה „שקל״. היחס ל„שקל״ כאל תעודת נתינות ציונית של המדינה היהודית בדרך, הלך והתרופף משנה לשנה. כי לא רק ש„השקל״ הפך כלי מפלגתי לרכישת קולות, אלא שהרבה חברים, ממפלגות שונות, וחברים הגונים, מסורים לתנועה ומוכנים לקרבנות שיידרשו — מצאו להם „היתר״ לסטות מן הדרך הישרה, ובלבד שמפלגתם תזכה לנצחון ותצליח.

בין כך ובין כך, אם נתבונן בפעולת השקל בכל היקפה, עלינו להכיר כי מן המנועים שהניעו את סירת ההסתדרות הציונית, היה מפעל השקל בין החשובים ביותר. וזאת לדעת, כי בחו״ל תפס מפעל השקל מקום חשוב יותר מאשר בארץ.

„תרבות״

חברת „תרבות״ בביסראביה שהנהלתה היתה בקישינוב, הקיפה בפעולתה כמאה מוסדות חינוך בביסראביה, בערים ובעיירות. פעולות החברה היתה מעניינת ורבת חשיבות לפי עקרונות היסוד שלה: חינוך עברי־לאומי מלא בד בבד עם חינוך אנושי כללי. שפת ההוראה — עברית בכל שלבי החינוך, מגן־הילדים ועד גמר בית הספר התיכון. עצם העובדה שבתי הספר העבריים היו מסונפים למרכז ארגוני אחד שיוותה לחברה אופי של מחלקה מדינית הפועלת לפי תוכנית מסויימת, מאושרת לא רק מטעם השלטונות הרומניים, אלא בעיקר מטעם הגורמים החינוכיים העליונים בא״י. מורי בתי הספר ומנהליהם והקהילות המעוניינות בפתיחת בית ספר ידעו לפנות למרכז „תרבות״ בקישינוב, ועל „מרכז״ זה היתה מוטלת הדאגה לכל הסידורים הרשמיים בהם כרוכה היתה פעולתו הסדירה של בית ספר. באמצעות עורך הדין שלה, — מר ש. רוזנהויפט, היה מרכז „תרבות״ דואג לאישורי מורים, תוכניות וספרי לימוד, לקביעת בחינות ממשלתיות והיקפן ולזכויות התלמיד אחרי גמרו את בית הספר.

היועץ המשפטי שעל יד „תרבות״ עמל באופן שיטתי ולחם נגד הגזירות הרעות שממשלת הרישעה זממה וגם הוציאה לפועל בשנים האחרונות לקיומה. הרשות לקיים בתי ספר עבריים שניתנה בשעת רצון,

בשעה שהממשלה הרומנית דאגה לכונן את שלטונה בביסראביה אחרי כיבושה, הפכה בשנים האחרונות לצנינים בעיני הרשות, שהתחילה תחת השפעת הנאצים לחלום על „רומניה לרומניה וברומנית״.

ומחובתנו לציין כי עד כניסת הסוביטים לביסראביה ב־1940 — מילאה „תרבות״ תפקיד לאומי ממדרגה ראשונה, בהילחמה על עמדות החלוץ של תחיית העם וחינוך הדור הצעיר בעברית וברוח לאומית־ציונית.

ובהזדמנות זו מן הראוי להקדיש מספר מלים לגימנסיה „מגן דוד״, מיסודה של „אגודת ישראל״. בקישינוב היתה זו הגימנסיה העברית היחידה. היא עמדה על רמה גבוהה למדי. רבים מתלמידים נמצאים עכשיו בארץ והביאו אתם מטען תרבותי רב. אך המדיניות של הממשלה הרומנית בשטח החינוך התחילה לקצץ בשרשי מוסד זה בעודנו באיבו.

„החלוץ״

אף הוא שכן בבניין ה„מרכז״ בקישינוב.

כשנולד „החלוץ״ לא הבינו ציונים רבים מה תפקידו. להתכונן לעליה לא״י? האין כל ציוני מוכן בלבו לכך? הסברה שניתנה לא הניחה את דעת הציונים מוותיקי „חיבת ציון״. לא היה מובן לשם מה נחוץ לעקור ילדים מבתי הוריהם, להכריחם לחיות חיי מחסור, לעיתים בלי לאכול לשובע, בתנאי שיכון איומים — ולעבוד כל מיני עבודות קשות במחיר זעום. וכי לא דיה צרה בשעתה?

כמו בשטחי חיים אחרים כן גם בשטח זה: המציאות, העלייה המתמדת והתפתחות העניינים בארץ, רעיון כיבוש העבודה, יסוד התנועה הקיבוצית, הביאו לאט־לאט את המקשנים לידי שינוי ערכין. נתחוור כי צבא כיבוש עבודה, כצבא ממש, צריך גם הוא להתאמן ולהסתגל, למען יוכל לעמוד בפני כל מיני הפתעות, שביד כה נדיבה עתידות היו להטיל את הפועל העברי בארץ לתוך כור נסיונות קשים. לפגוש חלוצים וחלוצות „בני אבא ואמא״ ברחובות העיר, קרועים ובלויים, עם פנים חוורים וכלי המלאכה על כתפיהם, לרוב משור וגרזן, היה לכתחילה חזון לא נפרץ. אך לאחר מכן הפך לדבר שכיח, לדבר מובן שמשמעותו ברורה.

תפקיד חשוב בתנועת „החלוץ" מילא בית משפחתנו ברחוב בנדרסקאיא 20, בקישינוב. דרכו עברו בשנים הראשונות לאחר מהפכת אוקטובר, אלפים רבים של חלוצים. עם פרוץ ההגירה והבריחה מעבר לדניסטר, הכריז אבא ז"ל שהבית יהיה קודש, ללא כל תשלום, לצורכי קליטת החלוצים המהגרים במשך השנים הקרובות.

שמשון שכטר ז"ל, שעמד בראש „החלוץ", מצא מחסה ופינה למשרדו — ב„מרכז". כי פעולת „החלוץ" קשורה היתה קשרים לאין ספור עם הקרנות, עם ועדת השקל, והעיקר — עם המשרד הארצישראלי. כי אל משרד זה היו קבוצות החלוצים נושאות עיניהן בכליון עיניים ממש, כדי להיוושע ממנו, לגמור פעם עם „התמרונים" ולעבור לחזית האמיתית, שהיתה תוחלתם בחלום ובהקיץ. ואם כי בזמן האחרון, עם הופיע התנועות השונות ב„החלוץ", „השומר הצעיר", „גורדוניה", „דרור", „בוסליה", „העובד" וכו', רכשה לה כל אחת מהן „אולם" לחוד, למען תוכל להרביץ לחלוציה את תורת הציונות המיוחדת לה, הרי בית „המרכז" האהיל, בדומה לבניין אב, על כל ה„אולמות" הללו, שלא היו אלא חדרים בינוניים וקטנים, לא משופצים, בפינות נידחות שבקצה העיר.

לכל הרצאה של נואם מן החוץ, לועידות וכינוסים היו שערי המרכז פתוחים לרווחה. פה היה המיפגש ל„יריבים" מהסיעות השונות. כאן הוזמנו מזמן לזמן נציגי ה„הסתדרויות" לשם פעולה משותפת, לשם קבלת אינפורמציה חשובה או למפעל הסברה כלשהו. עם כל היותם מפולגים הכירו כי בני משפחה אחת הם ומטרה אחת להם — ההכשרה וההגשמה.

לילות שבת ב„מרכז"

כדאי להזכיר בכמה מלים את „לילות השבת" שהיו עורכים מזמן לזמן באולם הראשי של „המרכז" או כמו שהיו קוראים לערבים אלה בלע"ז „פיאטניצות". לא תמיד היה „ליל השבת" חשוב בחידושו ובתכניתו, אולם בכללו היווה כוח מושך לעשרות ולמאות חברים וחברות, שנהרו ל„מרכז" כדי לבלות שעה־שעתים בצוותא.

לרוב היתה התכנית מורכבת מ־3 חלקים: איזו הרצאה קצרה, שלא לעייף, משהו אמנותי ומשהו על א"י. את הנשפים היו מסדרים בכוחות עצמיים ודווקא משום זה היתה שורה בהם חמימות מיוחדת, מקרבת, משל

משפחה אחת גדולה מתאספת לשם „שבת אחים גם יחד". רוב המבקרים מחוגי העמלים היו. כל ימי השבוע עובדים היו עבודה קשה, לצורכי פרנסה וקיום המשפחה, ועם ערוב יום ששי היה כל אחד עייף ויגע. בכל זאת היו מתגברים על העייפות, ולאחר סעודת ליל שבת לובשים בגדי שבת והולכים ל„מרכז".

למן הכניסה ועד ל„תכנית" עצמה ולאחריה, היו מגלגלים שיחה על דא ועל הא: נותנים ומקבלים אינפורמציה על העבודה הציונית במקום ובסביבה, על מפעל הקרנות בעיירה זו או אחרת, על מכסת ה„סרטיפיקטים" הקרובה, על המועמדים לעליה, על פלוני ואלמוני שעלה ועל סידורו בארץ וכו' וכו'.

ליל השבת היה גם מקום לאימון ופיתוח כוחות ציבוריים חדשים, כי אז ניתנת האפשרות „להיכנס לטרקלין" ללא ביקורת חמורה. לרוב היו „לילי-השבת" עוברים בהצלחה להנאתם של הנאספים.

הועד הארצישראלי

אחד הכלים החשובים ביותר שהוקמו לשם הגשמת התכניות של ההסתדרות הציונית היה ללא ספק המשרד הארצישראלי. אם במוסדות הקרן הקיימת, קרן היסוד, ה„חלוץ" וכד' אפשר היה לראות ניצנים של הממשלה היהודית בדרך, הרי המשרד הארצישראלי המחיש את ההרגשה הזאת אפילו אצל יהודים, שלכאורה לא היה להם ולעבודה הציונית ולא כלום, שהציונות היתה בעיניהם מעין עיסוק בשביל אנשים „שאין להם מה לעשות".

המשרד הארצישראלי לא היה זקוק להסברה ולתעמולה. סרטיפיקט אחד שנפל לידי משפחה מטופלת מספיק היה כדי שתיפקחנה עיני עשרות עוורים עד כה. בלא יודעים התחילו מאות יהודים, שרק תמול שלשום כחגבים היינו בעיניהם, לדבר על א"י, על מכסת הרשיונות, על אניות הנוסעים היהודיות, על ישובים חדשים שהוקמו או על „קניות" קרקעות גדולות, בלשון „שלנו", „אנחנו". על מפתן בית „המרכז" התחילו דורכים יהודים שעד כה התנכרו בצורה עקשנית למפעל ההיאבקות למען תחיית העם. יהודים „בעל בתים" של הקלויז, בית הכנסת הגדול או „מניינים" עצמיים, שמיועדים היו להעיד על גדלם ורמת היחס שלהם, לבשו עוז

וגבורה לבוא למשרד הא"י וניסו להוכיח כי בעצם משפחותיהם הן הן שהוזעקו לראשונה לקריאת ר' ישראל סאלאנטר, הרב מוהילבר, ועידת קטוביץ, והם ציונים מימי „הצפירה", „הצופה", „המגיד" ו„המבשר".

יהודים „מכל השנה" היו פונים אל המשרד הארצישראלי, פנים שלא ראינום עד כה בין אנשי התנועה הציונית. היו אלה אבות של בנים שעלו קודם, סתם יהודים ששמע א"י הגיע לאזנם, אנשי עסקים שהרגישו כי הקרקע מתמוטט תחתם ועלה על דעתם לתור את הארץ, הורים של בני נוער היוצאים ללמוד בבתי הספר בארץ וכד'.

לצערנו, נוצר מצב משונה עד לטראגיות: מי שהתבונן בתהליך העליה ובהרכב העולים יכול היה להבחין בקלות, כי בעלי ההון שהיה באפשרותם לעלות ולגאול את הארץ ואת עצמם, לא היתה להם הבנה בפני מה הם עומדים ומה מוטל עליהם. ואלה שהרגישו בכל נימי לבם כי הגיעה השעה לעלות ולהצטרף לגדוד הבונים — היו לרוב מחוסרי אמצעים. ולכן כה רבו ההתלבטויות והפרכוסים של רבים מן העולים בשמעם מפי מנהל המשרד הארצישראלי את חשבון ההוצאות הקשורות בעליה.

ואם כי היתה קיימת ועדה מורכבת מנציגי כל הארגונים לחלוקת הסרטיפיקטים, רבו הצעקות והטענות כי לא הכל במשרד הא"י עובר כשורה. בין שהיה ובין שלא היה יסוד לשמועות, הטרוניות היו פורצות לפעמים בקהל וגורמות לפרקים אי־נעימות לפעילי התנועה הציונית.

עם זאת היה המשרד הא"י גולת הכותרת של המוסדות הארגוניים הציוניים — מוסד שקיומו ופעולתו מובנים מאליהם. בעצם קיומו סיכם כאילו את כל מה שנעשה על ידי הקרן הקיימת וקרן היסוד ו„החלוץ". קיומו של המשרד שימש הוכחה כי ארץ ישראל היא עובדה של ממש, וכי עם בואו של העולה ארצה יש אמנם מי שיקבל אותו ויטפל בו, יש מי שידאג לצרכיו הראשונים, להתיישבותו וכו', זה הכלל: יהודי שמחשבות על עליה התחילו מתרוצצות במוחו, מצא דרכו ל„מרכז".

לעתים אפשר היה לשמוע על יד שולחן זה קולי־קולות של המוכיחים זכויותיהם לעלות ולפעמים גם שאלות עוקצניות שלא קל היה לענות עליהן. מנהל המשרד ידע להסביר, להדריך, לייעץ, ובשעת הצורך ידע גם לשתוק. והתוצאות — יציאה לקונסטאנצה, ומשם באניה — לארץ ישראל, בין כעולים ובין כתיירים, ולא מעטים היו התיירים שהשתקעו בארץ. המשרד הארץ־ישראלי היה המוסד „הריאליסטי" ביותר של ה„מרכז".

ה„בולטין״ הציוני

פרשה שאני רוצה לרשום כאן באחרונה והקשורה אף היא בחיי ה„מרכז״ והפעולות שנעשו בו — היא פרשת „הבולטין הציוני״. היה זה בעצם העתון היחידי האחרון של יהדות ביסראביה שלפני החורבן. והיות ואני הייתי בין יוזמיו וגם עורכו, וטפחתיו גם ריביתיו, כדאי לעמוד על אי אלה פרטים. החרבת קהילות ביסראביה, ובחלקה גם ברומניה הקיסרית, התחילה הרבה שנים לפני השואה. המלך השני קארול המשיך מראשית עלותו לשלטון במדיניות כלפי היהודים שעקרונותיה היו: לא לתת ליהודים לטעום טעם חיים, להשפילם בכוח ובפועל בכל הזדמנות, אם בצנעה ואם בפומבי, לרוששם בכל הדרכים, להקשות עליהם את החדירה למקומות פרנסה טובים וכו׳, ולגלגלם אט־אט במדרון. המלך קארול מלך בצלן של כנופיות „משמר הברזל״ האנטישמיות והרוצחניות, וריח פעולותיו של היטלר כבר עלה באפו. בימיו של שליט זה הוחל בפעולות חריפות כלפי משוללי האזרחות הרומנית. היהודים נחלקו ל־3 סוגים: בעלי אזרחות בלתי פגומה (תושבי הממלכה הישנה), בעלי אזרחות מפוקפקת ומשוללי אזרחות. לגבי כל סוג היו חוקים מיוחדים שהיו מכוונים לסחוט ממנו כספים ולקפחו בפרנסתו. למשל, הוצא חוק לפיו אסור ליהודים להיות עורכי־דין, לעמוד בראש בתי־מסחר, לעבוד בתור עתונאים, בתור אמנים בתיאטרון וכו׳. ומתוך טעמי בטחון הוצא בדצמבר 1937 איסור הופעת עתונים וכתבי־עת ביידיש או בעברית.

עורך ה„אונזער צייט״, העתון היומי היחידי ביידיש בביסראביה וברומניה כולה, שהיה נפוץ מאד בביסראביה ומחוצה לה, ניסה לגייס את כל הכוחות ולנצל את כל הדרכים ובלבד שיוכל לחדש הופעתו. אבל המאמצים עלו בתוהו.

כבר לא היתה אותה רומניה שבה „הכסף יענה את הכל״. התכנית היתה ברורה: את הכספים מן היהודים לסחוט ככל האפשר, אך תמורה לא לתת. ועל כך השגיחו באלפי עיניים.

והנה, אחרי מו״מ די ממושך וחליפת מכתבים עם הנהלת הקרנות של הקה״ק וקה״י, זכה סוף סוף שלמה ברליאנד ז״ל, יושב ראש ההסתדרות הציונית בביסראביה, להשיג אישור להוציא על חשבון הקרנות „בוליטין״, למען נוכל לעמוד בקשר עם העסקנים, עם התורמים ועם הצבור היהודי בכללו, להביא בפניו את דרישות השעה ובכלל לקיים באמצעות ה„בולטין״ את המסגרת הארגונית של ההסתדרות הציונית בגבולות ביסראביה.

אני נתמניתי לעורך הבולטין. השכר היה זעום, ואם קיבלתי עלי את העבודה, הרי משום חשיבותה עשיתי זאת. כשניגשתי לעבודה נתחוור לי שרבים הם הקשיים הטכניים והאדמיניסטרטיביים העומדים בדרכי. כל החומר שהכינותי לדפוס צריך הייתי קודם להדפיס במכונת כתיבה בשלושה טפסים ולמסור לצנזורה. הדפסת כל בולטין היתה נמשכת אף היא כשבוע ימים. והבעיה הקשה ביותר היתה כיצד להבטיח שהבולטין יגיע לכל פינות ביסראביה ולכל עסקן לחוד.

לא היתה לי ברירה אלא לעבור על רשימות מרשימות שונות שכללו את התורמים לקרנות, עסקני „תרבות", חברי ועדות השקל, מארגני ה„באזארים" וכו'. סידרתי אינדכס של כ-2500 כתבות. נוסף על כך פניתי אל העסקנים במקומות וביקשתי להודיעני אם פסחתי על מישהו או ששלחתי לכתובת לא מדויקת.

עלי לציין כי לשם הבטחת תקינות המשלוח לא נמנעתי מלתת שוחד לעומדים בדרך, לפקידים הרומניים שעסקו בדבר. קודם כל עניין הצנזורה. בענין זה לא ביקשתי ללכת בדרך המלך, היו חדשים עוברים עד שהייתי מקבל בחזרה את החומר מאושר. גם היו מציקים לי מאד, עד כדי שלילת האפשרות להגשים את המיבצע. הגעתי איפוא לידי הסכם... פקיד הצנזורה (יהודי כמובן) היה בא לביתי, מקבל את הדפים המודפסים בשלושה טפסים וכעבור יומיים מביא לי בחזרה הביתה שניים מהם ועליהם אישור בחותמת הצנזורה, אחד בשבילי ואחד לצורך הדפוס, שגם הוא בכל רגע עלול היה להיתבע להמציאם כהוכחה ל„כשרות" עבודתו.

גם בדואר הראשי, שבקרבת תחנת הרכבת, נתתי „דמי תודה" לפקידים למען 'לא יתעייפו" מלטפל בשקים המלאים בולטינים שהייתי מביא להם. על אף כל אלה היו מקרים שעיירות שלימות לא היו מקבלות את הביולטין. שמע מינה, היו משמידים בדרך או במקום היעד.

בתנאים קשים אלה הוצאתי תשע חוברות. אחרי יציאתי את קישינוב ועלייתי ארצה הוציא הסופר זלמן רוזנטל, מי שהיה עורך „אונזער ציים", עוד חוברת אחת, בסך הכל הופיעו עשר חוברות, ממארס 1939 ועד יוני 1940.

באותו פרק זמן בערך ובאותם דרכים כמעט, הוצאו לאור גם החוברות „צייט-פראגן" על ידי מפלות ה„איחוד העולמי" (אז „בניין הארץ") בביסראביה, בעריכת ב. מילגרום ויצחק קורן. לשם הסוואה היו החוברות נקראות כל פעם בשם אחר.

ה„מרכז״ כאכסניה רוחנית

כל יהודי, וביחוד הנוער, ידע כי חלק לו ב„מרכז״. שערי המרכז פתוחים היו לכל, והכל ידעו שהרוח הציונות והרוח התרבותית־לאומית מרחפת בחללו של בית זה, ההרצאות, שהיו נערכות שם מפעם לפעם, משכו את כל מי שזיקה לציון הבהבה במעמקי נפשו. פעמים אין ספור קרה שיהודים עוברים לתומם ברחוב על יד חלונות „המרכז״ הפתוחים לרווחה. היה מגיע אליהם קול נואם או מרצה, ומיד חוזרים היו על עקבם או נדחקים לפרוזדור, אל פתח האולם הגדוש, ממש כשם שיהודי אדוק, העובר על יד בית הכנסת, לא יחמיץ את ההזדמנות „לחטוף״ „קדושה״.

האולם בפנים לא היה גדול. הכיל כמאתיים איש, ומספר הרוצים להכנס לתוכו עלה כמעט תמיד על המספר הנ״ל. או אז היו פותחים את הדלתות המובילות לחדרי המשרדים של המוסדות בחדרים הסמוכים, ועל כל השלחנות היו מתיישבות קבוצות קבוצות של יהודים, בני גילים שונים וחוגים שונים, נשים וגברים ונוער, שחלום אחד מאיר את נבכי ישותם המתלבטת והמתאבקת עם „הרבים שקמו עליה״. כאן הרגישו את עצמם מעודדים.

האווירה ששררה ב„מרכז״ יש לראותה כיצירת הציבור בכללו. אך אין להכחיש כי אנשים שונים, אנשי סגולה, שנפל בגורלם לעבוד בבית הזה, תרמו רבות כדי להעלות את רמת החיים הרוחניים בו למדרגה גבוהה. בין אלה יש למנות את מארק אילימש גוטליב, שהיה במשך שנים, עד יום מותו, מנהל הקרן הקיימת: את נחום מויסייאיטש רויטמן: את פאגיס, שמוצאו היה מאורהיוב, וכן את מנהלי קרן־היסוד, יעקב ואסרמן, יצחק ברגר, ש. פינסקי ואח׳. האחרונים היו ללא ספק אצילי רוח, אנשים בעלי כוח ביטוי ורכוש רוחני עצום. יעקב ואסרמן מסוגל היה בחום מזגו לשלהב לבות אלפי שומעים. ים של אש היה גנוז באוצרותיו, וכשדיבר היה חוצב להבות. ברגר ופינסקי שניהם לא נולדו לשם התעסקות ב„קרנות״. דומים היו לאותו יהודי למדן שהחזיק חנות כדי לקיים את משפחתו, אך מחשבותיו היו תמיד מרוכזות בשעות הלימוד בבית המדרש. הם נשאו נאומים בערים ובעיירות מטעם קרן היסוד ולטובתה, אך בכל שיעור קומתם ועושרם הרוחני היו מתגלים שעה שהרצו על נושא סיפרותי או מדעי. יצחק ברגר ז״ל היה מלא וגדוש תורה שבע״פ ושבכתב, של ראשונים ואחרונים, שכן בן בית היה הן באהלו של שם והן במעונו של יפת. פותח היה את דלתות אוצרותיו לרווחה ומפזר ביד נדיבה

פנינים יקרות מן הספרות הישנה, ספרות ימי הבינים ועד לספרות דורנו האחרון.

אם לתאר את העולם הרוחני של עם כבנין מרובד מאבנים בודדות, הרי את יצחק ברגר ז"ל יש לראות כאבן שהיתה לראש פינה בבנין הזה. לפני עלותו ארצה סדרו לו באולם „אזע" נשף פרידה מפואר, כי היה ראוי לכבוד זה. וכשיצא מקישינוב — יצא אתו הרבה מן הזיו וההדר היהודי הרוחני שפיארו את חייה.

ש. פינסקי ז"ל ראה עצמו משורר, ובהרצותו על סופר היה מעצב בפני שומעיו, היה מביא את חיוכו של הסופר, את מהלך מחשבותיו, את יחסו לאנשים, נוסף על אופן כתיבתו ותוכן כתביו, ואת הרצאתו היה בונה על הקשר שבין היוצר והיצירה. את הרצאותיו היינו מסדרים באולמים גדולים ביותר ולרוב מתמלאים היו מפה אל פה. סייעו לכך גם השמות היפים שבחר לנושאי הרצאותיו: „בקי ותקיף", „שלושה כתרים".

כשנתקבלה בשעתה הידיעה על מותו של נחום סוקולוב ז"ל, סודרה אסיפת אבל בבית הכנסת הכוראלי. אולם בית הכנסת על כל פינותיו, עזרת הנשים וכל היציעים, היו מלאים וגדושים, וקהל עצום הצטופף מסביב לבנין מבחוץ לשמוע את הדברים ברמקול. היתה זאת אסיפה כבירה ורבת רושם. נראה כי לשמע בשורת המוות של האיש, אשר משך עשרות בשנים צעד בראש מחנכי הדור ובפשטות ובפקחות היה מכניס את המוני קוראיו לפני ולפנים של המדיניות העולמית ושל האינטרסים הלאומיים, זע משהו עמוק בלב ההמונים. הקהל היה מגוון עד למאד, וגם נציגי הרשות באו. את דבר ההספד נשא פינסקי, שראה את עצמו שליח ציבור הבא להיפרד מגדול רוח היהדות של זמננו. וכרגיל נדמה היה כי הוא רואה לפניו את קלסתר פניו של ענק הרוח, והוא מסתכל בו מרחוק ומקרוב....

כדאי לציין שגדולי התנועה הציונית לא החמיצו הזדמנות לבקר ב„עיר ההריגה", שמנתה בשנים שבין שתי מלחמות העולם כששים אלף יהודים. ביקרו בה מ.מ. אוסישקין, סוקולוב, וייצמן, שפרינצק, שמריהו לוין, ליב יפה, נתן ביסטריצקי ואח'. המארח היה, כמובן, „המרכז". ביקורו של אחד מהבאים מביא היה אתו זרם של חיים רוחניים לאומיים וגורם להתרעננות ולהתעוררות לעניינים שמחוץ לסדר היום הרגיל.

באיזו יראת כבוד ובאיזו הקשבה שמע הקהל את דברי סוקולוב, בדברו על המצב בעולם. היה זה בערך ב־1925. סוקולוב סיפר ותיאר ללא קישוטים מה רבים הקשיים, מה רבים השונאים ומה אלמן ישראל...

בסיכום דבריו הסביר סוקולוב בשובה ונחת מה זאת היסטוריה, איך מנהלים מו״מ עם ממשלות ושלטונות, מה קשה דרכו של מדינאי יהודי, מדינאי ללא מדינה משלו, בלי כוח שיוכל להישען עליו. הוא זקוק לחסד שידברו אתו, שיקבלו אותו לראיון, ועליו להתפלל בעת מעשה שהשעה תהיה „שעת רצון״. כי מה כוחנו ומה גבורתנו?

וייצמן ביקר בקישינוב ערב תקופת היטלר. תוך זמן קצר ביקרו בקישינוב שני אישים רמי מעלה: קארל השני, מלך רומניה, ונשיא ההסתדרות הציונית, ד״ר וייצמן. בואו של קארל היה מאורגן ע״י השלטונות. השתתפו, כמובן, כל המוסדות וכל ה„סיגוראנצה״ (שירות הבטחון). המשטרה החשאית והגלויה הועמדו על הרגליים כדי לשמור על ראשו של השליט. קבלת הפנים שנערכה למלך בתחנת הרכבת היתה „גראנדיוזית״. כל המכוניות שהיו בעיר צופפו ליד היציאה הראשית, ואח״כ השתתפו במסע לאורך הרחובות הראשיים. היו כאן נציגי השלטונות הצבאיים והאזרחיים, הכמורה, באי כוח הקואופרטיבים, העיריות ונציגי הכפרים הסמוכים והרחוקים, חברי המפלגות, עיתונאים וכו׳.

ראוי לציין כי בבוא הרב הראשי ליהודי ביסראביה, י.ל. צירלסון הישיש, במונית, כדי להיות בין מקבלי פני המלך, שכן תמיד היה בין המוזמנים, הפנתה המשטרה את מוניתו לחצר בית־הספר הענקי לכמרים שעל הגבעה מול תחנת הרכבת, ושם, בפינה נסתרת, החזיקו אותו במונית עד שעבר המסע. כשעבר קארל ברחובות העיר עמדו אנשים במספר לא רב משני צידי הרחוב הראשי. ההמון פחד להופיע, והשלטונות פחדו שמא יופיע.

כשבא וייצמן המתה העיר. כבוד מלכים נחלק לו מתוך אהבה. מתוך רצון להתייחד עמו, לעמוד במחיצתו, לשמוע את מוצא פיו.

הרחובות המו מרוב עם בעברו מן התחנה. סוחרים סגרו את בתי־העסק והזדרזו לרחוב הראשי ועמדו שעות בסבלנות תוך ציפיה נעימה: הנה הוא בא... הנה הוא בא... ותוך כדי עמידה ברחוב סיפר כל אחד מהידוע לו בשבחו של האורח הנעלה, ומתוך כך נגעו בעצם השאלה, בשאלה הקשורה בוייצמן ושהוא קשור בה, בשאלת הציונות, שאלת היציאה מן הגולה שכל אחד ראה את עצמו במוקדם או במאוחר, מועמד ליציאה זו...

מרוב התכונה שהורגשה בעיר נתעוררה הסקרנות גם אצל הגויים. הם תמהו למראה עיניהם. בלי שמישהו יבריח את היהודים, עזבו הללו את הכל ובאו לפגוש אדם זה; „כנראה, אדם גדול״; „שרים כאלה, יודעים

הם את מלאכתם: הוא אצלם כמו מלך אצלנו". תמונה כבירה זו הרהיבה והנעימה את עין היהודי והרגיזה את עין הגויים, ואפילו של הידידים המעטים שביניהם. בליל־שבת נערכה פגישה של באי כוח המוסדות העבריים ועסקני הציבור עם חיים וייצמן באולם העיריה. נכח גם הפריפקט, הממונה על המחוז, איש ליברלי ובעל מידות, שהביא את ברכתו, ברכת העיר.

למחרת, בשבת בבוקר, סודרה קבלת פנים ב„מרכז". השתתפה כאן כל המשפחה הציונית, ללא הבדל מפלגה וגיל. היה מצב רוח מרומם, יום של חג. רגעים של התעלות, של הרגשת הקירבה, קירבת אחים. קידשו על היין. אכלו מטעמים. פנו בדברי ברכה אל האורח ובילו בנעימים. גם האורח הרגיש את עצמו בטוב: נוכח כנראה, כי כדאית היתה הטירדה. כטוב לב המועמדים פתחו פיהם ברינה ושרו משירי ציון, ותוך כדי שירה, הוזזו והוצאו השולחנות והספסלים, והחבריה יצאה במחול, וישיש בן שבעים בתוכה, כשבידו המתנופפת מטפחת אדומה...

לא החזיק וייצמן מעמד. השתלב אף הוא בין הרוקדים — ושרשרת רוקדים אחת, משולבת ומשולהבת, ידים וזרועות, גבר ואשה, זקנים ונערים, נעה בהתלהבות חסידית, וקצב מותאם לקצב טיפופו של וייצמן, וכל הקהל מוחא כף ושר: עם ישראל חי, דוד מלך ישראל חי וקיים. וגם קולו של וייצמן נשמע בין השרים. בדברי הסיום המעטים ראה וויצמן את הצורך לעשות השוואה בין הפגישה של אמש והבוקר: „הלא אותם האנשים היינו אתמול והיום, ומה רב ההבדל במצב רוחנו!" והסיבה? אתמול היה בינינו גוי אחד, אם כי לא רע. אבל גוי אחד דיו שהשכינה תסתלק מאתנו".

...בראותי את הישיש רוקד ושר עם כולנו „דוד מלך ישראל" נזכרתי בחגיגה אחת בעיירה קטנה לפני הרבה שנים, כשרק הגיעה בשורת המאנדאט. שם גם כן שרו ורקדו, וביניהם זקן אחד, חרש מוחלט, מתלהב וצועק, מנופף ידיו ויוצא מכליו. שאלוהו: מה אתה מתלהב, הרי לא שמעת כלום מדברי הנואם? ענה: אמנם לא שמעתי, אך מרגיש אני כי קרה משהו, דבר גדול נפל...

ואמנם „נפל דבר גדול" באותה שבת, ייתכן שבאותן השעות ממש בהן שרנו אנו „דוד מלך ישראל..." פרעו פרעות בקהילה היהודית בטימישורה שבטראנסילוואניה. והפעם לא אספסוף הוא שביצע את המלאכה, לא ערב־רב מיושבי חושך וצלמות, אלא הסטודנטים, נושאי דגל התרבות, הם הם שיזמו וביצעו את ההתנפלות המתועבת, הוציאו

את ספרי התורה מבית הכנסת, קרעו את היריעות וטימאו אותן בדרכים מדרכים שונות.

סערו הרוחות ברומניה. יצא קצפם של הרומנים ה„נאורים" על שהיהודים שרו „עם ישראל חי..." בשל כך צומצמה תכנית פעולתו ושהותו של וייצמן. וכשהגיעה שעתו לעזוב את גבולות רומניה, והיה עליו לנסוע בדרך הבינלאומית: קישינוב־יאסי־פאשקאני-צ'רנוביץ, באה הודעה סודית ומפורשת מבוקארסט, כי לא ינחוהו בדרך זו, כי נסיעתו דרך יאסי בחזקת סכנה היא, פן ירגמוהו הסטודנטים, אשר חמתם גדולה ורוחם נסערת בקשר עם מאורעות טימישורה, שנטלה מהם את הבכורה... וייצמן הוסע אז במסילה אחרת, לאורכה של ביסראביה, כ־30 קילומטר צפונה מיאסי, בקו: קישינוב־אונגני־בלצי־צ'רנוביץ. ו„הפריפקטים" (מושלי הנפות) קיבלו פקודה כל אחד, על אחריותו האישית, לדאוג לבטחונו ולשלומו של וייצמן. „הפריפקט" הליברלי מקישינוב שמר הוא עצמו כל הלילה ליד תאו של ד"ר וייצמן בקרן הרכבת עד בלצי. ובבלצי מסר את מקומו ל„פריפקט" אחר.

וייצמן יצא בשלום. היה זה מעין ביקור פרידה מקהילה גדולה בישראל, שכמוה כקהילות אחרות גורלן נחרץ לכליה.

מיכאל לנדאו

העיתונות היהודית בביסראביה ותפקידיה

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה ביסראביה פרובינציה נידחת באימפריה הרוסית הגדולה. מצבה הגיאוגרפי של פרובינציה זאת, שהיתה שוכנת בפריפריה הרחוקה ממוסקבה ומפטרבורג, דחף אותה לקשור קשריה עם העיר העליזה וקלת־הדעת שעל חוף הים השחור, אודיסה. זו היתה המטרופולין, ומה שהיה טוב לאודיסה, היה נראה כשיא ההישג לקישינוב ולעיירותיה של ביסראביה. ואמנם, באודיסה, היה מרכז רוחני כללי ויהודי חשוב. שתי אסכולות התפתחו, בעצם, ברוסיה שלפני מלחמת העולם הראשונה: האסכולה של וארשה והאסכולה של אודיסה. אם בוארשה היו שוכנים י. ל. פרץ, נומברג, שלום אש ואחרים, עם עתונות גדולה ביידיש ובעברית, — הרי אודיסה היתה מקומם של מנדלי מוכר-ספרים, ח.נ. ביאליק, אחד העם, מ. ספקטור, י. פיכמן ומספר רב של סופרים צעירים, הדור החדש שבא אחרי קבוצת הזוהר בספרות ובעסקנות היהודית. אם פטרבורג ומוסקבה היו למרכז העסקנות היהודית הכללית, הרי אודיסה היתה המרכז של התנועה הציונית, ובראשה מ. אוסישקין.

הקשרים שנרקמו בין קישינוב לאודיסה היו טבעיים כקשרים הנרקמים בין תלמיד לרבו. בהתחלת המאה הזאת היתה קישינוב בסימן המאורעות של 1903 — 1905, והיתה לשם־דבר בשטח ההתפרצויות הרצחניות של החוליגנים נגד האוכלוסיה היהודית. הפוגרומים בשתי התקופות הנזכרות לעיל תופסים אחד הדפים הטבועים בדם בהיסטוריה המודרנית של הגולה היהודית, שלפני מלחמת העולם הראשונה. לכן היה יחסה של אודיסה לקישינוב דומה ליחסה של אם אל ילדה החלוש, שסבל ומעד בהזדמנויות שונות. אודיסה היתה מקרינה על ביסראביה מהוד תרבותה, מיופי אישיה ומקלילות גישתה לבעיות העולם.

מפאת קרבתה של אודיסה, עיר הקסמים, לקישינוב, לא פיתחה זו האחרונה עיתונות משלה, תרבות או ספרות משלה, מפני שכל זה היה מובא מוכן לקישינוב, שהתעניינה בבעיות העומדות ברומו של עולם.

קישינוב היתה נראית בשנים הללו כעיר פרובינציאלית, למרות מאת אלף התושבים שלה. העיר, בסגנון הערים הרוסית, מודרנית בארכיטקטוניקה של תקופתה, היתה חיקוי לאודיסה רבתי. היא תפסה שטח עצום, עם רחובותיה הרחבים, עם גניה היפים ועם פרבריה הטבועים בירק כרמיה וגני־הפרי שלה. עיר ירוקה היתה קישינוב, השוכנת על אדמת מישור וסביבה גבעות קלות, שאינן מסתירות את בתיה הקטנים בפני נוסעים בכבישיה הרעועים וברכבת המיושנת. קישינוב היתה דומה לבית שהתחילו בבנייתו, הקימו קומה וחצי קומה, והאחרות לא נגמרו, לא סוידו, ואורות לא בקעו דרך חלונותיה. רחובות רחבים של חמישים־ששים או שמונים מטר, עם שדרות עצים, עם מקום רחב־ידיים לשתי מסילות בשביל חשמליות, מדרכות רחבות הנדבקות לבתים של קומה או קומתיים, ובכדי להדגיש את הדיסונאנס, צצו פה ושם גם בית אחד או שניים של שלוש קומות. החיים בעיר זאת היו פטריארכליים; גם לאחר שהחלו להגיע לעיר הזאת ברכבת מהירה או באווירונים דו־מנועיים, ואפילו לאחר ששוכן בתוכה צבא של שנות העשרים עם מכשיריו „המשוכללים" ממלחמת העולם הראשונה, לא איבדה העיר את צביונה זה. עיר ללא תעשיה, עיר ללא מסחר — מה יכולים להיות סיכוייה בהתפתחות הכלכלית והתרבותית? נסיונות נפל של אופירה מורכבת מכוחות שהסתננו מרוסיה הסוערת משנות העשרים עם תיאטרון בשפה הרומנית מנמושות התיאטרונים מיאסי ובוקארשט, כל אלה לא הצליחו לשוות לעיר הזאת חיים תוססים ופנים מעניינים. הבניינים לגימנסיות ולמוסדות כנסייתיים וכנסיות גדולות ומפוארות שהוקמו בתקופת הצארים, היוו עדות של רצון מסויים של השלטונות, ותו לא. כי בתוך כל אלה לא היו חיים של ממש, אלא הכל היה מלאכותי, נתמך, נעזר למטרה כלשהי, אבל לא חי מכוח עצמו.

ובשטח היהודי: הרפיון שהביאה אתה מלחמת העולם הראשונה לחלק זה של האימפריה הרוסית, פחד ההורים משליחת הבנים לחזית הקרובה, ההסתייגות מפני הנעשה בחזית 1914 — 1918, אחרי הנסיון המר שממנו טעמו קהילות רבות יהודיות בשטחי הגבול עם פולין, בוקובינה, — כל אלה ביחד יצרו בערים ובעיירות אווירה של פחד ולחץ מיום המחר. בתוך אוכלוסיה של 2½ מיליון תושבים היוו 300,000 היהודים, המפוזרים בתשעה מחוזות ובעשרות עיירות ובמאות כפרים, קבוצה הומוגנית, שידעה כי גורל אחד לה: כל סדק בחזית, כל תזוזה בדעת הקהל, כל רגש של אי־בטחון, ינפץ את הקהילות הקטנות והקטנטנות לכל רוחות האימפריה. הגורל רצה שיהדות זו תזכה לא באושר, אלא בכעין שקט שטחי

ומסויג, כשהמלחמה עוד לא הסתיימה ומצב חדש נוצר, בראשית שנת 1918, כשהצבא הרומני כבש ללא קושי את הפרובינציה הזאת. מצבם של צבאות רוסיה ורומניה בחזית האוסטרית היה בכל רע. ההתפוררות של הצבא הרוסי אחרי מהפיכת 1917 השפיעה את השפעתה הקטלנית על החזית, ורק הודות למשא־ומתן לשביתת נשק בין רומניה לגרמניה ואוסטריה, — אפשר היה לרומניה לזכות בפרובינציה זאת ולכבשה ללא התנגדות. בעצם ידעה גרמניה היטב שכל קיצוץ בגבולות רוסיה, שעוד לחמה בשארית כוחותיה הממושמעים בחזית, — יחיש את ההתמוטטות של האימפריה הזאת. לשם כך ראו גרמניה ואוסטריה בעין טובה את שליחת שרידי הצבא הרומני לביסראביה. הממשלה הרומנית, שישבה ביאסי, אחרי שחלק ניכר מהמדינה היה תפוס ע״י צבאות גרמניה ואוסטריה, סיגלה לעצמה את דרכי היסוד הפורמליים ל„איחוד״ ביסראביה עם רומניה.

בסבך פוליטי זה עמדו היהודים עם מנהיגיהם המקומיים לפני בעיות, שניסו לפותרן כמיטב יכולתם. הציונים, עם ד״ר י.מ. ברנשטיין־כהן; ה„בונד״, ובראשו ש. וייסמן וי. קוברסקי; הרבנות, ובראשה הרב י. ל. צירלסון, — היו צריכים להיענות לבעיות הזמן, והם עשו זאת בדרך אמוציונאלית. הם טרם השתחררו מדרך ההכרזות, שהיתה מחלת כל אדם באימפריה הרוסית המשוחררת משלטון הצארים, ולא הבינו שזאת היא ההזדמנות הבלתי חוזרת להשיג מהשלטון החדש הנחות ואפשרויות לאוכלוסיה היהודית, תמורת התקרבות אליו. משחק־הברוגז על ש„סיפוח״ ביסראביה לרומניה לא נעשה בדרכים דימוקרטיות נדושות, הוא שהינחה את המנהיגים היהודיים בתקופה ההיא. לפיכך צריכים היו היהודים לשלם תשלום כבד במשך עשרות השנים לאחר מכן.

באווירה, שצוירה לעיל בקווים כלליים, היה צורך לפתח חיים יהודיים עצמאיים, ללא יניקה מסורתית משש המיליונים של היהודיים מרוסיה. ספרים, עיתונים, מורים ומחנכים — כל־אלה היו צריכים לספק בכוחות עצמיים, ללא זיקה לאותו מעין כביר שהיוותה בשבילם קודם לכן יהדות רוסיה. הזעזוע היה קשה במיוחד, משום שיהדות ביסראביה לא היתה יכולה, במספרה המצומצם, להוות גוף חזק, שחיים יהודיים יזרמו בו ללא עזרה מהחוץ. ומבחוץ לא היתה יכולה לבוא כל עזרה, מפני שיהדות רומניה היתה היא עצמה סחוטה ושבורה מתלאות המלחמה, וההבנה המדינית שלה היתה עדיין בחיתוליה, שלא לדבר על תרבות יהודית שורשית. ההתפתחות המאוחרת ביחסים בין יהודי ביסראביה ויהודי רומניה הישנה, הראתה שהאחרונה היתה זקוקה לעידוד וחיזוק מצד יהודי ביסראביה,

ולא להיפך. זאת ועוד, יהדות ביסראביה, שלא היתה יכולה להשתוות עם המרכזים בוורשה ובאודיסה, שמרה בתוכה בכל זאת את גרעיני היהדות הרוסית. אולם המצב הכלכלי החמור, ההסגר שבו התחילו לחיות למן הכיבוש הרומני, חוסר האפשרויות למכור את התוצרת החקלאית למרכזים, שאליהם היתה כלכלת ביסראביה מופנית, — דילדלו בצורה חמורה את הכוח הכלכלי של יהדות זו. עיירות רבות חיו בעוני ובחוסר כל, ללא אפשרות של מחיה יום־יומית. והניתוק הזה מיהדות העולם היה איום בשביל היהודי הרגיל, המתקשר עם קהילות הפזורה ומתנחם במצבן יותר מאשר במצב העיירה שלו עצמה.

הפורקן של היהודי בקריאת עיתון וספר לא היה מן העניינים הקלים. עיתונים רוסיים לא חדרו לאיזור הזה מסיבות מובנות; עיתון רומני היה ליהודים ככתוב סינית; ואם נמצא פה ושם מישהו שהבין את הכתוב, הרי היה עיתון זה מוקצה מתוך מיאוס, מפני „שאי אפשר להאמין לרומנים", לכובש, לשלטון זר, שבא להשתלט בכוח על האזרחים הטובים, לשעבר, של רוסיה המשתחררת!....

נסיון להוציא עתון ביידיש היה כאן, איפוא מעשה גבורה, שלא תמיד נמצאו הגיבורים לעשותו. פחד השלטון החדש, חוסר המגע אתו מתוך אי־ידיעת הלשון ומתוך התחשבות בדעת הקהל המקומית, מנעו זמן רב בעד הגופים הציוניים להכניס את ראשם להרפתקה כזאת. אם לפני מלחמת העולם הראשונה הופיעו פה ושם אי־אלו עתונים שחייהם לא היו ארוכים ביותר, כמו: „היונה" (1907) ירחון עברי דתי, תורני בעריכת הרב פישמן (כעת הרב מימון) והרב ורטהיים, שהופיע בעיר מחוזית קטנה, בנדרי (היא טיגינה); „ייברייסקאיה כרוניקה" ו„ייברייסקויה סלובו" (1913) בשפה הרוסית, ע"י העורך י. רוזומובסקי, שהמשיכו קיומם בהפסקות במשך שנתיים, — הרי חיוניותה של עיתונות כזאת לא היתה רבה, כי באותה תקופה היתה הדרך פתוחה לעיתונות ביידיש או ברוסית, של דרום רוסיה או של נפות אחרות. אבל במצב החדש שנוצר, כשעיתון שימש אפשרות יחידה של קשר עם העם היהודי והעולם כולו, הרי צורך זה היה חיוני ביותר.

שנה אחרי הכיבוש הרומני, ב־1919, מופיעים בזה אחר זה שלשה עיתונים, ותקופת החיים של שלשתם אינה עולה על חודשיים וחצי. „דאם בעסאראבער לעבן" ביידיש, בהשתתפות עיתונאים הקשורים בציונות או ב„בונד", ושהופיע קודם פעמיים בשבוע, ואחרי כן יומית, — סיים את קיומו אחרי הופעת 70 גליונות. העריכה היתה בידי י. ויינשטיין ז"ל,

שחשב את עצמו חבר של פועלי־ציון, י. שייקביץ, שהיה בונדאי ידוע (ושאר־בשרו של הסופר היהודי הידוע שמ״ר) רזניקוב ובאבאד, שגם הם היו קרובים ל״בונד״. בעיר המחוזית בנדרי הופיע אז עיתון אחר, „דאס יידישע פאלק״; גם הוא הפסיק קיומו אחרי 26 גליונות. אחריו התחיל להופיע בקישינוב העיתון הבונדאי המובהק „דער מארגן״, שעורכיו היו: י. שייקביץ, ש. וייסמן, י. קובארסקי.

כל הנסיונות הללו מעידים עד כמה משווע היה הצורך בעיתון יהודי כל שהוא. אם כי היוזמה היתה בידי עסקני ה„בונד״, ולמרות שתנועה זו לא היתה חזקה בביסראביה, הרי הקוראים הצמאים למלה כתובה קיבלו לכתחילה את העיתון מתוך עניין, אבל לבסוף דחו אותו, מפני שהוא לא ביטא את הלך מחשבותיהם ועל אחת כמה וכמה לא את רגשותיהם. הבונדאים הסתייגו הסתייגות גמורה מהקומוניסטים המעטים ברחוב היהודי בביסראביה וקיבלו תמורת הסתייגות זו מעין חסות של השלטונות הצבאיים הרומניים. הללו הבינו שמוטב לתמוך בבטאון סוציאל־דימוקרטי, ובזה לדחות הצידה את ההשפעה של שרידי הקומוניסטים, שנשארו מנותקים מהגוף הגדול של התנועה הבולשביסטית ברוסיה. אבל הקוראים היהודיים לא רצו בבונדאים ולא רצו בסוציאל־דימוקרטים. הם רצו בעיתון שיקשר אותם עם ארץ־ישראל, שיביא להם את בשורת הגאולה שאת הדיה שמעו מרחוק. ההמונים היהודיים ידעו שקיימת הצהרת באלפור; הם סברו שד״ר חיים וייצמן, אוסישקין וסוקולוב כבר מונו בממשלה של ארץ ישראל, ולא יכלו לשאת את התעמולה האנטי־ציונית, שהעיתונים ביידיש ניהלו בשנת 1919.

התנועה הציונית בביסראביה בזמן ההוא לא היתה רחוקה מ„חיבת־ציון״ של סוף המאה התשע־עשרה. מלבד מתי מספר, כגון: ד״ר ברנשטיין־כהן, נ. מ. רויטמן, ש. ברליאנד ועוד אנשים מספר, לא היה נסיון מדיני־ציוני כלשהו בידי ראשי התנועה הציונית. והנה לימדו ההמונים היהודיים את מנהיגיהם הציוניים פרק בהלכות הנהגה ציונית על ידי כך, שהקריבו את התעניינותם בנעשה בעולם, כל זמן שהביטאון אינו מבטא את צרכיהם הנפשיים, ובחלו בעיתונים שלא כרוחם. רק אז ראו הציונים שיש לתת ביטוי לאהדת ההמונים כלפי התנועה הציונית, ודבר זה לא ייעשה אלא על ידי הוצאת עיתון ציוני.

בהשתתפות משפחת שכטר, משפחת סוחרים מקישינוב, שמקצועה היה מכירת צרכי־כתיבה וספרים, הוקמה ועדה, שמתפקידה היה להוציא עיתון יומי ציוני ביידיש.

משפחת שכטר, שאי אפשר לאמר שהיה לה עניין מסחרי גרידא ביוזמה זאת, הצטרפה בכספה ובנסיונה לרעיון שההמונים הגו בו, והושג רשיון מהשלטונות הצבאיים להוצאת עיתון בשם „דער איד". כעורך לעיתון המתוכנן הוזמן צעיר בן עשרים, שחזר מרוסיה לביתו בבנדרי, משה פוסטאן. אביו של משה פוסטאן, מורה לשעבר, הגיע מליטא הרעבה לביסראביה הדשנה ורכש לו אחרי שנים בית דפוס בעיר המחוז בנדרי. הבן גמר את חוק־לימודיו באודיסה והשתתף באופן פעיל בתנועת הסטודנטים הציוניים „החבר". ב„החבר" השתתפו פרחי הסטודנטים של דרום רוסיה, ביניהם ש. אוסישקין (עכשיו בירושלים), נ. חת (עכשיו בחיפה) ואחרים. הם עמדו בנסיון הקשה של ימי המהפיכה הרוסית, כשכל צעיר סבר שאין זה יפה ואין זה מקובל שהוא יישאר ציוני, כשגוני הגונים של התנועה הסוציאליסטית קרצו להם עין והביאו גם תועלת ע"י השתתפות בשלטון המהפכני החדש. פוסטאן נסע בקרונות־משא ימים ולילות בדרום רוסיה, בשליחות התנועה הציונית, והתווכח כפי שהתווכח בתקופה ההיא, בכל פינת רחוב, בכל אולם ובכל בית, עם הסוציאל־ריבולוציונרים, עם הסוציאל-דימוקרטים, עם הבולשביקים ועם ארגונים שונים של הימין ושל השמאל. הוא נשאר איתן כסלע, נאמן להשקפותיו, ולא פסח על כל הזדמנות של ויכוחים מפלגתיים. כשהשלטון הבולשביסטי התחזק ולא נשארה כל תקוה לתנועה הציונית, חזר ב 1920 לבית הוריו, ומכאן הוזמן לעמוד בראש העיתון הציוני. ידיעותיו ביידיש לא היו רבות, אבל הודות לכשרונותיו הרבים, הודות לידיעתו המושלמת בשפה הרוסית, הודות לסגולותיו כנואם רוסי בחסד עליון, סמכו גם על כושרו לשמש עורכו של העיתון. כשרונו הטבעי התחבר עם כוח התמדה בעבודה. אחרי זמן קצר הוא הצליח להשתלט על השפה היידית ולהיות נואם מזהיר ועיתונאי מצויין גם בשפה זאת. עיתון זה, „דער איד", לא זכה להופיע זמן ממושך בעריכתו. אחרי חצי שנה בלבד החליט מ. פוסטאן לעזוב את הנהלת תנועת „צעירי־ציון", שהוא הקים אותה מחדש בביסראביה ועמד בראשה, ולעבור ללונדון, כדי להתחיל את לימודיו מחדש. כוח רצונו היה כה חזק, שבמשך שנים היה לומד בשעות היום באוניברסיטת לונדון, בבית הספר הגבוה לכלכלה, ובלילה היה מוצא לחמו כפועל דפוס. הוא התרחק מכל עבודה ציבורית, ופרט לכתיבת מאמרים מזמן לזמן ב„די טריבונע", של זאב ז'בוטינסקי ומ. גרוסמן, שוב לא עסק בפומבי בבעיות ציוניות. מסיבות אוביקטיביות נדחה מן התנועה הציונית, והוא התרכז רק בעבודתו המדעית, בשטח ההיסטוריה של הכלכלה המדינית בימי הביניים. לאחר

זמן לא ארוך הגיע להיות פרופיסור מן המנין בקמברידג׳, והוא אז רק בן שלושים ושמונה.

כאמור, התקבל העיתון „דער איד״ על ידי המוני הקוראים כעיתונם, המכתיב להם את אופן הדיבור היהודי הנכון, המדריכם והמכוונם בגישה לבעיות מדיניות, תרבותיות וסוציאליות. אבל עוניים הגדול של המוני העם לא איפשר לעיתון לגדול ולעבור על הוצאה גדולה מזו של ארבעת־חמשת אלפים טפסים, ובמקרים יוצאים מהכלל, כמו שהיה במאורעות 1929, להגיע לשבעה עד שמונת אלפים טפסים. מספר רב של קוראים היו מקבלים את העיתון כחותמים במשותף עם חבריהם, והיו לומדים אותו בעל־פה ומסגלים לעצמם את מהלך המחשבות של העורכים והכותבים בו. עיתון זה חינך את מאות אלפי היהודים, לא רק להבחין בבעיות יום יום, אלא להבין ולהבחין בין ספרות טובה מקלוקלת. סביב עיתון זה התרכזו סופרים ועיתונאים שבאו כפליטים מאוקראינה, וביניהם: י. קלינוב, ב. שכטמן, ג. סוויט, י. בוטושאנסקי, ז. רוזנטל, י. ויינשטיין וסופרים ידועים אורחים בביסראביה: א. שטינמן, מ. ספקטור, ש. צמח, י. קרני, א. אפשטיין, י. אלתרמן ורבים אחרים. התקופה היתה תקופת הפליטים מרוסיה, שעברו את נהר הדנייסטר ושילמו מחיר יקר ברצונם לצאת את רוסיה.

בתקופת 1920—1922 התרכזו בביסראביה שבעים־שמונים אלף פליטים, שחלק גדול מהם היגר לאמריקה, חלק אחר לא״י, ומספר לא מבוטל התפזר בכל רחבי אירופה. הקשר בינם לבין קרוביהם בארצות תבל היה דרך העיתון „דער איד״, שהיה מפרסם מדי יום ביומו רשימות ארוכות של „מי מכיר, מי יודע״. רשימות מעיתונים אלה היו מועתקות בעיתונות היידית באמריקה הדרומית והצפונית, וכך היו מתקשרים הפליטים עם קרוביהם, שעזרו להם לבוא אליהם או להסתדר בפינות שונות של העולם. העיתון היה לא רק מביא חומר על הנעשה בעולם, הוא גם חינך את ההמונים לצורך במלחמה לזכויותיהם, במלחמה לנציגות לאומית, והניח את היסוד לארגון יהדות ביסראביה לקהילות, לנציגות המועצות המקומיות ולפארלאמנט הרומני. אולם קיומו של העיתון לא ארך זמן רב. באביב 1922, בזמן הבחירות לפארלאמנט הרומני, הבינו בעלי העיתון שהם יכולים להפיק יתר־תועלת לעצמם, אם יתמכו במפלגה הרומנית, במקום לתמוך במועמדי התנועה הציונית לפארלאמנט הרומני. ואז נגזר הגורל על העיתון הזה. אלה שעמדו בראשו עזבוהו, ורק קבוצה מצומצמת של עיתונאים־שכירים המשיכו לעבוד בו. אחרי חודשים אחדים בלבד

סירב ציבור הקוראים, שהבין לאן מוליכים אותו, להמשיך באימונם, והעיתון שבק חיים לכל חי.

מאפריל 1920 עד קיץ 1922, חלו תמורות פוליטיות חשובות ברומניה. בחירות לפארלאמנט,שהיו צריכות להתקיים לפי החוקה כל 4 שנים, נעשו תכופות לפי הקפריזה של המלך, או לפי הלחץ מבחוץ על מדיניות זו או אחרת של הממשלה הרומנית. המפלגה הגדולה הליברלית, ששלטה ברומניה שלטון ללא מצרים במשך עשרות בשנים לפני מלחמת העולם הראשונה, היתה בעצם אחראית למפלה הצבאית של שנת 1916. רומניה הצטרפה לצרפת, אנגליה ורוסיה באיחור זמן, ולמרות העובדה שרומניה נכנסה למלחמה העולמית בשנה השלישית שלה, איבדה שני שלישים מהטריטוריה שלה, בחדשים הראשונים למלחמה. המפלגה הליברלית ידעה שכוחות חדשים עלו מתוך החזית הרומנית, שבראשה עמד הגנרל אוורסקו, והיא הועמדה, איפוא, בצל בשנים הראשונות שלאחרי 1918. בתקופה זו, שבין מפלת רומניה לגמר המלחמה העולמית, פלשה רומניה לביסראביה, בהסכמת הגרמנים. נצחון בעלות־הברית בחזית צרפת הביא להגדלה ניכרת של המדינה הרומנית, כפיצוי על כניסתה למלחמה ליד בעלות־הברית. למרות ה„נצחון" הסופי של מדיניות הליברלים לא זכתה מפלגה זו באהדה מצד העם. לעומת זאת, יצא הגנרל אוורסקו לא רק בתהילת המציל של שארית המדינה, אלא גם כבש את לבותיהם של החיילים בעמידתו האיתנה בחזית המקוטעת של רומניה והפך לגיבור אגדי בעיניהם.

התחילה תקופה חדשה, שבה הובלט שיחרור האיכר משיעבודו המסורתי לבעלי האחוזות. התוצאה של הריפורמה האגראריות שהונהגה עם גמר המלחמה, לא איחרה לבוא. מצד אחד, שפל כלכלי בשטח החקלאי (בשל חוסר מיכון וכלים חקלאיים בשביל האיכרים), שכמותו לא ידעה הארץ הזאת, ומצד שני, השאיפה של אותו איכר משוחרר לתת את דעתו על הנעשה במדינתו. שאיפה זו הביאה ליצירת מפלגות חדשות ולחיסולן של מפלגות ישנות. המפלגה הליברלית נשארה היחידה מכל אלה שפעלו בהיסטוריה העגומה של חמישים שנות קיומה של רומניה עד למלחמת העולם הראשונה. קמו כוחות רעננים, דימוקרטיים לכתחילה, וכנהוג בארץ באלקאנית, חמסניים במאוחר יותר. מפלגת האיכרים, שבראשה עמדו מנהיגים מטרנסילבניה, אשר צורפה לרומניה המוגדלת: י. מאניו, ויידה־וויבוד, ומרומניה הישנה: י. מיכאלאקי, ד"ר נ. לופו ואחרים, — התחילה במלחמת חרמה במושגים של השלטון הליברלי, שעשה בכל כבתוך שלו ושלט ביד חזקה ובשיטה של סילוף רצון הבוחר. מלחמה זו נמשכה

שנים רבות, ורק ב 1928 נתנה אותותיה.

מלבד המפלגה הדימוקרטיה האגרארית, שהזכרתי לעיל, התבלטה מפלגת העם של הגניראל אוורסקו, צירוף של מושחתים מהשוק המדיני העתיק, וביניהם המשורר אוקטביאן גונה, המדינאי ארז׳יטויאנו ועוד שניצלו את התמימות הפוליטית של הגנראל אוורסקו. אחרי נסיונות של בחירות בשנת 1919, שבהן שלטו סילוף, טירור ושחיתות, כפי שזה היה נהוג ברומניה במשך דורות- — באה לשלטון מפלגת העם של הגנראל אוורסקו, שקיבלה את אימונו של המלך פרדינאנד. בבחירות אלו, בשנת 1920, התאחדו הכוחות הלאומיים של יהדות רומניה הישנה עם המתבוללים וניסו להופיע ברשימה יהודית, תחת השם „הבלוק היהודי״, במחוזות רבים של צפון־רומניה שהיו מאוכלסים יהודים, אולם ללא תוצאה מעשית. בגלל הפגמים של חוק הבחירות היחסיות, לכל מחוז ומחוז, לא הצליחו נציגי „הבלוק היהודי״ לחדור לפארלאמנט. אבל תופעה זאת כשלעצמה היתה זרע מלחמתו של הדור הציוני הצעיר שביהדות רומניה הישנה, והזרע נתן את פריו בשנים יותר מאוחרות.

עשר שנים של חריש עמוק ברחוב היהודי איפשרו להחדיר להכרת האוכלוסיה היהודית ברומניה את הרעיון, שעליה לשאוף לנציגות פוליטית יהודית עצמאית. אבל בתקופה שבין בחירות לבחירות, ואלו התקימו לעתים מזומנות, היה ממלא העתון „דער איד״ בביסראביה, כמו „מינטואיריה״ (הגאולה) של א. ל. זיסו בבוקארשט, תפקיד מחנך ממדרגה ראשונה. העיתון לימד את היהודי הפשוט לחשוב במושגים כלליים, ולא בתועלתיים אישיים. לא קל היה להשיג דבר זה באווירה המושחתת ששררה ברומניה, במצב הכלכלי הירוד, בחוסר הארגון הקהילתי ובמחסור בכוחות מנהיגות. הפחד היה המחנך הרע, שבצלו רצה היהודי הפשוט לפתור את בעיותיו האישיות ואת בעיות ילדיו מדי יום ביומו. איך היה יכול לסרב למועמד לפארלאמנט, לראש העיר, לראש המשטרה ולכל „פריץ״ קטן וגדול שהיה בא ותובע, לא מבקש, את קולו לבחירות שהתקיימו לעיתים כה קרובות? העיתון היהודי מילא את התפקיד של מחנך למבט לטוות ארוך ועודד אותם על ידי העזה במאמרי העתון, בהתנגדות הגלויה של המנהיגים הציוניים לכל מקרה של עוול. אמצעים כגון אלה היוו דוגמה חותכת לעיצוב דמותו של היהודי ממחר, היהודי בעל ההכרה הלאומית והמדינית.

כמה מאורעות חלו בתקופה הזאת, שבין הבחירות בשנת 1920 לבחירות בשנת 1922, שפיתחו את כוח הדמיון של האזרח היהודי הרגיל ולימדוהו כיצד להתנהג בעתיד.

המהפכה הרוסית והמהפכות־שכנגד, כל מה שהיה קשור באי־היציבות שבשלטון הרוסי, הנסיונות של פטליורה, סקורופאדסקי, דניקין, וראנגל ואחרים—כל הנסיונות הללו, לא רק שחתרו תחת השלטון הקומוניסטי הרופף באותה התקופה, אבל התבוססו בים של דם יהודי. תקופה זו, שנשכחה כעת, היתה ראשיתה ומבשרה המתועב של מה שקרה באירופה בשנות המלחמה העולמית השניה. לא היה ערך לחיי אדם, ועוד פחות לחיי אדם יהודי. פוגרומים, הברחות, גירושים, עינויים, עברו קודם כל על היהודים. וברגע שהיאוש חדר לליבותיהם של ההמונים היהודיים ולא ראו כל תקווה ליציבות־מה של שלטון זה או אחר, — הרי בהכרח היו צריכים לחפש מוצא סופי לבעיותיהם. המוצא היה הדרך הקלאסית של היהודי בעוניו: הגירה. רבבות התדפקו על הגבולות הארוכים מהים הבאלטי ועד לים השחור. מרוסיה הדרומית הובילו באופן טבעי הדרכים לנהר דנייסטר, שמעברו קיוו ליום של שקט וביטחון. לא היתה חיבה מיוחדת לשלטון הרומני בביסראביה; אבל דבר אחד ידעו ההמונים, ששם שורר שקט וביטחון, מה שחסר להם בשנים האחרונות.

ארגון הברחה המוני החל לפעול, אולם לא כדוגמת ארגון הבריחה אחרי שנות מלחמת העולם השניה. הפעולה בוצעה על ידי אנשי „מקצוע", „מבריחים" בכסף. יושבי כפרים על הגבול היו באים במגע עם יושבי כפרים מעברו השני לשם התאמת הפעולה. בעיני המבריחים היה זה עניין של מה בכך, אבל גם הבורחים לא פחדו. ליהודים לא היה הרבה מה להפסיד. ובמידה והברחה כזו הצליחה בנקודת ישוב זו או אחרת, הפכה לנקודת־מוקד לעיירות שלימות בעורף. הבריחה מאוקראינה התחילה, איפוא, מקבלת ממדים כאלה, שהשלטונות הצבאיים, ששלטו שלטון ללא מצרים על סמך חוקי חירום, החלו לראות בתופעה זו חתירה תחת השלטון הרומני. מאידך, הפך עניין ההברחה סכנה לבורחים. החיילים הרומניים מעברו האחד, והחיילים הרוסיים מעברו השני של הדנייסטר, היו מתאמנים ברוביהם בקליעה אל הבורחים בכל שעות הלילה. היה, איפוא, הכרח במעשה פוליטי נועז ברומניה עצמה על מנת למנוע טבח רב־ממדים, שהתחיל כבר להסתמן באותה תקופה.

העתון „דער איד", שהיה בטאונם של הציונים, הביע חרדה גדולה ועמוקה פן תופסק הבריחה. למרות הצנזורה תבע העיתון מראשי הציבור היהודי לפעול ולהשפיע בכל הדרכים, גם ע"י ארגונים יהודים בעולם, על הממשלה הרומנית של הגיניראל אוורסקו, על מנת להשיג ממנה רשות כניסה ללא הגבלה לכל מי שמצליח להגיע לאדמת ביסראביה הנכספת! קרו טראגדיות קורעות לב. משפחות שלמות נורו בזמן ההעברה. חמורה עוד

יותר היתה החלטת השלטונות להחזיר את הפליטים אל מעבר לגבול הרוסי. החזרה כזאת פירושה היה פסק־דין־מוות, ללא דיון וללא משפט. לא פעם הביא העיתון „דער איד" תיאור טראגדיות מזעזעות של פליטים, שהגיעו לחוף מבטחים, ו„שומרי הסדר" התעללו בהם התעללות סאדיסטית. ביחוד זכור המקרה של קבוצת בנות, שעברה את הגבול דרך העיירה הקטנטונת קריולן במחוז אורהיוב, לא רחוק מקישינוב. אחרי עינויים ואונס ברוטאלי נרצחו הקרבנות ונקברו. העתון „דער איד" הרים קול זעקה ותיאר את המעשים, מתוך פיהם של עדי־ראיה יהודיים ולא־יהודיים. ניתוח הגופות אישר את המעשים שנעשו. הודות לפרסומים אלה זועזע הציבור כולו, גם לא יהודים.

הודות להשתדלות ראשי הציבור היהודי הושג דבר שהוא לשבחה של ממשלת הגיניראל אוורסקו, אם כי טענות כבדות הובאו נגדה בתקופה מאוחרת יותר. בראיון עם הרב י. ל. צירלסון הסכים ראש־הממשלה להשהותם החוקית של הפליטים ברומניה שיגיעו לחוף הימני של הדנייסטר, על סמך אישור־זהות לכל אחד, שיינתן על ידי הוועד לעזרת פליטי אוקראינה. בראשו של הוועד עמדה קבוצת עסקנים ציוניים עם ד"ר י. ברנשטיין־כהן, השו"ב אלכסנדרובסקי, ג. שכטר, הגב' באביץ, ובראש הפעולות המשפטיות להגנת הפליטים לפני בתי־דין צבאיים ולפני האדמיניסטרציה, — מחבר מאמר זה. הודות לאישור אנושי זה נכנסו לביסראביה שבעים־שמונים אלף פליטים יהודים. הם הביאו אתם גיאות תרבותית וגם כלכלית, הודות לזרימה בלתי פוסקת של מאות אלפי דולארים מקרוביהם שבאמריקה. הג'וינט, ובראשו ג. אהרונוביץ, החלו לארגן את הארחתם של הפליטים ולדאוג, בעזרת ה„היאס" האמריקני, להעברתם לכל פינות תבל, במידה שהושגו אשרות כניסה בשבילם. בתוך רבבות הפליטים באו מאוקראינה סופרים ידועי שם, עיתונאים, עסקנים ומאות חלוצים, שאחרי כן עלו לארץ־ישראל.

תקופה זאת היתה ברוכה בשדה התרבות והעסקנות של ביסראביה, וסימניה בלטו בהגדלת רשת בתי הספר העבריים ע"י מרכז „תרבות", בהקמת גימנסיות בשפה העברית ומכון לגננות, שבראשו עמד המחנך י. אלתרמן, בפעולות „אורט", „אזע". הציבוריות היהודית היתה יכולה להתפתח רק הודות להזרמת הדם החדש, שהביאו אתם הפליטים מאוקראינה.

אולם, כאמור, לא האריך העתון „דער איד" ימים. בתקופת הביניים, בין „דער איד" לבין „אונזער צייט" שהיה כולו בידי העסקנים הציוניים, — החל להופיע שבועון שנהפך אחר כך לירחון, „ערד און ארבעט", (של

מפלגת „צעירי־ציון״), אשר מילא בתקופה מסויימת את החסר לעיתון בלתי תלוי ברחוב היהודי. ברם, בכוחותיו של השבועון הזה לא היה כדי להשקיט את הרעב לעיתון יומי. ביוזמתה ובכספה של קבוצה מתוך חברי „צעירי ציון״ (ובראשם שמעון אורטנברג ז״ל, וייבדל לחיים,

UNSER ZEIT
(VREMEA NOASTRA)
SOCIETATE ANONIMA DE EDITURA
SEDIUL SOCIAL
CHISINAU
CAPITAL STATUAR 1000 000 LEI
CAPITAL SOCIAL 500 000 LEI
IMPARTIT IN 5000 ACTIUNI NOMINALE
A UNA SUTA LEI
No 2071 — 2080
SEMNATURA DE CONTROL
MEMBRII CONSILIULUI DE ADMINISTRATIE
CHISINAU 1923
1000

מניה של חברת „אונזער צייט״

וייסאדלר חיים) ובסיוע כספי מועט של ציונים מספר, — החל להופיע בסתיו 1922 העיתון היומי „אונזער צייט״. עיתון זה היה יוצא לאור באופן סדיר עד לתקופה הסוערת, שקדמה למלחמת העולם השניה (סוף 1937). „אונזער צייט״ היה באמת בטאונה של יהדות ביסראביה, ובמידת־מה של ציוני יתר האזורים ברומניה. בראש העיתון עמד מחבר מאמר זה,

עד סמוך לעלייתו לארץ ישראל, ועוזריו היו: זלמן רוזנטל, ישראל ויינשטין, (אידל מלמד). מרדכי גולדנברג, מ. פינצ׳בסקי, יעקב בוטשאנסקי, י. סקווירסקי, יוסף לרנר, י. א. וייסמן ואחרים השתתפו בו בקביעות. בתקופת שהותו של שנתיים בערך בביסראביה השתתף גם הסופר י. פיכמן.

על „אונזער ציט" עברו משברים לאו-דוקא חמריים. בתפוצה המוגבלת האפשרית בישוב של 300 אלף יהודים, לא היה קל לכלכל את העתון. אולם חבר העורכים והעובדים המסורים לא הרגישו אף פעם בקשייו החמריים של העיתון. וכל דאגתם לא היתה אלא לשפר את העיתון ולהבטיח את קיומו. אחרי שמונה שנות קיום הוקמה חברה בע"מ, שבראשה עמד שנים רבות העסקן הציוני והקואופירטור הידוע נ.מ. רויטמן (אביו של מהנדס עיריית תל־אביב, מ. עמיעז). בראש וראשונה רכשה החברה בית־דפוס לעיתון. שמו של נ. מ. רויטמן בלבד שימש ערובה לרצינותו ולכשרותו הציבורית של העתון. למרות זאת התחילה מלחמה פנימית בתוך המנהיגים המקומיים של „צעירי ציון", שתבעו כי העיתון יהיה קניינה הפוליטי של „צעירי ציון", אם כי בדרך זו היה משום צימצום תפוצתו והשפעתו של העיתון. כי בשטח כה מצומצם כמו יהדות ביסראביה יכול היה עיתון להתקיים אך ורק כשהוא ציוני סתם, ללא שימוש בגוונים וללא הפרזה מפלגתית. על אי־התלות של העיתון התנהלה מלחמה ממושכת, עד שאנשי „צעירי ציון" הלא־מרוצים הוצאו למעשה ולהלכה מתחום ההשפעה של ניהול העיתון. ברם, גם אחרי כן המשיך העיתון בקו הדימוקרטי שלו, כשהוא מתבסס על הציונות הבלתי מעורערת של עורכיו ושל קוראיו.

הבחירות של שנת 1926 ו 1928 מצאו את הציבור היהודי בביסראביה מוכן ומזומן למלחמה שנדרשה למען עקרונות מקודשים. היהודים לא נרתעו מאיומים ומטירור מעשי ממושך בבחירות שהתקיימו מדי שנה בשנה לפארלאמנטים. בחלק מהבחירות הופיעה הציבוריות היהודית ברשימות לאומיות, שלא הצליחו להשיג אף מקום בפארלאמנט. חוק הבחירות, שהיה בתוקפו באותו זמן, היה נותן את האפשרות להיבחר, אם הרשימה היתה משיגה, לפחות, את הכמות היחסית של קולות, המחולקת לפי מספר הצירים במחוז. למשל, אם במחוז סורוקה היו מצביעים 36 אלף איש, יהודים ולא־יהודים, ומחוז זה היה צריך לשלוח לפארלאמנט ששה צירים, — הרי אם רשימה מסויימת לא השיגה לפחות ששת אלפים קול, — לא היתה שולחת כל ציר לפארלאמנט: ואפילו היו לה חמשת אלפים וחמש מאות קול, הם היו הולכים לאיבוד, ורק הרשימה או הרשימות שקיבלו מספר יחסי של קולות מספיק, היו מקבלות את הייצוג בפארלאמנט.

חלוקת האוכלוסיה היהודית במחוזות השונים בביסראביה היתה כזאת, שהיתה אפשרות להשיג מספר קולות גדול, אולם לא את המספר הדרוש כנ"ל בכל מחוז ומחוז לעצמו. רק בתקופה יותר מאוחרת, כשנכנס לתוקפו חוק בחירות חדש, אשר איפשר צבירת הקולות מכל המדינה, תוך הסתייגות שמפלגה שאינה משיגה 2% מכל הקולות במדינה, אינה נהנית מנציגות, — ניתנה ליהודים האפשרות להשיג ייצוג בפארלאמנט. אולם היה הכרח שהמפלגה היהודית תציג מועמדים בעשרות מחוזות במדינה, בכדי להגיע לאחוז המינימלי הנדרש. סוף סוף היו ברומניה הגדולה מיליון תושבים יהודים, שהיו יכולים להביא לצבירת רבע מיליון קולות. אולם גם בשטח זה לא היה המצב תקין. היהודים ברומניה הישנה הסתייגו ברובם הגדול מהרעיון של נציגות יהודית בעלת־סמכות בפארלאמנט או בעיריות, והעדיפו להשתיק את יהדותם ואת שאיפתם הטבעית, על מנת לא להרגיז את המפלגות הרומניות. כך קרה שהמספר הגדול ביותר של קולות, שהרשימה היהודית צברה בבחירות של שנת 1931, 1932 ו־1934 — לא עלה על 80 אלף. חלק מהיהודים לא הצביע כלל בעד הרשימה היהודית, חלק נבהל מהטירור שאורגן עליהם ע"י המפלגה השלטת, וחלק אחר חי בשאננות מוחלטת ובחוסר עניין למתרחש מסביבו. חוסר־הבגרות הפוליטית הזה, שבלט בעיקר ברומניה הישנה, היה מודרך לא רק על ידי העיתונות היומית הרומנית, שבראשה עמדו יהודים מתבוללים, אלא גם על ידי הקרע הפנימי בתוך הציבוריות היהודיות, שבא לביטוי ע"י „ארגון היהודים הרומניים" תחת הנהלתו של ד"ר ו. פילדרמן.

בשנת 1928 נכנסו לפארלאמנט בפעם הראשונה נציגים יהודים מתוך הסכם טכני עם המפלגה האגרארית, אשר העניקה חופש פעולה מוחלט לנציגים היהודיים, שכולם היו ציונים. אמנם גם לפני זה, בשנת 1926, נכנס לפארלאמנט נציג הציונים מבוקובינה, ד"ר מאיר אבנר, ובאותו זמן לסינאט — הרב י.ל. צירלסון מקישינוב. כוחם הצבורי של שניים אלה, שהיו בעלי השקפות עולם מנוגדות, היה כבול בחוסר הידיעה להשתמש בשפה הרומנית. הם היו מופיעים על במת הפארלאמנט בקריאה מהכתב והיו נטולי יכולת להשתתף בפולמוס שנתעורר עליהם בזמן הופעתם. ואילו בבחירות של שנת 1928, כשבראש הממשלה עמד המנהיג האהוד על כל העם הרומני, יוליו מאניו, נכנסה לפארלאמנט בפעם הראשונה קבוצה של 4 צירים ציוניים: ד"ר ת. פישר, ד"ר י. פישר, ד"ר מ. אבנר ומחבר המאמר הזה. אלה הארבעה יצרו בפעם הראשונה

בתולדות הפארלאמנטיזם הרומני, סיעה פארלאמנטרית יהודית, כדוגמת ה„קולו", הסיעה הפארלאמנטרית היהודית בסיים הפולני. בפעם הראשונה הופיעו צירים אלה בשם מיליון היהודים שבמדינה בשפה שאינה משתמעת לשתי פנים: לא להסתיר את היהדות, לא להתכחש לסבלותיה, לא להעלים את השתייכותם הציונית — ולשרת את האינטרסים הכלליים של המיעוט הלאומי היהודי, תוך הסתייגות מליאה מייצוג הפרט ומהשאיפה להנאה אישית מהמאנדאט שלהם. עמדה זו, שהיתה עמדה של גבורה והעזה, — לעתים קרובות של הפגנה ואף פעם לא של התגוננות עצמית, — הביאה לידי גל אהדה בציבור היהודי בכללו ולידי עמדה של הסתייגות רוטנת מצד היהודים המתנגדים במפלגות הרומניות.

המתבוללים היהודיים, שהצהירו השכם והערב על נאמנותם ללא סייג וללא תנאי למדינה, ניהלו מלחמה קולנית, ולפעמים הרסנית, נגד הסיעה הפארלאמנטרית היהודית. לא פעם היו הצירים היהודיים לצנינים בעיני המתבוללים הללו, שרצו למצוא חן בעיני העיתונות האנטישמית או הליברליסטית, שבראשה עמדו עיתונאים יהודיים. ברור, שמלחמת הצירים היהודיים היתה קשה שבעתיים והיתה צריכה להתנהל ביותר מאשר חזית אחת.

עם גבור התנועה האנטישמית ברומניה, תחת השפעת הצלחותיו של היטלר בגרמניה, הגיעו היחסים בין הצירים היהודיים לבין צירי הפלגים האנטישמיים בפארלאמנט לידי משבר חמור, כגון תיגרות ידיים ומכות בתוך כתלי הפארלאמנט, הוצאת כרוזי־הסתה שתבעו מההמונים להטביע את הצירים היהודיים בדמי עצמם. אבל הצירים שהוזכרו לעיל, ואלה שנבחרו בבחירות ב 1931 וב 1932, מ. וייסמן (עמיר), ש. זינגר, א. מרטון, מ. דיאמנט ומ. רייפר, לא נבהלו ולא הפסיקו את מלחמת הקודש, על אף האיומים והטירור.

בתקופה זו עמד לימין כל צירי הפארלאמנט הציוניים העיתון „אונזער צייט", שהיה מבטא את טעם המלחמה למען הטבת מצבם הכלכלי והתרבותי של היהודים, להגנת זכויות המיעוט הלאומי וזכויות הפרט. עידודו של עיתון זה (ביחד עם עיתונים-אחים בשפה הרומנית בבוקרארשט „רינאשטירה נוסטרה", „טריבונה ייבריאסקה" ביאסי) שימש ערובה לנכונות הדרך שבה הלכו נציגי התנועה הלאומית ברומניה. ברם, בסוף שנת 1934 התלקח הטירור, כמבשר גיאות הנאציזם גם ברומניה, ומאז שוב לא חדר שום ציר יהודי בתורת יהודי, אל הפארלאמנט הרומאני. בתקופת אלם זו, כשניטלה האפשרות לבטא בפארלאמנט את

הכאב על ההשתוללות שהלכה וגדלה ברחוב היהודי ע״י כוחות האופל שהתחילו לעלות, היה העיתון „אונזער צייט״ לפה לסבל היהודי, ורק באמצעותו היתה יכולה להגיע הזעקה לארגוני היהודים בגולה, ומשם — לאוזני הממשלה הרומנית.

התמונה לא תהיה שלמה, אם לא יצויין מה היה חלקו של העיתון בחנוך הציוני של ההמונים, וביחוד של הנוער. יום־יום היה משמיע מעל דפיו את פרטי המאבק, הכשלונות והנצחונות של הישוב היהודי בארץ־ישראל; באמצעותו היה הישוב היהודי ברומניה חי את חיי היצירה של החקלאי והפועל היהודי בשדות ובסדנאות של ארץ־ישראל. תנועת „החלוץ״ שאפה את כוחה לא רק מההכרה הציונית ומהמצפון האישי, אלא גם מהידיעות על הנעשה בארץ־ישראל. תנועה חלוצית גדולה צצה והתארגנה בביסראביה והשפיעה את השפעתה הברוכה גם על יתר הנפות שברומניה, וגם על הנוער שברומניה הישנה, שהיה כה שונה מהנוער בביסראביה.

העיתון היה לא רק מכשיר לשימוש בשפה היידית, שפת ההמונים היהודיים, אלא גם מארגן יבוא של עשרות אלפי ספרים מווארשה, ביידית ובעברית, וספריות הוקמו כמעט בכל בית יהודי בביסראביה. העיתון עזר להרמת דרגת התרבות של הישוב היהודי, והוא שמימן הוצאת שני ירחונים לילדים: „אשכולות״ בעברית ו־„פארן אידישן קינד״ ביידיש, שניהם בעריכת ז. רוזנטל, שהיה גם עורכו של העיתון „אונזער צייט״ עד לסגירתו, אחרי שש־עשרה שנות קיום, על ידי אוקטביאן גוגה, משוררו של השיחרור הלאומי הרומני, שעמד זמן קצר בראש ממשלה אנטישמית בשנת 1938.

מאז לא הופיע עוד העיתון „אונזער צייט״. גם לאחר שהממשלה האנטישמית של גוגה־קוזה גורשה מהשלטון, לא העזה שום ממשלה שבאה אחריה להרשות חידוש הופעתו של העיתון הציוני „אונזער צייט״. גורלו נחתם, וגורלם של עורכיו נחתם גם הוא.

במשך התקופה של 1922—1938 הופיע עוד מספר שבועונים, ירחונים או רבעונים, בעלי אופי מקצועי או מופנים לחוג מסויים בלבד בציבוריות היהודית. ואלה הם שמות הפרסומים בתקופה המקבילה שנזכרה לעיל:

1922 — „ידיעות ההסתדרות הציונית בביסראביה״ (עברית).
1924 — דער פינק, בעריכת נ. הוברמן, שלא האריך ימים.
1925 — הנוער, הוצאת הועד המאוחד של הנוער (עברית ויידיש).

1925 — „דאס קאאפעראטיווע ווארט״, דו־שבועון מקצועי קואופ־רטיבי שהופיע במשך שנים, בהנהלתו של נ.מ. רויטמן ופאגיס.

1926 — „בעסעראבער אזע״.

1927 — „אויף דער וואך״, הוצאת המפלגה הריוויזיוניסטית.

1927 — „די וואָך״, למען היהדות החרדית, בעריכת י. אפלבוים.

1930 — „דער שטראם״, עיתון ספרותי־ציבורי.

1932 — אנזאג פאר ליטעראטור, פרסום לדברי ספרות.

1935 — „שורות״ ירחון לספרות, בעריכת ל. קופרשטיין, בלצי.

1938 — „מן הצד״, בעריכת רוזנטל, ברתיני ווינצקי.

1938 — „צייט־פראגן״. חוברות פריודיות של המפלגה „בניין הארץ״ (צעירי־ציון־פועלי־ציון), בעריכת י. קורן וב. מילגרום.

1939 — „אודים״, קבצים לדברי ספרות, חינוך ושאלות חברה, בעריכת ל. קופרשטיין, בלצי.

אם כי יש להניח שרשימת הפרסומים היא מלאה, ייתכן שהופיעו בערי השדה פה ושם פרסומים, שאת שמותיהם ואת עורכיהם לא ציינתי. מכל זה לא נשאר זכר, ולא ידוע באיזו מדה דאגו הספריות או הארכיונים שלנו לאסוף את החומר יקר־המציאות, שלפיו אפשר היה לרשום את ההיסטוריה המוסמכת של יהדות ביסראביה בחמישים השנים של מיאתנו.

י. חיטרון

הקואופרציה היהודית בביסראביה

סקירתנו זו מקיפה את השתלשלותה של הקואופרציה היהודית בבי-סראביה מראשיתה ועד פרוץ מלחמת העולם השניה, שנות השואה, כשעלה הכורת על חיי היהודים בארצות אירופה המזרחית, כולל ביסראביה.

מראשית היווסדה עברו על הקואופרציה היהודית תקופות קשות מאוד: משטר החושך של הצאריזם ברוסיה ושלילת הזכויות המדיניות של היהודים שמה הטביעו את חותמם על חייה הכלכליים של היהדות בארץ זו: הפרעות ביהודים, אשר חזרו ונשנו בתקופות שונות, וכן מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הרוסית ותוצאותיה, כל אלה נתנו אותותיהן בחיי היהודים בביסראביה.

אחרי המהפכה עברו על הקואופרציה חבלי ההסתגלות לתנאים החדשים שנוצרו ואשר, אגב, נמשכו זמן לא רב, ועם סיפוח ביסראביה לרומניה בשנת 1918 עם שינוי התנאים המדיניים, החריף המשבר החמרי והכלכלי של יהדות ביסראביה. אבל היא הסתגלה באופן הדרגתי לתנאים החדשים, וכך המשיכה את קיומה עד למלחמת העולם השניה.

תולדות התנועה הקואופרטיבית היהודית בביסראביה משמשות עדות להתאמצות הכבירה שנעשתה כדי להניע יהדות זו לעזרה עצמית, להבראתה בשטח הכלכלה, להביאה לידי פרודוקטיביזציה ולהוציאה ממצבה החמרי האיום ששרר בה, אם מפאת גורמי חוץ ואם (והוא העיקר) מחמת המבנה וההרכב המיוחדים של אוכלוסייתה.

את התפתחותה ופעולתה של הקואופרציה היהודית בביסראביה יש לחלק לארבעה שלבים והם:

השלב הראשון: ראשית הקמתה והתפתחותה בשנים 1901—1914, עד למלחמת העולם הראשונה.

השלב השני: תקופת המלחמה, המהפכה הרוסית ותוצאותיה, שנות הירידה, בשנים 1914—1921.

השלב השלישי: שיקומה מחדש של התנועה, התפתחותה הרחבה עם הקמת איגוד הקואופרטיבים היהודיים בביסראביה, (פאַרבאַנד פון די אידישע קאָאָפּעראַטיוון אין בעסאַראַביע) בעזרתם הרחבה של מוס־דות יהודיים עולמיים, כגון: „ג׳וינט״, אשר במרוצת הזמן נהפך ל„פונדיישן״, ואח״כ גם יק״א, בשנים 1921—1930.

השלב הרביעי: פעולות התנועה תחת השפעת המשבר הכל־כלי העולמי, ובעיקר ביהדות ביסראביה, שיקום קופות המלוה והחסכון בכל נקודות החבל הזה, בשנים האחרונות, משנת 1931 ואילך עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

השלב הראשון

הרכבה של האוכלוסיה היהודית בביסראביה מבחינה כלכלית, רוב רובה היה חנוונים, סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה, מתווכים וכו׳, מפרנסים שלא היתה להם כל אפשרות להשגת הלוואות לניהול עסקיהם. הבאנקים, שהתקימו אז בערים הגדולות בלבד, ניהלו את עסקיהם רק עם בעלי האחוזות והסוחרים הגדולים; בעיירות ובמושבות לא התקיים כל מוסד לאשראי. אשר למלווים הפרטיים, הרי „האדם הקטן״ לא יכול היה לעמוד בדרישת הנשך שלהם. התקיימו אמנם באי־אלו מקומות „קופות לגמילות־חרדים״, אשר בגלל אופיים הסוציאלי (מעין קופות צדקה) לא יכול כל אחד להזדקק אליהן. ומתוך הכרח נולדה, איפוא, ההבנה לסיסמת ה„אוריינ־טציה על עצמנו״. פירוש אקטואלי מוחשי ניתן למימרה „אם אין אני לי, מי לי?״ (עזרה עצמית), „וכשאני לעצמי מה אני?״ (עזרה הדדית). ואז ניתנה הדחיפה להקמת מוסדות קואופרטיביים לאשראי ליהודי ביסראביה.

ביצוע הרעיון והגשמתו נתקלו בקשיים עצומים. המשטר הרוסי שלל אז כל ארגון צבורי בכלל, ויהודי במיוחד. אחרי השתדלויות רבות ומאמצים כבירים, בעזרת קבוצה מחסידי אומות העולם ובמסירותו הרבה של נ. מ. רויטמן ז״ל (שבצדק אפשר לכנותו מחוללה, יוצרה ונושאה הראשי של הקואופרציה היהודית בביסראביה), הושג לבסוף הרשיון הדרוש, והוקמה קופת המלווה והחסכון הראשונה בקישינוב. בתנאים ההם, ששררו אז במשטר הצארי, לא היתה כל תקווה להשגת האפשרות להקמת קופות־אשראי ליהודים ברחבי ביסראביה, ורק שינוי מה במשטר אחרי

שנת 1905, כשחלה הקלה פורתא בנידון, הוקמו אחרי מאמצים רבים קופות מספר בערי ביסראביה, עד כי בשנות 1913—1914, לפני מלחמת העולם הראשונה, התקימו כבר בביסראביה 31 קופות, ומספר חבריהם עלה למעלה משלושים אלף.

זכות גדולה בפעולה זו להשרשת הרעיון והקמתה של התנועה הקו־אופרטיבית היהודית בביסראביה, יש לזקוף על חשבונה של חברת יק"א בראשותו של האגרונום עקיבא אטינגר ז"ל, אשר פעל אז מטעם יק"א בביסראביה, התמסר בכל מרצו ובכשרונו הברוך והושיט תמיכה רחבה להעלאת מצבם החמרי, הציבורי והתרבותי של יהודי ביסראביה.

הפעולות העיקריות של הקופות התבטאו אז ביצירת מקורות כס־פיים עצמיים ואחרים, כמו: מניות מהחברים, יצירת קרנות, פקדונות וחסכונות וכולי, לשם מתן הלוואות לחבריהן וניהול כל יתר עסקיהן, בעת ובעונה אחת נוצרו גם קרנות למטרות שונות, כגון: לעזרה הדדית, לביטוח למקרה מוות של ראשי המשפחה, לעזרה רפואית, למתן נדוניה, לסידורי תעסוקה, לספריות ולפעולות תרבות וכולי.

לפי המאזן המרוכז הראשון של 31 קופות בשנת 1914 אנו מבחינים בפירוט הבא:

פאסיב:	באלפי רובלים	%
הון עצמי: מניות וקרנות	869	23,4
פקדונות וחסכונות	2.197	59,2
הלוואות שנתקבלו	485	13,1
סכומים שונים (רווחים וכו')	160	4,3
	3.711	100

אקטיב:		
קופה, בנקים וניירות ערך	426	10,7
הלוואות לחברים	3.252	87,7
סכומים שונים	33	1,6
	3.711	100

מהמספרים האלה בולטות בעיקר הפעולות למתן הלוואות לחברים, המהוות 87.7% מהאקטיבה ויצירת קרנות עצמיות למטרה זו המסתכמות ב-82,6% מהפאסיבה.

השלב השני

מלחמת העולם הראשונה גרמה, מיד עם פריצתה, ביולי 1914, להפסקת התפתחותן של הקופות, ובמידה מסוימת גם לירידתן הגמורה. השפיעו גורמים שונים, והם: גיוס רחב של המילואים, כוחות העבודה והתעסוקה מבין חברי הקופות, ועצם מציאותה של ביסראביה בקרבת חזית המלחמה; מצידה הצפוני — בוקובינה של אוסטריה, שנכנסה מייד למלחמה עם רוסיה, וממערבה — רומניה, שלא ידעו אז לאן פניה מועדות. עקב כל הגורמים האלה קמה בהלה, שכתוצאה ממנה — תביעה המונית של כל כספי הפקדונות והחסכונות, הפסקה מוחלטת של התשלומים על חשבון ההלוואות, בגלל גיוס רוב החברים והפרעות במסחר בכלל. נוצר מצב קשה מאד, אשר עלול היה לגרום כמעט לפשיטת רגל של הקופות. רק הודות לעזרתה של יק"א ניתן להיענות לדרישת המפקידים, אבל בשום אופן לא היתה אפשרות להמשכת הפעולות השוטפות. אכן, קופות אחדות כמעט שנסגרו לגמרי, ורובן המשיכו קיומן העלוב ע"י חיפושי דרכים שונות; לפעמים גם נעזרו בעסקים שאינם הולמים לגמרי תנועת קואופרציה, מתוך הגירסה שההכרח לא יגונה.

מתוך המאזן המרוכז של הקופות לשנת 1921 אפשר לקבוע כי נשארו קיימות רק 23 קופות, מספר החברים ירד ב־5000 בערך, והמקורות הכספיים ירדו במידה איומה. יש גם לציין כי התשלומים במחלקת ההל־וואות הגיעו לפיגורים של 76% מהסכום הכללי של ההלוואות.

השלב השלישי

הרעיון לאיחוד המוסדות הקואופרטיביים באיגוד מרכזי, שנותיו כשנות התנועה הקואופרטיבית גופא. מקומה של התנועה הקואופרטיבית בתחום המשק והכלכלה במשטר הקאפיטליסטי והמאבק שעליה לנהל בשטח פעולתה, מכריחים אותה ליצור איגודים מרכזיים, אשר בכוחם לפעול ביעילות יתר מאשר קואופרטיבים בודדים.

ידוע שמוסדות קואופרטיביים מאוגדים מרכזיים התקיימו בגרמניה כבר בשנות החמשים של המאה הקודמת, לאמור, כעשר שנים אחרי הקמת הקואופרציה המודרנית.

גם ברוסיה שאפו הקואופרטיבים שהתקימו אז להקים איגוד מרכזי, אבל בתנאי המשטר הצארי לא ניתן הדבר להגשמה. בשנות המלחמה קמו אמנם כמה איגודים, אבל פעולתם התרכזה בעיקר בארגון מצרכי האספקה לצבא, ולא לאוכלוסיה האזרחית, ועל אחת כמה וכמה לא לציבור היהודי.

עם סיפוח ביסראביה לרומניה, משהתחילה ההסתגלות לתנאים המ־דיניים החדשים, התעוררה קבוצת עסקנים יהודיים בקישינוב ונעשו הצע־דים הראשונים להקמת איגוד הקואופרטיבים היהודיים בביסראביה.

על אופן הפעלתו של האיגוד אנו קוראים בהרצאתו של נ. מ. רויטמן לאסיפה הכללית הראשונה של האיגוד, שהתקיימה בימים 12—14 באוק־טובר 1920: „מהמוסדות שהגישו קודם את עזרתם לקואופרטיבים הי־הודיים נשארו רק יק״א, ע״י הנהלתה הכללית בפאריז, ונוסד גם מוסד חדש — „ג׳וינט״.

„לשני המוסדות האלה פנינו בבקשת תמיכה למען הקואופרציה היהודית בביסראביה, ניצלנו גם את נסיעתו של המנהיג הציוני ד״ר י. מ. ברנשטין־כהן, שנסע אז לפאריז, וביקשנו אותו לתמוך שם בתזכירים ששלחנו למוסדות הנזכרים למען תמיכה ליהדות ביסראביה באמצעות האיגוד שלנו, אבל לצערנו טרם נשאה השתדלותנו פרי״.

„השתמשנו גם בהזדמנות ביקורו של ה׳ ב. צוקרמן, שבא לביסרא־ביה מטעם ה„ג׳וינט״, הסברנו לו את האופי של פעולות הקואופרציה בין יהודי ביסראביה, אשר מטרתה להושיט עזרה בדרכים קונסטרוקטיביות, בניגוד לאופי הפילאנטרופי של פעולות ה„ג׳וינט״ הרגילות. הצבענו על ההכרח בפעולות השיקום של האוכלוסיה היהודית, אשר סבלה רבות מתלאות המלחמה וגורמיה: לפי הצעתו מסרנו לו תזכיר מפורט, והוא הבטיח לנו את מלוא עזרתו, ע״י תעמולה רחבה בתוך יהדות אמריקה לשם השגת מקורות כספיים למען הקואופרציה היהודית בביסראביה, למטרות קונסטרוקטיביות״.

„עלינו גם לפנות מחדש לחברת יק״א שתחדש את פעולותיה שהת־חילה בהן לפני המלחמה, ושומה על האסיפה הזאת לפנות אליה בקריאה, כי אין למנוע הגשת עזרתה ליהדות ביסראביה במצבה הקשה עכשיו אחרי המלחמה״.

ההנהלה שנבחרה באסיפה זו התחילה בפעולותיה, ואחרי מאמצים רבים הצליחה אז להשיג את הסכום הראשון למתן הלוואות לקופות הקו־אופרטיביות כדי לחדש פעולותיהן בין החברים.

עם השגת המקורות הכספיים הראשונים להתחלת הפעולות עלה הצורך

בבדיקת מצב הקופות אשר בכל רחבי ביסראביה, כי בשנות המלחמה, כאמור, הפסיקו אחדות מהן לגמרי את פעולותיהן, ברבות מהן היה מצב חמור ודל ביותר, ואחדות מהן היו כמעט במצב של גסיסה ממושכת. הכרחי היה לערוך מחקר יסודי ומפורט על מצבן של כל הקופות: מצב חבריהן, המוסדות המנהלים שלהן וכולי.

הנהלת האיגוד הזמינה למטרה זו מדריך מיוחד, את יצחק מילשטיין ז"ל (שנתמנה אח"כ לאינספקטור מטעם ה„פונדיישן" בביסראביה) והטילה עליו את התפקיד לבקר בכל המקומות, לערוך מפקד, לחקור את מצב הקופות וכדומה.

עם גמר פעולתו זו הגיש מילשטיין תזכיר מפורט ודו"ח מדוקדק, אשר הובא לדיון לישיבת הנהלת האיגוד. אחרי עיון רב במצב הקופות ובאמצעים הדרושים לשיקומן ולהבראתן נקבעה תכנית מינימום לשלב הראשון של פעולת האגוד, כדלקמן:

1. לממן את הקופות למטרת חידוש פעולתן במתן הלוואות לחברים.
2. לספק חמרים גלמיים לבעלי־מלאכה, לייסד קואופרטיבים לייצור ולארגן שיווק תוצרתם.
3. להקים מחלקה מיוחדת להדרכת הקופות בפעולותיהן ולביקורת כל ענפי העסקים שלהן.

עם העברת הריפורמה האגרארית בביסראביה מצד ממשלת רומניה, בשנת 1921, הועמדה בעיה חריפה — כיצד לנצל את שעת הכושר ולפעול להנחלת חלקי קרקע לאותם היהודים בביסראביה, אשר התעסקו פעם, והם מוכשרים ומוכנים להתעסק בחקלאות גם להבא. הדבר היה כרוך בהרבה קשיים. הכרחי היה לשם כך לארגן טיפול יורידי, להמציא כספים לצורך זה וגם לבוא לעזרתם בהדרכה חקלאית, בכלי עבודה, בזרעים, באינונטר חי ודומם וכולי וכולי.

ואמנם, אחרי פניה מחודשת בנידון זה, נוסף על ההשתדלויות הקודמות, העמידה יק"א סכום כסף ניכר, בתור אשראי למטרות חקלאיות, אשר חולק לחברים המתאימים ע"י האיגוד באמצעות הקופות. כן הקימה יק"א בקישינוב משרד עם מנגנון לפי הצורך, בראשותם של האגרונום ע. טראכטמאן והמדריך־המפקח הראשי ש. מאגין.

על תוצאות פעולותיה של יק״א בשנים הראשונות ועל התפתחות החקלאות בין היהודים בביסראביה, אפשר לעמוד לפי החוברת שהוציאה „יק״א" בביסראביה, בשנת 1924.

בהקדמה לחוברת זו אנו קוראים:

„החוברת שאנו מביאים בזה לקוראינו היא קטע מדו״ח יק״א על עבודתה החקלאית בביסראביה בשנת 1924.

השנה הזאת היא אחת השנים הראשונות לאחר הריפורמה האגרא־רית שהעבירה הממשלה ברומניה, שלפיה קיבלו אחדים מהחקלאים היהו־דים שבביסראביה מהממשלה שטחי אדמה לרכושם הפרטי, וזה נתן דחיפה עצומה להתפתחות החקלאית היהודית בחבל זה.

טבעי איפוא שמצאנו לנכון להרצות, ולו בקצרה, על מצב החקלאות היהודית בחבל זה בשנת מעבר זו.

ביסראביה היא כמעט כולה נפה חקלאית, היו בה מושבות חקלאיות יהודיות כבר בראשית המאה החולפת. היהודים, אשר התנחלו בה מזה זמן רב בתוך החקלאים המולדביים והרוסיים, התמסרו מכבר לחקלאות ועסקו בעיקר בנטיעות כרמים וטבק.

יק״א התחילה כאן בפעולותיה כבר בשנות 99—1898 ע״י: יסוד קופות להלוואה וחסכון בעיירות שונות ובמושבות חקלאיות; יסוד בתי ספר יהודיים במושבות שיק״א תמכה בהם; הקצבות מיוחדות לחברת „אפע" (חברת מפיצי השכלה); עידוד לנטיעות עצי פרי וכרמים לדוגמא ליד בתי הספר האלה; תמיכה חמרית לחקלאים היהודים ע״י מתן הלוואות לזמן ארוך לשם רכישת אינוונטאר חי ודומם (אם בבעלי־חיים ובמכונות ממש ואם במתן כספים לרכישתם); תמיכות מיוחדות למטעי טבק; הפצת התרבות והמדע החקלאיים על־ידי מנגנון מיוחד של אגרונומים וע״י הפצת חוברות הסברה על בעיות חקלאיות; אספקת חמרים ממדריגה ראשונה לנטיעות.

בשנת 1900 יסדה יק״א על־יד העיר סורוקי חווה לנטיעות עצי פרי וכרם („פיטומניק"), במטרה לפתח את החקלאות בסביבה זו. והחווה איפשרה להפיץ זנים מובחרים של מטעים בין החקלאים בביסראביה, היהודיים והלא יהודיים, פעולה שהביאה תועלת רבה לסוגי חקלאות אלה בביסראביה ומוניטון יצא לה לשבח ולתפארת בכל דרום רוסיה".

על פעולותיה של יק״א בביסראביה בתקופת 1914—1889 פורסם בזמנו חומר רב בעתונות היומית והפריודית ובמקורות רבים אחרים.

אחרי הריפורמה האגרארית ברומניה בשנת 1921, אשר שימשה גורם מניע להתפתחותה והרחבתה מחדש של החקלאות היהודית בביסרא־ביה, הגיש ה„ג'וינט" את תמיכתו לחקלאים בהיקף רחב.

בחודש מאי 1923 הצטרפה יק"א מחדש למפעל זה.

העבודה התנהלה ב־23 נקודות ישוב והקיפה 2972 משפחות, 15000 נפשות בערך, שטח האדמה המעובד — 23911 הקטאר (הקטר הוא 10 דונם בערך). המספרים האלה כוללים שטחי אדמה פרטיים, אשר השתייכו לחק־לאים היהודיים, וגם למעלה מ־10.000 הקטאר בחכירה.

באסיפה הכללית של האיגוד, להתחלת הפעולות הכספיות שלו. הוחלט כי מהכספים שהאיגוד קיבל לפעולותיו יחולקו:

75% להלוואות לקופות;

25% לפעולות מסחריות, כגון: רכישת חמרי גלם, הלבשה והנעלה, סחורות שונות וכדומה.

והקופות מצידן יחלקו מהכספים שיקבלו:

50% להלוואות לחברים.

50% לפעולות מסחריות שונות בין החברים.

כאן המקום להדגיש את ההכרח הרב ואת החשיבות העצומה שבפעולות המסחריות, בגלל המחסור הגדול ששרר אז, אחרי שנות המל־חמה, ובגלל הקושי להשיג חמרי גלם לבעלי־מלאכה בענף ההלבשה וההנ־עלה לכל האכלוסיה, עד כי העזרה בשטח זה היתה צורך השעה וחיו־נית מאד.

וכך אנו עומדים בתהליך של שיקום הקופות, של התבססותן והת־רחבותן מחדש. הצטרף חבר עסקנים מסורים, והתנועה התחילה לקבל אופי ציבורי רחב. שוב התחילו ליצור הון עצמי בצורות שונות: מניות וקרנות, פקדונות וחסכונות, שהיה להם ערך רב מאד בפעולות הקופות. עם חידוש חלוקת ההלוואות לחברים התחילו בהדרגה גם לפרוע את החו־בות הקודמים, והוגדל מספר החברים שהצטרפו מחדש לקופות.

על התרחבות הקופות בתקופה זו אפשר לדון לפי המאזן המרוכז של 40 קופות, עם כארבעים אלף חברים (בתי־אב), לשנת 1930:

פאסיב:	באלפי ליי רומניים	%
הון עצמי	62.133	20.2
פקדונות וחסכונות	146.500	47.5
הלוואות מהאיגוד	90.491	29.4
סכומים שונים	9.023	2.9
	308.147	100

אקטיב:		
מזומן ובאנקים	58.637	19.0
הלוואות לחברים	227.085	73.7
נכסים	19.274	4.3
תחנה למכונות חקלאיות, מחלבות, יק״בים וכד׳	1.508	0.5
סכומים שונים	7.643	2.5
	308.147	100

חלוקת ההלוואות לחברים היתה כדלקמן:

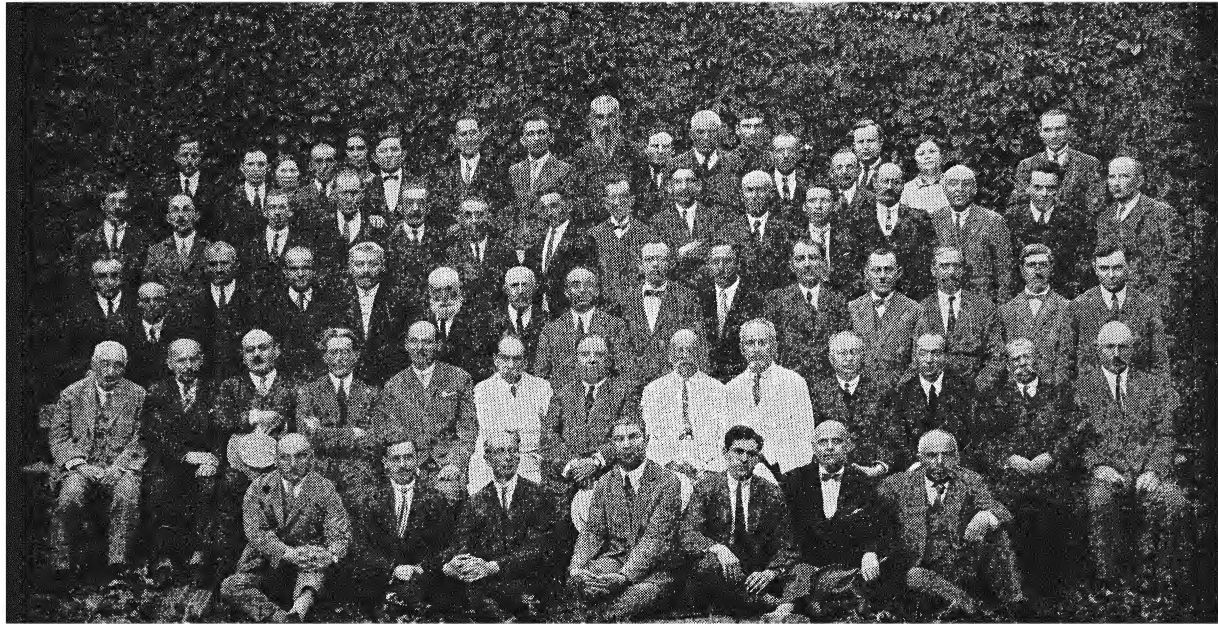
1. הלוואות רגילות	82.1%
2. הלוואות מיוחדות למטרות חקלאיות	15.5%
3. הלוואות מיוחדות לבעלי מלאכה	2.4%
	100 %

ההלוואות המיוחדות לחקלאות ניתנו לסוגים שונים, כמו: לרכישת שטחי אדמה ולחכירתם, לאינונטר חי, למכונות, לעגלות, לזרעים, לשתילי גפנים, לייצור יינות, למטעי טבק, למבנים וכדומה.

ההלוואות המיוחדות לבעלי־מלאכה ניתנו למסגרים, לנפחים, לסנדלרים, לרצענים, לחייטים, לנגרים ולעוד סוגים שונים.

בעלי המלאכה השתמשו בכספי ההלוואות שקיבלו לשם חמרי גלם, ובחלק גדול לרכישת מכונות לעבודתם. תוך כדי פעולות אלה התארגנו רבים מהם בקואופרטיבים לייצור ולשיווק תוצרתם.

עם התפתחותן והתרחבותן של פעולות האיגוד הוקדשה תשומת לב רבה ומיוחדת לשטח הארגוני־הציבורי, כי הקואופרציה היהודית שימשה גורם פעיל ומניע בציבוריות היהודית בביסראביה בכללה.

הוועידה החמישית של נציגי הקופות באיגוד הקואופרטיבים היהודיים בביסראביה (קישינוב, 5—19 ביוני 1926)

יושבים (מימין לשמאל) על הספסלים: 1) אליעזר היק, 2) ברנשטיין, 3) לא־ידוע, 4) י. ברודסקי, 5) מ. ראוויטש, 6) **צבי כהן**, 7) לאנדסקו, 8) נ. מ. רויטמן, 9) יצחק אוסוסקין, 10) אגר' מירקין, 11) אגר' טראכטמן, 12) יצחק מילשטיין, 13) ד"ר וסטרמן.

יושבים על הקרקע: 2) א. מיטלמן, 6) י. חיטרון, 7) מ. גרשקוביץ.

לשם זה כונסו, החל משנת 1923, בשיטתיות מדי שנה בשנה, כינו־סים שנתיים, בהם השתתפו באי־כוח כל הקופות המאוגדות באיגוד ודנו בהרחבה על כל ענפי הפעולות של האיגוד, כמו: מפעל ההלוואות הרגילות והמיוחדות, החסכונות והפקדונות, מפעלי התיווך לבעלי מלאכה ולחקלאים, ביטוח החברים וכדומה.

בכינוסים האלה הוגשו ע״י המוסדות המנהליים של האיגוד לנציגי הקופות הרצאות מפורטות — בכתב — על כל הנושאים שהובאו לדיון, תקנונים, כללים, הוראות והסברים לניהול הפעולות בקופות.

עובדי המחלקה להדרכה ולביקורת היו מגישים הרצאות מפורטות על פעולותיהן ומצבן של הקופות בכל רחבי ביסראביה, אשר שימשו יסוד לדיון נרחב ולקבלת החלטות מתאימות.

הפעולות התרבותיות-ציבוריות באיגוד ובקופות עוררו תמיד ויכו־חים רבים בכינוסים אלה, ואחרי דיונים רבים ויסודיים הותוו הדרכים והאמצעים לניהול הפעולות האלה, להפצת הרעיון הקואופרטיבי בציבור ולשיפור מצבו החברתי־תרבותי בכלל.

במשך השנים התפשטה הפעולה הזאת גם מחוץ לגבולות ביסראביה, ובכינוס האיגוד בשנת 1929 הוחלט על יסוד ועד מרכזי ארצי (כל-רומני) לקואופרציה היהודית וכן על הקמת קורסים קואופרטיביים ארציים. (פרטים על הקורסים האלה מובאים להלן).

השלב הרביעי

עם התבססותן והתרחבותן של הקופות ופעולותיהן הופנתה, כאמור, תשומת לב רבה לשטח הארגוני.

הוקמה מחלקה מיוחדת באיגוד, הוזמן מנגנון מתאים לפעולות אלה, עובדו ההנחיות הדרושות, התקנונים המתאימים להנהלת הפעולות המסו־עפות, לבחירת המוסדות המנהליים של הקופות והאיגוד.

אז התחיל להופיע דו־שבועון מיוחד ביידיש „דאָס קאָאָפּעראַטיווע וואָרט״, אשר הופיע בתמידות בעריכתו של מ. שאראנד (אחד המדריכים־המפקחים של האיגוד). כתב־העת היה נשלח לכל הקופות, לעובדיהן, לחברי ההנהלות שלהן וגם לרוב חברי הקופות. יש לציין במיוחד את

ערכו הרב של הדו־שבועון בשטח החינוכי לרעיון הקואופרציה בתוך יהדות ביסראביה ובשטח התרבות בכלל; הוא היה גדוש חומר חשוב על מצבם הכלכלי של יהודי ביסראביה, על כל האמצעים שננקטו להעלאת רמת חייהם, לשיפור מצבם החמרי והתרבותי.

בין היתר ראוי להזכיר את פעולות ההדרכה המיוחדת בין בעלי המלאכה שנעשתה ע״י מ. ווייסקופף, (הנמצא עתה אתנו בארץ), שהוזמן למטרה זו ע״י הנהלת האיגוד למשך תקופה מסויימת עד עלותו ארצה.

כן אורגנו כינוסים אזוריים על נושאים שונים הקשורים בפעולות הקואופרציה לסוגיה השונים, מטרותיה והתפתחותה.

בשנת 1930 התקיימו 4 כינוסים אזוריים, בהם השתתפו נציגי הקו־פות, לבירור הבעיות החשובות של פעולותיהן ולהסברת הכללים החדשים שעובדו, כדי לקיים הלכה למעשה. תכנית הכינוסים היתה:

1. סקירה על הקואופ׳ היהודית בביסראביה. 2. סקירה על הפעולות בקופות. 3. הרצאה על מפעל ההלוואות. 4. הרצאה על הפקדונות. 5. הרצאה על ועדות הביקורת. 6. הרצאה על החוק הקואופרטיבי. 7. היחסים בין הקופות והאיגוד.

הקורסים התקיימו בארבעה אזורים והשתתפו בהם כדלקמן:
בקישינוב, נכחו 39 נציגים של 9 קופות מתוך המספר הכללי 9 שבאזור.
ברומאנובקה, נכחו 24 נציגים של 9 קופות מתוך המספר הכללי 10 שבאזור.
בבלצי, נכחו 61 נציגים של 14 קופות מתוך המספר הכללי 15 שבאזור.
בליפקאני, נכחו 29 נציגים של 7 קופות מתוך המספר הכללי 7 שבאזור.
בסך־הכל נכחו 153 נציגים של 39 קופות מתוך המספר הכללי 41 שבאזורים.
מספר הנוכחים מעיד על ההתעניינות הרבה בכינוסים אלה ובדיונים שהתנהלו בהם.

בשנת 1934 שוב הוחמר המצב הכלכלי בביסראביה, והיה צורך להעביר פעולה רחבה ומאומצת, לחפש ולמצוא את האמצעים והדרכים להטבת המצב הקשה שנוצר.

לשם זה כונסו ארבעה כינוסים אזוריים בחודש ספטמבר 1934 במקומות המפורטים להלן, וההשתתפות בהם היתה כדלקמן:

רישקאני	18	נציגים	מ־6	קופות
סורוקי	36	נציגים	מ־11	קופות
קישינוב	29	נציגים	מ־11	קופות
טאטארבונאר	23	נציגים	מ־7	קופות
בס״ה	106	נציגים	מ־34	קופות

מתוך 40 קופות, שהתקימו אז בביסראביה, רק 6 קופות לא שלחו לכינוסים אלה את נציגיהן.

בכינוסים אלה השתתפו גם חברי ההנהלה והמפקחים מהאיגוד ומהמוסדות „פונדיישן" ויק"א.

סדר היום של הכינוסים היה: 1. סקירה על הקואופרציה היהודית בביסראביה ועל מצב הקופות בשעה זו. 2. דו"ח מהקופות. 3. הרצאות על מפעל ההלוואות. 4. הרצאות על הפקדונות והחסכונות. 5. תקציבי הקופות. 6. קרנות קואופרטיביות. 7. המצב היורידי של הקואופרציה היהודית בביסראביה.

נסיונם הרב של עסקני הקואופרציה בביסראביה וההיקף הרחב של פעולות האיגוד, שהיה המוסד הקואופרטיבי הוותיק והגדול ביותר ברומניה כולה, איפשרו אירגון קורסים קואופרטיביים כל־רומניים, בשיתוף עם הוועד המרכזי, בשנת 1929, לפי התכנית דלקמן:

הקורסים והמרצים:

1. יסודות הקואופרציה — נ. מ. רויטמן
2. התעוררות הרעיון הקואופרטיבי — נ. מ. רויטמן
3. צורות שונות בקואופרציה — מ. שאראנד
4. תכונות הקואופרציה היהודית — נ. מ. רויטמן
5. קואופרטיבים לאשראי
(לפי רופאייזן ושולצה־דליטש) — י. באראז
6. היסודות העיקריים של קואופרציה וביטוח — ש. סוקולובסקי
7. הקואופרציה ברומניה — וו. גנזול
8. התחיקה הקואופרטיבית ברומניה והחוק החדש — י. פאגיס
9. הקואופרציה היהודית בביסראביה — י. מילשטיין
10. הקואופרציה היהודית בבוקובינה וברומניה הישנה — מ. אוסוסקין
11. הקואופרציה היהודית בטרנסילוואניה — מ. שוארץ
12. הקואופרציה היהודית בארצות שונות — מ. שאראנד
13. הבעיות המעשיות בעבודתנו:
מפעל ההלוואות — פ. זיסמן

מפעל הפקדונות והחסכונות — פ. זיסמן
מפעל התיווך לבעלי־מלאכה — מ. שאראנד
אסיפות כלליות — י. פאגיס
ויכוחים: על חסכונות
על פגורים בהלואות

14. תחיקה מסחרית — עו״ד פ. סגל
חוק המסים — עו״ד פ. סגל

15. סטאטיסטיקה — י. פאגיס
הנהלת חשבונות וחשבון מסחרי — י. שפירא, מ. רוזן.

והרי ההשתתפות לפי החבלים ומספר נציגיהם:

ביסראביה	49 נציגים של 36 קופות, מתוך 41 בחבל
רומניה הישנה	18 נציגים של 36 קופות, מתוך 23 בחבל
טראנסילוואניה	7 נציגים של 7 קופות, מתוך 9 בחבל
ס״ה	84 נציגים של 67 קופות, מתוך 84 בחבל

כדאי לציין שהאיגוד הוציא ב־1934 חוברת שחוברה ע״י מ. שאראנד בשם „א דריטל יאָר־הונדערט אידישע קאָאָפעראציע אין בעסאראביע״ (שליש של מאה שנים לקואופרציה היהודית בביסראביה). בחוברת פרטים רבים על יסודה, התפתחותה, סוגי פעולתה של התנועה מראשיתה ועד להופעת החוברת, וממנה שאבנו חומר רב לסקירתנו זו.

בשנים ההן נוצרו גם קרנות לפעולות תרבותיות; ליד מספר קו־פות התקימו גם ספריות למען חבריהן; נוצרה קרן לביטוח הדדי למקרה מוות של החבר. כן היתה קיימת קופת תגמולים לעובדי התנועה. ליד האיגוד הקימו קרן לתרבות על שם נ.מ. רויטמן.

לסיום סקירתנו זו מן הנכון לתת מקום לרשימת חברי המוסדות המנהלים של האגוד, שעמדו בראשה במשך תקופה די ממושכת, ואלה הם:

חברי המועצה: י. י. אוסוסקין, יו״ר המועצה; י. ברודסקי, אקרמן; ד״ר ווסטרמן, בלצי; י. טוריאנסקי, רומאנובקה; י. פאגיס, קישי־נוב; ש. פוקס, סורוקי; נ. מ. רויטמן, קישינוב; מ. ראוויטש, אורהיוב; מ. שלאין, בנדרי; י. שפירא, קישינוב; אל. היק, בלצי.

חברי ההנהלה: נ. מ. רויטמן, מנהל כללי; י. פאגיס, מנהל; ד. סולומונוב, חבר; מ. ראוויטש, חבר; י. שפירא, חבר.

ועדת הביקורת: מ. גרשקוביץ, רזינה; י. חיטרון, סורוקי; י. יארו־סלבסקי, אקרמן.

מדריכים מפקחים: פ. זיסמן, מ. שאראנד.

נציג פונדיישן: י. מילשטיין.

נציג יק"א: אגרונום טראכטמאן, ש. מאגין.

והרי רשימת הקופות של האיגוד הביסראבאי:

1. אונגני, 2. אטאקי, 3. איזמאיל, 4. אלקסנדרני, 5. אורהיוב, קופה מס' 1, 6. אורהיוב, קופה מ' 2, 7. אקרמאן, 8. בולגראד, 9. בייראמטשה, 10. בלצי, 11. בנדרי, 12. בריטשאני, 13. בריטשיווה, 14. דומברובני, 15. האנטששטי, 16. ואד־ראשקוב, 17. ואליה־לוי־ולאד (דומברוביץ), 18. וארטוז'ני, 19. זגוריצה, 20. טאטארבונאר, 21. טארוטינה, 22. טלנשט, 23. ידינץ, 24. חוטין, 25. ליפקאני, 26. ליאובה, 27. מארקולשט, 28. נו־בוסליץ, 29. סורוקי, 30. סקורני, 31. פאלשט, 32. פטרובקה, 33. קאושאני, 34. קאלאראש, 35. קאפרשט, 36. קיליה, 37. קישינוב, קופה מס' 1, 38. קישינוב, קופה מס' 2, 39. רומנובקה, 40. רישקאני, 41. רזינה.

כך הלכה והתפתחה התנועה המסועפת ורבת החשיבות של הקואו־פרציה היהודית בביסראביה, אשר הטביעה את חותמה על חיי היהודים שלה בשטח הכלכלי, הציבורי והתרבותי, עד שנות השואה של מלחמת העולם השניה אשר הביאה חורבן וכליה על חלק גדול של העם היהודי, ויהדות ביסראביה בכלל זה, ועל התנועה הקואופרטיבית שלה.

ירושלים, נובמבר 1958.

ח. ו י י ס א ד ל ר

אסיר-ציון בשנת 1908

הריאקציה ברוסיה הצארית הגיעה לנקודת שיא בשנת 1908 עם עלייתו של סטוליפין למעמד של ראש הממשלה. התכנית היתה „להחניק בדם ואש את תנועת השחרור ברוסיה".

ביסראביה, שתשעים אחוז מתושביה היו שקועים בבערות, זכתה לא בכדי להכתרה בשם „ואנדיאה של המהפכה הרוסית". היא היתה הפרובינציה הראשונה, ואולי השניה אחרי אודיסה, שבה הוקם הארגון הידוע לדיראון של המהפכה הנגדית בשם „המאה שחורה", שבראשה עמדו צוררי יהודים ידועים לשמצה כמו פרונין, קבלן בניין, יקתרינה חארז׳יבסקאיה, מנהלת הספריה העירונית, וקרושיוואן, עורך העתונים האנטישמיים הקיצוניים, „דרוג", „זנאמיא" ו„ביסאראבץ".

„המחלקה השלישית" (ככה נקראה הז׳אנדארמריה הפוליטית ברוסיה הצארית) טיהרה בדרכים חוקיות ולא חוקיות את הרוח המהפכנית שחדרה לחלק גדול של האינטלגנציה הרוסית בכלל ושל היהודית בפרט, והחלה לכבוש גם את לבם של הפועלים.

בחודש מאי 1908 הגיע תורם של בתי המסחר לספרים ושל ספריות שפעלו בקישינוב ובערי השדה. הצנזורה המרכזית בפטרבורג היתה מוציאה בראשית כל חודש חוברת עם רשימת ספרים שאסור למכרם בבתי המסחר, וגם בספריות אסור להשתמש בהם, הן לקריאה במקום והן להוציא לקוראים הביתה. כל הספרים שבאינדכס נדונו לגניזה.

בקישינוב פעלו אז 3 ספריות צבוריות בעלות אופי מפלגתי מובהק, ובפעולתן באו לידי ביטוי הלכי רוח, דיעות ורגשות של חלקי האוכלוסיה השונים:

1. הספריה העירונית, שבראשה עמדה ייקתרינה חארז׳בסקאיה הנ"ל, שהיתה ידועה לשמצה בקרב השכבות המתקדמות של תושבים. היא היתה ידידתו האינטימית של הצורר קרושיוואן, ושניהם היו הרוח החיה בארגון

האנטי־מהפכני והאנטישמי „המאה השחורה״, ומנהיגי התנועה האנטישמית בביסראביה.

בתור מנהלת ראשית של הספריה, בעלת עשרות אלפי ספרים שונים ברוסית ובמולדבית, פסלה חארז׳בסקאיה מלכתחילה ספרים בעלי תוכן מהפכני בכלל, ואלה שהיו משנים קודמות נגנזו על ידה, ביזמתה הפרטית, ולא הגיעו לקהל הקוראים. כמה שנים לפני מהפכת שנת 1905 גנזה על דעת עצמה ספרים ליגאליים בהחלט של הדיקאבריסטים של סופרים מתקדמים אחרים. הרומנים של טשרנישבסקי „פרולוג״ ו„מה לעשות?״, ספרי המבקר פיסאריב, ספריו של הרצן, של לאברוב, של מירטוב, של דוברוליובוב, וכן הירחון „סוברימיניק״ — כולם נדונו על ידה לגניזה.

קהל קוראיה של הספריה היה עצום. מבוגרים ותלמידים שוקקי דעת צבאו על פתחה. הספריה השתכנה בשנים האחרונות בבניין המפואר של העיריה ברחוב אלקסאנדרובסקאיה פינת סינאדינו.

2. „הספריה העממית ללא תשלום״, מיסודה של מפלגת ס. ר. (מפלגת סוציאליסטים־ריבוליוציונרים). מפלגה זו היתה אז הפופולארית ביותר בביסראביה. בספריה זו אפשר היה למצוא מספר רב של ספרים כלליים בכל ענפי הספרות והמדע, ובעיקר מבחר גדול של ספרים מדעיים פופולריים בשביל המוני עם; כן נמצאה שמה כל הספרות הכללית המתקדמת והמהפכנית, ובעיקר כל הירחונים, העתונים והחוברות שהוצאו ברחבי רוסיה בכל שנות המהפכה.

הספריה היתה פתוחה כל ימות השבוע מהבוקר עד הערב בשביל המוני קוראים מקרב האינטלגנציה, הנוער המתלמד והפועלים, שבאו בהמוניהם לקרוא ספרים במקום או לקחת הביתה. והכל ללא תשלום. הספריה היתה משוכנת באחת הפינות השקטות ביותר בקישינוב, בקרן הרחובות בולגרסקאיה־קיובסקאיה, ושימשה גם קן לפעילי מפלגת ס.ר. היה זה גם בית־ועד למהפכנים המבוקשים ע״י המשטרה, וכאן מצאו מחסה תחת מסווה של מקבלי ספרים לקריאה.

מייסדי הספריה ומנהליה היו מפאר האינטלגנציה הרוסית והיהודית כאחד, כמו ד״ר דורושביץ ונאדיה קניגשאץ (בתו של הפרקליט הידוע), שסופה היה כי זמן מה אחרי פלישתם לביסראביה הטביעו אותה הרומנים בנהר דנייסטר, לאחר ביום בריחתה בשעת העברתה מביסראביה אל הבולשביקים.

מנהלי הספריה הזאת לא התחשבו לגמרי, וזאת מתוך כוונה והחלטה

ברורה, ברשימות הספרים האסורים של הצנזורה, שהיו מקבלים מדי חודש בחדשו, והיו מפיצים את הספרים והחוברות, שהופיעו ברחבי רוסיה לכל דיכפין, בלי כל הגבלות.

3. „הספריה העברית־רוסית", ששמה הלך לפניה לא רק בקישינוב, כי אם בביסראביה כולה, נוסדה בשנת 1900 על־ידי קבוצת בני נוער בגיל ארבע־עשרה—שש־עשרה, ביניהם נחום טברסקי ז"ל, בנו של שוחט, יהודי אדוק קיצוני; כותב הטורים האלו, בנו של יצואן תבואות, מנציגי חסידי אוסטראה, שה„רבי" היה מתאכסן אצלו מדי שנה בשנה עשרה—שנים־עשר יום; בנו של נחום ראבטשינסקי, שהכל הגדירו אותו כאחד מל"ו צדיקים; ישראל פיכמן, בנו של משה פיכמן, בעל חנות מכולת*; והכי מבוגר ביניהם היה חיים אגינסקי, בנו של נגר בר־אוריין, מיוצאי ליטא.

הספריה נפתחה ב„הון" של 200 ספר, שנאספו על־ידי חברינו בדרך של „שנור" בין המשכילים שבעיר. מלבד ספרי פרץ סמולנסקין, אברהם מאפו, ראובן אשר ברודס, י. ל. גורדון, ריב"ל ומיכל, השגנו קומפלט שלם של „ביבליותיקה תושיה". רוב הספרים היו בכריכות מרוטות ובמצב עלוב שאי אפשר היה להוציאם לקהל לקריאה. נחום טברסקי ז"ל התנדב ולמד על רגל אחת לתקן כריכות; ואחרי שביצע במו ידיו את התקון הדרוש הפעלנו את הספריה, שהשתכנה בפינת חדרו של החייט סטוליאר, בקרן הרחובות בולגרסקאיה־ניקולאיבסקאיה, בקרבת „השוק החדש" ואחד המקומות הסואנים בעיר. בעד 2 רובל לחודש ונוסף לזה בלי רשיון מהמשטרה, לא יכולנו בשום אופן למצוא מקום יותר נוח.

מקורות קיומה של הספריה היו מצומצמים ודלים. מלבד שכר הקריאה הזעום (10 קופיקות לחודש) ודמי חבר מינימליים (5 קופיקות לחודש) חדשיים

* משה פיכמן זה היה צנום, נמוך קומה, אדוק מחסידי שטיפאנשטי, בחצר „הרבי" בשטיפאנשטי היה מבלה את החגים, ובפרט את „הימים הנוראים". חנות המכלת שלו היתה ההדורה בכל קישינוב והתנהלה בתכלית הכשרות. מדור הבשר היה נפרד לגמרי ממדור החלב, עם חדרים מיוחדים ועם עובדים מיוחדים. החנות היתה סגורה בהחלט בשבתות ובחגים, ובערבי שבתות היתה נסגרת שלש שעות לפני שקיעת החמה. ועם זאת לפי חוק עזר של עיריית קישינוב, היתה פתוחה ביום ראשון רק משעה 8 עד 11 בבוקר, כמו יתר החנויות לצרכי מזון. חנותו היתה באחד הבתים המפוארים ביותר בקישינוב, שכולו היה שייך לו. הלקוחות שלו היו כמעט כולם מבין האריסטוקרטיה המקומית הגויית: בעלי־אחוזות, פקידי ממשלה גבוהים, מורים, משפטנים, נציגי המשטרה. גרמו לכך השירות והאדיבות והנקיון למופת, ואולי גם במידה ידועה מקום החנות באחד הבתים המפוארים במרכזה של קישינוב.

שנאספו בין ציוני קישינוב, לא היתה לנו כל הכנסה, וזו הספיקה רק לכסות בקושי את ההוצאות השוטפות, כמו רכישת ספרים, כריכות ושכר דירה. בתור ספרן עבד, שלא על מנת לקבל פרס, כותב השורות הללו, וגם שטיפת הריצפה נעשתה על ידו בעזרת חברים נאמנים ויקרים: יעקב אפטר, יוסף ברץ, יהודה סרברניק, ויש שעזרו גם הבחורות זיסל ובתיה טולמצקאיה, שרה טארטאצ־קאיה.

בשנה השניה לקיומה הפכה הספריה לגורם חשוב בחייה התרבותיים והציבוריים של יהדות קישינוב, ולא בכדי הוכתרה בשם. „משתלה" של „צעירי ציון" ומרכז להפצת הספרות העברית והציבור העברי. כדאי לציין שבשנת 1901 התנוססו מעל לאשנב להוצאת ספרים לקריאה וכן מעל לקירות החדר הכרזות „דברו עברית". ועל ההיסטוריונים לקבוע אם אנחנו היינו מן הראשונים שפיתחו את הדיבור העברי במוסד ציבורי.

נהגנו לפי העקרון „עברית או רוסית" והכנסנו לספריה ספרים בעברית מכל סוג, ואילו ברוסית רק ספרים במדעי היהדות. הספריה התפתחה במהירות רבה מאוד, מספר הקוראים גדל מיום ליום, והבית היה הומה מבני אדם, ביחוד מבני נוער ומפועלים. הביקור היה רב במשך היום וגדל יותר בערבים.

במידה שפירסומה וגידולה של הספריה עלו, גדלה והלכה דאגתנו לקיומה החוקי. כי היא נוסדה בלי נטילת רשות מהשלטונות. החלטנו לפנות לעורך־דין שיסדר לנו רשיון לפתיחת ספריה עברית־רוסית ציבורית. נתחוור לנו שאין סיכויים לקבל רשיון כזה, משום שהשלטונות מתייחסים בחשדנות רבה לכל המוסדות התרבותיים והציבוריים היהודיים הקיימים מכבר, ופשיטא שלא ירשו לפתוח מוסד תרבותי יהודי חדש. לפי דעתו של העורך־דין היתה דרך אחת ויחידה: להשיג רשיון על שם איש פרטי, שיעסוק כאילו בספריה לשם פרנסה.

איש מבין הצעירים שלנו לא היה מקבל רשיון כזה, משום שהצעירים היהודים היו בכלל חשודים בעיני הרשות כנוטים למהפכנות; צריך היה, איפוא, למצוא אדם מבוגר שיקבל על עצמו אחריות זו. אבל דא עקא, שגם בין המבוגרים שנטו לתנועתנו קשה היה למצוא אחד שיסכים לקבל על עצמו את האחריות בפני השלטונות. לבסוף נמצאה „חלוצה", הלא היא חיה פלדסמן, בת 56, אם לשלש בנות ולשלשה בנים, מבין ראשוני הציונים בקישינוב.

וכך נפתחה הספריה באופן חוקי. אז הוחלט לפתוח גם מחלקות ביידיש. ההחלטה באה עם התפשטות התנועה היידישיסטית ועם פריחתה ושגשוגה

של ספרות יידיש. כן גבר אז הלחץ של תנועות „צעירי־ציון", „פועלי־ציון" וה„בונד" שאספו תחת דגלם אלפי פועלים שלא ידעו עברית כלל. והדרישה „למזון רוחני", מצד אלו הכריחה אותנו לשבור את העיקרון „עברית או רוסית", מה גם שהספרות העברית דאז היתה לקויה בחוסר ספרים או חוברות

קבוצת נוער ציוני בקישינוב, בראשית המאה.
מתחת לשלט: „עברים, דברו עברית".
יושבים (משמאל לימין): לייב בלצן ז"ל, פאלוויטש (עכשיו בנהלל), ישראל ויינשטיין ז"ל (אידל מלמד), י. כספי (מת בארץ).
עומדים (משמאל לימין): ח. שורר, אלמוני, אברהם רוזנבלאט, יעקב אפטר.

פופולריים מדעיים, על בעיות החברה והכלכלה, ואילו „פועלי־ציון" ו„הבונד" שקדו בהקמת הוצאות ספרים כאלו, כמו „די וועלט", „דער האמער", שמטרתן היתה הגברת ההכרה העצמית של מעמד הפועלים. הכנסנו לספריה גם ספרות יפה, לא רק משל פרץ, רייזין, פינסקי, וייסנברג, נומברג, אש, מנדלי, שלום־עליכם; ספקטורר ודינגזון, אלא גם ספרים ורומנים של שמר, בלובשטין וכדומה. כי הספרן צריך היה לספק את תביעותיהם של אלו שקודם לכן היו אמונים על ספרות זולה שרכשו מהרוכלים („פאקענטרעגערס"), ויחד עם זה לעדן הדרגתית את טעמם של המוני קוראים מפשוטי עם. והרבה יגיעות צריך היה להשקיע כדי לשכנע את עקרות־הבית ובעלי־המלאכה, שמספרם היה לא מעט בין הקוראים שלנו, שיחליפו את שמר ואת בלובשטין בדינגזון ובשלום־עליכם.

לאחר נסיון קצר בניהול הספריה נוכחתי לדעת שכדי להקנות לקהל שלנו, ובפרט לנוער, את ידיעות השפה העברית ואת החיבה לספרות העברית, אין להסתפק בקיומה של הספריה שניהלנו, אלא יש צורך להפיץ את הספר העברי, להחדירו לכל בית שיש בו יודע עברית, להביאו אליו הביתה. אולי יקנה אותו שלא לשמו, אבל ההרגל ייעשה טבע, והזיקה אל הקריאה העברית תגדל ותחזק.

כדי להגשים את הרעיון, ולו בממדים צנועים, צריך היה להתגבר על כמה וכמה מכשולים; בשמינית שבשמינית של גאווה אני מרשה לעצמי לציין, שבמשימה זו הייתי היוזם והמבצע הבלעדי כמעט. הקושי הראשון התבטא בכך, שלשם ראשית הפעולה נחוץ היה סכום כסף כלשהו. חברי היו דלים ורחוקים מעולם המעשה. אני הייתי המבוגר מכולם וכבר נמצאתי עוסק בהוויות העולם ליד אבי ז"ל. ריכזתי, איפוא, מעט כסף כדי התחלה. בתור שוחר הספרות העברית, הייתי כבר מעורה פחות או יותר במתרחש בה; כן ידעתי כבר מה הם המרכזים שיש להתקשר אתם. חברי וחברותי הבטיחו לעזור לי מבחינה טכנית, ואמנם עשו את המוטל עליהם מתוך אהבה ותמימות. אבל נערמו קשיים אחרים, אדמיניסטרטיביים ומשטרתיים.

המסחר בספרים בלי רשיון היה אסור בהחלט, ומכיוון שלי לא היה רשיון, ואף לא היה לי כל סיכוי לקבלו, עמדתי בפני הבעיה: כיצד להעביר את הספרים מוורשה ומאודיסה לקישינוב? הצנזורה בדואר היתה פועלת בקפדנות, גם ברכבת לא יכולתי לקבל את חבילות הספרים, משום שהשולח חייב היה לציין בתעודת המשלוח את התכולה, כדי שהפקידים ידעו לפי איזה תעריף יש לגבות את דמי ההעברה. אבל מצאתי עצה: נסתייעתי בכך שעבדתי

בטחנת־הקמח של טוביה כהן ובקשרי ההדוקים עם הפקידים הממונים על העברת מטען ברכבת לצורך הטחנה, והשוחד ענה את הכל.

קבלת הספרים מאודיסה (מ„מוריה״ ומ„בלטניצקי״) נתאפשרה לי בדרך פשוטה יותר: לרגל עסקי אבי הייתי מבקר תכופות באודיסה, ובחזרי הביתה הייתי נוטל עמי תמיד חבילת־ספרים די גדולה, שהייתי מעבירה בקרון־המטען.

בראשית הפעולה עוד הספקתי להחתים כמה אנשים על „ביבליותיקה תושיה״ (מאתיים ספר), שהוצאתה נסתיימה קודם. „לקוחותי״ היו במספר ניכר, ביניהם גם שלמה ברליאנד וישראל ברמן זכרונם לברכה, וייבדל לחיים אליהו מייטוס, שעד היום שמורים אצלו ספרי „מוריה״ שרכש על ידי. ברלי־אנד המנוח, שהיה סוכן ראשי נוסע להפצת תה „ויסוצקי״ בסיטונות, תרם מזמנו ועשה הרבה למען הפצת „השלוח״ בביסראביה כולה; בקישינוב עזרתי לו אני בפעולה זו.

בהיקף גדול הופצו אז על ידי „הדור״ (בגלגולו השני), „הצופה״, חוברות „רשפים״, „המעורר״, קובצי „ספרות״. וכן לשונו של יעקב פיכמן ז״ל באחת מרשימות זכרונותיו: „בבואי לווארשה הפתיעתני העובדה, שהמנויים על „תושיה״ ועל „הצופה״ בביסראביה עלו בהרבה על מה שהושג בגלילות אחרים ברוסיה״. גם פ. לחובר המנוח, שהיה בשעתו העורך והמו״ל של „רשפים״, בא במיוחד לקישינוב כדי לסדר את חשבונות ספריו וחוברותיו ולראות מי הוא שמטפל בהפצה, ואמר לי שווארשה וקישינוב צועדים בראש יתר ערי רוסיה בהפצת ספריו וחוברותיו.

אבל נחזור לעניין הספריה.

כשתחילו להופיע מטעם הצנזורה חוברות עם רשימות הספרים האסו־רים, הייתי עוקב עליהן בדייקנות ולא מצאתי אף ספר אחד ביידיש או בעברית שהצנזורה החרימה אותו. לפי חוק הצנזורה דאז חייב היה הצנזור לציין ברשימה לא רק את שם הספר ושם מחברו, כי אם גם שם ההוצאה. ומותר היה להוציא מחדש ספר בהוצאה אחרת, אם כי הוכנס קודם לרשימת הספרים הלא־חוקיים, בתנאי שיושמטו מהספר המשפטים המסוכנים, לפי דעת הצנזורה, למשטר הקיים. גם ביחס לשפות אחרות מאשר רוסית נשארו שלטונות הצנזורה נאמנים לעקרון זה. „המאניפסט הקומוניסטי״ למארקס, למשל, הוצא אז בהרבה שפות: בפולנית, ברוסית, באוקראינית, בלטבית, ביידיש וכדומה, וברשימות היה הצנזור מציין, מלבד הסימנים הנזכרים, גם את השפה.

כאמור, לא מצאתי ב„רשימות" אף ספר אחד בעברית או ביידיש. והמשכתי, איפוא, לרכוש את כל הספרים שהופיעו בלי היסוסים והבחנה.

והנה באחד מימי מאי הראשונים של 1908, לפנות ערב, בעצם הפעולה של הוצאת ספרים לקוראים, הופיעו בספריה ז'אנדארמים מזויינים בלוויית שני אנשים אזרחיים. סגרו את הדלתות והחלונות, ציוו לקהל הקוראים לצאת והודיעו שבאו לערוך „חיפוש", כדי לגלות אם משתמשים בספריה בספרים אי־לגליים.

עד היום לא ידוע לי אם הז'אנדארמים קיבלו אינפורמציה חשאית שיש לנו בספריה הרבה ספרים ביידיש דווקא, שתוכנם הוא מהפכני, או שהתחילו במקרה את הבדיקה במחלקת לספרי יידיש. הם הוציאו ספר אחרי ספר וביקשו שאקרא לפניהם את שם הספר ביידיש ואתרגם לרוסית. וכאשר הגענו לספר בעל תוכן מהפכני, מהוצאת הספרים „די וועלט" של „הבונד" או של „פועלי־ציון" וכדומה, ראיתי שאורו עיניהם כמוצאי שלל רב, ופניהם העידו שמצאו מה שחיפשו. אני הייתי שקט בהחלט, ועל שאלתו של ראש הז'אנדארמים, אם יש לי בספריה אי־אלו ספרים גנוזים שאסור להוציא לקהל, עניתי בשלילה. הם שמו הצידה כמה עשרות ספרים, כולם ביידיש, ואילו במחלקות העבריות ובמדעי היהדות ברוסית לא נגעו כלל, אולי משום שבאו על סיפוקם המלא מהספרים שמצאו ביידיש במספר גדול.

לאחר שאספו את הספרים ששמו הצידה, הודיעו שהם מחרימים אותם ויעבירו אותם למשרד הרבנות הראשית לשם תרגום, ועל התוצאות יודיעו לנו.

באותו ערב עוד המשכנו בהוצאת ספרים כרגיל והתכבדנו בביקורו של קארל אלכסנדרוביץ שמידט, שהספריה נמצאה בביתו כמה שנים ברחוב שנקרא על שמו (עד שהשתכנו אצלו היינו נודדים ממקום למקום, משום שהן המשטרה והן בעלי־הבתים. לא השלימו עם המוסד שלנו, שהפך מועדון לפועלים ולנוער). הוא היה מחסידי אומות העולם, בעל דיעות ליברליות ידוע, שכיהן הרבה שנים בתור ראש עיריית קישינוב. היה מתייחס אלינו לא רק בסבלנות, כי אם גם בעידוד רב, למרות הרעש וההמולה שהקימונו יום־יום בבית וברחוב מסביב, כשהחברים התקהלו לשם פגישות שונות, והרחוב היה הומה מנוער.

שאיפות הציונים היו מוכרות לו יפה, וביחוד היה מתעניין בפרוטרוט בתכנית „צעירי־ציון". באותו ערב בא כדי לעמוד על תוצאות החיפוש ואף הרגיע אותנו והציע לנו את עזרתו בשעת הצורך. לאחר שעה קצרה התאספנו כרגיל „בבורסה" שלנו, „בשדירות השיטים" הידועות, בגן העירוני. נמלכתי

בדעת החברים והוחלט לא לנקוט שום אמצעי־השפעה כדי לקבל אינפורמציה על המצב במשרדה של הרבנות, משום שמזמן היו מרננים אחרי משרד הרבנות שאין הוא אוהד ביותר את התנועה המהפכנית בין היהודים, וגם לתנועת הנוער הציוני התייחס בהתנגדות גלויה.

באותו ערב בלינו בגן העיר מאוחר מהרגיל. לאחרי חצות חזרתי הביתה, מלא וגדוש רשמים של יום שעבר, ותיכף חטפתני שנה עמוקה וישנתי שנת ישרים. פתאום שמעתי דפיקות חזקות בדלת.

וכאן יורשה לי להביא מעשה בתוך מעשה. לאחר שנעשיתי כבר „איש־תנועה" מובהק, וכשנתיים אחרי עזבי את לימודי ב„ישיבה" הגדולה בקישינוב, הייתי ממשיך כל בוקר, משש עד שמונה, בלימוד „דף גמרא" אצל ראש־הישיבה אברהם־בר ז"ל בביתו.

הוא היה עני מרוד, ומשכורתו בתור ראש־הישיבה לא הספיקה לו לשלם שכר דירה בעד דירתו הקטנה שתפס בביתו של אבי ז"ל, ברחוב יאקובלבסקי, בדיוק מול אולמי הישיבה דאז.

בהסכם שלשת הצדדים (משום שגם אני הייתי צד בדבר), הוחלט, שתמורת שכר־דירה ילמד אתי כל בוקר, חמש פעמים בשבוע, לפני לכתו לישיבה, פרק בתלמוד ובנושאי־כליו. אשתו של ר' אברהם־בר היתה דופקת, לפי המוסכם, על הדלת בוקר־בוקר עם עלות השחר, כדי להעיר אותי לקום ולהיכנס אליהם ללמוד תורה.

משמשעתי באותו לילה את הדפיקות, חשבתי שהרבנית היא הדופקת לפי המוסכם על הדלת ועניתי „תיכף", כרגיל, אבל קבלתי את התשובה: „כאן המשטרה, פתחו". קמתי בזריזות יתר ופתחתי את הדלת. לבית נכנסו שלשה זאנדארמים, שלשה שוטרים ושני אנשים אזרחיים בתורת עדים, ציוו על בני הבית להישאר במקומותיהם והודיעו שבאו לערוך חיפוש.

במשך שעתיים הפכו את הבית על פיו, פתחו את כל הארונות והמגירות, דפקו במכשירים מיוחדים על הקירות ועל הרצפה, אבל לא מצאו דבר המעורר אצלם חשד, פרט למכתבים פרטיים... שהיו יקרים לי מאוד, אבל אחרי שראו את תוכנם, זרקו אותם כדבר שאין בו חפץ. עם גמר החיפוש הלכו בלי לקחת דבר, בהשאירם הזמנה רשמית שאופיע בפני ראש־הז'אנדארמים במחלקה השלישית, טרופימוב, לשם חקירה נוספת, ובינתיים לא לעזוב את העיר.

ההזמנה בנוסח זה גרמה לשינוי יסודי בהלך רוחי האופטימי. הרגשתי שמשהו רע מתרקם מסביבי, ועם בוקר כשיצאתי מפתח ביתי, ראיתי בעליל

שחששי אינו חשש שווא. שני בלשים חיכו לי בחוץ ועקבו אחרי כל הזמן; באשר הלכתי הלכו גם הם עד שחזרתי הביתה. דאגתי היתה: מה לענות לז'אנדארמים בחקירה שתתקיים? תוכן החוברת המפורסמת (שהוצאה ע"י מפלגת ס.ר.) „דע מה לענות לחוקרים" היה ידוע לי היטב. אבל המקרה שלי היה יוצא דופן ודי מסובך: באופן רשמי נמצאת הספריה בבעלותה של הגברת פלדסמן לשם פרנסה, ואני הייתי רק עובד שכיר שלה, ולמעשה לא התערבה הגברת פלדסמן בהנהלת הספריה ולא הפיקה שום תועלת אישית לעצמה. כל הענינים היו נחתכים על ידי ראשי האיגוד למען הספריה, ואילו חלוקת הספרים היתה נעשית על ידי בלבד.

אבדה עצה ממני מה לעשות כדי שלא יבולע לא לי ולא לאחרים. פניתי לנ. מ. רויטמן שנחשב כבעל־תבונה וישר־לב, ועוד: למרות ההפרש בגיל שבינינו היינו קשורים קשרי־ידידות אינטימית. נ. מ. רויטמן היה איש תרבותי ממדריגה ראשונה, בעל שאר־רוח ומקובל במיוחד על החוגים המתקדמים והמהפכניים בביסראביה כולה. הלה תפס מיד את העניין בכל משמעותו ורצינותו. דעתו היתה שיש לנהוג בזהירות מאקסימלית, והופעתי בזאנדארמיה צריכה להיות שקולה ומחושבת מראש, אחרת תביא החקירה למשפט־ראווה שכמעט כל ציוני קישינוב יהיו מעורבים בו, ואחריתו מי ישורנו. הז'אנדארמריה מעוניינת דוקא בזה, ומשום כך צריך לנקוט את כל האמצעים האפשריים כדי למנוע את האסון.

הוא הפנה אותי תיכף לעורך־דין דאלס, שהיה חבר באגודת הספריה. ואם זכרוני אינו מטעני, היה חבר פעיל בהסתדרות הציונית בביסראביה. אחרי שיחה ממושכת עם זה הוברר לי שהמצב הוא רציני מאוד: הז'אנ־דארמריה תבסס בוודאי תביעתה על הסעיף 129, שלפיו נאסרת הפצת ספרים וחוברות אי־לגליים המטיפים להפיכת המשטר הקיים, ובמקרה של הרשעה צפוי לנאשם עונש של שנות מאסר במבצר והגלייה לסיביר. ברם, לפי החוק הפלילי העונש הוא פי כמה חמור, אם העבריין הוא גוף ציבורי או התאגדות לשם הפצת ספרות אי־לגילית. אם כך הרי אסור שיתגלה כי הספריה היא מוסד ציבורי. בשעת החקירה צריך לעמוד בכל התוקף על כך שהספריה היא עסק מסחרי פרטי, שהוקם לשם פרנסה: אבל מה לעשות אם תופיע, חס וחלילה, הגברת פלדסמן בתור נחקרת בפני הז'אנדארמריה, והמשטרה תקבל חיזוק לחשדה שהעסק המסחרי הוא הסוואה לספריה ציבו־רית לא חוקית? כיצד למנוע בכלל את הופעתה בפני החוקרים?

הוחלט איפוא להופיע בפני הז'אנדארמים בחקירתם ולהודיע ישירות

וגלויות שהאחריות הבלעדית מוטלת רק עלי, משום שאני הייתי היחידי המטפל בקניית ספרים והפצתם, והגברת פלדסמן לא היתה קובעת בעניינים אלו. קיבלתי את ההצעה לא רק מטעמים מוסריים, כי אם גם מתוך חישוב מעשי, כיוון שהיתה זו הדרך היחידה שיש לבחור בה. אני הבינותי שבין כן ובין כך אני לא אנקה, ואם המשטרה מחפשת „קראמולניקים" (מורדים) בכל מחיר, יותר נוח לה להביא לפני כס החקירה, ואחרי כך לפני כס המשפט, בחור צעיר בעל בלורית שחורה ארוכה ואש נעורים, מוכר בעיר בתור פעיל בקרב הנוער והפועלים, מאשר אשה זקנה, אם לששה ילדים, שבעלה עוסק במסחר תבואות.

וככה התייצבתי בפני הקולונל הצעיר טרופימוב, ראש הז'אנדארמים שהקאריירה שלו ב„מחלקה השלישית" תלויה היתה במספר „הקראמולני־קים" שיגלה. כבר בראשית החקירה הרגשתי שיש לו ידיעות בלשיות, קלושות אמנם, על קיום „איגוד", שהספריה נמצאת בבעלותו, והוא רצה לשמוע מפי דברי השלמה והודאה באשמה. עניתי לו על שאלותיו בפשטות, בקור רוח ובדברים הגיוניים, כפי שלמדתי מתוך החוברת הנזכרת למעלה. ובהתאם להוראותיו של העורך־דין שלי. טרופימוב נוכח לדעת שבדברי פיוס ובאדיבות יתירה, כפי שהתחיל, לא יעלה בידו להוציא מפי דבר וחצי דבר על הבעלות האמיתית של הספריה; התחיל לדבר קשות ולאיים עלי שישלח אותי לבית־הסוהר ישר מתא החקירה, אם לא אגלה את כל הפרטים השייכים לאופיה ולקיומה של הספריה. החקירה נמשכה כמה שעות בהפסקות, ואני נשארתי כל היום בלי אוכל ומשקה.

לפנות ערב הודיעו לי שהואיל והחקירה עוד לא נגמרה, אני נשלח לבית הסוהר עד לסוף החקירה. וככה נהפכתי לאסיר בית־הסוהר הקישינובי שבכיכר „החציר", אשר זכתה בכל הנוהגים והחוקים שחלו על „מבצר" איזורי ברוסיה.

לעולם לא אשכח את הרגעים המועטים אחרי החיפוש הקפדני שנערך בכיסי עם כניסתי לבית־הסוהר, כשזקיפים פקדו עלי בפנים זועפות ללכת אחריהם. עלינו במסדרון אפלולי במדרגות עד שהגענו לדלת של ברזל. הזקיפים פתחו אותה, ובלי לומר מלה דחפוני בכוח לתוך איזה תהום, והדלת ננעלה מאחורי.

קשה לתאר את מצב רוחי בלילה ההוא בתא המבודד, אחרי יום של מתיחות נפשית במשך החקירות ללא אכילה ושתיה. הייתי עייף עד אפיסת

הכוחות. ראשי היה סחרחר עלי. וכאשר נדחפתי על ידי הזקיפים נשארתי תקוע ליד הדלת מבפנים בתוך חושך־מצרים ולא זזתי מהמקום, מתוך פחד לנפול לאיזה תהום.

איבדתי את חוש המקום והזמן. לא הרגשתי כלום. לא שמעתי ולא ראיתי סימני חיים מסביבי.

לאחר זמן שלא ידעתי מה ארכו ראיתי פתאום מעל לראשי שביב אור מנצנץ, והוא חודר דרך סדק בקיר שנשענתי עליו כל הלילה. קמעה־קמעה שבה אלי רוחי; הבינותי כי נשארתי בחיים אחרי ליל בלהות, ויש לי תקווה להמשיך ולחיות. אחר כך נראו לעיני סימנים ראשונים של חיים. דרך אשנב של עשרה על שלושים סנטימטר ראיתי רצועת שמיים כחולים בהירים שקרצה אלי. הדבר השני שהפתיעני היתה ה„עין" בדלת; חשבתי שתינתן לי האפ־שרות לבוא במגע עם החוץ על־ידי הסתכלות בעין זו. אבל ראיתי בה רק את עינו של הזקיף השומר על תאי.

אחרי כך שמעתי צלצול אזיקים, שבהם היו כבולים כפי שנודע לי אחר כך, האסירים שנועדו להישלח לסיביר.

כעבור שעתיים, בערך, נפתחה דלת תאי והוכנסו מיטה, מזרון ועביט. ובזה נעשיתי אסיר לכל פרטיו. הזמן ניגר באיטיות נוראה. בהיעדר מגע כל שהוא עם העולם החיצוני איבדתי לגמרי את חוש הזמן. בתא מבודד זה יבתנאים איומים עברו עלי שבועיים. בהתחלת השבוע השלישי הופיעו שני ז'אנדארמים מזויינים בפקודה להביא אותי למחלקה השלישית, אל טרופימוב, לשם המשך החקירה.

הוא קיבל אותי בחיוך שטני; פתח בדברי פיוס, מתוך תקווה שהמאסר בחדר מבודד שבר את רוחי ואשמיע מה שרצה לשמוע. החקירה השניה לא ארכה הרבה. טרופימוב נוכח לדעת שאיני מוסיף כלום להצהרות הקודמות. עם תום החקירה החזירוני לבית־הסוהר והכניסוני לתא משותף עם כמה אסירים פוליטיים, והשינוי הזה השיב קצת את רוחי. כאן מצאתי שלחן, כסא בשביל כל אחד מהאסירים, ספרים שונים מהספרות הרוסית הקלאסית.

באכסניה החדשה מצאתי ארבעה אסירים, שני יהודים ושני גויים. הרא־שונים היו ממכרי הטובים מן „החופש": גרינברג וטפר, חברים נלהבים ופעילים במפלגת ס. ד. „איסקרא"; השלישי היה בודיאקוב, מנהל הספריה העממית של ס.ר. שהזכרתיה למעלה, והרביעי מהנדס רוסי מקבוצת טירו־ריסטים שליד מפלגת ס.ר. בביסראביה בשנת 1905. בשעת טיפול לא זהיר בחומר נפץ לשם הכנת פצצות נפצע קשה ונאסר; הובא לבית־החולים של

בית־הסוהר, ואחרי שנתיים של ריפוי העבירו אותו לתא שלנו, לשם „החלמה", לפני הישלחו לסיביר, כמהפכן מסוכן. במשך היותו אתנו היה מקבל פעמיים בשבוע אמבטיות שונות ודייטה מיוחדת.

שני האסירים היהודים, גרינברג וטפר, היו אחוזי תמהון רב כשדרכתי על מפתן החדר. הם הכירו אותי בתור ציוני נלהב, פעיל, „המסית" את הנוער ואת הפועלים התמימים ל„ריאקציה הלאומנית הציונית". התנגשתי אתם לא פעם בפולמוסים פומביים וחשאיים באסיפות שונות. הם לא יכלו להבין איך הגעתי פתאום לבית הסוהר והייתי ביניהם בחינת „כהן בבית־הקברות". הם התייחסו אלי בחשדנות גלויה: אין זאת שהוכנסתי לתא בתפקיד מיוחד לבלוש ולחקור את האסירים הפוליטיים הנמצאים כאן. מעשים כגון אלו היו שכיחים מאוד בזמן ההוא ושימשו תכסיס מובהק של המחלקה השלישית במלחמתה עם המהפכנים.

יותר משבוע ימים נשארתי מבודד גם בתא משותף זה. הארבעה הסתכלו בי בפנים זועפות, מדירים עצמם מכל שיחה פוליטית מפלגתית. וכפי שנודע לי אחרי כך (כשהחשד שלהם פג), הפסיקו אז לכמה ימים את ה„קשר הטל־פוני", שהיה קיים ביניהם לבין יתר האסירים הפוליטיים שבבית הסוהר. הקשר הטליפוני קויים בעזרת צופן מיוחד של דפיקות בקיר.

לא עברו ימים רבים וחברי לתא קיבלו אינפורמציה מהחוץ על סיבת מאסרי; החשד פג, השיחות הטליפוניות חודשו, ולא עוד אלא לימדו גם אותי את הטכניקה של השיחות ואת הצופן.

בתור נחקר ישבתי בבית־הסוהר ארבעה חדשים.

ביום בהיר אחד נתקבלה פקודת הז'אנדארמריה אל מנהל בית־הסוהר להודיעני שחקירתי נסתיימה. וכיוון שכך הריני משוחרר ממאסרי, בתנאי שפעמיים בשבוע אופיע בפני המחלקה השלישית כדי לרשום את נוכחותי.

שלשה ימים אחרי השחרור, בביקורי הראשון במחלקה השלישית, הודיעו לי שכתב־האשמה שלי מנוסח לפי סעיף 129 בעוון הפצת ספרים וחוברות המטיפים להפיכת המשטר הקיים ברוסיה. מבית הסוהר יצאתי, אבל חפשי לא נעשיתי. הבולשת הפוליטית פיקחה עלי בהקפדה רבה, דבר זה הרגשתי כבר בבוקר הראשון, כשיצאתי מפתח ביתי. יצאתי עם אבא ז"ל לעבודה בתור עוזר בטחנת הקמח של כהן. ראיתי תיכף שני בלשים יוצאים ממחבואם מבין העגלות שעמדו על הכיכר מול ביתנו והם עוקבים אחרינו.

מתוך סיפוריהם של החברים בבית הסוהר למדתי לדעת, שאם בולשים

אותך שניים, משמע שהז׳אנדארמריה רוצה לדעת עם מי אתה בא במגע, בחינת „הגד לי מי חבריך ואגיד לך מי אתה״.

מובן שנזהרתי מפגישות עם חברים שהייתי קשור אתם בעבודה ציבו־רית מפלגתית, הוקרתי רגלי מבית חברי היקרים וביקשתי מהם שלא יבקרוני, ובפגישותינו באקראי לא אמרתי להם אף שלום. הבית היחידי שנשאר פתוח לפני ושביקרתיו ללא התחשבות כלל, היה ביתו של נ. מ. רויטמן. הוא היה קורא לעצמו „ציוני פראי״ וגילה אהדה לתנועת העבודה בהסתדרות הציונית; „ציוני פראי״, משום שלא היה שייך לשום פדראציה בהסתדרות הציונית. הביקורים היו, כמובן, בהסכמתו ולאחר שהפציר בי, הוא אשתו ושלשת ילדיו (אחד מהם הוא משה עמיעז, המהנדס הראשי של עיריית תל־אביב). ברוב חכמה ידע להפיג קצת מדכאוני שלי והדריך אותי כיצד להתנהג במצבי החדש. בעיקר דאג לסדר את הסניגוריה שלי לקראת המשפט שעמד להתקיים בבית המשפט העליון באודיסה.

הוא קשר אותי עם שני עורכי־דין מפורסמים ביותר באודיסה, שהתמחו במשפטים פוליטיים, הלא הם צווילינג ושפירא. האחרון אף השתייך לתנועה הציונית. השניים ידועים היו כשונאי בצע, ולפעמים נטלו על עצמם לסנגר בלי כל תשלום על נאשמים מעוטי יכולת.

באתי לידי הסכם עם הסניגורים בדבר שכרם, שאגב, סילקתי בעצמי, בלי עזרה מהחברים, שלא יכולתי לבוא אתם במגע, ואחרי עיון יסודי בתיקי ואחרי שמעם את נמוקי והסברותי, הביעו את דעתם שמבחינה חוקית אי אפשר בשום אופן להרשיעני על סמך סעיף 129, בעד הפצת ספרים אי־לגליים שנדפסו ברוסיה או בחוץ־לארץ שמטרתם להפוך את המשטר הקיים. דעתם היתה כדעתי, שכל ספר שנדפס ברוסיה נחשב לליגלי בהחלט, אלא אם כן הודיעה הצנזורה ברשימותיה שהספר שנדפס בהוצאה זו וזו ובשפה זו וזו אסור בשימוש. יחד עם זאת יעצו לי להימנע ככל האפשר מעבודה ציבורית כל שהיא ומפגישות עם חברים, כדי שלא לעורר חשד.

וככה נשארתי אסיר גם מחוץ לכותלי בית הסוהר. חברי, שנפשי היתה קשורה בנפשם, קיבלו את הדין ולא היו נפגשים אתי. רק אחד לא רצה בשום אופן להיפרד ממני. היה זה א. ל. חבר צ.צ.או.או. כלומר הסתדרות תלמידים צעירי־ציון. א. ל., הגר עכשיו בירושלים, היה בחור נעים הליכות, שופע הומור דק ובעל אינטלגנציה גבוהה. הוא היה מחסידיו הנלהבים של הסופר קנוט המסון, ובהתנהגותו ובחייו פרטיים נחל הרבה מדמויות המסון, כפי שהן מעוצבות ב„פאן״ ו„במסתורין״. באחד הערבים נפגשנו כששני בלשים

עוקבים אחרי. אמרתי לו כי מוטב שניפרד, אבל הוא סירב והציע לשטות קצת בבלשים, להטעותם ולסחבם לפינות מרוחקות שבעיר, לעייף אותם ולהמאיס עליהם את הבילוש בערב זה.

טיילנו איפוא עד שעה מאוחרת בלילה, ולבסוף החלטנו להיכנס לשכונה היאקימובית עם סימטותיה המרובות. ל. קפץ פתאום מעל לגדר לתוך מבוי סתום ונעלם, ואני נשארתי עם שני הבלשים.

בסוף סתיו 1908 התקיים המשפט. אני הופעתי בתור נאשם, והגברת פלדסמן בתור עדה. בהתחלת המשפט היה מורגש שיד הסינגוריה על העליונה ונראה שהשופטים השתכנעו כי אין מקום להרשעה. והנה באמצע שמיעת דבריו של הסניגור צווילינג נכנס לבית־המשפט אדם אזרחי, ובצעדים בטו־חים בדומה לאחד הסדרנים בבית המשפט. התקרב אל שולחן השופטים ומסר מכתב לראש־בית־המשפט.

פסק דיני היה: הרשעה. ששה חדשים מאסר, ושלש שנים תחת השגחת הבולשת.

תוכן המכתב הנזכר, שהוגש לבית המשפט, נודע לי כעבור שנים. אחד „מבני טובים" בשם אליעזר גרינברג, הנקרא „לייזיריל", נכד למשפחה מפור־סמת ועשירה בקישינוב, היה בשעתו משתף פעולה עם „האוחראנקה" בקישי־נוב. עם כניסת הרומנים לביסראביה ב־1918 נשאר בקישינוב, וכעבור זמן קצר, כשהספיק ללמוד קצת רומנית, התחיל לשתף פעולה עם „הסיגורנצה" (הבולשת הפוליטית של הרומנים). בתור יודע רוסית השתתף בבירור התעו־דות של „האוחרנקה" ונתקל בתיקי במכתב הסודי ההוא, שנשלח ע"י טרופימוב בשם המחלקה השלישית לבית־המשפט.

במכתב ההוא דרש טרופימוב לא לשחרר את חיים ויסאדלר, הידוע לו היטב כ„מהפכן מסוכן", מארגן פועלים ומסית להפיכת המשטר הקיים ברוסיה. לייזיריל זה אף הציע לי להמציא לי את המכתב תמורת סכום כסף לא גדול. אבל אני פחדתי להיכנס אתו במשא־ומתן זה.

לפי פסק־הדין באודיסה ניתנה לי הזכות לערער בפני הסינאט בפטרבורג. הסניגורים שלי, שהיו משוכנעים כי ההרשעה היא לא־חוקית וחשבו אותי לקרבן הרוחות של אנטישמיות ומהפכה־נגדית שנשבו אז, עזרו לי למצוא סניגורים לשם הערעור בפטרבורג.

שני עורכי־דין מפורסמים אז כסניגורים במשפטים פוליטיים ובעמדתם ללא רתיעה נגד עיוות דינים, גרוזנברג (יהודי) וזארודני מחסידי אומות

העולם, נטלו על עצמם את הסניגוריה, בראותם בעניין שייכות לשאלת היהודים ברוסיה בכלל.

בסינאט נמשך הדיון קרוב לשלש שנים, אבל ערעורי נדחה, אושרה החלטת בית המשפט האודיסאי. אחרי אשור פסק הדין בסינאט בפטרבורג הופיעה בעתון, „ראזסווט" גליון מספר 6, מפברואר 1911, כתבה בזו הלשון:

„ביום 26 בינואר התקיים משפטם של ח. פלדסמן וחיים וייסאדלר, שהורשעו בתעמולה מהפכנית נגד המשטר הקיים. חיה פלדסמן, בת 54, בעלת „הספריה העברית־רוסית", וחיים וייסאדלר, מנהל הספריה בן 24. בחיפוש שנערך בספריה בשנת 1908 על־ידי המחלקה השלישית נמצאו ספרים בעלי תוכן מהפכני. הספריה נסגרה ושניהם נמסרו למשפט.

בחקירה המוקדמת הוברר שהגב' פלדסמן לא ידעה לגמרי שבספריה נמצאים ספרים אסורים לפי הוראות הצנזורה, ושהיא פתחה את הספריה לשם פרנסה בלבד.

כן הוברר שהנהלת הספריה נמצאה בידי חיים וייסאדלר, וקנית הספרים לספריה נעשתה רק על ידו, וע"כ הוא האחראי הבלעדי לכך בפני השלטונות.

במשפט לימדו סניגוריה עורכי־הדין המושבעים צווילינג ושפירא, שהוכי־חו כי אין יסוד להרשעה בעד ניהול תעמולה למהפכה, ורק בעד החזקת ספרים בלתי־ליגליים. אשר לפלדסמן, הם טענו שאין מקום להרשעה כלל.

בית המשפט החליט לבטל את התביעה נגד הגב' פלדסמן ולהרשיע את ח. וייסאדלר לפי סעיף 1032 בעד החזקת ספרים בלתי־ליגליים, ולדון אותו למאסר".

הכתבה חתומה בידי ח. ש., הוא חיים שורר. היתה זו הופעתו הראשונה בדרכו הפובליציסטית.

במשך שלש שנות הבירור שימש לי המשפט מקור של עצבנות ודכאון, ועם החלטת הסינאט החלטתי להתכונן „לרצות את עווני". החלטת הסינאט הועברה למשטרה הרגילה בקישינוב, ועליה הוטל להוציא לפועל את פסק־הדין.

מפקח הסקטור המשטרתי שברובע היה מכרי הטוב, ועל כן היתה לי האפשרות לדחות את ישיבתי בבית־הסוהר. אבל נמאס לי להסתובב ללא כל סיכוי לבטל את פסק־הדין, ובחרתי „לרצות את עווני" מייד.

עם כניסתי לבית־הסוהר נסגרה הספריה לגמרי. החברים ארזו את כל הספרים בארגזים, שהועברו אחרי כך לביתה של הגברת ח. פלדסמן ברחוב ניקולאייבסקי מספר 52.

כשחזרתי מבית־הסוהר הלכתי לראות את גורל הספריה שלנו וחשכו עיני. לעולם לא אשכח את התרגשותי ואת הדכאון שירדו עלי ברגעים הרא־שונים, כשראיתי את הארגזים עם הספרים שמלאו את המסדרון.

היה זה בשנים 1911 — 1913, כשבביסראביה, כבכל רחבי רוסיה, התחילה תקופת הקפאון בעבודת הציונות בכלל, ובעבודת „צעירי־ציון" בפרט. המש־טרה עקבה בשבע עיניים אחרי כל פעולה ציבורית, ובמיוחד אחרי הנעשה ברחוב היהודי. חברינו התפזרו לכל רוח, אבל אני החלטתי לשקם את הספריה ויהי מה.

גם הפעם עמד לימיני היקר באדם נ. מ. רויטמן: בשנת 1913 מלאו עשר שנים לקיומה של „הקופה הקואופרטיבית לבעלי מלאכה ולוסחרים זעירים". נציגיה, הלא הם נ. מ. רויטמן, סולומונוב, זלצמן, אטינגר ועוד, החליטו לציין את היובל בהקמת מפעל תרבותי להמוני־עם, דבר שהיה מותנה במפורש בתקנון הקופה המאושר על־ידי השלטונות. תחילה תיכננו להקים בית־ספר עממי עם מחלקה למלאכה, אבל לכך היו דרושות השקעות כספיות שלא עמדו לרשותם. אז באתי בדברים עם נ. מ. רויטמן והצעתי לפתוח ספריה בשביל החברים, דבר שאושר גם הוא בתקנון בסעיף הפעולה התרבותית של הקופה. רויטמן הסכים לזה תיכף ובא בדברים עם יתר חברי ההנהלה — והוחלט להקים ליד הקופה ספריה עממית כללית.

ואז נודע לי שגם „הספריה העממית" מיסודה של מפלגת ס. ר., הנזכרת למעלה, נסגרה בעת ובעונה אחת עם הספריה שלנו, והספרים מתגוללים גם הם ללא שימוש. בין חברי הנהלת ה„קופה" נמצאו אישים הקרובים לחוגי השמאל דאז (כמו סולומונוב ואחרים). והללו נתרצו להם למסור גם את הספרים האלה לקופה לקראת פתיחת הספריה בשנת היובל.

לעזרתי בא גם אחד משרידי הפעילים בהסתדרות הציונים הכלליים, אברהם ניסנבוים, בעל חנות־עורות ב„שוק החדש", ששימש, אגב, גם גבאי בבית־הכנסת הציוני „יבנה". במשך ימים מספר העברנו את כל הספרים לבניין המפואר של בארבאלאט, בעל חנות־הקונפקציון הגדולה הראשונה בקישינוב, ברחוב קופיצ'סקאיה פינת אלכסנדרובסקאיה, שם שכנה ה„קופה". בזמן קצר ערכנו מחדש את הקטלוגים לפי המחלקות, ושוב הוצאו הספרים לקריאה להמוני קוראים שהתרכזו בספריה זו.

בתור ספרנים שמשו באותה תקופה: ישראל גורפינקל (כיום חבר־הכנסת י. גורי) ובתה של הגברת חייקה פלדסמן, שעל שמה נפתחה הספריה לפני עשר שנים — הלא היא הגברת מרים פלדסמן־כהן, המתגוררת כיום בתל־אביב. לימים עברה זו למוסקבה, וישראל גורפינקל עבר לאודיסה. על כן שב כותב הטורים האלה לפעול זמן־מה כספרן.

הנה כי כן המשיכה הספריה בקיומה ושימשה, מאז ועד תקופת השואה, גורם חשוב בהפצת התרבות היהודית והרעיון הלאומי.

זאב איגרת

לדמותו של החינוך העברי בביסראביה

פרשת החינוך העברי בביסראביה, אשר הגיע לאחר מלחמת העולם הראשונה לממדים ניכרים, אינה בעצם אלא פרק בלתי נפרד ממגילת החינוך העברי הכללי ברוסיה הגדולה. כברוסיה עצמה בסוף המאה הקודמת, כך בביסראביה בראשית המאה הנוכחית, היה מצב החינוך היהודי בכללו ירוד ופרימיטיבי למדי. ברחוב היהודי, בעיקר בתחום המושב ובעיירותיו הרבות, שלט עוד שלטון בלתי מוגבל ה„חדר" הטיפוסי לדרגותיו ולשלביו השונים. אחרי „החדר" נפתחו לפני הבוגר, כביכול, שתי דרכים: או בית־המדרש והישיבה להמשך לימודיו והשתלמותו, או עולם המעשה (קרי: המלאכה והמסחר, ברובו).

לפי המשוער היה מספר „החדרים" בביסראביה עצמה בשלהי המאה הקודמת כ־600 ובהם למדו כ־10.000 ילדים, מהם כ־98% בנים, ורק כ־2% בנות.

נוסף על כך קיים היה בביסראביה, כביתר חלקי רוסיה, מספר ניכר של בתי „תלמוד־תורה". ובערים קישינוב ובלץ גם „ישיבות" — בתי־אולפנא לבחורים, שעיניהם היו נשואות למשרות ה„רבנות". ההבדל בין שלשת טיפוסי בתי־אולפנא אלה היה בכך, שב„חדר" למדו בני השכבות הבינוניות והאמידות ושילמו שכר לימוד וב„תלמוד תורה" ובישיבות למדו בני העניים ללא כל תשלום. לתקציבם דאגו הגבאים, שהיו ממונים על כך; מקור ההכנסה להחזקת הת"ת בא בעיקר ממכס־הבשר, ובמקצת גם מנדבות, מתרומות, מרווחי הגרלות ועוד.

ואם כי שיטת הלימוד „בחדר" נקבעה לפי רצון ההורים, כי על כן המוסד היה, עצמאי כביכול, הוחזק בכספי שכר הלימוד, והבחירה היתה בידי ההורים, בניגוד לתלמוד־תורה, שבחירת השיטה היתה שם בידי הגבאים — בכל זאת לא היה כל הבדל יסודי ביניהם מבחינת השיטה ותכנית הלי־

מודים: כבאלה כן באלה שלטו שלטון מוחלט הסידור, ה„חומש" וה„גמרא" — ללא כל תוספת, כולו קודש ללא כל תערובת של חול!

אף מלאכת הכתיבה והחשבון היתה פסולה בעיני רבים, כדבר שאין מקומו „בחדר". בקושי התירוה מחוץ לכתלי ה„חדר", ואכן, את הידיעות הללו רכשו הילדים בביתם בשעות של בין־השמשות מפי מורים מיוחדים לכך („שרייבער" בלעז).

ברור, כי משבי רוח ההשכלה, שבאה מצד מערב ומהעיר הגדולה, פעלו את פעולתם גם בתחום החינוך. ההורים, שאבק ההשכלה דבק בהם, חיפשו דרכים כיצד להכניס מיפיפותו של יפת באהלו של שם. אולם מכיוון ששערי ה„חדר" והת"ת היו נעולים בשבעה מנעולים בפני משבי רוח אלה, וגם ההורים עצמם לא היו עדיין „בשלים" כל צרכם לצעד נועז של מהפכה (הבית, המשפחה והרחוב הפריעו), על כן הסתפקו במועט, היו מרשים לעצמם תוספת של חינוך חצי־מודרני בשביל ילדיהם, כגון: ראשי פרקים בלשון המדינה, בגיאוגרפיה ובידיעות־הטבע מפי מורים פרטיים. לפרקים נעשה הדבר בחדרי חדרים, רחוק מעין רואה ומעין רעה. וכל זה למה? למען יוכלו בניהם, לכשיגדלו, לבוא בקהל ולהיות אנשים מן היישוב, לפי המושגים של אז והסיסמה של בעלי ההשכלה בימים ההם: „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך".

ברור, כי המשכילים המושבעים שבעיר, שמספרם היה, אגב, מצומצם מאד, „אחד מעיר ושנים ממשפחה", לא הסתפקו במועט. אלה, שהעזו לפרוץ גדר וחומה לעיני השמש ללא אימת דעת הקהל עליהם, נתנו לבניהם חינוך מודרני מלא, וכמובן כללי. אלה שלחו את בניהם לבתי־הספר הממשלתיים, ומטרתם היתה לראות בבניהם בבוא הזמן רופאים, מהנדסים ובכלל אנשים מדופלמים. התעודה הממשלתית היתה בעיניהם חזות הכל. כבוד ותכלית שימשו בערבוביה.

מוסדות חינוך יהודיים

נוסף על בתי־הספר שהוקמו מטעם הממשלה בכל עיר ועיירה לצרכי החינוך הכללי, קיימים היו בביסראביה בסוף המאה הקודמת שני בתי־ספר ממשלתיים מיוחדים לילדי היהודים. אחד מהם היה בקישינוב ואחד בסורוקי. בתי־ספר אלה נבנו והוחזקו ע"י הממשלה, ששמה לה למטרה להפיץ השכלה

בין היהודים. הלימוד בבתי־ספר אלה היה חינם, וההורים היו פטורים מכל תשלום, ולא רק של שכר למוד, אלא גם של יתר הצרכים, כגון ספרי לימוד ומכשירי כתיבה, שחולקו בין הילדים חינם. בבתי ספר אלה נלמדו כל המקצועות בלשון המדינה, ואף שעות אחדות הוקדשו ללימוד הדת, ואף זה ברוסית. כמורים שימשו בבתי־ספר אלה יהודים — חניכי האינסטי־טוטים למורים בווילנה ובז׳יטומיר. יש להודות, כי מורים אלה היו כולם כרובם בעלי שיעור קומה, בעלי השכלה מתאימה ומנוסים בהלכות חינוך והוראה. אולם עם כל כוח המשיכה שהיה, לכאורה, לבתי־ספר אלה, הן בצורתם והן בתוכניתם, לא היה ביכולתם למשוך רבים מן הילדים היהודיים אליהם. רוב ההורים הסתייגו מבתי־ספר אלה, התרחקו מהם עד כמה שיכלו, כאילו ראו מוות בסיר חינוך זה. לא הועילו איומי הממשלה, ואף לא נסיונות החטיפה וציד הנפשות מצד המורים הממשלתיים. גם הרדיפה על ה„חדרים״, ע״י שלילת זכות ההוראה מהמלמדים, העלתה חרס. ה„חדרים״ ירדו למחתרת והמשיכו שם את קיומם על אף הרדיפות, ובתי־הספר הממשלתיים נשארו ריקים. באין ברירה היו מוכרחים השלטונות למלא את החלל הריק של הכיתות בתלמידות, כלומר בבנות יהודיות, שעל חינוכן לא חלה הקפדה יתירה מצד ההורים.

„חדרים מתוקנים״

אך שינוי יסודי בחינוך היהודי בא בסוף המאה הקודמת. היהדות הרוסית, ובעיקר חלק ניכר מבין המשכילים שבה, הופתעה מן המהלומה הקשה שהונחתה עליה מידי השכלה „בת־השמים״ בימי הצאר הצורר אלכ־סנדר השלישי. ובהתאכזבם מן הזכויות הנבובות, שתלו בהן תקווה רבה, החלו לחפש דרכים כיצד להפיג את יאושם לאחר הכישלון המחפיר (ביטוי נאמן להלך־רוח זה נתן פרץ סמולנסקין בסיפורו „נקם ברית״). אולם התאוששות־מה באה ליהדות זו עם התגברות התנועה הציונית ברחוב היהודי, מאז הקונגרס הציוני הראשון. הסעיף השלישי שבתכנית בזל, המדבר על חיזוק הרגשות הלאומיים ע״י הפצת התרבות העברית בקרב הדור הצעיר, שלח קרן־אור ראשונה לתוך החשיכה הגדולה והאיר פינות חבויות בלב. אז באה הקריאה למיזוג היסודות — הכללי והלאומי בחינוך. וקריאה זו מצאה אזניים קשובות בין משכילי הדור. בדרך זו נמצאה הסינתיזה לפתרון

הבעיה הכאובה, וכתוצאה מקריאה זו בא המעשה של ייסוד מוסדות חינוך חדשים בצורת „חדרים מתוקנים" בכל רחבי רוסיה.

בתכנית הלימודים של חדרים אלה הוקדשה תשומת לב מיוחדת ללימוד הלשון העברית בפרט וללימודי קודש בכלל לפי השיטה הטבעית (עברית בעברית). ואילו המקצועות הכלליים נלמדו בלשון המדינה: או בביה"ס עצמו או בביה"ס הממשלתי. חסר אז העוז לדרוש חינוך לאומי שלם. אולי חסרה היכולת לכך מחמת המחסור במורים מתאימים מנוסים ומאושרים מטעם הממשלה, ואולי בא העיכוב בגלל מניעת אישור מתאים מטעם השלטון הצארי.

ברור, כי הד ההתעוררות הלאומית הגיע אז גם לגבולות ביסראביה, ושיטת החינוך החדשה האצילה מרוחה ומזיו השפעתה המבורכת גם על שבט יהודי בחבל זה, אשר משום־מה מקובל היה להיחשב שלא בצדק כנחות דרגה, כחלק מפגר מבחינה תרבותית וכסמוך על שולחנה של היהדות הרוסית האינטגרלית. אכן, בחוגים מסוימים היו רגילים להתלוצץ על חשבון שבט זה מתוך ציון הגדרות וקביעת תפקידים לכל חלק וחלק של יהדות רוסיה המסועפת. היהדות הליטאית סימלה את הראש, היהדות האוקראינית — את הלב, והיהדות הביסראבית — את הרגליים של אותו גוף יהודי ענקי שברוסיה. ונכון, כשם שהרגליים בכללן נשמעות לפקודות הראש ולפעמים מתנועעות לצו הלב, כך רגילה היתה היהדות הביסראבית להישמע בעניני־רוח לכל צו שהגיע אליה מצד השבטים המיוחסים. לשבחה של יהדות זו יש לציין, כי עם היותה נאמנה ליסודות המסורת ולקווי ההווי היהודי השמרני, היתה אזנה ערה לכל משב רוח חדשה, ומשנתפסה לרעיון איזה שהוא ומשהתחילה לעשות משהו להגשמתו, ואף מתוך חיקוי בלבד, עשתה הכל לשמה, ביסודיות ובכובד הראש הראוי לכך. בלהט המעשה נתחשל הרצון, בכוח הרציפות ובכוח ההתמדה גבר הניסיון, ומכאן הכוח העז להיאבקות ללא ליאות וללא רתיעה על קיום ה„יש", ולפעמים גם על יצירת „יש" נוסף, כדי להגדיל תורה ולהאדיר.

ואכן מעבר הנהר דניסטר באו לגבולות ביסראביה מבשרי החינוך החדש. בחורים מליטא ומאוקראינה נחלצו לעבודת הקודש ופתחו בכל רחבי ביסראביה בתי־ספר עבריים, „מתוקנים" למחצה ולשליש. בקישינוב, בירת החבל, נוסד עוד בראשית המאה ביה"ס העברי הראשון, ע"י ר' ישראל ברמן ז"ל: אף הוא בא מעבר הנהר. אחריו החרו־החזיקו אחרים ביתר ערי ביסראביה.

מוסדות חינוך מטעם יק״א

באופן מקביל לנסיונות ראשונים אלה התחילה לפעול בתחומי ביסראביה החברה יק״א, אשר במושבותיה החקלאיות פתחה שורה שלמה של בתי־ספר יהודיים בשביל איכרי המושבות. בראשותו של האגרונום אטינגר הוקמו בתי־ספר כאלה בדומברובני, במרקולשטי, בוורטוז׳ני, בבריצ׳יבה ועוד בתי־ספר אלה לא התנהלו אמנם על טהרת החינוך העברי, כי גם בהם היתה לשון ההוראה רוסית, אבל באירגונם הטוב וברוח הלאומית ששררה בהם, וכן בלימודים היהודיים והעבריים שבהם, תרמו תרומה חשובה לחינוך הלאומי והעברי בעתיד.

בשנת 1912 עברו בתי ספר אלה לרשות החברה הפטרבורגית „מפיצי השכלה״, אשר בין חבריה נמנו גם גדולי הדור, כאחד־העם וכשמעון דובנוב, ואלה השפיעו מרוחם על הצביון הלאומי והעברי של בתי־הספר בכללם. חברה זו ניצלה את התקנון של חברת יק״א לפתיחת בתי־ספר יהודיים ביתר חלקי ביסראביה. בתקופה ההיא היו בגבולות ביסראביה 26 בתי־ספר, ובהם למדו 2305 בנים ו־1150 בנות; בתי „תלמוד־תורה״ מאושרים היו 13, ובהם למדו כאלפיים ילדים, כמובן בנים.

המצב הירוד והשפל של בתי־הספר היהודיים נמשך עד שנת 1917. אז, עם פרוץ ההפיכה הגדולה ברוסיה ועם ניתוק כבלי ברזל של המשטר הצארי, שוחררה רוסיה כולה ואתה גם היהדות הרוסית, וממילא גם היהדות הביסראבית, משיעבוד רוחני. אפקים רחבים נפתחו לרווחה לפני המוני היהודים, וקרני אור וחופש, אחווה ושווי זכויות, בקעו והגיעו לבתי־ספר היהודיים במושבות החקלאיות בביסראביה, לרבות בתי „תלמוד־תורה״. כל אלה נכללו, לפי צו ממשלתי, ברשת הכללית של בתי־הספר הכפריים, והחזקתם חלה על המשרד למעמדות הכפר („זימסטווה״ בלעז). תכנית הלימודים היהודיים תוקנה והורחבה בהתאם לדרישות של המוני היהודים.

יש לציין, כי עם שיפור המצב בבתי־ספר אלה, ע״י הרחבת תכנית הלימודים מבחינה יהודית, ועם שחרור הוועדים המקומיים מעול המשא הכבד, שרבץ עליהם בהחזקת בתי הספר, לאחר שתקציבם נכלל בתקציב המדינה, הוקטן מספר „החדרים״ עד למינימום.

גם בערים הגדולות ובעיירות הקטנות בא שינוי כביר לטובה בתחום החינוך היהודי. בעקבות ההפיכה בטלו אי־אפשרויות רבות וערימת ההגבלות לחיי התרבות היהודית סולקה. בקישינוב העיר נעשה הנסיון להרחיב את פעולת חברת „תרבות״, ששטח פעולתה היה מצומצם עד אז בגבולות העיר

בלבד. כדוגמת פעולתה המסועפת ברוסיה התחילה לפתח את פעולתה בקנה־מידה רחב גם בערי־השדה של ביסראביה.

ואכן, הניסיון הצליח. היהדות הביסראבית נענתה לקול־הקורא של חברת „תרבות", והתחילה להכשיר את הקרקע לקראת הקמת גני־ילדים ובתי־ספר יסודיים מיסודה של חברה זו ברחבי החבל. אולם לפתע פתאום גז החלום. „ירח הדבש" של המהפכה נגמר עד מהרה עם סיפוחה של ביסראביה לרומניה בראשית שנת 1918.

רוח של דיכאון ירד שוב על האוכלוסיה היהודית בחבל זה. השלטון הרומני לא היה אהוד מעולם על יהודים, באשר ראו בו וביחסיו אל היהודים מהדורה שניה של השלטון הצארי. משום כך חרדו מאד לעתידם, בחשש למפנה שלילי לאורך כל החזית, ובכללה גם במערכת החינוך. אך אשר יגרו לא בא. ולהפך, „מעז יצא מתוק".

השלטון הרומני תומך בלשון יהודית

השלטון הרומני שם לו למטרה, למן צעדיו הראשונים, לעקור מטעמים מסויימים, בעיקר מדיניים, את השפעת התרבות הרוסית. ועל כן אסר, סמוך לסיפוח החבל לרומניה, את הוראת הלשון הרוסית בבתי־הספר. והואיל והמורים והתלמידים כאחד לא נזקקו ללשון השלטון החדש הועמדו בתי־הספר היהודיים במצב של אלם גמור ללא כל לשון הוראה, ואז צפה מאליה השאלה גם בחוגי השלטון וגם בחוגי האוכלוסיה היהודית: שפת ההוראה מהי ואיזו היא?

בחוגי השלטון נפלה ההכרעה עד מהרה. הוא תפס את הרע במיעוטו. כי הכיר, שמשתי הלשונות המתחרות — רוסית או יהודית — רצויה בשבילו זו האחרונה. על כל פנים פחותה הסכנה הצפויה להשפעתה מזו הרוסית. על כן נאחז השלטון בחוזה וירסאל, שלפיו יש להעניק אוטונומיה מלאה לפיתוח חינוכם העצמאי של כל המעוטים במדינה. אולם בחוגי היהודיים נחלקו הדיעות, והתחיל מאבק קשה מסביב לשאלה זו, מאבק שאינו חדש כלל בעולם היהודי — עברית או יידיש, אלה מצדדים בזכותם של הלשון היידית, הואיל והיא שפת־האם, שפת ההמונים, ואלה מצדדים בזכות העברית, שהיא הלשון הלאומית שלנו מאז היותנו לעם. ולא חלו ולא הרגישו כלל

אלה ואלה שמאבק זה ינוצל בבוא הזמן ע״י השלטון הזר לרעתנו. וככתוב שלישי תהיה לו, לשלטון, הזכות להכריע כראות עיניו.

הבעיה הזאת הועמדה בכל חריפותה בוועידת המורים היהודיים הרא־שונה, שנתכנסה באוגוסט 1918 בקישינוב. מ־106 מורים־צירים, שהשתתפו בוועידה, חיוו רק 1/3 מהם את דעתם בעד העברית כלשון ההוראה, ואילו 2/3 מהם חיוו דיעה הפוכה — בעד יידיש. והדבר היה מובן. לרוב המורים היהודיים, שעבדו קודם בבתי ספר רוסיים, היתה העברית כספר חתום, כלוח חלק. הם ידעו, שאם תוכרע השאלה לזכות העברית, לא תהיה להם כל אחיזה בעבודה, ובאין ברירה יהיו מוכרחים לעזוב את המערכה. מה שאין כן ביידיש, באשר אותן הידיעות הקטועות שהביאו מבית־אבא כ„גירסא דינקותא", תספקנה להם להמשיך את עבודתם עד זמן מסויים, עד שיסתגלו לתנאים.

וראה זה פלא! הרוב באוכלוסיה היהודית בביסראביה היה בדיעה הפוכה מזו של רוב המורים בוועידה, והוא סירב להתחשב בהחלטה הגורלית שנתקבלה בוועידה. בהתאם לדעת המיעוט בוועידה תבע ההמון היהודי במפגיע להנהיג דווקא את העברית כלשון ההוראה. ודיעה זו ניצחה. וכל ביסראביה היהודית לארכה ולרחבה כוסתה ברשת רחבה של מוסדות חינוך עבריים, וביניהם: גני־הילדים, בתי־ספר יסודיים וגם תיכוניים, עבודה תרבו־תית קדחתנית הקיפה תוך זמן קצר את כל קהילות ישראל בחבל זה. לא היתה אף עיירה, ומן הקטנות ביותר שבחבל, שהחמיצה את ההזדמנות ואת הזכות להקמת בתי ספר יהודיים. עיירות, שמספר תושביהן הגיעו בקושי למאה משפחות, עשו מאמץ ופתחו גן־ילדים ובי״ס עממי, ועיירות ממאה משפחות ומעלה העזו להקים גם בי״ס תיכון, וכמובן הכל על טהרת הלשון העברית, לרבות המקצועות הכלליים.

לדוגמה תשמש העיירה הקטנה ארציז, שמנתה בס״ה 170 משפחות והקימה בי״ס בן 6 כיתות, שמספר תלמידיו בכולן הגיע בקושי ל־80.

לפי המספרים שנקב הסופר ש. הללס ז״ל*, אשר בשנות 1918—1922 היה פעיל בשדה החינוך בביסראביה, מתברר, כי הרכוש הגדול, שעשתה היהדות הביסראבית לחינוך העברי בארבע השנים הראשונות לסיפוחו של החבל הזה לרומניה, מסתכם כדלהלן:

* ראה מאמרו ברבעון „שבילי החינוך", חוברות 1 — 2, ניו־יורק, 1942.

מוסדות מטעם „תרבות"

	מקומות	מוסדות	כיתות	תלמידים	חינם	עובדי חינוך
גני־ילדים	9	12	18	380	220	22
ב"ס עממיים	42	45	145	11.200	2550	210
תיכוניים	14	15	84	3.100	800	228
שעורי־ערב	26	32	76	1.700	1300	76
סמינר לגננות	1	1	2	76	60	10
בס"ה	92	105	325	16.456	7230	546

מוסדות חינוך ביידיש

	מקומות	מס' המוסדות	מס' הכיתות	מס' התלמידים
גני־ילדים	4	4	4	140
בי"ס עממיים	11	11	24	1750
תיכוניים	1	1	5	170
שעורי־ערב	19	19	35	1230
בס"ה	35	35	68	3290

טבלאות אלו מעידות כמאה עדים על יחס ההמונים לבעית הלשון כשפת ההוראה בביה"ס. 14680 תלמידים בגיל ביה"ס למדו במוסדות החינוך מיסודה של „תרבות" לעומת 2060 במוסדות החינוך מיסודה של ה„קולטור־ליגה" היידישאית, כלומר יחס של 85% לעומת 15%. כזה היה המצב בחינוך היהודי בביסראביה בשנים הראשונות. לאחר מכן גדלה והלכה פרופורציה זו לטובת ביה"ס העברי, ובסוף שנות השלשים היו בביסראביה כולה שני בתי־ספר יידישאים בלבד, שניהם בקישינוב, האחד בי"ס יסודי לארבע שנות לימוד ראשונות, והשני — בי"ס מקצועי לתפירה לבנות.

הקשיים הכלליים שבפניהם עמד החינוך היהודי בביסראביה

בעיה מיוחדת במינה היתה בעיית האכסניה לקליטת מוסדות החינוך שהוקמו בן־לילה. יש לזכור, כי בביסראביה, כביתר חלקי רוסיה, קיימים היו עד הפיכת 1917 בתי־ספר יהודיים מעטים מאד. ואם בתי ספר אין — בניינים מניין? ובאין בניינים — בתי־ספר חדשים כיצד? כמובן, מן ההכרח היה בימים הראשונים להיווסדם לקיימם בדירות עראי, בבתים שכורים או בבניינים ציבוריים אחרים, אפילו בבתי־כנסת, וברור, שמיבנים אלה לא התאימו מכל הבחינות למוסדות חינוך ולא יכלו להניח את דעת השלטונות. אולם כל עוד היו בתי־ספר אלה לרצון הממשלה מבחינה פוליטית, סבלה אותם בכל צורה שהיא, אבל כששינתה עמדתה כלפיהם לרעה, מתוך הנחה ש„הכושי עשה את שלו — הכושי יכול ללכת", שימש חוסר הבניינים אמתלה בידי הממשלה לסגור את בתי־הספר האלה סגירה עולמית או זמנית, עד שיבנו מיבנים מתאימים לפי דרישות משרד החינוך. רק אז התעוררו עסקני חינוך, בעיקר ועדי „תרבות" במקומותיהם, לפעולה נמרצת. מתוך הכרה ברצינות המצב גויסו האמצעים הדרושים, ותוך זמן מסויים הוקמו בכמה ערים ועיירות בניינים מתוקנים שלא נפלו בהדרם, בנוחיותם ובתנאים ההיגייניים שלהם מבנייני מוסדות החינוך של הממשלה עצמה.

אכן, לא ביום אחד נעשה הדבר. קהילות מאורגנות בעלות קרנות ואמצעים עשירים, דוגמת הקהילות ברומניה הישנה, טרם היו בביסראביה. הוועדים הציבוריים שהוקמו בימי המשטר החדש היו מוגבלים באמצעיהם, הממשלה סילקה את ידה מתמיכה, והציבור היהודי המרושש כולו — טרם התאושש מן המהלומות הכלכליות שפגעו בו, הן ע"י החרמות רכוש עם חילופי המשטר והשלטון, והן ע"י הפסדים כספיים בחילופי שטרות המדינה. ואף־על־פי־כן הוקמו הבניינים, ובזמן האחרון, לפני כיבוש ביסראביה ע"י הסובייטים, היו כמעט כל מוסדות החינוך מיסודה של „תרבות" משוכנים בבניינים משלהם, טובים ומשוכללים, דבר שעורר אפילו את קנאת השלטונות. בניינים כאלה הוקמו, למשל, בסקורני, בנובוסוליץ, בליפקאני, בריש־קאני, בורטוז'ני, ברומאנובקה, בביימאקליה (את המעון נדבו האחים כץ), באקרמן (נדבת מר מילשטיין), בבנדרי, בקישינוב, בבלץ, בסורוקי, באורהיוב, באיזמאיל ועוד.

וכי ישאל השואל: „מי נשא בעול ההוצאות של המיבנים ועל שכם מי רבץ העומס הכספי להחזקת בתי הספר ולכיסוי התקציב? (לפי עדותו

של הסופר ר׳ שלמה הללס ז״ל הגיע התקציב השנתי של מוסדות החינוך העברי בביסראביה בשנת 1922 לסכום של עשרה מיליון ל״י, בערך, שלפי שער הכספים בימים ההם שווה היה לסכום של 600.000 דולר — סכום עצום בתקופה ההיא), נשיב: הווי אומר — על הנתבעים תמיד ונותנים, ואם נתבעים ע״י אחרים כך — נתבעים ע״י עצמם לא כל שכן!

היהודי הביסראבי, האיש הפשוט והעמל, החי חיי לחץ ודוחק, אבל עם זאת קשור בעבותות אהבה אל העבר היהודי ואל קנייני הרוח של האומה, לא התעלם מדרישות החינוך העברי, כדרכו מאז, וגם הפעם נענה בעין יפה. למעלה מכוחו ומאפשרויותיו הכספיות תרם לייסודו, לשיפורו ולשכלולו. מפיו ומפי בני־ביתו חסך ולרצונו הביא את תרומתו לבנין בית־מקדשו הקט. בדברי ימיו הקצרים והעשירים של החינוך העברי בביסראביה, רשומים באותיות של זהב שמות של אנשים חולמים ולוחמים, נגלים ונסתרים, אשר במסירותם העילאית ובדאגתם היום־יומית לגורל החינוך העברי, יתנוססו לתפארת וישמשו אולי דוגמה ומופת לדורות הבאים.

בעייה חמורה עורר בימים הראשונים לקיום ביה״ס העברי בביסראביה ענין ספרי הלימוד למקצועות כלליים. אם בתחום לימוד הלשון וההיסטוריה העברית היו עוד מצויים ספרים מתקופת ה„חדרים המתוקנים״, הרי בתחום הלימוד של המקצועות הכלליים נתגלה שדה בור. מורים היו מוכרחים לתרגם לעצמם את החומר הנלמד מספרים בלשונות אחרים. והואיל ולא כל אחד מומחה לתרגום ולבחירת החומר הדרוש, רבים היו הלבטים והקשיים בימים הראשונים, עד שנתעוררו מורים בני־הכי, שידיעותיהם במקצועות הכלליים עמדו להם לחבר ספרי לימוד בעברית והשלימו את החסר. איש־איש לפי המקצוע שבחר לעצמו. החלוץ הראשון בשטח זה היה המורה הוותיק ר׳ ישראל ברמן ז״ל, אשר חיבר ספר להיסטוריה עתיקה (יון ורומא), ספר שחסרונו היה מורגש לתלמידיו בביה״ס התיכון הממשלתי בקישינוב, שב־תקופה הראשונה היתה לשון ההוראה בו עברית. והוא — ברמן — כיהן בו כמורה למקצוע זה. אחריו החרו־החזיקו אחרים: ש. גורין — ספר להיסטוריה כללית, א. בלנק וי. קוטשר — ספר להיסטוריה עברית, הד״ר צבי שברצמן ז״ל — ספר לגיאוגרפיה, י. רזניקוב — ספרי חשבון, המנוח יעקב ריידל — ספרים לטבע ועוד. ספרים אלה הוצאו בחלקם ע״י מו״לים פרטיים (פ. לבטוב־בלץ, „מוריה״־קישינוב, האחים שכטר — קישינוב, וברובם ע״י הוועד המרכזי של תרבות (הוצאת־הספרים — „אסכולה״). הם הקלו בהרבה על עבודתו של המורה ושל התלמיד כאחד, בעיקר של התלמיד אשר

„תורה שבעל־פה" לא סיפקה אותו ולא הקנתה לו את הידיעות הדרושות.

יש לציין, כי ספרי חוץ לארץ, ואף אלה שהובאו מארץ־ישראל, לא אושרו מטעם משרד החינוך של ממשלת רומניה.

לא פחות מבעיית ספרי הלימוד גרמה דאגה וסיבוכים בביה"ס בעיית המורה. אם חומר לימוד ניתן עוד לתרגם מלשונות אחרות — הרי שונה הדבר לגבי המורה, הוא לא ניתן לתרגום ולא ביום אחד יוולד מחדש. מורה, שכוחו רב היה במקצועות העבריים, חלש היה במקצועות כלליים, ולהיפך, מי שידיו רב לו במקצועות כלליים — לא נזקק היה ללשון העברית. ומי שאלה ואלה לא חסרו לו, חסרה לו תעודת השכלה, שאבדה בין הגבולות והמשטרים, מה שמנע ממנו אישור משרד החינוך. היו גם מורים שבהיותם מחוסרי נתינות רומנית, לא יכלו לקבל אישור יורידי. כל הסי־בוכים האלה העמידו את ביה"ס בסכנה, והיה צורך דחוף למצוא דרך להצלה.

כפיתרון חלקי לבעייה מסובכת זו נפתחו בשנה הראשונה לקיום ביה"ס העברי שיעורי קיץ, בהם ניתנה האפשרות למורים טירונים להשתלם זמנית במקצועות כלליים, גם בלשון העברית וגם בלשון המדינה. שיעורים אלה נפתחו מטעם הוועדה המעורבת והמורכבת משני הזרמים של החינוך (העברי והיידי) ועל דעת הממשלה הרומנית. כמו כן נוסד בקישינוב סמינר למורים, בו למדו כחמשים צעירים שהתכוננו להוראה כללית. בזמן הראשון קבל הסמינר הזה תמיכה כספית מידי הממשלה, שהביטה עוד אז בעין טובה על החינוך העברי, כעל אמצעי לדחיקת עקבות הלשון הרוסית מביה"ס. כן נפתח בקישינוב בהנהלתו של המחנך המפורסם יצחק אלתרמן ז"ל אינסטיטוט לגננות (לצערנו התקיים אך שנה אחת 1923—1924). גם בצ'רנוביץ התקיים זמן ממושך, כמעט עד הכיבוש הסובייטי, סמינר עברי למורים ושעורים לגננות, אשר 90% מבוגריהם היו ילידי ביסראביה, ומשום כך סיפק חלק נכבד של מורים לצרכי מוסדות החינוך שנפתחו בביסארביה.

עירנות מיוחדת גילה מרכז „תרבות" באמצעות היוריסקונסול שלו (העו"ד מר ש. רוזנהאופט) לאישור זמני של המורים שהיו מחוסרי זכות הוראה. יש לציין, כי רווח והצלה עמד לביה"ס הרך בביסראביה ממקום נוסף. מאז ומתמיד היו הקהילות שמעבר לנהר דניסטר (פודוליה) מספקות ביד רחבה חומר אנושי לצרכי רוח, ועתה, עם הבריחה המבהילה מגבולות אוקראינה בשל פרעות הדמים של פטליורה ונושאי כליו, גבר ביתר עוז זרם פליטים. בשטפו דרך חבל זה, ששימש לפליטים תחנת מעבר לארצות

שמעבר לים, השקיע זרם הפליטים „באדמתה הכחושה" של יהדות ביסראביה חמרי טיוב עשירים שהשביחו פוריותה. משוררים וסופרים, מורים ועסקני ציבור, ותיקים ומנוסים, שבאו עם גלי הזרם, מצאו כאן אכסניה, ארעית או קבועה, והם־הם שהשפיעו על תהליך התפתחותם והתגבשותה של יהדות זו, בכל השטחים, ובעיקר בשטח גיבושו של החינוך העברי. חלק ניכר של מורים, שבאו עם הזרם וראויים היו לתפקידם האחראי, השתקע ונטה שכם לטיפוח מוסדות החינוך.

וכך, עם כל חבלי לידתו וצער גידולו, הלך ביה"ס העברי בביסראביה ופרח, לשמחת לב הציבור היהודי ולמגינת לבם של אדוני הארץ, שהביטו בעין זועמת על הישגי החינוך העברי. באין רואה חרקו שן, אולם למראית עין ענו בעל כרחם „אמן".

הניסיון של טיפוח חינוך עברי עצמאי הצליח, ובמשך 22 השנים, שיהדות זו היתה כפופה לשלטון הרומני, צמחו לה כנפים, גדלו בה סימני בגרות ונתגלו בה כוחות רוחניים רעננים ועצומים, שהיה בהם לא רק כדי לספק את כל הצרכים לעצמה בלבד, אלא לכל הנפות האחרות ברומניה, אשר בסיסן היהודי ועמודיהן הרוחניים היו רופפים למדי. היהדות הביסראבית הוכיחה, כי בעת הצורך ובאין ברירה וכשאין לה על מי להשען, מוכרחה היא לנסות את כוחה העצמאי ויכולה היא להתעלות ממדריגת „רגל" למדרגת „ראש".

ברור, עם כל עירנותו והקרבתו הכספית של שבט יהודי זה קשים היו חבלי לידתו של ביה"ס העברי, ועוד יותר קשים היו חבלי קיומו, תנאי הסתגלותו וצער גידולו. נסיונותיו הנועזים בראשית דרכו נצרפו בכור של גישושים וחיפושים מבפנים. ואילו עם גדולו והתרחבותו נידון היה במשך הזמן למאבק קשה על קיומו גם מבחוץ, מצד השלטונות, אשר בית־ספר עברי מסודר כהלכה היה לצנינים בעיניהם, ומשום כך השתדלו להצר את צעדיו בכל הזדמנות. בשגשוגו של ביה"ס העברי, אשר קם והתקיים ללא תמיכה ממשלתית, אם כי לפי חוזה ורסאל משנת 1918 חייב היה השלטון הרומני לקיים בתי־ספר למיעוטים בלשונם הם ע"ח הממשלה, ראתה הממשלה הרומנית מצד אחד עלבון לאומי לביה"ס שלה בלשון המדינה, ומצד שני פיצול החינוך העממי למספר המיעוטים שבמדינה. על כן, עם כל בי"ס עברי חדש שנפתח או ששוכלל, נולד אצל השלטונות מלאך רע נוסף, אשר לטש עין לכשלונו של ביה"ס ובכליון עינים חיכה ליום, בו יוכל לבצע את זממו ולהפילו.

ואף־על־פי־כן, „כאשר יענוהו כן ירבה וכן יפרץ". על אף התקלות והגזרות, שהתרגשו ובאו חדשים לבקרים עם התבצרותו של השלטון הרומני בביסראביה הלכו מוסדות החינוך העבריים הלך ורב, צצו ממש ככמהין וכפטריות. על אף המכשולים שפגעו בביה"ס העברי בדרך קיומו הבקיע לו הוא נתיב אל לבות ההמונים, לשמחתם של כל שוחרי התרבות העברית. החינוך העברי המסועף, לשלביו השונים, פתח לרווחה את אוצרות רוחו לפני הדור הצעיר. ממקורותיהם שאב הנוער את ידיעת הלשון העברית ובדמו בלע את ערכי היהדות הצרופה. בדרך זו הבשילה הכרתו הלאומית של הנוער וחושל רצונו העז לבנין העתיד הלאומי. חינוך זה נתן בבוא הזמן את פירותיו.

פירות החינוך העברי

מאליו מובן, כי ההמשך לא איחר לבוא. את השרשרת, שחולייתה הראשונה חושלה בגן־הילדים, השניה — בביה"ס היסודי והשלישית בביה"ס התיכון, המשיכו תנועות־הנוער למיניהן. תנועות אלו, שכולן היו טבועות בחותם התרבות העברית, הוסיפו לחשל את יתר החוליות בקיניהן ובמועדוניהן. גם הספריות היהודיות, שבעקבות בתי־הספר הוקמו אף הן בכל אתר ואתר, השלימו את הפעולה. הצימאון לספר העברי והיהודי, הזיקה למלה העברית והדביקות ברעיון הלאומי, הלכו הלוך וגבור. כל זה היה פרי הילולים של החריש העמוק ושל הזרעים הבריאים, שנזרעו בקרקע הבתולה של נפש הילד הרכה. כך הפכה ביסראביה היהודית, פרט לקבוצה קטנה של יידישאים שאחזו בקרנות ה„קולטור־ליגה", לאבן פינה למען א"י זוטא. וזכורני כי בעת ביקורו של הד"ר ויצמן ז"ל בשנת תרפ"ח בביסראביה שילב נציג הציונות הצעירה בברכתו, אשר נשא לכבוד האורח, את תהליך התפתחות החינוך בביסראביה בזו הלשון:

„אתה, הנשיא, בא מהארצות העשירות שבאמריקה הצפונית. שם הגישו לך על מגש של כסף דינרי זהב. אנו עם דל וחלכה. אין ביכלתנו להתחרות בארצות עשירות. תמורת זאת נגיש לך מטבעות אחרים, אמנם לא של כסף ולא של זהב, אלא מטבעות שצלילם אינו נופל בעדינותו ממטבעות מתכת יקרה. וכשתעבור בחוצות הערים ובסמטאות העיירות שלנו, ולאזניך יגיעו

צלילי הלשון העברית החיה מפי עוללים ויונקים — תינוקות של בית רבן — בטוחני, שצלילים אלה ינעמו לך לא פחות מצלילי המטבעות המתכתיים".

כזו היתה הפעולה וכאלו היו התוצאות. ואם הנוער העברי מביסראביה עלה ארצה בהמונים, ואם חלוצינו, בוני ארצנו, ממלאים כיום הרבה נקודות התישבות מדן ועד אילת, ואם בכל פינה בארץ אתה נתקל באיש ביסראביה, שאינו מבייש כלל וכלל את ארץ מוצאו — מי ילד לנו את אלה? הווי אומר: ביה"ס העברי.

השפעת ביה"ס מחוצה לו

השפעת ביה"ס היתה לא רק על הילד הלומד ועל הנוער המתבגר, אלא גם על הדור ההולך, על ציבור ההורים. אם אמרו פעם: „ברא מזכה אבא" — בלי ספק לדור כזה נתכוונו. החינוך המכוון לילד פעל את פעולתו שלא במתכוון גם על ההורה. כל חגיגה, כל טקס, שנערך בגן או בביה"ס בקשר לחג זה או אחר, והכוונה היתה, לכאורה, לעורר חוויה בלב הילד, עוררו בדיעבד חוויה עמוקה גם בציבור ההורים והעסקנים. חלל עולמו של ההורה, אשר בתוקף פגעי הזמן נתרוקן מתכנו הישן, נתמלא עתה שוב ע"י חוויות אלו תוכן חדש. ותוכן זה גרם לתסיסה לאומית עמוקה בכל תחומי חייהם של ההורים. בלא יודעים התקרבו אף הם לתורת הציונות על כל מצוות „עשה" שבה. וכך, מתוך שלא לשמה, באו לשמה.

אולם חטא בל יכופר נחטא לאמת אם נתעלם מאותו נסתר פלאי, שבכוחו נעשתה פעולה מבורכת זו שלא על מנת לקבל פרס. כוונתי למורה העברי, אשר יחד עם ביה"ס גדל אף הוא והתנשא במשך הזמן למדרגה של „עושה נפלאות". בעמדו על משמרתו בביה"ס לא שכח המורה את תפקידו החינוכי גם ביחס לבית ההורים, אשר בלעדיו לא היתה עבודתו שלמה. לכאורה, היה המורה רק שכיר יום שעל ביה"ס פרנסתו הזעומה, אבל למעשה קיים המורה העברי בגופו את הצו התלמודי: „מה אני בחינם — אף אתם בחינם", וכל פעולתו הכבירה בקרב חוגי ההורים נעשתה בהתנדבות ללא כל תשלום ואף ללא כל שכר בטלה. מובן, כי לשלמות המשימה הלאומית מילא המורה העברי בביסראביה לא רק את חובתו בהוראה ובחינוך בלבד, שבו ראה רק צד אחד של המטבע, אלא כל תפקיד חשוב בשדה הפעולה

הציונית הטיל על עצמו, והוא היה „שליח־ציבור" לכל דבר ציוני, היה מקיים מצווה זו באהבה ובאמונה כאחת. משום כך קל היה להפוך כל כינוס ציוני בביסראביה לכינוס של מורים או של חברת „תרבות", כי מי היו צירי הכינוס הציוני אם לא קהל המורים? בדרך זו הוכיח המורה העברי בביסראביה, כי ההוראה אינה מקצוע פרנסה בלבד, אלא נוסף על כך שליחות לאומית קדושה. ברור, כי תפיסה זו חייבה אותו להיות מעורב עם הבריות ומעורה בחברה, אשר את בניה הוא מחנך.

אולם לא לעולם חוסן; בעקב האור אוחז תמיד הצל, וצל זה הגיח לאט־לאט משני הצדדים, הן מצד פנים והן מצד חוץ, ובמרוצת הזמן הפך לשטן על דרך התפתחותו של ביה"ס העברי.

המאבק בפנים

רצה הגורל לעשות חסד עם יהדות ביסראביה שלא תיבדל מיתר חלקי היהדות. מה עשה? קם ועירבב את עולמה החברתי והעשיר אותה במפלגות ובתת־מפלגות. כל יהודי, שלא מצא את מקומו במפלגה אחת, הלך ונרשם במפלגה אחרת או הקים לו מפלגונת משלו. ואף שכולן נשאו אופי לאומי ושם הלוואי שלהם היה ברובו „ציוני", בכל זאת גבר לפעמים היסוד המפריד על המאחד. ופילוג זה, שקם ברחוב הציוני בתחום הזיקה המפלגתית, הטביע את חותמו גם על מצב ביה"ס. בסערת המאבק המפלגתי ניסתה כל מפלגה להיאחז בקרנות המוסד החינוכי, אשר בו ראתה עוגן הצלה לחיזוקה. ביה"ס היה בבחינת חומה — חומת מגן — או מיתרס, שכל המתבצר מאחוריו עתיד לנצח במלחמה. משום כך הפך ביה"ס שנכבש ע"י מפלגה אחת, להיות מטרה ללחץ מצד יתר המפלגות. ובהיות מעשי המפלגות היריבות מכוונים ללא בדיקת אמצעים כלפי המפלגה השלטת בביה"ס, לא נמנעו אלו מיידות אבן בביה"ס עצמו, מתוך ההנחה „וכשל עוזר ונפל עוזר", וממילא לא נרתעו אף מחיסולו, כשם שנוהגים לחסל כל משלט חשוב בקו ההגנה של היריב.

והאמצעים? כולם כשרים — לפי הכלל המפורסם: המטרה מקדשת את האמצעים, לעתים עד כדי שלילת אמצעי קיום או אכילת קורצא בי־מלכא. במקום אחד ניסו באמצעות כותות שחורים לשלול מביה"ס את זכות התמיכה

של הקהילה המאורגנת או את תמיכת מכס־הבשר, באמתלא, כי מורי ביה״ס או הנהלתו אינם הולכים בתלם המקובל. במקום אחר עזבו ציונים בעלי צביון מסויים את הנהלת המוסד, הואיל ורוב ההנהלה עם המורים במוסד שייכים מבחינה אידיאלוגית לסיעה ציונית אחרת. על פי רוב התרכזו הפורשים מסביב למוסד חינוכי אחר, שברוחו היה רחוק מרחק רב מביה״ס עברי מיסודה של „תרבות״. והיו אף כאלה שלא נרתעו מאמצעי מלשינות נתעבה לשלטונות על מורים ועל מנהלים, כאילו הם תפוסים לדיעות נפסדות, אף שידעו כי בזה הם קובעים את נפש ביה״ס העברי, שהיה ילד טיפוחיו של היהודי בגולה. ברור, כי השלטונות ששו לקראת מציאה כזו, ודי היה בתלונה אחת כזו לסגור בי״ס סגירה עולמית מבלי חקור הרבה.

מצב זה הגיע במקומות אחדים לשיא חומרתו וחריפותו בשנת 1935. ביה״ס נשאר בודד במאבקו. בכל מקום ומקום נשארה, איפוא, רק קבוצה לא גדולה של יחידים, ששמרו אמונים לביה״ס, ואילו רוב הציונים נשארו במקרה הטוב ביותר סבילים ואדישים למאבק, עומדים ושותקים. רק אז נתעורר המצפון אצל ציונים ותיקים (עם נשיא הסתדרות הציונית בביסא־ראביה ש. ברליאנד ז״ל בראשם), שעמדו על חומרת הסכנה, הצפויה לקיומו של ביה״ס העברי, והזעיקו בחודש אפריל 1935 כינוס דחוף של מורי „תרבות״ בביסראביה. בכינוס ההוא, שהיה מורכב ממורים באי־כוח כל הסיעות הציוניות, הועמדה שאלת קיומו של ביה״ס העברי בכל חריפותה, וכן הובהרה בו בעיית היחסים שבין הציונים לסיעותיהם ולבין ביה״ס. נציגי בתי־הספר בערי השדה גוללו לפני באי־כוח הכינוס את פרשת עינוייהם, הן מידי השלטונות העוינים והן מידי המפלגות היריבות. התברר, שרוב הדברים היו כחידה בעיני חברי המרכז. הואיל ונציגי הסניפים הציוניים במקומות היו ממציאים כל הזמן אינפורמציה מחוספסת ובלתי נכונה. לאחר שבכינוס, הוסר, במעמד כל הגורמים, הלוט מעל פני המצב ונתגלתה האמת המרה במערומיה, נקראה התייעצות דחופה עם מרכזי כל המפלגות הציוניות, ואז נתגבשה החלטה כללית, ועל דעת כל הסיעות. ההתייעצות המשותפת קראה לכל ציוני באשר הוא לשריין את ביה״ס בזכות חסינות על־מפלגתית, וכן לחייב את כל הציונים לזרמיהם השונים להתלכד כלפי חוץ לחזית אחת ולעמוד לימינו של ביה״ס העברי השלם מיסודה של „תרבות״. כמו כן חייבה החלטה זו כל ציוני, ללא הבדל שם לוואי ותואר, לתמוך בקיומו של ביה״ס ללא כל תנאי, גם כלפי פנים. מאליו מובן, כי כל ציוני חייב לחנך את בניו אך ורק בבי״ס עברי, בבחינת „קשוט עצמך ואחר כך

קשוט אחרים". אפיניות הן החלטות הכינוס המובאות כאן ככתבן וכלשונן, שהוגשו ע"י כותב הטורים הללו לכינוס כהצעות ושנתקבלו פה אחד, ואלו הן:

א: הכינוס השני של חברת „תרבות" בביסראביה מציין מתוך דאגה רבה ומתוך התמרמרות כאחת את היחס העוין ואת ההתנכרות המליאה אל מוסדות החינוך מיסודה של „תרבות" מצד חוגים ציוניים מסויימים בשל הבדל בהשקפות חברתיות.

ב: מתוך הנחה מליאה, כי התרבות העברית והחינוך הלאומי הם יסוד היסודות של התנועה הציונית, בהם תלוי גורל קיומו של העם העברי, וכן מתוך אמונה רבה, כי ההסתדרות הציונית לכל גוניה היא הגוף היחידי, שהוא אחראי לירידת רמת החינוך הלאומי בזמן האחרון בביסראביה, רואה הכינוס חובה לעצמו לקבוע, כי דרישת השעה היא, שההסתדרות הציונית בביסראביה לכל שלביה הפוליטיים תקבל על עצמה את היזמה של ריכוז כל חבריה הפעילים מסביב לביה"ס ולחייבם לפעולת יתר למען הצלת מוסדות החינוך והתרבות משיני הניוון והכיליון.

ג: הכינוס מציין מתוך צער רב את היחס האדיש, ובחלקו העוין, מצד קהילות חשובות בביסראביה, ובראשן קהילת קישינוב המעטירה, לעניני ביה"ס העברי. עם זאת מביע הכינוס את דאגתו לגורל המורה העברי, הנתון לחסדו או לשבטו של ראש קהל זה או אחר.

ד: הכינוס מחייב כל ציוני לחנך את בניו בגיל חינוך אך ורק בביה"ס העברי. קודם ימלא כל ציוני בעצמו את חובתו הלאומית ובזה ישמש — דוגמה חיובית גם להמוני העם.

ה: הכינוס בוחר בוועד מפקח בן 9 חברים — מורים ותיקים — שמתפקידם יהיה לבקר מזמן לזמן בבתי הספר במדינה, למען יעניקו מנסיונם הפדגוגי למורה המתחבט בשאלות; אגב כך יבואו חברים אלה בדברים עם הגורמים הציבוריים בכל אתר ואתר לשם הרמת קרן ביה"ס ושיפורו.

יש לציין מתוך סיפוק רב, כי קול הכינוס פעל את פעולתו, ורוח חיים חדשה התחילה מנשבת בכל תחומי החינוך. הסיעות הציוניות קיבלו עליהן את מרות המוסד הציוני העליון במדינה, ובארבע השנים האחרונות 1936—1940, עד שנחרץ סופית גורלו של ביה"ס העברי עם פלישת הצבא האדום לתוך גבולות המדינה, התנהלו חיי ביה"ס כהלכה, ושורה שלמה של הישגים יש לרשום לזכות הפעולה הזאת. לולא הזעזועים הפוליטיים העזים, שבאו

כחתף והרסו את הישוב היהודי בביסראביה עד היסוד, היה ביה״ס העברי ללא כל ספק מוסיף לשרת את החינוך העברי כבימים הראשונים.

ההתנקשות בביה״ם מצד השלטון

קיומו של ביה״ס העברי השלם בביסראביה במשך 22 שנה רצופות בחסותו המוסוית של השלטון הרומני, הריהו פרק מיוחד במינו. פרק זה, המצטיין ביחס סובלני כביכול מצד השלטונות, שלא כדרכם מאז, אומר: „דרשני!" ואכן, היום כעשרים שנה לאחר חיסולו המלא של ביה״ס העברי בביסראביה, כשאנו מביטים לאחורינו ומאווררים בזכרוננו את כל קורות המאבק הגורלי שבין שני כוחות בלתי שקולים; כשמצד אחד השלטון הרומני, זה הענק אשר במחי יד אחת עלול היה למחות כל זכר לחינוך עברי בגבול ממשלתו, ומצד אחר, — זה הננס בדמות קומץ יהודי קטן ללא מנגנון כספי וממשלתי, שכל כוחו אינו אלא בזכותו הערטילאית, התלויה בחסד לאומים ושמו המפורש היה חוזה־וירסאל, שמזמן היה מירמס לרגלי האומות — אנו מתמלאים תמיהה והתפעלות לאומץ רוחו של אותו קיבוץ קטן, שהעז להתמודד ולהחזיק מעמד עד הרגע האחרון.

אמנם, בימים הראשונים לשלטונם האירו השלטונות הרומנים, כאמור אך למראית עין, פנים למפעל החינוך העברי, שלא כדרכם מאז ומתמיד. והארת פנים זו באה לא מאהבת מרדכי כלל. כידוע, היו ימים ואת המשטר ברומניה הזכירו בנשימה אחת עם המשטר הצארי ברוסיה. כזה כן זה הצר את רגלי היהודי באשר הוא יהודי, וקשה היה להכריע ידו של מי היתה יותר קשה. כל גילוי וכל סימן של גילוי תרבותי אחר היה זר לרוחה של הממשלה הרומנית מאז ומתמיד. והנה לפתע פתאום הפך הכושי את עורו, פתח את ידו והשביע לכל חי רצון תרבותי מתוך הענקת זכויות לרוב. היו שחשבו, כי אימת המפגיע של חוזה וירסאל היא — היא שפעלה ונתנה את אותותיה בתחום ההנחות והזכויות ליהודים.

ולא היא! חזקה על הרומנים, שערמתם תעמוד להם בעת צרה ותורם לעקוף חוזים והסכמים מכל הסוגים. בשטח זה כוחה של ממשלת רומניה רב עוד מאז מאין כמוה, ואכן, סוף דבר יוכיח על תחילתו. כשהגיע הזמן והיה צורך להפר חוק ומשפט לתועלתה, לא נרתעה ממשלת רומניה מפני

אותו הסכם חתום. אלא מאי? ענייניה הפרטיים של המדינה הכתיבו לה תכסיס כזה. הדאגה לעצמה, החרדה לנפש תרבותה, היא שהביאה אותה לגבול של ויתורים והנחות. וזה הדבר:

עם סיפוח החבלים: ביסראביה, בוקובינה, טרנסילבניה ודוברודז׳ה, שנקרעו מרוסיה ומאוסטריה, לגבולותיה, ראתה רומניה את עצמה לחוצה אל הקיר ורובצת תחת משא תרבויות שונות, ברובן עשירות משלה. התרבות הרוסית, הגרמנית וההונגרית הפילו פחד על הכובש הרומני, פן ייכבש הוא עצמו ע״י כיבושיו הגדולים, שנפלו בחלקו ושיחד אתם הביאו לו המונים של בני מיעוטים שונים: אוקראינים, גרמנים, הונגרים, בולגרים וגם יהודים, והואיל וכל מיעוט הביא בצקלונו, נוסף על שפתו המדוברת, גם מטען תרבותי בלשון המדינה הקודמת, לשון בעלת מסורת ומשקל, חשש השלטון הרומני שמא לא יחזיק מעמד בהתחרות תרבותית זו; על כן תפס את הרע במיעוטו. נגד הסכנה התרבותית מצד הלשון הרוסית בביסראביה, מצד הגרמנית בבוקבינה, מצד ההונגרית בטרנסילבניה, ונגד הבולגרית בדוברוד׳זה, הוציאה הממשלה הרומנית אל המערכה ככוח שכנגד את לשונות המיעוטים. באלו נתכוונה לסנוור את העינים ולנגח את התרבות העשירה הקודמת. היא קיוותה, כי בנשק מוסתר זה תצליח לעקור את לשון המדינה הקודמת משרשה. וכשיעלה בידה לנתק את הקשרים התרבותיים עם העבר, יקל לה לטשטש גם את התחומים המדיניים.

ומכאן אותו שפע של וויתורים בשטח החינוך והתרבות בימים הראשונים לכיבוש החבלים הנ״ל, אף כי היו בסתירה מלאה להגבלות ולגזירות בתחומים אחרים.

בעיקר גדל פחדה של רומניה מפני התרבות הרוסית, שהיתה מושרשת בביסראביה, ונושאה העיקרי היה המיעוט היהודי בה. חששה פן, בצינורות הלשון הרוסית, יעבירו ויבריחו אליה את חידקי האידאולוגיה הקומוניסטית. בכך יש להסביר את הוותרנות היתרה בשטח החינוך דווקא לגבי המיעוט היהודי — ותרנות עד כדי היתר הפתיחה של בתי־ספר יהודיים בשתי הלשונות, בעברית וביידית, ועד כדי פתיחת בתי־ספר כאלה ע״ח הממשלה.

אולם, כאמור, „הכושי עשה את שלו — הכושי יכול ללכת". במרוצת הזמן, כשהשלטון הרומני התבצר כהלכה בחבל, והלשון הרוסית גורשה מכל זוויות החינוך היהודי, וכשנראה לשלטון, כי שליחותו של ביה״ס העברי בדחיקת רגלה של הרוסיפיקציה כבר נסתיימה, והדור הצעיר אינו נזקק עוד ללשון זו — החליט כי הגיע כבר הזמן להשתחרר מן המעמסה שלא

לצורך. ואז גמר השלטון אומר לחסל את המשחק בחינוך העברי ולהתחיל בהדרגה בהחדרת הרוח הרומנית. הכוונות הזדוניות בחתירה תחת אשיות האוטונומיה, שהונחו בחוזה וירסאל עם סיפוח החבל, נתגלו בתחילה ע״י התערבות הממשלה בחיים הפנימיים של ביה״ס. קודם כל באה הדרישה לחייב את המורים העבריים להיבחן בלשון הרומנית. אחר כך באה בדיקת התעודות המעידות על ההכשרה הפדגוגית של כל מורה. בסופו של דבר באה הדרישה הגורלית — לחייב את כל תלמידי בתי הספר בחינות ממשל־תיות בכל המקצועות. אמנם למראית עין צורף למשלחת גם „בוחן" יהודי, שמתפקידו היה לערוך את הבחינות בעברית. אולם עד מהרה הוברר, כי כל זה היה מעין פיקציה, מעין אחיזת־עינים. על פי רוב נשלח יהודי ולא בוחן, כי הבוחן עצמו לא הבין אף מלה עברית. וכן ישב הבוחן העברי, כביכול, בשעת הבחינות מבלי פתוח את פיו, כי כך נצטווה, אבל למעשה התנהלו הבחינות על טהרת הלשון הרומנית. במרוצת הזמן הורחק הבוחן העברי לגמרי מעל הבמה, שהיתה מעין גיא חזיון בלבד. כמובן, דרישה זו באה כדי לרוקן את ביה״ס העברי מתכנו, והיתה בה ההתנקשות הרצינית ביותר בקיומו של ביה״ס. כי כיצד יכלו התלמידים להיבחן במקצועות הכלליים ברומנית, אם כל השנה נלמדו המקצועות בעברית? את זאת הבינו הבוחנים בעצמם, סוף־סוף היו אף הם מורים, אולם תשובתם היתה מתוך חיוך על השפתים: „נכון, דרך זו אינה הגיונית ואינה פדגוגית, על כן עליכם להסיק מכך את המסקנות ההגיוניות והפדגוגיות", והמבין יבין!

המאבק האחרון

ואז התחיל המאבק, המאבק בין דוד ובין גלית, בין הציבור העברי המאורגן לבין הממשלה. ציבור זה דרש ממוסדות החינוך וגם מציבור ההורים, שיוותרו על הבחינות ואף על הזכויות לפי שעה, ובלבד שלא לוותר על נפש ביה״ס. דרך זו אושרה ע״י מרכז „תרבות", שהרוח החיה בו היה היוריסקונסול ש. רוזנהאופט (כעת בארץ, לאחר שרצה שנות גלוה ברומניה כאסיר־ציון). ויש לציין לשבחו, כי הוא אסר את המלחמה, מלחמת הקודש, בכשרון ובמסירות, נלחם כארי, לא נח ולא שקט, התרוצץ ממשרד למשרד, הקים שרים ורוזנים מכסאותיהם, זיעזע עמודי עולם ועד בית־הדין

העליון של חבר־הלאומים הגיע קול מחאתו. ויש להודות כי המאבק לא היה לשווא, ואם לא יכול היה לעשות כל מה שנדרש, אבל מחצה עשה. בתי הספר היסודיים נשארו נאמנים לצו לבם ונשמעו לקול מצפונם הלאומי; המשיכו במאבקם ולא נכנעו. עד הרגע האחרון עמדו בגאון ובכבוד במערכה. וכל נסיונותיה של הממשלה הרומנית, להעביר את ביה"ס העברי ולהעלותו על דרך של רומניזציה, העלו חרס ונופצו אל הסלע החזק של רצון המורים וההורים כאחד. ואף בימים הקודרים של שלטון „גוגה־קוזה" (ינואר 1938), כששמי המדינה כוסו בעבים כבדים והפכו כולם שחור, ושונאי ישראל הת־פארו בלבם ואף בגלוי, כי הקיץ הקץ על „שלטון יהודי" במדינה — גם אז יכלו לסתום את הגולל על העתונות היהודית, לסגור ולחתום את הספריות היהודיות, לגזור גזרת אלם על הלשון היהודית ברחוב ובמוסדות ציבוריים יהודיים, אבל בציפור נפשה של האומה — בביה"ס היסודי — לא יכול המשחית לנגוע לרעה. ניסה לנופף ידו עליו ולא הצליח. עד היום נשאר הדבר בגדר נס ופלא: או שהשלטון בן 44 הימים של המשטר הקוזקאי לא הספיק לעשות צעד נועז ולסגור את בתי־הספר העבריים, או שהמסירות והנאמנות של ציבור ההורים על כל שכבותיו היא־היא שהפחידה את המשחית והשיבה לפי שעה את ידו אחור.

רק פרצה אחת נתגלתה בחומת המגן של החינוך העברי בביסראביה והיא — כניעתו החלקית של ביה"ס התיכון. עם השלב הראשון של ההסתערות נתגלו בקיעים בצד זה של החומה, ויסודותיה החלו להתמוטט. זה אחר זה נפלו המשלטים הקדמיים של החזית, מתוך נימוק, כי אין המגינים עוצרים כוח לעמוד בפני האש החזקה של הגזירות וההגבלות. ועד היום קשה לדעת מי היה באמת הגורם העיקרי לכך. יש שהאשימו חלק מהמנהלים של אותם המוסדות, אשר נפלו עם היריה הראשונה. חשדו בהם, שלאומיותם היתה רופפת בכלל מלכתחילה, וכל עיקר עבודתם בבית־ספר עברי היה לא לשם שמים, אלא לצרכי השעה, שהאירה פנים לחינוך העברי במדינה. ויש. שראו את מקור הרעה בציבור ההורים, שנמשכו אחרי הברק החיצוני של זכויות מדומות, העשויות להביא לבניהם תכלית וקאריירה. אלה ואלה היו הראשונים. שלא עצרו ונחפזו להכריז „הננו" ממש כבסיפורו של פיארברג „תינוק שנשבה". כמובן, ע"י כך הפסידו את המערכה לאורך כל החזית של החינוך התיכון. ואף אלה מהמוסדות, כגון בתה"ס בבלצי ובסורוקי, שנשארו נאמנים לקו הלאומי, קיומם היה קשה ונפתולי אלוהים נפתלו מפאת היותם מיעוט ניכר.

אכן, למעשה אין מוקדם ומאוחר בתורת הנפילה. גם ביה״ס היסודי לא האריך ימים. עם הכיבוש הסוביטי ביולי 1940 נפלו כל מוסדות החינוך העברי במדינה כעמיר לפני הקוצר. אולם יש הבדל יסודי בין כניעה מאונס לבין כניעה מרצון, בין נפילה של מוגי לב לבין נפילה של גיבורים. „אונס פטריה רחמנא!״

אבל בסיכום: צבא ההגנה של ביה״ס העברי בביסראביה ברובו הגדול הלך בעקבות גיבורי הרוח של היהדות הרוסית ועמד על המשמר בכבוד ובאחריות עד הרגע האחרון.

סוף דבר

אכן, מפעלנו החינוכי, שהוקם ברוב עמל ויגיעה על אדמת ביסראביה, שטופח בחום חלוצי ובלהט של הקרבה עצמית ע״י טובי בנינו, נידון ביום אחד להחרמה ולחורבן. אלפי התינוקות של בית־רבן, שספגו אל קרבם את ריח התרבות העברית וקלטו אל תוכם אומץ רוח, עזוז וצימאון לחיים עבריים, נאלצו כאנוסים קטנים להתכחש לעמם ולתרבותם, אולם הגרעינים הבריאים שנזרעו על תלמי הלבבות הצעירים לא הלכו לאיבוד. כל אלה שהצליחו להימלט דרך יערות ומדבריות, דרך ימים ומדינות מגיא התופת, ידעו לשמור במחשבי לבם על החום הדרוש ועל הלחלוחית הנאותה לנביטת הזרע עד בוא יום גאולתם.

ויום גאולתם בא. בין רבבות הפליטים של יהדות ביסראביה, אשר ניצלו מן התופת הנאצי, הגיעו לחוף מבטחים והכו שורש באדמת הלאום, אנו מבחינים רבים מאותם חניכי ביה״ס „תרבות״ בביסראביה, שהם כיום עובדים בהצלחה בכל שטחי חיינו וכן בשדה החינוך והתרבות בישראל.

מסתבר, כי עמלו של ביה״ס העברי בביסראביה לא היה לשווא. אכן, הקרן נגדעה ואבדה, אולם הרבית נשארה קיימת ומצטרפת כיום לסכום הגון בקרן הגדולה של האומה.

מ א י ר   ז י ת

תנועות הנוער בביסראביה

(קווים כלליים)

ביסראביה היתה עד 1918 חלק מיהדות רוסיה הגדולה הענפה, המגוונת והתוססת חיים צבוריים לאומיים אינטנסיביים. ברוסיה הגדולה, על מיליוני היהודים שבה, המפוזרים בנפות שונות, לא תפסה אמנם יהדות ביסראביה מקום ראשון במעלה. מקומות ראשונים היו שמורים ליהדות ליטא, רוסיה הלבנה, פולין, אוקראינה. ברם, עם סיפוחה של ביסראביה לרומניה, חל שינוי יסודי במשקלה של יהדות זו. ראשית, שלא כדוגמת יתר חלקי היהדות הרוסית שנדונו לחיסול הדרגתי תחת שלטונה הבלעדי של ה„יבסקציה", ידעה יהדות זו לשמור על נפשה. שנית, כחלק מיהדות רומניה, נפגשה יהדות ביסראביה עם יהודי רומניה הישנה, בוקובינה וטראנסילבניה, ומילאה תפקיד ראשון במעלה בגיבוש החיים הלאומיים של יהדות רומניה הגדולה כולה. וכל מה שנאמר ביחס ליהדות ולתנועה הלאומית בכלל, נכון ויציב גם בכל מה שנוגע לנוער היהודי ולשאיפותיו לגאולה.

כשאנו מדברים על תנועת הנוער העברית בביסראביה, אנו מתחילים, איפוא, בתאריך מסויים: 1918, עם הפיכת החבל הזה לחלק מרומניה הגדולה. אבל כמו לכל היסטוריה יש גם כאן פרי־היסטוריה מעניינת, שכדאי להזכיר אותה. הכוונה היא לאותה תנועה ציבורית חשובה, אשר התחוללה בביסראביה בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה. כיום רואים בתנועות כגון אלה מפלגות, ולאמיתו של דבר שעה שקמו הארגונים הציוניים הראשונים קשה היה לזהותם עם מפלגה במובן המקובל של המלה, אם כי גם ההגדרה כתנועת־נוער לא הלמה אותן.

מחובתנו, איפוא, להזכיר את החוגים הראשונים של „צעירי־ציון" החוגים שהתרכזו בקישינוב, וסניפים שלהם צצו בכל ערי השדה הגדולות והקטנות. עצם השם ששם את הדגש על צעירים, על נעורים (גם אם

הפרוגרמה איננה מדברת במפורש על כך) מעיד, שהאופי היה של תנועת־נוער לא פחות מאשר של מפלגה פוליטית. ואכן, אם גם חסרו ל„צעירי־ציון" היסודות האופיניים לתנועות־נוער, היות והיא נמנעה בדרך כלל מלארגן ילדים בשכבות צעירות יותר (בגיל 12—15), כפי שהיה מקובל מאוחר יותר, הרי ההתארגנות היתה של צעירים ששאפו לציון.

„צעירי ציון" כשמה כן היתה: תנועה של צעירים יהודיים, אשר מאסו בוויכוח המר והעקר שהתנהל ברחוב היהודי בין המפלגות למיניהן על קוצו של יוד בפרט זה או אחר שבתורות החברה; צעירים אלו בחלו בוויכוחים הפילוסופיים על מהותה של האומה, אלא ניגשו גישה פשוטה וענייניות לבעיית העם היהודי ועתידו.

התשובה לפוגרומים שהתחוללו בקישינוב, בירת ביסראביה, ב־1903 ו־1905, או לפרעות שפרצו פה ושם בעיירות אחרות, ניתנה על־ידם בצורה מעשית: חלק מהם, והם ממיטב הנוער העברי, קם ועלה לארץ־ישראל. מתוך חוגים אלו צצו והתבלטו צעירים כיוסף שפרינצק, אוריה פלדמן חיים גרינברג ונחום טברסקי זכרונם לברכה, ויבדלו לחיים ארוכים, חיים שורר, יוסף ברץ, חיים וייסאדלר ואחרים.

אלו שנשארו במקום המשיכו בעבודתם: אירגון חוגי נוער, חינוך ברוח ציונית מעשית, ציונות של חלוציות ועבודת כפיים בארץ־ישראל. הם ראו את שהותם בגלות כזמנית בלבד, אולם בינתיים פרצה מלחמת העולם והכניסה אנדרלמוסיה מוחלטת בחיים.

כתום טבח העמים, מקץ ארבע שנים, נוצרו תנאים שונים לחלוטין, והעבודה הציונית קיבלה אופי אחר לגמרי.

ימים של תקוה ומבוכה

את השנים 1917—1920 אפשר לראות כימים של תקוה גדולה, ימות המשיח ממש, בתוספת מבוכה רבה וחוסר ודאות לגבי העתיד. מחד: המהפיכה הרוסית הגדולה, אשר בישרה דרור וחופש, הגשמת מיטב התקוות של האנושיות; עין בעין ראו, והיהודים בפרט, את מימושו של החזון הנשגב של „באחרית הימים" — ומאידך: צמוד לחזון נשגב זה, גל של פרעות, אשר הציף את כל אוקראינה, פרעות שלעומתן החווירו כל הנוראות שעברו

עלינו בעבר; רבבות יהודי אוקראינה נטבחים ע״י שכניהם, פראי־אדם וצמאי־דם יהודי. וביסראביה הלא היתה קשורה באוקראינה, כי מי מבין יהודי ביסראביה אין לו קשרי משפחה הדוקים עם אחיו אשר מעבר לנהר הדניסטר?

והדניסטר, הנהר שאיחד במשך דורות את שתי הנפות האלה: ביסראביה ופודוליה, הפך לגבול בין שני משטרים, שני עולמות שונים כל כך: העולם הקומוניסטי, החדש, הבלתי ידוע, עולמם של לנין וטרוצקי מחד — והעולם הקאפיטליסטי, בדמותו המיוחדת והמפגרת של רומניה המלכותית, מאידך. ושואלים יהודים נבוכים ומודאגים: מה טיבה של מלכות זו המשתלטת עלינו? מהו יחסה ליהודים ומה צפון לנו בעתיד, בחסותם של בראטיאנו, אוורסקו ודומיהם? ואין מקום לתשובה מרגיעה, לאור האמצעים הראשונים, שננקטו ע״י השלטון החדש (מצב צבאי חמור, מאסרים, עינויים וגם הוצאות להורג). ובאותם הימים הגיעה ממרחקים הבשורה המרנינה על הצהרת בלפור. ועתון רוסי, שהופיע בימים ההם בקישינוב, הזדרז ופירסם באותיות של קידוש לבנה את החדשה המרעישה: הוקמה מדינת ישראל בארץ־ישראל, ישנה ממשלה יהודית; ואפילו רשימת כל חברי הקבינט לתאריהם ולתפקידיהם השונים לא חסרה.

בתנאים אלו חי הנוער היהודי וחיפש דרכו במאורעות הזמן אשר באו עליו כחתף. גורמים שונים ומרובים פעלו לעיצוב דמותה של תנועת הנוער העברית בביסראביה, ונסמן רק אחדים מהם.

אל השמועות המרנינות שהגיעו ממרחקים הצטרף גורם בעל משמעת מציאותית מיוחדת במינה. מאוקראינה ומרוסיה התחילו להגיע גלים־גלים של פליטים, אשר ברחו לאחר שגל הפרעות שכך שם במקצת, והשלטון היה יציב בידי הבולשביקים. בין הבאים היו אלפי צעירים חלוצים, ובידיהם ידיעות על רדיפות מטעם השלטונות על התנועה הציונית ועל כל גילוי של לאומיות יהודית הקשור בציון.

מגמתם של חלוצים אלו היתה להגיע לארץ־ישראל. אולם הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל עדיין לא היה מוכן לקלוט אלפי חלוצים, כי המפתח נמצא בידי שליטים זרים. חלוצים צעירים, שניצלו בדרך נס מכדוריהם של שומרי גבול רומניים, נשארו תקועים חדשים רבים, ואפילו שנים, בביסראביה או ברומניה הישנה. עסקני ציבור סידרו אותם בקיבוצי הכשרה, והם בילו זמנם בעבודה פיזית, חקלאית או מסוג אחר, עד שיגיע הרשיון הגואל (סרטיפיקט בלע״ז), שיאפשר להם לעלות ארצה. חלוצים אלו,

שנפגשת אתם בקישינוב, בבלצי ובמרכזים אחרים בביסראביה, שימשו גורם ראשון במעלה להתארגנותו של הנוער היהודי בשורות התנועה הציונית על זרמיה השונים. הם דיברו עברית, הם למדו עברית, גם שרו משירי הארץ. הם התכוננו במרץ ובהתלהבות לעתיד המחכה להם בארץ־ישראל. הם קשרו קשרים עם הנוער המקומי, משכו צעירים לתוך שורותיהם ודאגו שיהיה המשך למפעלם.

בתי־הספר העבריים, בתי־ספר „תרבות", אשר קמו תוך זמן קצר במרבית הערים והעיירות של ביסראביה, שימשו אף הם בית־יוצר מצויין לתנועות הנוער החלוציות. כלום ייתכן להעלות על הדעת שבית־ספר עברי לא יחנך לארץ־ישראל? כלום ייתכן שבית־ספר עברי יחנך על ידיעת העבר המפואר של עם ישראל, בלי לקשור אותו עם העתיד? וכלום ייתכן שעתיד זה לא יהיה קשור בארץ־ישראל?

גורם שלישי, חשוב אף הוא למדי, היו השליחים מארץ־ישראל; מספרם בזמן הראשון היה אמנם קטן מאוד — אחד או שניים לשנה, אבל השפעתם היתה עצומה. אדם שזכה לחיות שנים מספר בארץ־ישראל, לעבוד את אדמתה, לחיות את החיים החדשים הנרקמים בתוכה, והוא בא אל הגולה לא כ„יורד", כי אם כשליח המביא דבר הארץ, המספר לנוער על החיים הנבנים שם, על הלבטים, על הצרות, על ההישגים, השפעתו רבה מאוד. הן על אלה שנפגש אתם במישרין והן על חוגים הרבה יותר נרחבים, השומעים דברים בשמו והשותים בצמא כל מה שנאמר או נכתב על־ידו.

הפעולה המאורגנת והמסודרת של תנועות־הנוער התחילה בשנות העשרים הראשונות, בערך, והסתיימה בצורה אכזרית ביוני 1940 עם היכנס הצבא האדום לביסראביה. אבל גם כאן אנו מוכרחים להוסיף ולהעיר: מלבד „צעירי ציון", אשר היתה למעשה תנועת־נוער והפכה רק אחר כך למפלגה פוליטית מובהקת, עלינו להזכיר עוד תנועה אחת בעלת אופי מיוחד במינו, הלא היא תנועת הספורט „מכבי".

לא היתה זו תנועת־נוער במובן המקובל, כלומר תנועה השואפת להגשמה חלוצית ומחייבת את חבריה לעלות ארצה לאחר תקופה של הכשרה חלוצית מתאימה. „מכבי", שאף היא קמה בביסראביה כבר לפני מלחמת העולם הראשונה, היתה תנועה ספורטיבית מובהקת. היא לא הוציאה חבריה לחלוציות ולא דרשה מהם לעלות לארץ־ישראל, היא לא הוציאה

משורותיה חברים שסירבו לצאת להכשרה או לעלות לארץ־ישראל. ברם, העובדה שזו היתה אגודה ספורטיבית לאומית, שטיפחה את הגאון והגאווה היהודית, שהרימה את כבודו של היהודי בעיני עצמו ובעיני אחרים, הודות להישגים בשטחי הספורט השונים, מייחדת לה חשיבות בפני עצמה. זאת ועוד: תנועות־נוער חלוציות שיתפו במרבית המקרים פעולה עם „מכבי". היה זה חזיון נדיר למדי שתנועות־הנוער ניצלו את הספורט כדי למשוך חברים לשורותיהם, אבל הן השתייכו באופן קוליקטיבי, כגוף מאורגן, ל„מכבי". מאידך, מצאו אנשי „מכבי", שרצו להיות חלוצים, עזרה וסעד ב„החלוץ" ובתנועות־הנוער השונות.

„השומר הצעיר", שראשיתו היתה בגאליציה ובאוסטריה, חדר לרומניה דרך בוקובינה (הקרובה לגאליציה), שהוסיפה לחיות תחת השפעת וינה יותר מאשר תחת השפעת בוקארשט. מבוקובינה חדרה התנועה גם לביסראביה.

תנועת „השומר הצעיר" הביאה לנוער היהודי בביסראביה ערכים מיוחדים ולא־ידועים עד אז: את הצופיות מיסודו של באדן-פאול האנגלי ואת תפיסת־העולם של תנועת־הנוער הגרמנית „ואנדר־פוגל" („ציפור נוד"). אכן, עד שערכים אלו הגיעו לביסראביה הרחוקה והפרובינציאלית, הם איבדו הרבה מטעמם המקורי. התלבושת הצופית המגונדרת — מכנסי החאקי הקצרים (גם למבוגרים), החולצות הירוקות, העניבה הצופית, הכובע רחב־השוליים, המקלות והאולרים, החבלים לקשרים, יריעות האהלים, החצוצרה הצופית ודומיהם, כל האביזרים האלו אשר נתקבלו בגאווה ובהתלהבות ע"י הנוער היהודי בצ'רנוביץ או בבוקארשט, לא זכו לאותה קבלת־פנים שעה שהגיעו לבלצי, לקישינוב, לסורוקה, או לעיירות ביסראביה הקטנות ביותר, סקורני, בריצ'יבה, טארוטינה ועוד. כאן התייחסו בקצת לעג ובזלזול לכל הגילויים החיצוניים האלו ושאלו לתוכן ממשי, לרעיון, לעמדה ברורה כלפי שאלות העומדות ברומו של עולם בציונות ובסוציאליזם.

„השומר הצעיר" בביסראביה הבין לרוחו של הנוער, ולפי זה בחן דרכו והתפתחותו בשנים הבאות. חניכיו היו על־פי־רוב מבין שכבות הנוער הלומד.

גורדוניה — ציינתי ש„צעירי־ציון" היתה בראשונה מעין אגודת־נוער. עם התפתחותה למפלגה, מפלגת עבודה, כפי שקראה לעצמה, הורגש הצורך באגודת־נוער צמודה לגוף אשר התגבר ויצא מ„נעלי הילדות". אגודה זו נוצרה עוד לפני היות גורדוניה ושמה היה „החבר". לתנועה זו

נכנסו אגודות צעירים, אשר נשאו שמות שונים („פרחי־ציון", „החבר" ועוד) והקימו תנועה אחת, אשר התפשטה במהירות בכל הנפה.

ההחלטה על הקמת תנועת „גורדוניה" בקנה מידה רחב התקבלה זמן קצר לאחר פטירתו של א. ד. גורדון. גורדון השתתף זמן קצר לפני מותו בוועידת „צעירי־ציון"־„הפועל הצעיר" בפראג והשאיר רושם כביר על כל אלה שהשתתפו בוועידה זו והכירוהו אישית. לאחר מותו החליטו סניפי המפלגה השונים בפולין, גאליציה, בוקובינה ועוד, להקים אירגוני נוער אשר ישאו את שמו ויחנכו להגשמת תורתו. ככה הוקמו הסניפים הראשונים של „גורדוניה" בגאליציה, פולין, בוקובינה ובבוקארשט — סניף יחיד ברומניה הישנה.

המגע בין אנשי „גורדוניה" מצ'רנוביץ ובין מנהיגי „החבר" בביסראביה הביא לאיחוד ביניהם ולהקמת התנועה בקנה מידה ארצי. זמן קצר לאחר מכן הצטרף לאיחוד זה עוד גורם, „החלוץ הצעיר". תנועה זו נוצרה ע"י „החלוץ" במגמה להבטיח המשך לראשוני החלוצים העולים ארצה. היסוד הרעיוני של שלושת הגורמים האלה, „גורדוניה", „החבר" ו„החלוץ הצעיר", היה משותף — שלושתם היו קשורים למפלגת „צעירי ציון"; שלושתם היו קשורים לאלה אשר עלו ארצה לפני מלחמת העולם הראשונה והצטרפו ל„הפועל הצעיר"; שלושתם מצאו בתורתו של א.ד. גורדון תשובה לשאלות שהעיקו עליהם. המסקנה היתה, איפוא, איחוד מלא והקמת תנועת „גורדוניה" בקנה־מידה ארצי, כחלק מהתנועה העולמית בשם זה.

אכן, באופן רשמי היתה „גורדוניה" תנועה אשר התפשטה על פני כל רומניה; למעשה הצליחה התנועה בשנות קיומה הראשונות להתבסס בעיקר בביסראביה ולהכות שרשים בכל עשרות העיירות והישובים השונים, הגדולים והקטנים, למיניהם. מעניין: מתוך 8 מחוזות של „גורדוניה" נמצאו ששה בביסראביה, אחד בבוקובינה ואחד בלבד ברומניה הישנה. לטרנסילבניה חדרה התנועה הרבה יותר מאוחר, ממש על סף מלחמת העולם השניה.

„גורדוניה" לא דגלה בצופיות כשיטה חנוכית, אם כי לא דחתה שיטה זו, אבל ראתה בה שיטה בלבד, אמצעי לארגון הנוער. אופיה של התנועה היה עממי, היא פנתה בעיקר אל החוגים הפשוטים, אל „עמך", וגיבשה במשך שנות קיומה שיטות חינוך והסברה משלה. במשך שנים תפסה „גורדוניה" את המקום הראשון בתנועות הנוער המאורגנות בביסראביה.

בית"ר (ברית טרומפלדור) — תנועה זו, שלוחת־הנוער של

המפלגה הריוויזיוניסטית, נוצרה מאוחר יותר והגיעה גם לביסראביה באיחור ניכר, לא לפני ראשית שנות השלושים. יסודותיה הרעיוניים היו זהים, כמובן, עם תורתו של ז'אבוטינסקי: לאומיות קיצונית ובלתי מתפשרת, הוקעת „הבגידה בציונות", הן מצד „השומר הצעיר" והן מצד „גורדוניה". התנועה הצליחה לארגן מספר ניכר של סניפים והתיימר לכבוש את המקום הראשון בנוער, אבל תנועות הנוער החלוציות הפעילו חזית נגדית. יציאת הריווי־זיוניסטים מן המחנה הציוני המאורגן בתרצ"ה והתבדלותם הגמורה כמעט, שמו קץ ליחסים המתוחים בין שני הזרמים, ולמעשה לא קוימו מאז יחסים בין שני הזרמים עד לסוף המר.

„ה נ ו ע ר ה צ י ו נ י" — ראשיתו של „הנוער הציוני" ברומניה היתה בדמותה של אגודת־נוער ציונית כוללת ופושרת, ללא חובה של הגשמה חלוצית. אגודה זו, ששמה היה א.ט.ס. (בראשי תיבות ברומנית: אסוציאציה טינריטולוי סיוניסט — איגוד הנוער הציוני), היתה מרכז להתרוצצות של השפעות שונות ומנוגדות. כבר בשנת 1927 גרמו התרוצציות אלו לפילוגים פנימיים רציניים. חלק התאחד עם „השומר הצעיר" והקים תנועה זו ברומניה הישנה, חלק אחר (קבוצת חברים מסניף בוקארשט) הקים את „גורדוניה", וזה היה למעשה הסניף הראשון של „גורדוניה" ברומניה, ·שעה שבביסראביה נשאה עדיין התנועה הזאת את השם הקודם „החבר". רובה של התנועה נשאר נאמן לדרכה הקודמת הבלתי ברורה וחל שינוי בשם בלבד: צ.ט.ס. חוג הנוער הציוני, ברומנית.

בשנת 1932 חל שידוד מערכות יסודי. תנועה זו התאחדה עם שרידי „השומר" מטראנסילבניה, עם חוגים של נוער ציוני כללי בבוקובינה, ובתהליך ההתפשטות הגיעה גם לביסראביה והקימה שם את סניפיה הראשונים, באיחור ניכר לגבי יתר התנועות.

„ד ר ו ר ־ פר י י ה י י ט" — איחוד דומה חל גם בהתהוותה של תנועת־נוער אחרת, זו של „פועלי־ציון". סבורני שאחת הסיבות לכך נעוצה בעובדה, ש„החלוץ הצעיר", אשר היה קשור בארצות אחרות (פולין, גאליציה ועוד) ב„פועלי־ציון" ובחר ב„הקיבוץ המאוחד" כצורת הגשמה בארץ־ישראל, נקט כאן בדרך אחרת והתאחד, כפי שהזכרנו כבר, עם „גורדוניה". נוער של מפלגת פועלי־ציון התקיים פה ושם בביסראביה, אבל לא בצורה מאורגנת; חובת ההגשמה החלוצית לא חלה על נוער זה. וצעירים, חברי „פועלי־ציון", שרצו לצאת להכשרה, נכנסו לחוות ההכשרה של „גורדוניה", בדיוק כמו שנהגו חברי „מכבי" עד להקמת מפעלי־ההכשרה העצמיים.

רק בשנים הראשונות לשנות השלושים החלו להתארגן לתנועה, שהקיפה חוגים ניכרים של נוער, בעיקר מדלת־העם, וחינכה אותם לחיי קיבוץ בארץ.
—
מובן מאליו שגם „מזרחי" ו„הפועל המזרחי", המפלגות הדתיות, שהכו שרשים בביסראביה, לא פיגרו ומיהרו להקים לעצמן אירגוני נוער מקבילים — „ב נ י ע ק י ב א" לצעירים יותר, „ת ו ר ה ו ע ב ו ד ה" — למבוגרים יותר. הציונים הדתיים בביסראביה התגאו בכך, שאחד מיוצרי הציונות הדתית ומעצבי דמותה בעולם, הרב י. ל. מימון (אז פישמן), הוא בן־ארצם — ועובדה זו, וכן קיומם של חוגים ציוניים דתיים בקנה־מדה נרחב, נתנה אפשרות לקיומה וביסוסה של תנועת־נוער דתית.

ככה קמו תוך שנים ספורות, כמעט כל התנועות הידועות בעולם הציוני. על כך יש להוסיף, ש„גורדוניה" הקימה מסגרת מיוחדת לקליטת הנוער הבוגר, שלא קיבל חינוך מוקדם בתנועות-הנוער; זו היתה „בוסליה", שקלטה נוער בגיל 17—20 ומעלה.

קיומם של זרמים שונים בתנועות הנוער, יריבים ומנוגדים, הוסיף תוכן וטעם מיוחד לחיי הנוער — ויכוחים ערים ותוססים התקיימו ללא הפסק; דיונים חריפים על השקפות עולם, על דרכים בהגשמת הציונות, על צורות חיים בארץ וכולי, מילאו את עולמו של הנוער היהודי בביסראביה.

מאבקים בפנים ומאבק עם ההשפעה הקומוניסטית

במסגרת סקירה זו אין לעמוד על המצע הרעיוני של כל אחת מתנועות הנוער בביסראביה; די לציין שכל תנועה התקשרה, במוקדם או במאוחר, עם זרם מסוים בציונות. תנועות אלו נאבקו על נפשו של הנוער היהודי, וכל אחת מהן שאפה לעשות נפשות לרעיונה ולדרכה המיוחדת. נוער יהודי בביסראביה נמצא במספר גדול. כל עיירה מנתה מאות צעירים וצעירות מכל הגילים, שחיפשו דרך בחיים, שחיפשו תשובה לשאלות הקשות שהציקו.

ברם, מעבר ומעל למאבקים הפנימיים הקשים (למעשה, ככל שהתנועות היו קרובות יותר אחת לרעותה, כן התחדד המאבק והיה חריף יותר), עמד המאבק עם הסכנה הקומוניסטית, מאבק שהעסיק את מרבית תנועות הנוער. כבר ציינו לעיל את המצב המיוחד של ביסראביה, שהיה שונה לחלוטין מכל חלק אחר ברומניה הגדולה לשעבר. ביסראביה היתה פעם חלק מרוסיה.

רוב הנוער קיבל בעבר חינוך רוסי, או כמעט רוסי; בבתים ידעו רוסית ודיברו רוסית. זאת ועוד: הגבול בין רוסיה לביסראביה היה קרוב מאוד: הדניסטר, המתפתל לכל אורכו המזרחי של החבל, מפריד בין שני עולמות. בינתיים שככו ברוסיה מלחמות האזרחים. כוחות הריאקציה האנטי־מהפכנית הובסו וגורשו הרחק מארץ המהפיכה. גם גל הפרעות שכך ונשכח. קמה ברית־המועצות, מדינה סוציאליסטית אדירה, הנושאת דברה על המהפיכה העולמית והמשדרת בכל הדרכים ובכל האמצעים דברי עידוד וברכה לפועלי העולם, לקרובים ולרחוקים, המזכירה להם על קיומה והמעודדת אותם לקום ולעשות את המעשה שנעשה באוקטובר 1917, כלומר, להתקומם נגד השעבוד ולהקים משטר סוציאליסטי בכל מקום ומקום.

לעומת קריאות עידוד אלו, שבאו מן המזרח, נמצאו יהודי ביסראביה במשטר של דיכוי קשה. האיזור כולו נמצא במשך שנים ממושכות במצב של משטר צבאי חמור. השלטונות הרומנים חשדו בכל יהודי, ובפרט בצעיר יהודי, שנתפס לקומוניזם ולמהפכנות, בין שהחשד היה מבוסס ובין שלא, החקירה המשפטית היתה מלווה תמיד מכות ועינויים אין־קץ, גם בחיי יום־יום שררו הפליה, השפלה ודיכוי. צעירים יהודים, שנסעו ללמוד באוניברסיטה של בוקארשט, יאסי או טשרנוביץ, נתקלו בגילויים אנטי־שמיים פרועים ושילמו בדם בעד זכותם להשכלה גבוהה.

אבל לא רק באוניברסיטאות או בבתי־אולפנה אחרים, אלא גם במסחר, במלאכה, בתעשיה ובחרושת, בכל אשר ניסה היהודי לצעוד ולהתקדם, נתקל בשנאה, בהפליה, בהצרת צעדיו. בתנאים אלו קרץ המשטר הסובייטי לנוער היהודי והבטיח לו רבות. יתר על כן, הציונות עשתה אמנם חיל וכבשה לבבות המוני הנוער, אבל הדרך לארץ־ישראל היתה רצופה קשיים, שהלכו וגברו משנה לשנה; מתן רשיונות־העליה עמד ביחס הפוך לכמיהה לעליה וללחץ המועמדים לעלות. גם דבר זה זרע יאוש בלבבות ודחף לקומוניזם.

הקומוניזם נקט מהרגע הראשון עמדה שלילית מוחלטת לציונות — הוא הבטיח לנוער זכויות מלאות ומלוא יכולת בהנאה מן החיים במשטר החדש שיקום ברומניה, כדוגמת ברית המועצות. הקומוניסטים טענו שהתנועה הציונות קימת אך ורק הודות לאנטישמיות, והיא אפילו מעוניינת בקיום אנטישמיות, אחרת לא יהיה לציונים מה לעשות.

קרה לא פעם שצעירים, בוגרי גימנסיות, שעמדו על סף ההכרעה בין המשך הלמודים באוניברסיטה ובין הליכה להכשרה לשם עליה ארצה, נרתעו והלכו ללימודים, כדי להסוות בגידה זו (אכן, בימים ההם נחשב צעד

זה כבגידה ממש בערכים החינוכיים של התנועה), הם בחרו במתן ספר־כריתות לציונות בכלל, התקשרו עם חוגים שמאליים, הכופרים בציונות, ומצאו נימוק „רעיוני" נעלה לצעדם.

תנועות הנוער החלוציות על כל זרמיהן ניהלו מאבק מר וממושך עם התנועה הקומוניסטית. למפלגה הקומוניסטית בביסראביה לא היתה תנועת־נוער, משום היותה מפלגה בלתי חוקית ונרדפת עד חרמה ע"י השלטונות. היא לטשה, איפוא, עין אל הנוער המצויין בתנועות־הנוער הציוניות והתאמצה לפרוש רשתה, להשפיע ולהדיח נוער טוב מדרכו הציונית החלוצית. פעולת הדחה זו נעשתה לרוב ע"י החדרת צעירים שהיו כבר קומוניסטים לתוך תנועות־הנוער הציוניות, במסווה של נאמנות, ולאחר קבלת תפקידים אחראיים בהדרכה ואחרי טיפול מתאים ממושך, הצליחו פה ושם להוציא צעירים מתוך תנועות־הנוער הציוניות והודיעו בתרועות שמחה על הצלחה כבירה. היתה זו פעולה שהזכירה ממש מעשיהם של מסיתים נוצרים, המנסים להעביר יהודים על דתם.

מאידך, שימש הוויכוח עם הקומוניסטים חומר רציני בפעולות תנועות־הנוער, ובפרט בפעולותיהן של התנועות הציוניות הסוציאליסטיות. „השומר הצעיר", אשר התייחס בחיוב למשטר בברית־המועצות, אבל הסתייג ממדיניות המשטר הזה כלפי התנועה הציונית והעם היהודי; „גורדוניה", אשר דגלה בסוציאליזם עממי ודימוקרטי והתנגדה בתוקף לכל גילוי של משטר דיקטטורי, כולל המשטר הקומוניסטי; „דרור", שקיבלה בשטח הסוציאליזם את התפיסות שרווחו „בקיבוץ המאוחד", וכן „הנוער הציוני" שהכריז על התנגדותו לסוציאליזם, או בית"ר הריוויזיוניסטי — כולם נאבקו קשה עם הסכנה הקומוניסטית. כל אירגון לחם בדרכים שנראו לו מתאימים. הצורה המקובלת ביותר היתה זו של ויכוחים פומביים, בהם העלו מנהיגי הנוער הלאומי על נס את העבודה החלוצית הנעשית בארץ־ישראל ואת העתיד החדש שהציונות מבטיחה לעם היהודי.

הפעולות החינוכיות של תנועות-הנוער.

התנאים שבהם פעלו תנועות־הנוער בביסראביה היו קשים ביותר. גם שיטות החינוך בתנועות־הנוער לא תמיד עמדו על רמה גבוהה. רצון טוב היה למדריכים ולמדריכיהם של המדריכים, אבל היכולת הפידגוגית הממשית

פיגרה הרבה מאוד אחרי הרצון הטוב. ובכל זאת נהרו מאות ואלפים אל תנועות־הנוער. הילד, שהלך לעיתים קרובות לבית־הספר מאונס ובלי חשק, רץ למועדון והיה מוכן לבלות שם שעות ממושכות של היום או הערב. הסיבה היתה פשוטה: כאן מצאו הילדים מסגרת טבעית־חברית, מסגרת משלהם.

הפעולה הצופית של תנועות־הנוער לא עמדה, כאמור, בביסראביה מעולם על רמה גבוהה ועוררה גלי צחוק למראה הנערים המאורגנים מצ׳רנוביץ או מבוקארשט, אשר התחנכו על ספורט ועל צופיות והתייחסו ברצינות רבה לתפקידים אלו. לעומת זאת היוו תנועות־הנוער בביסראביה מקור לא־אכזב למנהיגים לתנועות הנוער ברומניה בכלל. כאן גדלו והתפתחו יודעי־העברית הערים לכל הנעשה בארץ־ישראל, הקוראים והמת־עמקים במיטב הספרות הסוציאולוגית, הפילוסופית, הפידגוגית, ובמידה לא פחותה גם בספרות הציונית למיניה. מכאן יצאו רוב חברי ההתנגדות הראשיות של תנועות־הנוער ורובם של חברי מרכז „החלוץ״, אנשים אשר הדריכו את התנועה ברומניה כולה וכיוונו דרכה.

בסניפי תנועות־הנוער בביסראביה, אשר שכנו כבוד בבתים עלובים ודלי מראה, לעיתים במרתפים טחובים ואפלים, היה חם וטוב, גם כשבחוץ התחוללה סופת שלג, והקור ירד לכמה וכמה מעלות מתחת לאפס, ועצים להסקה לא היו; היה פשוט חם בלב וטוב לשבת עם עשרות צעירים וצעירות שבת אחים גם יחד. סופר על חיי הארץ, על חיי הקבוצה והקיבוץ; התנהלו ויכוחים על צורות ההתיישבות. ועשרות או מאות השומעים, גם אם לא הבינו הכל, האמינו בכל, וזה הספיק להם. שירה נלהבת שימשה כעין פתיחה לשיחה; שירה נלהבת וריקוד סוער שימשו סיום.

פעולה מעשית אחרת משותפת לכל תנועות־הנוער, פרט לבית״ר (לאחרי עזבה את ההסתדרות הציונית בתרצ״ה), היתה העבודה למען הקרן הקיימת. הפעולה שנעשתה בצורות שונות, הרקת הקופסות, הרשמה ב„ספר הילד״, הפצת בולים ועוד, הביאה לידי התעוררות מיוחדת, כאשר הקרן הקיימת החליטה לציין, ע״י פרסים מיוחדים, את התנועה שתרבה בעבודה מעשית. הפעולה גברה אז והלכה.

אחת לשנה, בחדשי הקיץ, התקיימו מושבות־הקיץ (מחנות־הקיץ בשפתנו כיום), ולמפעל זה התכוננו בקדחתנות כל חברי הסניפים השונים. במחנות נפגשו מאות צעירים וצעירות מכל סניפי הארץ. כאן ניתנה להם הזדמנות לבלות בחיק הטבע ולשמוע דרך־אגב הרצאות ושיעורים מפי השליחים מארץ־ישראל וכן מפי חברי ההנהגה המקומית.

גם פעולות מרכזיות אחרות: פגישות גליליות וארציות, מועצות וועידות, שנערכו על פי רוב בשבועות־החופש מלימודים (חופש חג־המולד וחופש פסח ופסחא), הוסיפו משלהן לגיבוש דמותה הארצית של התנועה, והיתה כמיהה בלב לפגישות אלה. מי שראה כיצד יוצאים עשרות צעירים וצעירות

פנחס לבון (לוביאניקר) עם קבוצת חלוצים, בשעת ביקור ברומניה ב־1931

בעגלות שכורות מעיירה אחת לחברתה, אל הפגישה או אל המועצה, והם שרים כל הדרך, מוכרח היה להיזכר בחסידים שנסעו בימים עברו אל ה„רבי". כל הפעולות האלו, לרבות הקריאה מתוך העיתונות אשר הגיעה מארץ־ישראל וכן מתוך החוברות, העלונים והחוזרים של מרכז התנועה — פירנסו את חיי הרוח של כל תנועה ותנועה, הכינו את הצעיר לשלב העליון שלפני עלייתו לארץ־ישראל — להכשרה.

הכשרה חלוצית בביסראביה

מרכזי ההכשרה החלוצית הראשונים ברומניה אורגנו בביסראביה. לראשונה נרכשה ע״י מרכז „החלוץ״, שמושבו היה במשך שנים רבות בביסראביה, בקישינוב, החווה ביליצ׳ני, ואחר כך הוחלפה בחווה אחרת ליד בלצי, שקראו לה „מסדה״.

חווה זו נשארה בידי „החלוץ״ עד חיסולה הגמור עם הכיבוש הסוביטי ביולי 1940. בהתחלה שימשה „מסדה״ מקום הכשרה לכל החלוצים שרצו בכך, רק כעבור זמן, עם רכישת חווה שניה ליד יאסי, נמסרה חוות „מסדה״ לרשותה של „גורדוניה״, ואילו החווה ביאסי לרשות „השומר הצעיר״. מלבד „מסדה״ הוקמו כמעט בכל חלקי ביסראביה מרכזי הכשרה ארעיים. החלוצים יצאו לעונות העבודה בכרמים, בשדות סלק, בפלחה ועוד; כן לא נרתעו החלוצים מעבודות אחרות: חטיבת עצים, סבלות בתחנת רכבת, עבודה בבתי חרושת וכדומה.

המטרה הנכספת היתה עליה לארץ־ישראל, ולקראתה הכשירו עצמם החלוצים, לאחר שבילו שנים בתנועות־הנוער כחניכים. מדי שנה בשנה עלו מאות חלוצים מביסראביה על סמך רשיונות עליה.

אבל המצב הלך והחמיר עם מאורעות הדמים מהשנים תרצ״ו—תרצ״ט. הגזירות נגד עליה ופירסום „הספר הלבן״ משנת 1939, חדשים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, הציגו את תנועות־הנוער בביסראביה בפני מבחנים קשים. כאשר נוכחו מנהיגי התנועה לדעת ששערי הארץ כמעט וסגורים הם, והלחץ לעליה גובר והולך ללא הרף, התחילו בשיטת העליה ב׳, זו העליה הקרויה בלתי־ליגאלית. מנמלי הים השחור ברומניה, סולינה, באזארטשיק וקונסטנצה, הפליגו עשרות אניות כאלה ובתוכם מאות ואלפים של צעירים מביסראביה — האחרונים שהספיקו לצאת מחבל ארץ זו לפני השואה.

על סף החדלון

עם כניסת הצבא האדום לביסראביה הצליחו רק מעטים מחברי תנועות־הנוער הציונות לעבור את הפרוס. מלבד שיקולים משפחתיים רציניים,

החשש להינתק מההורים ועוד, ונוסף לאווירה הכללית ספוגת התקווה, שנשתררה עם בוא הרוסים, פעל עוד גורם חשוב: המהירות, שבה נכבשה ביסראביה, שמה, למעשה, לאל כל נסיון רציני מצד יהודים להגיע לרומניה. שמועות רווחו שהשנאה נגד היהודים ברומניה הגיעה לשיאה, והיהודים נזרקים מהקרונות או נרצחים, אם הם מעיזים לעבור את הגבול. בכל זאת נמצאו צעירים יהודים, שהסתכנו ואף הצליחו. הם עלו כולם ארצה תוך זמן קצר באופן יחסי, פרט לאלה שהתנועה חייבה אותם להישאר עוד שנים מספר בפעולה ציונית ברומניה. הללו הצליחו להגיע ארצה רק עם גמר מלחמת העולם השניה.

אודים מוצלים

מקץ חמש שנים, ב־1945, עם גמר מלחמת העולם השניה, הגיעו איכשהו לרומניה עשרות פעילים בתנועות־הנוער לשעבר בביסראביה. צעי־רים אלו, אשר השתתפו בצבא האדום במלחמתו עם האויב הנאצי; אחרים, שבילו שנים במאסר ובמחנות ריכוז בעוון ציונותם, נדדו בכל מרחבי ברית המועצות, שמרו עמוק בלבם אהבתם לציון ונאמנותם למורשת החלו־צית, — הגיעו לאחרי תלאות אין־ספור ומייד ניגשו לפעולה. לארגן נוער יהודי מרומניה, להקים נקודות הכשרה, לארגן את השיירות לעליה ארצה, לארגן בתי־ילדים למען עליית הנוער ועוד. הם עלו והעלו ארצה.

המפעלים בארץ-ישראל

תנועת הנוער היהודית בארצות הגולה פעלה למען העתיד, והעתיד כולו נמצא בארץ־ישראל.

אם אנו שואלים לתכלית של עשרים שנות פעולה של תנועות הנוער בביסראביה, הרי אין לחפש את התשובה שם, במולדת הישנה האבודה, אלא כאן, בישראל שקמה לתחיה. חשבון כוללני יראה לנו מה שהוקם

ע״י נוער חלוצי זה, שעשה דרכו מהקן, מהסניף ומהמועדון הצנועים בעיירה הביסראבית עד לארץ־ישראל.

„השומר הצעיר" — חניכיו וחלוציו מביסראביה הקימו: קיבוץ מעברות בעמק חפר, שער־העמקים ליד חיפה, שמיר בגליל העליון, רוחמה בדרום, וכן השלימו את הקיבוץ שריד.

„גורדוניה" — חניכי תנועה זו הקימו בארץ־ישראל את מסדה בעמק הירדן, חניתה בגליל המערבי, ניר־עם בדרום, כן השלימו את חולדה וקבוצות אחרות של איחוד הקבוצות והקיבוצים.

„דרור" — עולי תנועה זו מביסראביה הצטרפו בחלקם ליגור, ובחלקם לבית־אורן ולקיבוצים אחרים.

בדבר יוצאי „הנוער הציוני" אין פרטים מדוייקים, היות ועיקר כוחה המספרי של תנועה זו לא היה בביסראביה, כי אם בנפות אחרות של רומניה. הוא הדין ביחס לבית״ר, אשר לא חייבה הגשמה חלוצית, או „בני־עקיבא", שלא הקימו ישוב מיוחד של עולים מביסראביה.

מלבד הישובים הקיבוציים השתתפו יוצאי תנועות־הנוער בהקמת מושבי עובדים רבים, חלקם ניכר במושבה ובעיר, בכל שטח משטחי העבודה והחיים במדינת ישראל.

ד״ר ת. לביא־לוינשטיין

לתולדות הטבח של יהודי ביסראביה וטראנסדניסטריה

הפרק הטראגי והעקוב מדם של חלק גדול מיהדות ביסראביה, הגליית הנשארים בחיים לטראנסדניסטריה והרצח שבוצע שם במישרין ובעקיפין, שימשו נושא לחקירות היסטוריות, אמנם בלתי שלימות עדיין, וכן לביטוי בספרות [1]. אבל בדרך כלל היה הטיפול רק בפרטים מסויימים. עדיין חסרה, וכנראה שתחסר זמן רב, סקירה כללית, מסגרת מקיפה אשר תבליט את הגורמים לטראגדיה זו, את הסיבות המדיניות, את המסיבות הצבאיות, וכן מחקר חברתי מלא [2]. מאידך, צריך שמחקר פסיכולוגי על הפליטים ישלים את התמונה [3].

מחקרו של יוסף שכטמן על טראנסדניסטריה [3]א, מהווה סקירה כללית טובה למדי, אבל הוא מתבסס בעיקר על מה שנכתב בעתונים שונים. מייד לאחר המלחמה עמדו לרשות החוקרים הרבה תעודות רומניות, בפרט אלה אשר הובאו בפני בית־הדין בעת משפט פושעי המלחמה. יש לציין במיוחד זכותו של מתתיהו קארפ ז״ל, אשר מיין ופירסם חלק מתעודות אלה (259 במספר) [4]. כן הצליח מתתיהו קארפ לאסוף הרבה תעודות נוספות. חלקן נמסרו ל„יד ושם״ ומרביתן לאיגוד יוצאי ביסראביה. רישום התעודות הנ״ל ומיונן נעשה ע״י דורה ליטמן־ליטני, וכיום יש לנו ב„יד ושם״ קאטאלוג שלם עם נתונים בסדר כרונולוגי, על חלק ניכר מן המקומות, והוא משלים את ספרו של מתתיהו קארפ [5].

גם לארכיונים הרומנים לא היתה לנו גישה חפשית, ועדיין אין לדעת מתי נוכל להגיע אליהם. להלן נראה עד כמה חשוב לחקור את הארכיונים של המפקדה הצבאית הרומנית, של המשטרה, הז׳אנדארמריה, שירות הבטחון („הסיגוראנצה״), השירות היסודי (נגד־הריגול), של המיופה כוח לטיפול בענייני היהודים, ראדו ליקה, ועוד. חלק מהתעודות נשמד בעקבות התפוצצות מן האוויר, חלק גדול הושמד בכוונה תחילה, אלה של השירות הסודי למשל, אבל הרבה תעודות נשארו עדיין בשלימותן [5]א.

בכל אופן, ברור שרק התעודות הנמצאות בארכיונים הגרמניים יוכלו להשלים את התמונה כולה. מתוך התעודות הרומניות מתבררת, לפחות, השתתפותם של הגרמנים במיבצעי החיסול. הדו"חות הרשמיים של הז'אנ־דארמריה הרומנית, וכן החקירות של שלטונות אנטונסקו, מוכיחות בעליל גם את יזמתם של הגרמנים במיבצעי־הרצח ההמוניים [6].

מתתיהו קארפ, שפירסם את „הספר השחור" בעת המשפטים נגד פושעי המלחמה מרומניה ונמצא תחת רושם המעשים האיומים אשר בוצעו ע"י רוצחים רומנים, חשד רק באחריות הרבה של הגרמנים, בלי להכיר, בימים ההם, את כל התעודות של הארכיון הנאצי, אשר פורסמו רק לאחר מכן.

נצטט רק כמה מדעותיו של מתתיהו קארפ בהקדמתו לכרך השלישי של „הספר השחור", הכרך המוקדש לטראנסדניסטריה:

„למרות זה שהסימנים הבולטים של היזמה הפאשיסטית הגרמנית (גישה צינית ואכזריות, סודיות מוחלטת בהכנות ואכזריות בביצוע) ניכרו בכל מעשי הרצח, הרי אלה היו מעלליהם של הרוצחים הפאשיסטים הרומנים. אם כי נכון הדבר, שרבים מהקרבנות האומללים נפלו בידי הפראים הגרמנים [7]

כיום אנו יכולים להשתמש גם בפרטיכלים של משפטי נירנברג, באוסף תעודות גרמניות, וכן בספרות־הזכרונות העצומה, בעיקר של מפקדים גר־מנים בימי מלחמת העולם השניה. חלק מהזכרונות לא פורסם עדיין בדפוס, אבל היסטוריונים גרמנים ניצלו אותם, שעה שדנו בפרשת כיבוש רומניה בימי שלטונו של אנטונסקו. כאשר התחילו להסיר את הלוט מעל האכזריות והפראות הגרמנית היה ברור, שעל אף תשומת הלב שיש להקדיש לפרטים של מעשי האכזריות, הכרחי גם לעקוב אחרי החוטים השונים, המקשרים את המעשים והופכים הכל לשיטה אחת. בצבא חדור משמעת למופת, כפי שהיה הצבא הגרמני, במשטר מדיני רודני, קשה לומר שמעשי הרצח היו מקריים בלבד. ידוע כבר כיום שהיו יחידות־השמדה מיוחדות, והן לא היו נפרדות מהצבא.

בחקירת הטבח שנערך בביסראביה ובטראנסדניסטריה, הכרחי לבדוק את פעולותיהן של יחידות אלה הקרויות Einsatzgruppen

על תפקידן מייחד את הדיבור אולנדורף [8]. הוא מוכיח שיחידות אלה השתייכו למשטרת הבטחון Reichssicherheitshauptamt והן פעלו לראשונה בזמן המלחמה בפולין.

ערב הפלישה לברית המועצות נחתם הסכם בין המטה הראשי והמפ־קדות הצבאיות OKW—OKH, לפיו נקבע שתתקיימנה יחידות כאלה ליד כל מפקדה של יחידה צבאית. יחידות־משטרה אלה תהיינה כפופות לנציגי משטרת הבטחון. המו״מ בין שני הגורמים ארך כמה שבועות והסתיים בהסכם בכתב. אולנדורף מביא לפני בית־הדין בנירנברג את תוכנו של ההסכם. לא זו בלבד שהצבא הגרמני ידע בדיוק על מה מדובר, אלא שלמפקדה היתה גם הזכות לתבוע משימות מסויימות. היחידות Einsatzgruppen התחלקו ליחידות קטנות יותר Einsatzkomando אשר ליוו את הצבא בהתקדמותו ופעלו במרחב שלו. אולנדורף היה מפקד היחידה Einsatzgru-ppe D שפעלה בעורף המחנה התשיעי באוקראינה הדרומית, כלומר, בטראנסדניסטריה. העיר הצפונית ביותר בשטח הכלול בטיפולו היתה צ׳רנוביץ, ומשם דרומה: מוהילוב־פודולסק, יאמפול, אח״כ מזרחה: טובאלי, צ׳רבינד, מאריופול ועוד וכן חצי־האי קרים. היחידה הזאת יצאה מגרמניה ב־21 ביוני והגיעה לפיאטרא־ניאמץ שברומניה, ב־24 ביוני.

המפקדה הצבאית דרשה (אנו מדגישים: דרשה, כי זהו הביטוי של אולנדורף) שהיחידות הראשונות Einsatzkomando יתחילו בפעולותיהן ביולי.

נגד חלק מהאיינזאצגרופן התחיל המשפט (מקרה 9) באוקטובר 1946 [8א]. במשפט זה מסר אולנדורף שאיינזאצקומאנדו D היה מורכב מארבע—חמש מאות איש, ולרשותם עמדו 170 מכוניות. בין המכוניות היו גם כאלה שתפקידן היה להוביל את הקרבנות. מפקדי היחידות באו מתוך הגיסטאפו, משטרת הרוצחים וס״ד (משטרת הבטחון). אולנדורף נתמנה ע״י הימלר ב־1 ביוני 1941, והלה הסביר לו שתפקידו החשוב ביותר הוא להשמיד את כל היהודים[8ב].

נניח לרגע את הסברותיו של אולנדורף ונבדוק מה נעשה בשטח הצבאי. המיבצעים הצבאיים הוסברו ע״י הילגרובר [9]. האמת המזדקרת כאן היא הפוכה מהשמועה שנפוצה ברומניה, לפיה היה אנטונסקו המפקד העליון והוא שיזם: „אני מפקד עליכם: עברו את הפרוט!״

כבר ב־22 לינואר 1941 עיבדה המפקדה הגרמנית העליונה תכנית מפורטת של מלחמה נגד ברית־המועצות — מיבצע בארבארוסה — אשר הוגשה להיטלר באחד לפברואר. אבל הפירר סירב למסור את פרטי התכנית לאנטונסקו [10]. „עם הרומנים אין לעשות דבר. ייתכן ואפשרי לנצל אותם לשם שמירה בפני מכשול רציני (נהר, וכדומה), משם לא יתקיפו. אנטונסקו הגדיל את כוחו הצבאי מבחינה מספרית, במקום להקטין אותו ולשפר בהרבה

את איכות הצבא. אסור לקשור גורלן של יחידות צבא גרמניות גדולות ביכולת ההתנגדות של יחידות רומניות"[10]א.

הגנרל האלדר נתן ב־24 לפברואר 1941 לצבא הגרמני שפעל בדרום הוראות אלה: „לפי ידיעות שקיבלנו מהמשלחת הצבאית הגרמנית ברומניה מסתבר, שאין הכוחות הצבאיים הרומניים מתאימים למיבצעים מלחמ־תיים עצמאיים"[11].

מפקד החיל ה־11, גינירל־קולונל שוברט, שפקד באופן ישיר על המיבצ־עים, עובר לרומניה במאי 1941. אבל גם הוא וגם קילינגר, שגריר גרמניה בבוקארשט, מקבלים פקודה לא למסור שום ידיעות לאנטונסקו. ההסבר שיש לתת ל„מנהיג" הרומני לפשר הריכוזים הצבאיים הגדולים של הגרמנים ברומניה הוא, שיש הכרח להגן על רומניה בפני התקפה רוסית אפשרית[12]. ואפילו בראשית יוני, עם התחלת הגיוס החשאי החלקי ברומניה, מנמק שוברט את הדבר בהכרח להבטיח את הגבולות[13]. רק ב־11 ביוני מוזמן אנטונסקו למינכן, ולמחרת היום מכניס אותו היטלר בסוד תכניותיו. „ההנהגה העליונה של המיבצעים תישאר, כמובן, בידינו" — מודיע לו היטלר. המנהיג הגרמני רואה בעניין הפיקוד העליון על היחידות הגרמניות־רומניות בעיה מדינית ופסיכולוגית, יותר מאשר צבאית[14].

גינירל־קולונל האלדר, שהיה עד 1942 ראש המטה הכללי של צבא גרמניה, מציין עוד, שבהתיעצות שהתקיימה אצל היטלר ב־14 ביולי 1941 עם מפקדי היחידות הצבאיות הגדולות, הסביר הפירר לקציניו, שלאנטונסקו יימסר הפיקוד הפורמלי עד להתחלת המיבצעים. למעשה ובפועל יהיה אחראי ויפקד על המיבצעים המפקד הגרמני של המחנה האחד־עשר, ואילו „המנהיג" הרומני יסתפק בפיקוד היחידות הרומניות בלבד[15].

הילגרובר מוסיף, שרק אחרי הפגישה במינכן בין היטלר לאנטונסקו התחילו להכין את הצבא הרומני, כפי שהיה מסומן בתכניות המיבצעים הגרמניים[16]. הפיקוד העליון נמסר למארשאל רונדשטאט, מפקד צבאות הדרום, ואילו הפיקוד למעשה של המחנה האחד־עשר היה בידי גינירל־קולונל אויגן פון שוברט[17].

יש לנו גם אישור ממקור רומני על התעודות הגרמניות האלה. הנספח הצבאי הרומני בברלין בשנים 1940—1943, הגינירל יון גיאורגי, אשר נתמנה ב־1943 לשגריר רומניה בגרמניה, מעיד: „אני הערכתי כבלתי מתאימה העמדתו של ראש המדינה הרומנית כפוף לפקודתו של גינירל גרמני.... אמת הדבר, שההוראות נשאו אופי של „המלצות" ו„הצעות", אבל אין זה

משנה בכלום מהעובדה, שהן באו מאת גינירל פון שוברט והיו מכוונות אל המראשאל אנטונסקו״ [18].

כן מוסיף הגינירל גיאורגי, שעם בואה של המשלחת הצבאית הגרמנית לרומניה בשנת 1940 ״ניתן לה צ׳ק לבן״ [19]... וכן קביעתו של מאקס מינץ: „אנטונסקו הוא שבוי בידי הנאצים״[20], וכן „עם כניסתו של אנטונסקו לשלטון הופכת רומניה לגרורה גרמנית בכל [21].

פון שוברט נהרג בספטמבר 1941, שעה שהאוירון שלו נחת בשדה מוקשים רוסי, כשבדק את המצב בחזית. הפיקוד על המחנה ה־11 עבר ב־17 בספטמבר 1941 לידי המארשאל אריך פון מאנשטיין, אשר פירסם באחרונה את זכרונות המלחמה שלו [22]. על אפיו של מאנשטיין ותפיסתו תעיד הפקודה שיצאה מפיו כשפנה פעם בנאום אל חייליו: מלחמה זו אין לנהל בצורה רגילה... לפי חוקי מלחמה אירופיים[23]; ביתר דיוק, ובעיקר בכל הנוגע ליהודים, הביע מאנשטיין דיעותיו בפקודה סודית מ־20 בנובמבר 1941 [24].

„היהדות העולמית מהווה את הקשר בין האויב שמאחורי גבנו לבין השאריות של הצבא האדום, שעדיין נשארו במלחמה אתנו. יותר מאשר באירופה הם מחזיקים כאן בכל עמדות המפתח של ההנהגה המדינית, המינהלית, המסחר והמלאכה. הם מהווים את הגורם העיקרי לאפשרויות של מרד והפרעות. את המשטר היהודי־בולשיביסטי יש לחסל אחת ולתמיד. יש להבטיח, שאף פעם לא יחזור לתחיה במרחב־המחיה שלנו. החייל הגרמני חייב לא רק להרוס את הכוח הצבאי של המשטר הזה. הוא הנו גם נושא חזון לאומי גדול ונוקם בעד כל הרדיפות האכזריות שכוונו נגדו ונגד העם הגרמני כולו... החייל חייב להבין שיש להעניש קשה את היהדות משום שהיא הנושא הרוחני של הבולשביזם... יש הכרח להחניק כל אפשרות של מרד, הפורץ ביזמתם של היהודים״...

מאנשטיין מאשר את מצב התלות של הצבא הרומני. אנטונסקו קשור להוראות יחידות הצבא הדרומי של מארשאל רונדשטאט. המפקד העליון של המחנה ה־11 הוא כעין „מקשר בין אנטונסקו והמפקד העליון של צבאות הדרום״ [25]. לעתים קרובות — מציין מאנשטיין — היה הכרח בפניה מודגשת יותר בהעברת פקודות־מיבצע. וכל זה נבע מתוך שוני באירגון, בחינוך ומסורת בפיקוד — וכן בעיקר „בגלל המרחק הניכר בהערכת ערך המל־חמה [26]. כן התגלתה חולשה ברורה של הצבא הרומני. אימונו של צבא זה היה בלתי מספיק לחלוטין, בגלל חוסר נסיון במלחמה מודרנית״ [27], בכל זאת מציין גם מאנשטיין: „אנטונסקו היה בן־הברית שלנו הנאמן ביותר — ואנו

מביעים לו רגשות תודה על שיתוף הפעולה"[28]. מובן, שהכרת־התודה באה על נאמנות וכפיפות ללא תנאי[29].

דיביזיה אחת, אשר היתה מרוכזת בטולצ'ה, עוברת את הדנובה ב־12 ביולי ומגיעה לצ'יטאטיה־אלבה (אקרמן) ב־26 בחודש, יום בו נכבשה ביסראביה כולה. בכל עמדות הפיקוד של הצבא, ליד המטות של כל היחידות, נמצאו מהתחלת המיבצעים קציני קשר גרמנים[30], אשר עמדו בקשר עם המשלחת הצבאית הגרמנית[31].

אבלברכט פן הוהנצולרן, מאיור במשלחת הצבאית הגרמנית, העמיד לרשותו של הילגרובר את הוראות השירות של קציני קשר אלה. הרי סעיף ב' לדוגמא:

מתפקידם של מטות הקשר: למסור (ליחידות הרומניות) פקודות והו־דעות המפקדה הגרמנית[32]. מאקס מינץ[33], מציין: „לצבא הגרמני היה תפקיד עליון, והקצינים הגרמנים פעלו בתור מדריכים עליונים בכל היחידות של הצבא הרומני".

ובכן, הפיקוד היה למעשה בידי הגרמנים. בשטח הכיבוש נמצאו גם אותן האיינזאצגרופן, שעליהן דיברנו לעיל.

כבר בתקופת ההכנות של תכנית בארבארוסה ע"י הפיקוד הגרמני העליון, מוסר המטה הכללי, ב־4 באפריל, לראש משטרת הבטחון[34], קצין ס"ס, היידריך, תכנית מיבצעים לאותן היחידות. בעמוד 2 שם נאמר: „המיפקדות המיוחדות רשאיות לנקוט על אחריותן אמצעים נגד הישוב האזרחי". והתכנית הופכת לפקודה סודית ומועברת ב־28 לאפריל בחתי־מתו של בראוכיץ. הטקסט הנ"ל חוזר בעמוד 3 של פקודה זו באותו הסגנון[35].

התפקיד המיוחד שהוטל על ה„איינזאצגרופן" הוסבר במשפטי נירנברג ע"י הגינירל של ס"ס, אולנדורף: „ליחידות אלה ניתנה פקודה בעל־פה, שלפני צאתן לפעולה במרחב המיבצעים על שטח רוסי, יש לחסל את היהודים, וכן את כל הקומיסרים הפוליטים של הסוביטים".

הקולונל אמן: „כאשר אתה מבטא את המילה „לחסל", הנך מתכוון „להרוג"".

אולנדורף: אכן: משמעותו של הביטוי היה „להרוג".

כאשר שאלו אח"כ את האנשים אם הצבא הגרמני ידע על פעולות החיסול, ציין אולנדורף, שהיחידות הצבאיות הגרמניות, קיבלו פקודה לעזור בפועל במיבצעי החיסול, בלי פקודה זו לצבא לא היתה כלל וכלל אפשרות פעולה לאותן יחידות־החיסול[36].

אולנדורף הוסיף, שבתקופה של שנה מאז הפלישה לרוסיה, „הצליחה" איינזאצגרופה ד׳, שעמדה תחת פיקודו, לחסל כ־90 אלף גברים, נשים, וילדים; רובם היו יהודים. אבל היו בתוכם גם כמה פקידים קומוניסטים.

ישנה תעודה נוספת, המחמירה האשמותיו של אולנדורף את הצבא הגרמני. מלכתחילה היה מדובר שיחידות החיסול פועלות מאחורי היחידות הצבאיות שלתחומן השתייכו — לפי הדו״ח מ־13 ביולי 1941, הן צעדו מאחורי יחידות טאנקים שהתקדמו. „השיתוף היה מצוין" [37].

גם היחידה „א" מוסרת בדו״ח שלה, ששיתוף הפעולה עם הצבא (וור־מאכט) הוא טוב, ולפעמים נוצרים יחסים הדוקים, אפילו לבביים („הארצהא־פט") [38].

לא ניכנס כרגע לדיון בבעיה אם הוורמאכט היה אחראי, ידע או השתתף בפעולות ההשמדה של אותן היחידות [38א].

אנו נסתפק רק בעקיבה אחרי המאורעות בשטח הגיאוגראפי המעניין אותנו ברגע זה. אולנדורף קיבל פקודה לצעוד קדימה מאת המארשאל אוטו ווילר, ראש המטה של המחנה ה־11, בזמן פיקודו של מאנשטיין, והוא רשם את כל הדו״חות שקיבל על החיסול. הצבא השתתף באופן ישיר ברצח. פון זאלמוט, מפקד הקורפוס ה־30 מהמחנה ה־11, נתן למאנשטיין פקודה לרצוח את היהודים מקודימה (טראנסדניסטריה) והעמיד לרשותו של אולנדורף 300 חיילים מיחידותיו [38ב]. כשהעביר מאנשטיין את המטה שלו לסימפרופול, דרש מאולנדורף לזרז את חיסול היהודים, כדי לפתור בעית המחסור בדי־רות [38ג]. ממש משונה הוא לראות כיצד בית־דין צבאי בריטי, אשר שפט את מאנשטיין בהאמבורג בשנת 1949, זיכה אותו מאשמת רצח המוני של יהודים ומצא אותו אשם רק בזלזול בהגנה על חיי אזרחים (אולנדורף נידון למוות בנירנברג ונתלה ביוני 1951).

המחנה ה־11 היה חלק ממחנות הדרום בפיקודו של רונדשטאט. מטעם המשטרה החשאית הגרמנית (ס״ד) הופיעה תלונה עליו שיחידות שלו אירגנו מיבצע בן־יומיים בגיטו אומאן ב־22 בספטמבר 1941 [38ד]. כתוצאה מכך נרצחו רק 1412 יהודים, במקום 8000; היהודים הוזהרו, וחמישה ממפקדי יחידות־החיסול לא יכלו למלא תפקידם. בדו״ח זה נאשם רונדשטאט באופן ישיר, שידע על מעשי הרצח של חייליו.

אולם לפני שנמשיך לעקוב אחרי פעולותיהן של יחידות־חיסול אלה, עלינו לחקור קו אחר של פעולתן, שהוא פחות בולט עד היום, אבל הוא עשוי להסביר הרבה מהתופעות שליוו את היחסים בין הגרמנים לרומנים,

בשעת ההתקדמות של צבאותיהם. בדו"ח מס' 63 מ־25 לאוגוסט 1941, כלומר חודש לאחר כיבושה של ביסראביה, מוסר מפקד איינזאצגרופה ד', מאנאנייב:

„שיחרורה של ביסראביה התקבל בכל מקום כמעשה גאולה. אכן, לאמיתו של דבר, ראינו רק לעיתים רחוקות התרגשות גדולה ושמחה רבה. היה ברור לכול ההבדל ביחס התושבים כלפי החיילים הגרמנים והרומנים. כנראה, שתופעות הלוואי לכניסת הצבא הרומני לפני 23 שנים (בשנת 1918) לא נשכחו. את החיילים הגרמנים קיבלו בכל מקום בהתפרצות שמחה, אולם אל החיילים הרומנים התייחסו בחשדנות ובפחד יחסי. ליחס זה גרמה לא מעט התנהגותם האישית של החיילים.

„יותר ויותר אנו שומעים מפי התושבים שאינם רוצים החלפת הבול־שיביזם בשיטה הרומנית הישנה, והם מעדיפים להיות תחת שלטון גרמני ישיר. סמלי בפרט הוא יחס הערים והכפרים שבתוכם גרו גרמנים עד להגלייתם. מכל צד אנו שומעים את השאלה: „מתי חוזרים הגרמנים?" מדגישים, שבמצבם הכלכלי הטוב, בעצמאותם ובהכרתם המפותחת שימשו הגרמנים ליתר התושבים גורם מחזק להתנגדותם לשלטון הרומני.

„דיעות אלה הובעו לא רק ע"י ההמון הפשוט. יש המביעים תקוותם שהרייך הגרמני יצרף מעכשיו ואילך את ביסראביה לשלטונו הישיר ולא ישאיר לבעלותם הבלעדית של הרומנים איזור זה, העשוי להביא תועלת כה מרובה לגרמניה.

„יציאת היחידות הגרמניות התקבלה בכל מקום בצער רב. הרבה פעמים הביעו התושבים רצונם לצאת יחד עם הגרמנים" [39].

יש בכך משום הבלטת נטיה ברורה, שלחיזוקה באה אינפורמציה, שאיננה נראית אמיתית („עזיבת היחידות הגרמניות מתקבלת בכל מקום בצער רב"). הגרמנים רצו, אם כן, לשמור לעצמם את „האיזור העשיר הזה" — ביסראביה, או, לכל הפחות, לא להשאירו כולו בידי הרומנים. להלן נראה איזה דו־שלטון ניסו להכניס.

דו"ח אחר של איינזאצגרופה ד', הפעם מטראנסדניסטריה, באוקטובר 1941, חוזר לאותה נטיה:

„בשטחים (של אוקראינה) המוחזקים ע"י הרומנים הלך־הרוחות הוא יותר ויותר פרו־גרמני. הגרמני נראה כידיד העוזב, ואילו הרומני כאויב הפולש למולדת (מודגש במקור). הסיבה היא השוני הרב שבהתנהגות הגרמנים בהשוואה לזו של הרומנים. בחוגים האוקראינים מרגישים, שהרומנים

מנהלים מלחמת־נקם ברוסים, בגלל כיבוש ביסראביה ובוקובינה הצפונית, שעה שאת המלחמה של הגרמנים רואים כמלחמת שחרור מהבולשיביזים היהודי. הרומני הוא אויב שנוצח, ואילו הגרמני נחשב למשחרר[40].

על הקו הזה של הנטיה הגרמנית, להשתלט על ביסראביה כולה, לא התעכבו עד כה במידה הראויה. יש מקום לחשדות, שסוכנים גרמנים ניסו להסית את תושבי המקום נגד הרומנים, כשם שניסו, למשל, להסית את האוקראינים מבוקובינה, בטוחני, שהארכיונים הסודיים הרומנים מכילים הסברים לעניין זה. אנחנו יכולים, בכל אופן, לשער שמעשי־הרצח שבוצעו ע״י הרומנים ביהודים, היתה להם, מלבד ההתפרצות האנטישימית והנטיה לשוד מצד החיילים הרומנים, גם מטרה נוספת: לזרוע פחד בין כל התושבים. הערכה אחת, לפחות, מהדו״ח הגרמני היא אמיתית: תושבי ביסראביה, גם הרומנים („מולדובנים״ כפי שהם קוראים לעצמם), היו מאד לא מרוצים מהשלטון הרומני. האדמיניסטרציה של השלטון הזה לא השתמשה בפקידים מקומיים, אלא הורכבה מפקידים, רובם הגדול רודפי שוחד ונוטים למעילות, אשר נשלחו מרומניה הישנה (הריגאט).

בביסראביה גברה ההשפעה הגרמנית במידה ניכרת למדי. בדו״ח מ־25 לאוגוסט[41], אשר ציטטנו לעיל, נמסרים פרטים נוספים אלה:

„כתנאי הכרחי לשיקום האיזור, החליט מנהיג המדינה (כלומר, יון אנטונסקו. הערת המחבר) שביסראביה תזכה באוטונומיה מינהלית... השפעה מכרעת בכיוון זה היתה ליועץ, שליח הרייך, המיניסטר פלאומר.

גם פתרון השאלה היהודית, כאחת השאלות החשובות ביותר, התחיל אז, אם כי בהיסוסים מסויימים. בקישינוב חיו לפני פרוץ המלחמה 60—80 אלף יהודים, חלק מהם ברח בעקבות הנסיגה הרוסית. עם כיבוש העיר נשארו שם כארבעת אלפים יהודים בלבד. ומספרם גדל עם בואם של אחרים מבחוץ לאחר מכן. ביזמת האיינזאצקומאנדו נוצר ע״י המיפקדה הגרמנית של העיר הישנה, גיטו בשביל היהודים, לתוכו הוכנסו כ־9 אלפים יהודים[42].

היהודים יאורגנו ביחידות עבודה ויועמדו לרשות המוסדות השונים, גרמניים ורומניים, לביצוע עבודות ניקיון, פינוי הריסות ועוד״.

בדו״ח אחר, מ־4 לאוגוסט, החתום ע״י ס״ס — שטורמבאנפירר צאפ, אנו מוצאים פקודה שניתנה לקולונל תיאודוסי, מפקד העיר.

„לפי פקודת הזונדרקומאנדו, מצווה המפקד הרומני של העיר על הקמת הגיטו וענידת הסמל מגן־דוד ע״י היהודים״[43].

הפקודה לענידת הסמל, הקמת הגיטו, הקמת יחידות עבודה — באה

מן הגרמנים ונוגעת לכל האזורים הכבושים: פולין, רוסיה, כולל ביסראביה, וצפון בוקובינה. כך מתקבל מתוך דו"ח מתאריך 5 באוגוסט 1941 [44].

יחידות הביצוע (איינזאצגרופן ואיינזאצקומאנדו) שולחות דו"חות קבו־עים — אחת לחודש ויותר. כמה מהם נמצאו ופורסמו ע"י ברוסאט ומינץ. הרבה העתקים מצולמים נמצאים ב„יד ושם".

בדו"ח מאותו 4 באוגוסט נמסר, שבקישינוב הוצאו להורג ע"י הזונדר־קומאנדו 11 — 68 יהודים, שנמצאו אשמים בתעמולה קומוניסטית, וששה יהודים אחרים, האשמים בהצתה ובשוד.

על קישינוב מוסר הדו"ח מ־7 באוגוסט:

„ירינו בסוכנים ראשיים. עד עתה חיסלנו 551 יהודים" [45].

בדו"ח מס' 2 מ־14 באוגוסט נמסר:

„בקישינוב חוסלו 551 יהודים, מהם 151 בעד השתתפות בפעולות חבלה, כאן, וכן בטיגינה, חוסלו 155 יהודים בזמן הקמת הגיטו" [46].

על רצח אותם 551 יהודים מקישינוב יש גם תעודה מס' 54 מ־7 באוגוסט 1941, אלא ששם מוספים עוד 400 „שנהרגו כעונש על יריות שנורו לעבר מכוניות סניטריות של גרמנים ועל איתות לאוירונים סוביטיים" [47].

יוצא שבדו"ח מאוחר יותר מוחקים 400 קרבנות, דבר המוכיח שאין להאמין בתעודות הגרמניות.

בלצי נכבשה ב־9 ביולי 1941 ע"י יחידות גרמניות מהמחנה ה־11 שתחת פיקודו של גינירל פון שוברט, והוא סידר לו שם את המטה הכללי. לא המשטרה הרומנית, כי אם הצבא הגרמני פתח כאן במעשי רצח. הדו"ח של היו"ר האחרון של הקהילה היהודית מבלצי, ברנארד ואלטר [48], מוסר כי ב־11 ביולי נרצחו 10 יהודים. ב־15 ביולי הוצאו 12 יהודים, אשר נתמנו לוועד הגיטו. הם הובאו בפני הקאפיטן פראסט מהמשטרה הצבאית הגרמנית, אשר דרש מהם להרכיב רשימה של 20 יהודים שיש להוציאם להורג. יו"ר הקהילה סירב, ואז הובאו לשם עוד 44 יהודים אשר חפרו לעצמם קברות ונרצחו. ב־16 ביולי נרצחו עוד 20 יהודים.

אישור לדברים שנמסרו ע"י ברנארד ואלטר אנו מוצאים בדו"ח של איינזאצגרופה ד', מ־13 בילי 1941:

„המשטרה הרומנית פועלת תחת פיקוד האיינזאצקומאנדו. תפקידה לאסור 200 בני ערובה מכל שכבות התושבים מסביבות בלצי. כעונש על יריות שנורו על מכונית משא גרמנית הוצאו להורג 10 בני־ערובה, ושמו־

תיהם פורסמו בציבור... כאשר בלילה של 15.7 ירו שוב על מכונית גרמנית, נהגו בהתאם לחוקי מצב חירום עם עוד 20 בני ערובה.

הרומנים פועלים נגד היהודים ללא כל תכנית. אי אפשר היה לטעון נגד הריגת הרבה יהודים, אילו היו ההכנה הטכנית והביצוע מספיקים. הרומנים משאירים את ההרוגים במקום, בלי לקבור אותם במרבית המקרים. איינזאצקומאנדו הכריחה את המשטרה הגרמנית לפעולה יותר שיטתית בשטח זה. בגלל אי־ציות להוראות משטרת הבטחון וכן כעונש על התקפות נגד הצבא הגרמני חוסלה מועצת הזקנים היהודים ויהודים אחרים, בסך הכל 45 יהודים[49].

בערים אחרות בביסראביה קרו מקרים דומים. הרי דו״ח מ־10 ביולי של איינזאצקומאנדו 10ב׳:

„בחוטין מילאה 10ב׳ את תפקידה. אנשי תרבות, ראשי המפלגה והחיים המדיניים הסובייטים, תועמלנים יהודים, פרופיסורים, עורכי־דין ורבנים נתפסו בחיפושים שנערכו ע״י האוקראינים ונהגו אתם כדרוש״.

בדו״ח של איינזאצקרופה 10 מבלצי, ב־17 ביולי נאמר:

...אישרו למשטרה הרומנית אשר הגיעה בקומאנדו מיאסי לחדש את פעולותיה. היא נוקטת באמצעים משטרתיים רגילים בשיתוף פעולה עם איינזאצקומאנדו. אבל בהתאם להוראות שקיבלה נמנעת היא מכל צעד מדיני[50].

את בלצי מזכירים גם בדו״ח מ־29 ביולי: „המשטרה הרומנית פעילה בשטח הפוליטי, לפי הוראות איינזאצקומאנדו״[51].

ברוסאט מוציא מכאן את המסקנה דלקמן:

„הדו״חות מוכיחים ברורות שבכל מקום בו פעלו האיינזאצקומאנדו הגרמניות היתה בידיהן לא רק היזמה, כי הן גם קבעו את הכיוון של פעולות הרומנים[52]... הן לחצו על הרומנים לנקוט באמצעים חריפים נגד היהודים ותבעו לעצמם זכות הכרעה בפתרון השאלה היהודית[53]. הגרמנים אפילו מתלוננים שהרומנים אינם די פעילים לפי התפיסה והנוהג הנאצי. מדוע היו הנאצים בלתי מרוצים מחוסר התכנית של מעשי ההריגה הרומנים, נבין מתוך דו״ח אחר מאומאן, מ־12 באוקטובר 1941:

„בשל מעשי זוועה ללא כל תכנית, שבוצעו ביהודים באומאן, סבלו באופן טבעי כל המיבצעים השיטתיים של איינזאצקומאנדו 5. — קודם כל הוזהרו הרבה יהודים והספיקו לברוח מהעיר[54].

הדו״ח מוסיף, שליהודים היה שירות־מודיעין טוב ותיכף נודע להם על הפעולות הנעשות בסביבה.

ידוע לנו שהנאצים לא זו בלבד שהיו יותר תכניתיים ושיטתיים במעשי־הרצח שלהם, אלא שלכתחילה קבעו לעצמם גם עקרון הסודיות וההסוואה של מעשיהם [55].

בדו״ח מס׳ 2 מ־14 באוגוסט הנ״ל מציינים עוד:

„המשטרה הרומנית פעלה רק לפרקים באכזריות נגד היהודים [56]. מספר ההריגות שבוצעו על ידה לא ניתן לדעת. המינהל הרומני בשטחי הכיבוש נגוע ברקב של שוחד ומעילות [57].

למן הרגע הראשון לא האמינו הגרמנים שהרומנים יצליחו לפתור את הבעיה היהודית ברוח הנאצית, כלומר ע״י השמדה מוחלטת. בדו״ח מ־155 באוגוסט 1941 נמסר:... „מציינים שבצ׳רנוביץ נאלצים הרומנים לעבוד עם יהודים. היות והאוקראינים הם יותר משכילים ויותר מוכשרים מהרומנים, נמצאה הבעיה היהודית בידיים הגרועות ביותר, כלומר בידי הרומנים.... עד לפתרונה הסודי של השאלה היהודית בכל היבשת, נוכל להתקרב אך ורק ע״י שיתוף פעולה גרמני־אוקראיני״ [57א].

בדו״ח אחר, מ־15 באוקטובר, נאמר ברורות כי „בשעות הראשונות של כניסת הגרמנים הביאו, אמנם בקושי רב, את הכוחות האנטישמיים המקו־מיים, לעריכת פרעות״ [57ב]. ציטטה זו, מתוך הדו״ח של איינזאצגרופה א׳ מליטא, מאפיינת את המצב שהיה דומה בכל מקום.

אילמלא חסרו כ״כ הרבה תעודות בארכיונים הגרמניים, מהן שנשרפו במקרה, ורבות בכוונה תחילה, היינו בוודאי מוצאים הרבה יותר הוכחות לצורה שבה שיסו הגרמנים את האוקראינים מבוקובינה ומטראנסדניסטריה לפוגרומים.

ברם, הכרחי הוא להשלים פרק זה, לפחות, בעדויות על השתתפותם של אוקראינים במיבצעי השמדה. באזורים אחרים של מרחב הכבוש הנאצי נקבעה ללא כל ספק השתתפותם של האוקראינים בפרעות.

הפעולה האוקראינית נראתה רעה מאוד בעיני הרומנים. הגרמנים ניצלו ניגודים אלה כדי לשסות את הרומנים ביהודים ולהעביר את השנאה שבין שני העמים למעשי נקם ביהודים [57ג].

יכולים אנו להמשיך ולהסיק את המסקנות הבאות: כדי לקבוע בעלותם על האיזור וכדי למצוא חן בעיני הגרמנים, החריפו הרומנים במעשי רצח ובפ־עולות אנטישימיות אחרות נגד היהודים, בפרט כשהרגישו שבכך הם זוכים

לתהילה. מאידך, ישנן הוכחות ברורות, שבמקרים מסויימים היו השלטונות הרומנים, שלא ידעו בדיוק את תכניות הגרמנים, מבולבלים, ואפילו התנגדו למעשי רצח.

כך קרה ב־14 באוגוסט 1941 בצ'רנוביץ, כשמפקח־המשטרה מוסר למטה הכללי שאיינזאצקומאנדו 10ב', (יחידה כפופה לאיינזאצקומאנדו ד') דורש שיביאו לו 27 יהודים, מהם אחדים עם כל בני משפחתם. ב־16 בחודש זה חוזרת המשטרה הרומנית על כך ודורשת הוראות, היות והגרמנים עומדים בתוקף על מילוי דרישתם. ב־12 באוגוסט פונה המטה הכללי הרומני למשטרה ודורש ממנה לפנות לגרמנים ולשאול אותם מה הם רוצים לעשות, לפני שדרישתם תתמלא [57]א.

אפילו נרצה לראות באפיזודה זו רק עניין של פרסטיז'ה מצד הרומנים, עלינו בכ"ז לציין שהיה בכך משום נסיון להתנגדות. כמובן, שלא נכחיש את מעשי הרצח ההמוניים שבוצעו ע"י יחידות רומניות, אבל אין בהם הוכחה למי היתה היזמה ומי נתן ראשונה את האות. גם כיום מקבלים היסטוריונים גרמנים, כגון הילגרובר ואחרים, ללא ביקורת את ההנחה, שהרומנים ביצעו מעשי אכזריות כנקמה על גירוש רומנים מביסראביה [58].

„כפי שהרומנים אומרים, יש להטיל על היהודים חלק מהאשמה בכך, שעם כיבושה החוזר של ביסראביה, נמצאו בה 200 אלף רומנים פחות, וכי חלק גדול מהם גורש, ואחרים הושמדו ע"י הצבא האדום, ערב הנסיגה".

מה אומר, למשל, לאוין? „עם התחלת המלחמה ננקטו אמצעים חריפים ביותר, הסיבה היתה שיתוף הפעולה שבין היהודים לבולשביקים. בזמן השלטון הבולשביסטי בביסראביה הוצאו כל הרומנים מהחיים הכלכליים, ובמקומם הוכנסו יהודים".

בתשובתו מ־19 באוקטובר של המארשאל אנטונסקו לתזכירו של ד"ר פילדרמן, בנוגע לגורלם של יהודי ביסראביה, נוקט „המנהיג" באותו הקו וכותב:

„כל אלה המתרגשים כיום בגדו, בזמן שלטון הבולשביקים, ברומנים הטובים, הסגירו אותם לאכזריות הקומוניסטים וגרמו צער ואבל למשפחות רומניות רבות".

הערכה אחרת לחלוטין ניתנת ע"י אחד המדינאים של בוקובינה, המיניסטר לשעבר דורי פופוביץ', בתזכיר ששלח אל ממשלת רומניה ב־14 ביולי 1942 [58]א:

„כאשר שוחררו אשתקד השטחים של כל ביסראביה ובוקובינה הצפונית,

שנמסרו לברית המועצות, לקחו הצבאות המנצחים שלנו נקם מתאים על העלבונות הקשים שנגרמו להם ע״י חלק מהיהודים בשטחים אלה. הוצאו להורג חלק ניכר מיהודי ביסראביה וכן קצת למעלה מ־15 אלף יהודי בוקו־בינה״. הריגה בהמון נחשבת ל„נקם מתאים״ על עלבונות!.... עלבונות אלה נגרמו, כדברי התזכיר, ע״י חלק מיהודי ביסראביה, אבל ההוצאה להורג כללה חלק ניכר מהיהודים.

כפי שאנו רואים מתוך הדו״חות מציינים הגרמנים שתושבי ביסראביה לא היו מרוצים מהנסיון של 23 שנות שלטון רומני בין שתי מלחמות עולם. אפילו המולדובנים לא רצו בהם [59].

בנוגע לטענה על 200 אלף רומנים שחסרו, יש מקום לשאלה, לאחר כמה זמן נודע המספר הזה, כדי להצדיק השמדת חלק ניכר מתושביה היהודים של ביסראביה וגירושם של הנשארים בחיים? מעשי הרצח התחילו מיד עם כניסתם של הרומנים. הצבא הרומני עבר את הפרוט ב־2 ביולי 1941, וביסראביה כולה נכבשה רק ב־26 ביולי. ב־5 ביולי כבר בוצע הטבח בידינץ, נרצחו 500 יהודים [60]. ב־6 ביולי — 60 נרצחים בנובוסליץ [61]; ב־7 ביולי — 10 בפירליץ, מחוז בלצי [62]; ב־8 ביולי — בבריצ׳ני ובליפקאני [63], — הרשימה היא ממש אין־סופית. בבלצי היה הטבח הראשון ב־11 ביולי [64], וכך ממשיך בעל הכרוניקה לשזר את המאורעות:

„בעקבות היחידות הגרמניות אשר כבשו את פירליץ, נכנסו גם כמה חיילים רומנים מהדיביזיה החמישית — רגלים [65].

גירושם של יהודי ביסראביה הוצא לפועל בבת־אחת בספטמבר 1941, לאחר שבחדשי המלחמה הראשונים הושמדו למעלה ממחצית תושביה היהו־דים [66]. אבל גם אז עדיין היה בלתי אפשרי לציין שחסרים 200 אלף רומנים, על אחת כמה וכמה לא למצוא הוכחות ברורות שהיהודים אשמים בכך.

מקום הגירוש היה — טראנסדניסטריה, מושג גיאוגראפי חדש שניתן לשטחים שבין הדניסטר לבוג. כבר ב־6 באוגוסט 1941 קובעת פקודה מטעם המיפקדה הגרמנית העליונה OKW, שהמינהל הצבאי של השטחים מער־בית לבוג הוא בידי הרומנים [67]. אבל בפקודה אחרת מ־11 באוגוסט, וכן בשורה של דיונים בעל־פה, שהתנהלו בין קצינים גרמנים גבוהים לבין פקידים גבוהים, נקבע: „יש למנוע ככל האפשר, בלי לפגוע בבעל־הברית הרומני, יצירת עובדה שתגדיל את הטריטוריה שלו [68]. הקצינים הגרמנים רצו רק להקל על הכוחות הגרמנים, אבל לא להגדיל את השטח הרומני״ [69]. אבל היטלר מתערב, במכתב אישי אל אנטונסקו הוא מציע לו את המינהל

של טראנסדניסטריה, מתוך שתי סיבות, כפי שברוסאט מעריך: 1. כדי להבטיח המשך השתתפותם של הרומנים במלחמה; 2. כדי לתת להם פיצוי על אבדן טראנסילוואניה [70].

אנטונסקו מנה ב־16 באוגוסט את אלכסיאנו כמושל טרנסדניסטריה, וזה היה רק עניין שבצורה בלבד. אבל היה מצב עובדתי נוסף: עד לשנת 1944 היה הגבול הרומני על הדניסטר, ולא על הבוג. כלומר בין ביסראביה לטראנסדניסטריה, ולא בין טראנסדניסטריה והחבל שממערב לבוג. מהבוג מערבה, לטראנסדניסטריה, יכלו הגרמנים לנסוע ללא כל ויזה, ואילו בכל חבל טראנסדניסטריה הכירו במטבע הגרמני, ולא ברומני [71].

ב־30 באוגוסט נחתם בטיגינה הסכם בין הגרמנים לרומנים ביחס לטראנס־דניסטריה. על החתום מטעם הרומנים גינירל־בריגדה טאטריאנו; ומטעם הגרמנים גינירל־מאיור האופי. זהו הסכם בין שתי מיפקדות צבאיות, ולא בין שתי מדינות — ככה מדגיש ברוסאט.

סעיף 1 של ההסכם קובע, שרומניה אחראית לבטחון, למינהל ולניצול הכלכלי של טראנסדניסטריה. דרכי התחבורה כפופים, לפי סעיף 3, למיפקדה גרמנית. ההגבלות אינן מצטמצמות בכך בלבד. בסעיף 4 נאמר: „בראש המינהל בטראנסדניסטריה יעמוד אדמיניסטרטור רומני. למען האינטרסים המשותפים של המלחמה, הוא יהיה קשור בהחלטות המיפקדה הצבאית העל־יונה"... לראש האדמיניסטרציה הרומנית בטראנסדניסטריה מוסיפים פיקוד גבוה מהמינהל הצבאי הגרמני, לשם ייעוץ.

בנוגע ליהודים נאמר: „העברת היהודים אל מעבר לבוג מזרחה איננה עדיין אפשרית. משום כך יש להחזיקם במחנות הסגר ולנצלם לעבודה, עד אשר תהיה אפשרות להעבירם מזרחה" [72].

מאקס מינץ, שחיבורו הנ"ל היתה עבודת־דוקטוראט במשפטים, קובע [73], שבהסכם מטיגינה הכריחו את הרומנים להעביר את כל היהודים למחנות הסגר... מוזר ממש שעדיין נמצאים מחברים השואלים: „מי יזם את גירוש היהודים לטראנסדניסטריה?". ברוסאט [74] סבור, שהן התכנית והן ביצוע הגי־רוש לטראנסדניסטריה בתנאים איומים נעשו אך ורק ע"י הרומנים... למעשה, אין אפשרות למצוא השפעה גרמנית בטראנסדניסטריה [75].

בדבר אחד מכיר גם ברוסאט: אמצעים אלה מצאו חן בעיני הגרמנים. לברוסאט היתה ההזדמנות לחקור כתב־יד של הגינירל האנסן, ראש המשלחת הצבאית הגרמנית ברומניה. ברשימה מ־17 באוגוסט 1942 מוסר האנסן על פגישתו עם המארשאל אנטונסקו, שבה מסר לו מנהיג רומניה „הודעות,

אשר בוודאי ישפיעו לטובה על היטלר ויגבירו אצלו את הרצון הטוב לרומניה", ככה כותב האנסן. מלבד ההודעה על „המאמצים המתמידים בשטח הצבאי והכלכלי הנעשים ע"י רומניה למען המטרה המשותפת", מוסיף המא־רשאל שביסראביה ובוקובינה הן נקיות עכשיו לחלוטין מיהודים (והאנסן מוסיף: „אני ידעתי שהודעה זו איננה אמיתית בדיוק").

„בטראנסדניסטריה היו אז, יחד עם יהודים שגורשו לשם מאזורים אחרים, לא יותר מ־40 אלף יהודים (במקום המיפגש של הצבא הגרמני בטיראספול, שם שהיתי כמה ימים, שמעתי על מספרים הרבה יותר גדולים)".

ברוסאט מנתח גם מקרה אחר. ריכטר מסר ב־10 באוקטובר כי ראדו ליקה (הממונה על ענייני יהודים) הודיע לו על כך, ש־110 אלף יהודים מבוקובינה וביסראביה גורשו לשני יערות סמוך לנהר בוג. „לפי שידוע לו (לליקה) בוצעה פעולה זו כתוצאה מפקודה של אנטונסקו"[76].

ברוסאט מסכם באורח הגיוני: „הודעתו של ליקה שהיהודים הובלו אל שני יערות שעל שפת הבוג, איננה מתאימה לעובדות, אלא מסתירה כוונה מסויימת. הודעה זו צריכה לשכנע את היועץ הגרמני לענייני היהודים (ריכטר) שהממשלה הרומנית מתכוונת לחסל לחלוטין את יהודי טראנסדניסטריה, לפי הדוגמה של הקומאנדוס הגרמניים, שביצעו מעשים אלה במקומות סתר (יערות)" [77].

כבר בקיץ 1941 נמצאה רומניה בקונפליקט עם גרמניה בשאלת היהודים. ב־10 ביולי 1941, בדו"ח מס' 22, נמסר שליחידה X ב, אשר התקדמה מצ'רנוביץ לחוטין, ניתנה ההוראה דלקמן:

„להשפיע על השלטונות הרומניים שיחריפו ויחמירו בהתנהגותם כלפי היהודים. לאסור אסיפות של יהודים, לגלות קשרים ומעשי חבלה, להפעיל אמצעים רומניים גם נגד אינטלקטואלים יהודים". היוזמה הגרמנית מקבלת, איפוא, צורה של מעשי פרובוקציה, כדי לדחוף את הרומנים למעשים אנטי־יהודיים.

הגרמנים אינם מרוצים מהרומנים. ריכטר נקרא חזרה „משום שהחוקה האנטי־יהודית של הממשלה הרומנית לא הרחיקה לכת"[78], והיה הכרח בהשתדלות מיוחדת של קילינגר, שגריר גרמניה בבוקארשט, כדי להחזירו. קילינגר מודיע ב־1 בספטמבר 1941 במברק למיניסטר החוץ הגרמני, שהממ־שלה הרומנית מקבלת את הצעותיו של ריכטר[70]. יתר על כן: השגריר הרומני בברלין דורש ממיניסטר החוץ הגרמני לערוך חקירה יסודית ברומניה, כדי

להיווכח, שאכן נקטו אמצעים אנטישמיים חריפים, ולהדוף את ההתקפות הנפוצות בחוגי הס״ס, שאנטונסקו מגן כביכול על היהודים[80].

נתונים אלה תואמים את ההחלטה, שהתקבלה אז ע״י היטלר, לפתור באופן רדיקלי את הבעיה היהודית. ובשם „הפיהרר" מטיל גרינג על היידריך „לעשות כל ההכנות לפתרון יסודי של השאלה היהודית במרחב ההשפעה הגרמנית באירופה", כפי שרושם סגן־מזכיר־המדינה לותר[81].

הנכון הוא שעל „הפתרון הסופי" הוחלט בוועידה המפורסמת מוואנזיי (Wansee) ב־20 בינואר 1942. אבל הפקודה להכנות מוקדמות כללה בוודאי גם הוראות לביצוע נסיונות מוקדמים לפתרון הסופי. די להזכיר, שמייד לאחר פרוץ המלחמה נגד ברית־המועצות התחילה שורה של מעשי רצח המוני: ב־28 ביוני בקובנה; ב־2 ביולי בלבוב; ב־23 בספטמבר רצח ראשון בגאזים באושוויץ; ב־29 בספטמבר — הטבח בקיוב, ב־13 באוקטובר — בדניפרופטרובסק, ועוד.

יש לציין שבנוגע לרומניה ניתן לאתר את הרציחות לפי שטח המיבצעים הצבאיים, כלומר, באזורים שבהם הפיקוד היה בידי הגרמנים. באזורים אחרים, כגון באנאט, אולטניה ומונטניה, לא היו מעשי רצח (פרט לבוקארשט בינואר 1941). כבר לפני הפלישה לביסראביה, בפוגרום ביאסי, בימים 29—30 ביולי 1941, היו בולטים באופן ברור חלקם ויזמתם של הגרמנים. בעיר זו היה מושב המטה הכללי של המחנה ה־11, ואנשי משמר גרמנים ורומנים היו אחראים לסדר[82].

האמת היא, שהצבא הרומני, אפילו האזרחים, השתתפו בפרעות. אבל כל הפוגרומים האלה פרצו רק באזור הקרבות ממש. מכאן ניתן להסיק מסקנה נוספת: כשם שאנשי העולם התחתון של החברה האזרחית, איכרים בורים או אנשים ממעמד מפוקפק, היו נוהרים לשדוד את הנרצחים, כן גם החיילים הרומנים אמרו לעצמם: היהודים הם בין כה וכה חללים בכוח — הבה נחסל אותם אנחנו. מבחינה מדינית הם השביעו את רצונם של האדונים הגרמנים, ואילו מבחינה מעשית נהנו מכל אשר שדדו מהיהודים.

ועם זאת רצו הרומנים להתחמק מאחריות להשמדת היהודים. בדו״ח מס׳ 3 מהמחצית השניה של אוגוסט 1941 נמסר:

„הרומנים גירשו אלפי נכים וילדים בלתי מוכשרים לעבודה מביסראביה אל האזורים שבתחום האינטרס הגרמני. כתוצאה מכך גורשו בחזרה 27500 יהודים אל: סוואנטיה, מוהילוב־פודולסק ויאמפול[83]. מבט על המפה

מראה לנו, שיאמפול ומוהילוב נמצאות בעבר המזרחי של הדניסטר, מול מחוז סורוקה, בכניסה לטראנסניסטריה מצפונה של ביסראביה.

כשגורשו 20 אלף יהודי אודיסה שנשארו בחיים, וכן כשנשלחו המשלו־חים הראשונים של יהודים מרומניה הישנה ומטראנסילוואניה, רוכזו יהודים אלה באיזור אחר של טראנסדניסטריה — מחוז בריזובקה, בסביבות מוס־טובוי — ואסילינובה — ראשטאדט. ושם היו מפקד מטה כללי חשוב של ס"ס [84]. כל המגורשים נרצחו אח"כ במיבצעים מיוחדים [85], במחצית הראשו־נה של שנת 1942.

בהסכם מטיגינה, בסעיף 7, נאמר: „העברת היהודים אל מעבר לבוג מזרחה איננה אפשרית לעת־עתה". המשפט הזה מעיד על כך שהיתה נכונות מלאה מצד רומנים להסגיר את היהודים לידי הגרמנים. אחת הסיבות היא גם שאיפת הרומנים לרכוש לצידם את תושבי המקום, הן בביסראביה והן בטראנסדניסטריה.

אם נקח בחשבון את כל זה, אין להתפלא על כך, שעל אף העובדה שבטראנסדניסטריה היה מושל רומני כבר מ־19 באוגוסט 1941, ועל אף ההסכם אשר נחתם ב־30 באוגוסט עם רומניה ביחס לאיזור זה, ממשיכים הדו"חות של ה„איינזאצגרופן" למסור על חיסולים אשר בוצעו ע"י גרמנים.

ב־31 אוקטובר 1941: „במוהילוב נאלצנו להרוג 337 יהודיות, עקב העמדה הפרובוקאטיבית שלהן. במוהילוב ניסו היהודים להתנגד להכנסתם לגיטו. 113 יהודים חוסלו" [86].

בדצמבר 1941 מוסר דו"ח מס' 8:

„היות ולמרות העונשים החמורים, ממשיכים התושבים היהודים להפריע ליחסי השלווה והבטחון שצריכים לשרור בשטחים הכבושים, יש לנהוג כלפיהם בעונשים חמורים עוד יותר.

בטיהור מחנה עבודה במוהילב נורו 186 יהודים, שהתנהגו בצורה מרדנית. ביקורת ברחובות העיר מוהילוב הביאה למאסרם של 135 יהודים אשר לא ענדו את הסמל הכפוי וגם תעודות לא היו בידיהם. הם טענו שהם נמצאים בדרך" [87].

על השיטתיות והיעילות בהן פעלו יחידות החיסול הגרמניות יוכיח עיון בדו"ח מס' 136 מ־21 בנובמבר 1941:

„הקומאנדוס" של „איינזאצגרופה" ד' מתקדמים בשני כיוונים עיקריים. במרחב הקומאנדו, המתקדם אל צפון קאוקאז, השאלה היהודית כבר

נפתרה. הערים מאריופול וטאגארונג נקיות מיהודים. בערי קרים מכינים את הפעולה״ [88].

פעולות הגרמנים בטראנסדניסטריה היו אפשריות גם הודות לסטרוקטורה של המינהל באיזור זה. לפי ברוסאט [89], הרי רק בחדשים ספטמבר אוקטובר 1941 הכניסו את האדמיניסטרציה הרומנית לטראנסדניסטריה. עד אז נמצא המינהל בידי הצבא [90]. בתפקיד של ראשי עיר נשארו אלו שנתמנו ע״י הצבא הגרמני או האיינזאצקומאנדוס.

לאחר שיחידות החיסול המיוחדות התקדמו בעקבות הצבא, הגיע באוקטובר 1941 לטראנסדניסטריה קומאנדו בלתי רגיל של ס״ס, בעל אופי מיוחד, בפיקודו של ס״ס־אוברפיהרר הופמאיר. במשפט נירנברג הודה אולנדורף, מפקד איינזאצגרופה ד׳, כי במרחב הפעולה שתחת פיקודו נרצחו 90 אלף יהודים. היחידה המיוחדת היתה מורכבת מגרמנים מקומיים, וכן מאלה שגרו על שפת הים השחור — במספר כולל של 125 אלף איש, שהיו מרוכזים בעיקר במחוזות הדרומיים של טראנסדניסטריה: בריזובקה, דובוסאר, טיראספול ואודיסה.

הימלר, שמתפקידו היה גם הטיפול בגרמנים מחו״ל, משכנע את מיניסטריון החוץ הגרמני לחייב את הגרמנים מטראנסניסטריה להיות תחת פיקודו של הופמאיר, ועם זה לזכות בפרוטקציה כלכלית בהשוואה לאוקראינים או לרומנים [91].

יחידה זו, מוכרת בשם Vomi (Volksdeutche Mittelstelle) ברוסאט מתבטא עליה בצורה עקיפה מאד: „הדאגה לאזרחים ממוצא גרמני היתה קשורה באופן פאטאלי בהשמדתם של היהודים, היות ומסרו לגרמנים אלה את הדירות, הרהיטים והרכוש שנשאר לאחר חיסולם״ [92]. התעודה שעליה מתבסס ברוסאט (מס׳ 4489) מכילה את הפיסקה דלקמן: „הצרכים המרובים (של התושבים ממוצא גרמני) נתמלאו ע״י כך, שבמרחב הפעולה של איינזאצגרופה ד׳, העמידו לרשותם את בתי היהודים וכן הביאו להם מיטות ורהיטים אחרים הכרחיים״. היתה קיימת איפוא שיטה לעניין את הגרמנים המקומיים בחיסול היהודים.

הופמאיר המשיך בדו״חות שלו לברלין להרחיק לכת: „האדמיניסטרציה הרומנית לא תהיה מסוגלת לנהל את האיזור ולדאוג לשיקומו הכלכלי״ [93].

בשנת 1942 הוקמה „ההגנה־העצמית״ הגרמנית בטראנסדניסטריה ע״י מיפקדת ס״ס מניקולאיב, היא מנתה 8000 איש, שהשתייכו כולם לס״ס [94].

יחידה זאת קיבלה על עצמה, למן אוקטובר 1941, את התפקידים של

איינזאצקומאנדו. זכותו של ברוסאט היא בכך, שהוא שיחזר את פעולותיה לפי התעודות שעמדו לרשותו וסיכם: „מיבצעים אלה היו איומים״ [95].

יהודי אודיסה שנשארו בחיים הועברו, החל ב־12 לינואר 1942, ישר לבריזובקה, אחד הבסיסים העיקריים של Vomi קומאנדו. בתעודה מיוחדת של מיניסטריון החוץ הגרמני נמסר במאי 1942: „בטראנסדניסטריה הובאו 28 אלף יהודים לכפרים גרמניים. בינתיים הם חוסלו״ [96].

גם בתעודות הרומניות, אותן מצטט מתתיהו קארפ, אנו מוצאים את עיקבות הרציחות האלה. מפקח הז׳אנדראמיה (הרומנית) בטראסדניסטריה מוסר בדו״חות שלו פרטים על רציחות שבוצעו ע״י הגרמנים:

ב־9 במרץ 1942, נרצחו 772 יהודים ממחנה צ׳יחוי־בריזובקה, ע״י המשטרה הגרמנית מהכפרים מוסטובוי וזאבודובקה [97]. ב־13 למרץ 1942, מספר גרמנים מיחידות ס״ס, שחנו בכפר קארטאיקה, מחוז בריזובקה, יורים ורוצחים 650 יהודים ממחנה אנליבקה־בריזובקה [98]. בדו״ח מס׳ 187 מ־16 במרץ נמסר, שגרמנים ממשטרת ס״ס הגרמנית של נובה־קאנדלי מחוז בריזובקה, אספו יהודים ממחנה קאטונסקה,בסך־הכל 120 יהודים, שהוצאו לקצה הכפר ונרצחו [99]. בדו״ח מס׳ 181 מ־18 במרץ 1942 מוסר מפקח הז׳אנדארמריה בטראנסדניסטריה, שידע הרבה פרטים על המשטרה הגרמנית: „המשטרה האזרחית הגרמנית מהכפר ברגאנדובקה הוציאה להורג ביריות 483 יהודים, שהועברו מאודיסה לכפר זה. בהריגה השתתף גם קצין גרמני [100].

ב־16 ביוני 1942, מודיע מפקח הז׳אנדארמריה בטראנסדניסטריה, בדו״ח מס׳ 189, למושל האיזור, כי 1200 יהודים, שהועברו ממוסטובוי אל הקולחוז סוחה־וורבה, „הובלו ע״י אנשי ס״ס מהמושבה הגרמנית ליכטנפלד ונרצחו ביריות״. הדו״חות האלה מוסיפים, שבכל המקרים נאספו הבגדים, התכשיטים והכסף של היהודים הנרצחים, ע״י המשטרה הגרמנית.

על מוסטובוי יש לנו גם תיאור שנכתב ע״י עו״ד ב. רורליך, יושב־ראש ההסתדרות הציונית הרומנית לשעבר, שגורש לטראנסדניסטריה [101]:

„מוסטובוי נמצאת על הבוג, ומסביבה שורה של מושבות גרמניות, בהן שכנה הגיסטאפו המקומית. זו היתה הנקודה המסוכנת ביותר בכל טראנסדניסטריה הדרום־מזרחית... מוסטובוי היא עיירה, אפשר לומר מעין כפר גדול, שמעליו מתנוסס ארמון, אשר השתייך פעם לפריץ עתיר־קרקעות. בימים שהגענו לשם היה ארמון זה עטוף אגדות־אימים. בו נאסרו והוצאו אח״כ להורג הרבה אלפי יהודים רוסיים שהובלו לכאן מניקולאיב ומאודיסה. אל ארמון זה הובלו גם 800 היהודים, אשר גורשו מבוקארשט

בספטמבר 1942 ; הם הועברו אח"כ מעבר לבוג אל אחת המושבות הגרמניות ושם „חוסלו". כאשר הגיעה קבוצתנו לשם, עדיין נמצאו במקום כ־25 אנשים, שנשארו בחיים מהקבוצה הקודמת. לכל אחד היה סיפור־אימים שלו על מסיבות הצלתו.

אשר לטענת הגרמנים, שאין הם אחראים לכל מה שקרה בטראנסדניס־טריה, ברצוני למסור על הצורה בה „חוסלו" המגורשים מרומניה. בדיוק כמונו הובלו אף הם אל תחנת הרכבת קולוסובסקה, ושם התקבלו ע"י שומרים מעורבים : אנשי גיסטאפו וז'אנדרמים רומנים. המטען שלהם הועלה על מכוניות־משא. עם בואם למוסטובוי הוכנסו לתוך הארמון שהזכרתי. למחרת לקחו אותם סוכני הגיסטאפו, הם הועברו אל מעבר לבוג, ושם באחת המוש־בות נרצחו עד אחד. אין מקום לפיקפוק באמיתות עובדה זו, כי תושבי הסביבה לא פחדו לדבר על כך. מלבד זה הם ראו פעמים כה רבות כיצד נרצחות קבוצות שלימות של יהודים מניקולאיב ומאודיסה, שמעשה זה שוב לא היה חדש בעיניהם.

„אמרתי שעשרים וחמישה איש מתוך קבוצה זו ניצלו בדרך נס. אני נזכר במקרה אחד : הספר מאוריצ'יו פרידמן מבוטושאני, שנכלל בקבוצת המגורשים מבוקארשט, הוצא באמצע הלילה מתוך הארמון והובל אל המש־טרה הרומנית, כדי לגלח ז'אנדרם אחד. במקרה נמצא שם אחד בעל לב טוב, שהכיר אותו, והוא אסר אותו ואת משפחתו בתוך בניין המשטרה הרו־מנית, עד שאנשי הגיסטאפו הגרמנית „טיהרו" את הארמון. אני מצאתי את הספר הזה במוסטובוי והוא חזר אח"כ לרומניה, וכיום הוא חי בבוקארשט... לא היה שום בטחון בחיים במוסטובוי. לא פעם היה מגיע סוכן של הגיסטאפו מעבר לבוג ולדרוש „אנשים לעבודה". מייד היו עורכים חיפוש וממלאים את הדרישות הגרמניות. אלה שהובלו היו אבודים. עד לנובמבר 1942 לא היה אפילו רישום שמי של האומללים, כי אם רישום מספרי בלבד.

„כשהרגישו המגורשים בהופעותיו של סוכן גיסטאפו, היו בורחים ומס־תתרים בשדות, עד ש„האקציה" נגמרה. מובן מאליו, שכל הז'אנדארמים הרומנים, החל במפקד הפריטורה ועד לאחרון החיילים, קיבלו שלמונים מתוך האמצעים המועטים־עד־להחריד של המגורשים. המתווך בין המגורשים לז'אנדארמים היה הורוביץ, „האחראי" על הגיטו. סבורני, שזו היתה גם הסיבה לחיסולו : הוא ידע יותר מדי"[102].

העו"ד ב. רורליך הועבר בדצמבר 1942 לתוך גיטו בריזובקה, העיר הראשית במחוז. הוא מציין : „היות והעיר מרוחקת מהבוג ומהווה מרכז

אדמיניסטרטיבי חשוב יותר, הננו מבוטחים במידה מסויימת מהאקציות של הגיסטאפו שמעבר לבוג".

בחרנו רק דוגמות אופייניות ביותר המוכיחות בעליל שכל הטראגדיה של טראנסדניסטריה היתה כלולה בתכנית גרמנית רחבה, ולא היתה שורה של מקרים בודדים בלבד. באיזו מידה רצו הרומנים להשאיר את כל האחריות הממשית לכך לגרמנים בלבד, הננו למדים מתוך הדו"ח של סגן־מיניסטר־החוץ הגרמני לותר מ־27 באוגוסט 1942: „מיכאיל אנטונסקו הודיע לו (לגוסטאב ריכטר) שרצונו של המארשאל הוא, שהשלטונות הגר־מניים יבצעו את גירושם של יהודי רומניה ושעליהם להתחיל מייד בגירושם של יהודי אראד, טימישורה וטורדה" [103].

מתך דו"ח סודי של קילינגר מ־28 באוגוסט, אנו למדים, שראדו ליקה חזר מברלין, שם השתתף בדיונים לסיכום עניין גירושם של יהודי רומניה[104]. מלבד זה יש לנו שתי עדויות גרמניות ברורות ומשכנעות. בעתון „בוקארסטר טאגבלאט", בטאון השגרירות הגרמנית ברומניה, סוכמו הגירושים, ושם נאמר: „לאחר כיבושה של טראנסדניסטריה ע"י הצבא הגרמני והרומני הועברו לשם כ־185 אלף יהודים. קודם טיהרו לגמרי את ביסראביה ואח"כ את בוקובינה".

אבל טראנסדניסטריה לא היתה מיועדת רק ליהודי ביסראביה ובוקובינה וגם לא לשמש כתחנה סופית. „בוקארסטר טאגבלאט" מציין ברורות:

„יש להניח, שבחדשים ספטמבר ואוקטובר יועבר משלוח ראשון של 25 אלף יהודים בלבד בגלל קשיי ההובלה, יותר מזרחה, הרחק מטראנסד־ניסטריה. משלוחים אחרים ייצאו באביב 1943, ואילו יתר יהודי רומניה, כולל אלה שבטראנסילוואניה, יצטרכו לעזוב את רומניה בסתיו 1943. בסתיו של השנה הבאה תהיה רומניה כולה מטוהרת מיהודים". באותו יום הופיע בעתון „דונאו־צייטונג" אשר בבלגרד מאמר בעל תוכן דומה: „ביסראביה נקיה לחלוטין מיהודים". (מיבצע הגירוש של כל היהודים מטראנסילוואניה, בוקובינה ורומניה הישנה, עוכב לאחר שורה של פניות ופעולות אחרות של ההנהגה הסודית של יהודי רומניה, „המועצה היהודית" שבהנהגת ד"ר ו. פילדרמן) [106].

פרטיכל גרמני, שנמצא אחרי המלחמה בבית מועצת־המיניסטרים הרו־מנים, מתאריך 26—28 בספטמבר 1942, מוסר על ישיבה שהתקיימה בברלין וקבעה את תאריך התחלת הגירוש הגמור של יהודי רומניה[107].

הנהלת מסילות הברזל הרומנית לא השתתפה בישיבה זו, אם כי הוזמנה

אליה. למרות זה עובדה תכנית מפורטת של מהלך רכבות־הגירוש. פעם ביומיים עמדו לצאת רכבות ב־50 קרונות־משא, עמוסות כל אחת אלפיים איש. נקודת המוצא עמדה להיות התחנה אדז׳וד, והמטרה הסופית — התחנה בלזיץ, בתוך „הגינירל־גוברנאמנט״. אפילו שעת היציאה של הרכבות נקבעה. מכאן שטראנסדניסטריה לא עמדה להיות המטרה הסופית, והגירוש צריך היה להימשך אל כיוון מחנות ההשמדה בפולין.

גם ברוסאט מציין כי „בגלל ההתנגדות של הרומנים, אשר אין לדעת פרטים עליה, לא הגיעו לידי הגשמת התכנית הזאת [107].

ב־14 בינואר 1943 מדווח ראש־הגיסטאפו ס״ס גרופנפיהרר מילר להימלר: „הפתרון הסופי של הבעיה היהודית ברומניה נמצא בסכנה, בגלל עמדת הממשלה הרומנית״. ואילו הימלר עונה בינואר 1943, כנראה על יסוד איזו הוראה חדשה של מיניסטריון החוץ : „כלפי רומניה אין לעשות לעת־עתה דבר״. (ברוסאט, 169).

ובכן,אלמלא עוכבו (כתוצאה מהתערבות נמרצת) הגירושים ההמונים המתוכננים ע״י הגרמנים לסתיו 1942, היו מובילים את המגורשים אל מחנות המוות [108].

עם זאת בוצעו, החל בספטמבר 1942, מאסרים המוניים וגירושים לטראנסדניסטריה של יהודים מביסראביה, אשר גרו במשך שנים ברומניה הישנה ועם כיבושה של ביסראביה ע״י הרוסים התייצבו בשגרירות הרוסית ודרשו החזרתם לברית המועצות. ב־3 בספטמבר נשלחו 1539 יהודים [109]. ביניהם היו גם 407 אסירים מטירגו־ז׳יו, באשמת חשד של קומוניזם.

בטיראספול חולקו המגורשים לשניים: החשודים בקומוניזם נשלחו אל מחנה וופניארקה, ואלה שביקשו החזרתם לברית־המועצות הועברו למוסטובוי. האחרונים נרצחו כולם ע״י הגרמנים, כפי שתואר לעיל. מחנה וופניארקה הוקם ליהודים חשודים בקומוניזם ב־31 ביולי 1942, על יסוד פקודות של ראש הממשלה ומיניסטר־הפנים [110].

שמה של ווּפניארקה נשאר לדיראון בגלל האחוז הגדול של משותקים, כתוצאה ממזון מקולקל שניתן לאסורים [111].

גם במשלוח לווּפניארקה, כמו במשלוח שהועבר למוסטובוי, היה אחוז היהודים מביסראביה גבוה מאד. והדבר מובן, כי כל יהודי ממוצא ביסראבי, שגר ברומניה הישנה או בטראנסילוואניה, הוחזק כקומוניסט בעיני השל־טונות.

אכן, הגירושים לטראנסדניסטריה לא בוצעו משערי ביסראביה בלבד.

לאחר גירושם של שרידי היהודים בביסראביה מייד לאחר כיבושה ע״י הצבאות הגרמניים־רומניים, הוחל בגירושם של יהודי בוקובינה. הפקודה מס׳ 6651 של המיפקדה העליונה, מחלקה ג׳, מוסרת למיפקדה הצבאית של צ׳רנוביץ את פקודתו של יון אנטונסקו, שיש לגרש את כל יהודי בוקובינה תוך עשרה ימים — מזרחית לדניסטר[112].

הגירושים מתחילים מבוקובינה הדרומית: ב־9 באוקטובר — מסוצ׳יאווה ומאיצקאני; ב־10 באוקטובר — מגורה־הומורולוי ומשלוח שני מסוצ׳יאווה; ב־13 באוקטובר מסטורוז׳יניץ; ב־22 באוקטובר — מהכפרים ממחוז צ׳רנוביץ ומראדאוצ׳י[113].

השוד „החוקי", שנעשה ע״י השלטונות בהחרמת כל החפצים בעלי־ערך, כגון: זהב, תכשיטים, מטבעות זהב וכסף, שוד ע״י החלפת הכסף: הקורס הרשמי היה ליי אחד תמורת רוב לאחד, ואילו למען היהודים: 40 ליי תמורת רובל אחד, ואח״כ למארקים גרמניים בחישוב של 60 רובלים תמורת מארק אחד, ככה שתמורת מיליון ליי קיבלו... רובל אחד, מחיר של ככר לחם!...[114]. אל השוד „הרשמי" הזה נוסף השוד הפרטי, שבוצע ע״י קצינים וחיילים רומנים, וכן ע״י האזרחים.

ב־7 בנובמבר גורשו יהודי דורוהוי והעיירות הקטנות שבמחוז זה. ביוני 1942 מחדשים את הגירושים מצ׳רנוביץ. אל הרשימות הארוכות מצורפים בקביעות שמות של אנשים וקבוצות שלמות, הנשלחים לטראנס־דניסטריה. הגירוש לטראנסדניסטריה הופך לשיטת־עונשין אנטי־יהודית מקובלת בכל רומניה.

ראדו ליקה, הממונה ע״י הממשלה הרומנית להסדיר את מצבם של היהודים, מודיע ב־7 בספטמבר 1942, שהיהודים אשר לא ימלאו אחרי ההוראות המיוחדות בעניין רשיונות נסיעה, או כל אלה שיגישו בקשות לקבלת רשיונות־נסיעה ממשרדים אחרים, ולא ממשרדו, יגורשו לטראנס־דניסטריה[115].

הגינירל צ׳יפיליאנו, המפקח הכללי על יחידות לעבודת־כפיה של יהודים, גירש בקביעות לטראנסדניסטריה את כל אלה שחסרו בזמן קריאת השמות. כך מציינים מקרה של 25 יהודים מצ׳רנוביץ, אשר עבדו ביחידה של עבודת־כפיה בטירגו־ניאמץ ונמצאו בתוך היער כשבא הגינירל לבדוק את הנוכחים[116]. כולם נשלחו לטראנסדניסטריה. במקרה אחר, בשעת ביקורו של צ׳יפיליאנו, כשמספר החסרים היה גדול, והגינירל מיהר, — הוא דרש שיעבירו לו רשימת כל הנוכחים. לאחר כמה ימים גורשו לטראנסדניסטריה כל אלה שנמצאו

במקום ועבדו.... הגינירל הספיק עוד לערוך באותו יום ביקורים במקומות אחרים ולבצע גירושים שונים תוך כדי עירבוב של אלה שהיו בעבודה באלה שחסרו. אחרי כניעתה של רומניה, כשהתחילה העתונות לפרסם פרטים על פעולותיו הפושעת של הגינירל צ׳יפיליאנו, איבד הלה עצמו לדעת, בלי לחכות למשפטו כפושע מלחמה. „כל הפרטים על פשעיו של הגינירל צ׳יפי־ליאנו עדיין לא ידועים״ — מעיר מ. קארפ [117].

גם רשימת החטאים, שבעדם היה העונש — גירוש לטראנסדניסטריה, אינה מליאה. בעד יחסי מין עם רומניות („חילול הגזע״...), בעד מתן מקלט לבורחים מבוקובינה או מביסראביה, בעד שימוש במשרתים או בבעלי־מלאכה נוצרים, בעד היעדרות מעבודת־כפיה, בעד מגורים בעיר אחרת ללא רשיון, בעד חבלה בכלכלה, ועוד ועוד היה העונש גירוש לטראנסדניס־טריה, ועונש זה פגע קשות לא רק באשם, כי אם במשפחתו.

ראוי לציין כמה מקרים אופייניים: ב־25 באוגוסט 1942 גורש מבוקארשט התעשיין ברנארד פוקס עם כל משפחתו, משום שבנין בית־החרושת שלו נמצא רעוע, ללא סידורים סאניטריים ומשום שלא שילם בזמן לפועליו [118]. יהודי אחר נ. חיימוביץ, אשר נתפס „בהובלת בשר שחיטה, ארוז בחבילות״, וכן יוסף סגל „שנתפס בזמן שחיטת פרה ללא רשיון״ [119]. מספר יהודים מבאקאו גורשו אף הם לטראנסדניסטריה משום שנתפסו בזמן נסיונם להשיג תעודות המעידות על השתתפותם במלחמת העולם הראשונה (1916־1918) [120]. „בוקארסטר טאגעבלאט״ מוסר ב־4 במאי 1942 על ששה יהודים מצ׳רנוביץ שגורשו לטראנסדניסטריה משום שניסו לשלוח שבעה ארגזים עם מזון למוהי־ליב, למען המגורשים.

כן גורשו לטראנסדניסטריה אישים בולטים ביהדות רומניה, בגלל פעולתם לעזרת המגורשים: ד״ר ויליאם פילדרמן — במרץ 1943. העורך־דין רורליך גורש, כפי שציינו לעיל, בגלל תעמולה למען עליה לארץ־ישראל.

האמת היא שעם כל הדוגמאות האלה, אשר זכו לפרסומת רבה בעתונים, היה מספרם של המגורשים מחוץ ליהודים שבביסראביה ובבוקובינה, קטן מאד בהשוואה לגירושים המלאים כמעט של אלה שהיו באזורי החזית. המגורשים מרומניה נשאו לפעמים אופי הפגנתי בלבד, כדי להשפיע על הגרמנים. כך, למשל, על אף ההתראות של ראדו ליקה, נהגו יהודים לבקש ולקבל ממשרדים אחרים רשיונות נסיעה. (כותב הטורים האלה קיבל רשיון נסיעה לאחר פניה אל מיניסטריון הפנים). יש להוסיף שבתנאי הרקבון והשוחד אשר שררו במשרדים הרומניים, היו סידורים אלה אפשריים בהחלט. ככה ניצל מספר

ניכר של סופרים ושחקני תיאטרון יהודיים, בעלי השקפה קומוניסטית, ע״י התערבות סופרים רומניים לטובתם.

ברם, העובדה שגם חלק מיהודי רומניה הישנה (חלק קטן מאד, אמנם) גורש לטראנסדניסטריה, היה, מנקודות ראות רבות, גורם־הצלה לאלה שנמצאו באיזור זה. איחוד הקהילות היהודיות ברומניה, בהנהלתו של ד״ר ו. פילדרמן, פנה מיד לממשלה הרומנית הן בתלונה על הצורה שבה בוצעו הגירושים והן בתביעה למתן עזרה ולהפסקת הגירוש.

כבר בחודש אוגוסט 1941 פנתה הפידיראציה של הקהילות היהודיות בתזכיר, חתום ע״י היו״ר ד״ר פילדרמן והמזכיר מתתיהו קארפ, אל מיניס־טריון־הפנים בקשר למצבם של קרוב ל־25 — 30 אלף יהודים אשר גורשו לסיקורני (ביסראביה) מתוך שורה שלמה של עיירות בוקובינה וביסראביה: „התנאים בהם הם נמצאים יביא כליון על כולם״ — והתזכיר תובע הגשת עזרה ושליחתם הביתה[121].

ב־9 באוקטובר 1941 פונה ד״ר פילדרמן אל אנטונסקו ישירות, בזה הלשון: „נמסר לי שיהודים מבוקובינה יישלחו לביסראביה, ואלה מביסראביה יישלחו לאוקראינה. פירוש הדבר הוא שאנשים אלה יישלחו למוות בטוח, בהתחשב במסיבות. אני מבקש את כבודו, אם אנשים אלה אינם אשמים בכלום, להפסיק מיד גירושים אלה״...[122].

ב־11 באוקטובר פונה ד״ר פילדרמן שוב אל אנטונסקו בדבר הגירושים מקישינוב: „היום קבלתי זעקת־הצלה מיואשת מהנהלת הגיטו בקישינוב. ב־8 באוקטובר בשעות הבוקר הוצאו 1500 איש, רובם ברגל; ניתן להם לקחת רק מה שאפשר להחזיק ביד; כולם צפויים לכליון, היות ובחוץ קר והם ערומים ויחפים, ללא מזון, ללא יכולת של קבלת מזון בדרך. הדרך נמשכת שמונה ימים לפחות, בגשם, בקור, בשלג. רק לחולים, לזקנים ולילדים ניתן לנסוע בעגלות. אבל גם על חולים לא ריחמו, ואפילו נשים נאלצו לעשות דרכן ברגל. מסע זה פירושו מוות. מוות, מוות ללא כל אשמה, חוץ מאחת: היותם יהודים. אני מתחנן אליך, אדוני המארשאל. אל תתן שטרגדיה איומה כזאת תבוצע[123].

ב־4 באוקטובר 1941 כותב ד״ר פילדרמן אל מיכאל אנטונסקו, מ״מ ראש־הממשלה, ומזכיר לו את ההבטחה שנתן בדבר הפסקת הגירושים של משכילים, סוחרים, בעלי־מלאכה ובעלי־בתים. ד״ר פילדרמן תובע הפסק הגירושים גם ליתר הסוגים והחזרת המגורשים[124].

אבל הגירושים נמשכים עד דצמבר 1941, ברור — בהשפעת הגרמנים, עליה רומז ד״ר פילדרמן.

כבר בדצמבר 1941 מודיעה נשיאות מועצת־המיניסטרים (המשרד האז־רחי והצבאי לניהול ביסראביה, בוקובינה וטראנסדניסטריה), לפידיראציה של הקהילות היהודיות, כי המארשאל יון אנטונסקו אישר רשמית משלוח כספים ורפואות ליהודים שגורשו לטראנסדניסטריה[125]. לא ניכנס לכל הפרטים בדבר העזרה אשר הוגשה, כי זה היה מצריך לכתוב פרק מיוחד וגדול למדי על הוועדה האוטונומית לעזרת מגורשי־טראנסדניסטריה. אלא שחובה היא לציין נתונים מסויימים כדי להבין את היקף הפעולה על ענפיה השונים. בידנו דו״ח מ־19 בנובמבר 1943, על העזרה שניתנה באמ־צעות התרופות שנתרמו ע״י יהודי האזורים ששם לא נערכו גירושים[126]. והרי כמה מספרים כלליים:

בס״ה נשלחו 19 משלוחים בסכום כולל של 79 מיליון, 462 אלף ליי, ואילו באמצעות ועדת העזרה משלוחים בשווי של 81 מיליון 669,800 ע״י קרוביהם של המגורשים. למינהלה האזרחית של אזור טראנסדניסטריה שולם סכום של 30 מיליונים ליי תמורת מזון מתוך המחסנים הממשלתיים, במחירים רשמיים. נוסף לכך, שלושה קרונות ועוד עשרה משלוחים עם רפואות, בשווי של 14 מיליון 458 אלף ליי, שנקנו במחירים רשמיים בבי״ח לתרופות בבור־קארשט (תרופות, ויטאמינים לילדים, תחבושות, חומר לזריקות ועוד). כן נשלחו 200 ארגזים, עם בגדים משומשים בשווי כולל של 200 מיליון ליי וכן באמצעות הועד 2653 חבילות, שנשלחו ע״י הקרובים. בטראנסדניסטריה היה מחסור מוחלט במלח. לפיכך נשלחו 10 קרונות ועוד 15 טונות מלח. למקומות שבהם הורגש מחסור בחומרי הסקה, נשלחו עצים וכן 15 קרונות פחם — 20 טונות בכל קרון. בשביל בתי־היתומים ובתי־החולים נשלחו 4 קרונות של זכוכית לשמשות. חלק מהם נמכר בשוק, והתמורה איפשרה סיפוק צרכיהם של מוסדות אלה. לבניית צריפים ולתיקוני בתים נשלחו 6 קרונות עצי בנין. לשם ייצור סבון — 5000 קילוגרם סודה. 352 ארגזים עם מכשירים שונים נשלחו לבעלי־מלאכה: חייטים, סנדלרים, נגרים, ועוד. ונוסף לכך: אלף ק״ג חוטי־ברזל, 9 אלפים ק״ג מסמרים, 500 אתי־חפירה.

ואין לשכוח שרומניה היתה אז במלחמה. בכל הורגש מחסור, ולהשיג את כל זה היה קשה כקריעת ים סוף.

בצדק כתב מ. בנבנשתי ש„אין לציין את עבודת הוועדה האוטונומית

לעזרה כפעולה פילאנטרופית גרידא. זו היתה פעולת הצלה שנבעה מכל לב, מתוך הרגשת הסולידריות והאחריות ההדדית של עם ישראל כולו" [127].

כדי להשיג את סכומי הכסף הנחוצים, שלא ניתן לאספם אך ורק בין היהודים מהאזורים שניצלו מגירוש, היות והללו נסחטו באופן בלתי פוסק ע"י מיסים כבדים, רגילים ומיוחדים, בצורות שונות — נכנסה „המועצה היהודית" (ההנהגה היהודית במחתרת) באמצעות ד"ר פילדרמן וד"ר פישר, במו"מ עם נציג „הג'וינט" משוייץ. לא כאן המקום לתאר את כל הסכנות שהיו כרוכות בקשרים אלה, אשר הביאו בסופו של דבר למאסרם של מנהיגים ציונים, הואיל והגיסטאפו עקב עקב אחריהם [128].

פרק אחר שאיננו יכולים לספר עליו כאן, אלא באופן כללי ביותר, הוא זה של המאבק על החזרת גולי טראנסדניסטריה לבתיהם. על כך מסופר בצורה כרונולוגית ע"י מתתיהו קארפ [129]. קארפ מוסר שכבר ב־22 לנובמבר 1942קרא ראדו ליקה ישיבה מיוחדת של מרכז היהודים, אליה הוזמן גם ד"ר ו. פילדרמן. „ראדו ליקה מוסר את הצעת הממשלה, שכל 75 אלף היהודים, אשר עדיין נשארו בחיים בטראנסדניסטריה, יוכלו להגר — תמורת תשלום של כמה עשרות מיליארדים, שיש להשיגם אצל יהודים מחו"ל". אבל ב־2 בינואר 1943 מתברר: „הצעת הממשלה בעניין שחרורם של היהודים ומתן אפשרות להגירתם תמורת תשלום כבד, לא יצאה אל הפועל, אבל היא פתחה פתח להחזרת הגולים לבתיהם" [130].

וכאן מוכרחים להזכיר את מצב־המלחמה הכללי. ב־19 בנובמבר 1942 הושמדו בסטאלינגראד המחנה השלישי והרביעי של הצבא הרומני. שארית צבא זו מוצאת מהחזית ב־8 לדצמבר 1942 [131]. בסוף שנת 1942 מתרחקת הממשלה הרומנית בתכניותיה מתכניות הממשלה הגרמנית [132]. התרחקות שבאה יחד עם השינוי שחל ביחסים שבין המארשאל אנטונסקו לגרמנים [133].

מצב זה גרר אחריו שינוי הדרגתי במדיניות כלפי היהודים, למן מאורעות סטאלינגראד ואילך [134].

רייטלינגר טוען שאנטונסקו ידע על תכנית הקונגרס היהודי העולמי לתבוע ממשרד החוץ של ארצות־הברית במארס 1943 העברת סכום כסף מתוך חשבון גרמני מוקפא בשוייץ, כדי לאפשר בריחתם של 70 אלף יהודים מצרפת ומרומניה [135]. רייטלינגר מציין שאנטונסקו הביא את הצעתו בדצמבר 1942, אבל התאריך הנכון הוא זה שמציין מ. קארפ: נובמבר 1942.

יש לנו יסוד להאמין שהגרמנים עשו את הכל כדי להכשיל תכניותיו

של אנטונסקו, כדי שהם עצמם יקבלו את הכסף, מה גם שבאביב 1943, ניהל אייכמן מו״מ להצלת יהודי הונגריה תמורת תשלום כבד[136].

אשר להצעותיו של ליקה, כפי שקארפ מציג אותן, יש לנו ביסוס מספיק בתעודות גרמניות. ראדו ליקה הודיע מייד לקילינגר, שגריר גרמניה בבור־קארשט, שקיבל הוראה מאנטונסקו לנהל מו״מ על מתן אפשרות הגירה ל־75 אלף יהודים מטראנסדניסטריה. והשגריר הגרמני מודיע על כך מייד למיניס־טריון החוץ של ארצו, ב־12 בדצמבר 1942[137]. קילינגר מוסר אפילו על הסכום שהממשלה הרומנית דרשה בעד כל מהגר: 200 אלף ליי. השגריר הגרמני מוסיף בדו״ח שלו גם את הערותיו שלו לגבי התכנית: ההגירה הזאת תגדיל את כוחו של האויב. מלבד זה היא בניגוד מוחלט להסכמים שהגרמנים חתמו עם המופתי הירושלמי לשעבר ועם כילאני, ראש ממשלת־עירק בגולה. ב־9 בינואר 1943 מסביר סגן־מיניסטר־החוץ הגרמני לותר לשגריר ארצו בבוקארשט שיש למנוע בהחלט ביצוע התכנית הרומנית להגירה תמורת תשלום[138].

הילגרובר מציין ש„הבקורת הגרמנית לא הועילה בכלום״[139], אבל ברוסאט מציין אחרת את העובדות: „לאחר התנגדותם של הגרמנים שוב לא עברו לביצוע התכנית של הגירה״[140]. מענין שלפי המסופר ע״י מ. קארפ, נמשך בכל זאת המו״מ. סוכן הגיסטאפו ד״ר טאסטר, אשר היה ידידו האישי של קילינגר, דורש לעצמו כסף והענקות אחרות למען המשך המו״מ. מו״מ זה התנהל ע״י ד״ר פילדרמן, ד״ר פישר ובנבנשתי. על כל פנים, באופן כזה היה לקילינגר סוכן ישיר, אשר פיקח על כל צעד שנעשה ע״י ליקה[141]. אם לא הגיעו למתן אפשרות של הגירה, הרי לכל הפחות הגיעו להחזרה הדרגתית של חלק מן המגורשים. בסוף שנת 1943 נשלחת לטראנס־דניסטריה ועדה לבחירת המועמדים להחזרה.

כבר באביב 1943 מתחילה התערבות פעילה של הצלב האדום הבינ־לאומי, בעיקר לטובת ילדים יתומים מטראנסדניסטריה[142]. אבל שוב, קיימת התנגדות נמרצת מצד הממשלה הגרמנית.

רק בדצמבר 1943 מתחילה החזרת המגורשים; תחילה מוחזרים אלה שנשארו בחיים לאחר הגירוש מדורוהוי (בסך הכל 6430 נפש) ואתם יחד 218 שנשארו בחיים ממחנה וופניארקה מתוך 543 שנשלחו לשם. מתוך הדו״ח של ועדת הבדיקה החתום בידי סגן־מיניסטר המשטרה, הגינירל ק. ז. ואסיליו, נקבע: „ועדת הבדיקה הגיעה למסקנה, שרק חלק מן התיקים אשר נבדקו מכילים נימוקים המצדיקים החזקת הנאשמים במחנה־הסגר. רוב

ההאשמות מתבססות על חשדות ללא יסוד מציאותי ואינן מצדיקות מעצר״.

במקרים מסויימים בלט העוול ביותר. אנשים אשר מילאו בצורה מופתית חובתם למולדת במלחמה הקודמת וקיבלו אותות הצטיינות גבוהים, כפי שהיו ראויים לכך, נשלחו למחנה־הסגר ללא כל האשמה ברורה נגדם. מתוך 554 עצורים בווּפניארקה מציע המדווח: להשאיר 116, להחזיר 218 למקו־מותיהם ולהשאיר 209 בטראנסדניסטריה, אבל לא במחנה, אלא ב„איזור של יהודים״. מצבם של 11 נשאר תלוי בשל חוסר תיקיהם [143].

אבל המיניסטר מאשר רק שחרורם מווּפניארקה, אבל לא את החזרתם לרומניה. ואילו מושל טראנסדניסטריה מחמיר מצבם של המשוחררים ומחזיק אותם בפיקוח מיוחד באולגופול ובסאווראן [144].

רק ב־11 בינואר 1944 מתקבל אישור החזרתם של 192 מגורשים מווּפ־ניארקה. ב־6 במארס 1944 הוחזרו 1896 ילדים יתומים, וגם זה לאחר מו״מ ממושך ומיגע, הבטחות ודחיות (אנטונסקו הבטיח החזרת 4500 יתומים).

ב־4 במארס הגיע הצבא האדום אל הבוג, ורק ב־20 במארס מוחזרים 2518 גולים מדרום טראנסדניסטריה [144א].

גם כאן כדאי לראות באופן מקביל את התעודות הגרמניות בעניין זה, אם כי גם הן לקויות בחסר:

ב־8 ביולי 1943 מאשר המארשאל אנטונסקו החזרתם של עשרה סוגי יהודים מטראנסדניסטריה: זקנים בגיל 70 שנה, שיש להם קרובים ברומניה, נכים, אלמנות, יתומים לוחמים לשעבר, פנסיונרים של המדינה, מומרים ואחרים [145].

ב־3 באוקטובר 1943 ניתנת הוראה להחזיר את האשמים לעבודת כפיה [146]. אבל כל ההוראות האלה אינן מגיעות לשלב של ביצוע. להיפך: ב־27 בינואר 1944 מבטל יון אנטונסקו את ההוראות בדבר החזרה לרו־מניה [147]. ואילו ב־4 בפברואר 1944 הוא כותב לאדריכל קליז׳אן, בתשובה להודעתו על מצבם הקשה של המגורשים, כי הוא מצטער על כך שלא היגלה את כל היהודים [148].

יש מקום לשאלה: מה גרם לעמדתו הנוקשה של המארשאל אנטונסקו אשר בדצמבר 1943 כבר הסכים להחזרת חלק ניכר מיהודי טראנסדניסטריה? אין ספק שהלחץ הגרמני נמשך ביתר עוז בתקופה שבין אביב 1943 לאביב 1944. בפגישה בין אנטונסקו להיטלר בימים 12—13 באפריל 1943 מציע המארשאל הרומני למנהלו הגרמני את תוכניתו לאפשר הגירתם של לפחות 7000 יתומים מטראנסדניסטריה [149].

אייכמן, האחראי לענייני היהודים בתוך משרד הבטחון של הרייך, נשאל על עמדתו שלו, והוא מתנגד לכך בתוקף, במאי 1943. באחד ביוני 1943 מקבל המשרד השני של מיניסטריון־החוץ הגרמני את עמדתו של אייכמן ומציע שהיהודים הבלתי רצויים לממשלה הרומנית, יימסרו לידי הגרמנים ויועברו מזרחה [150].

הילגרובר מתאר את המצב כאילו ריבנטרופ היסס אף הוא מלהגשים הצעות אלה ומלנקוט עמדה עד לפברואר 1944 [105א]. רייטלינגר מתבסס על תעודה שהקטיגוריה המציאה במשפטי נירנברג, המוכיחה שריבנטרופ התנגד בחריפות לכך, מתוך קנאה לס״ס [151].

כפי שראינו, מבטל אנטונסקו בינואר 1944 את ההוראות בדבר החזרת הגולים מטראנסדניסטריה. כלום אפשר להגיד שביטול זה נעשה ללא כל לחץ גרמני? ב־16 בפברואר מדווח שגריר גרמניה בבוקארשט, קילינגר, למיניסטריון החוץ הגרמני, שאנטונסקו „מהסס לנקוט באמצעים ראדיקליים יותר״, בניגוד לעצת הממשלה הגרמנית [152]. היתה זו, אם כן, „עצת״ הממשלה הגרמנית, ועצה לכיוון של „הצעות יותר ראדיקליות״.

מהי משמעותן של „הצעות יותר רדיקליות״? התשובה יכולה להינתן רק לפי מה שקרה שלושה ימים מאוחר יותר בהונגריה, שם נאלץ הורטי לקבל את כיבושה הצבאי של מדינתו ע״י הגרמנים, ויחד עם זה גם את גירושם של היהודים. בין 15 במאי ל־27 ביוני 1944 מגורשים 380 אלף יהודי הונגריה, רובם לאושוויץ, שם מובלים אל תאי הגזים לפחות 250 אלף מהם [153].

הגרמנים ניסו להתערב גם ברומניה ושלחו לבוקארשט בימים 15 — 22 באפריל 1944 את קלאוס שיקרט, נציג לתעמולה אנטי־יהודית בדרום־מזרח אירופה. אבל הממשלה הרומנית אסרה את פעולתו [154]. ב־8 באוגוסט — שבועיים בלבד לפני כניעתה של רומניה — מציע המשרד השני שליד מיניסטריון־החוץ הגרמני פניה נוספת לאנטונסקו, כדי „לשכנע״ אותו „לבצע בצורה חריפה יותר את החוקים האנטי־יהודיים של התחוקה הרומנית״ [155].

יתר על כן, בעצם יום כניעתה של רומניה, כלומר ב־23 באוגוסט 1944, מגיע אייכמן לבודאפסט, בדרכו לבוקארשט, שם היה עליו לבצע גירושם המיידי של היהודים מטימישורה ומאראד [156]. לגרמנים כבר לא היו אז יחידות לוחמות במספר מספיק, ובוודאי שלא יחידות לשם ביצוע החיסול, לפיכך לא יכלו לחזור על מה שעוללו בבודאפסט. גם בנסיגתם לא הספיקו לבצע מעשי רצח המוניים. היחידות שנשארו היו בלתי מאורגנות וחדורי דימורליזציה,

עד כי קשה היה לכוון את החיילים למעשה חבלה והתפרעות שתוכננו על הנייר במוסדות אנטישמיים [157].

אייכמן והמשרד השני במיניסטריון־החוץ הגרמני ניסו עוד ברגע האחרון ממש להביא לחיזוק הקו האנטישמי ברומניה. „רעיון כזה באוגוסט 1944, ימים מספר לפני כניעת רומניה, מוכיח עד כמה התעקשו הגרמנים באידיאו־לוגיה שלהם ועד כמה היו רחוקים מהמציאות" — מסיק ברוסאט.

ברם, אם הם לא הצליחו להביא לטבח המוני של יהודי רומניה, ביצעו אותו ביהודי ביסראביה, בוקובינה וטראנסדניסטריה. מספר הקרבנות נתון לויכות. רייטלינגר, למשל, מניח שבאחד בספטמבר 1941 היו בביסראביה, לפי הסטאטיסטיקה של הצבא הרומני, 126434 יהודים [158]. אבל לנו ידוע גם מספר אחר, גם הוא מ־1 בספטמבר 1941, זה של המוסד המרכזי לסטאטיסטיקה, בו מופיעים רק 72,625 יהודים [158]א.

כאן עלינו לציין ש־65,742 מהם חיו בגיטאות ובמחנות־הסגר בסקורני, ידינץ, מארקולשט, וארטוז'ני (מחוז סורוקה) וקישינוב [159].

מסקנתו של רייטלינגר, שכאילו 120 אלף מיהודי ביסראביה עזבו את ביסראביה יחד עם הצבא האדום, היא מוטעית [160]. כי לפי זה יוצא שהאוכלו־סיה היהודית של ביסראביה מנתה 146,434 נפש. אבל עוד בשנת 1930 היה מספרם 206,958 [161].

מתתיהו קארפ טוען [162]: „מספרם של אלה אשר ניסו להציל את חייהם ע"י בריחה היה קטן מאד: כמה אלפים בלבד מקישינוב, ומספר דומה מדרום ביסראביה, בעיקר מצ'יאטאטיה אלבה (אקרמן, כיום בלגורוד־דניסטרובסק). גם לא ייתכן אחרת, נוכח ההפתעה ומהירות ההתקפה הגרמנית־רומנית. מחנות הבורחים הושגו בהרבה מקרים ע"י היחידות הממוכנות של הגרמנים והרומנים".

לעת־עתה אין לנו, וכנראה שגם לא יהיו לנו לעולם, מספרים מדוייקים בקשר לפרעות שבוצעו בזמן הנסיגה הראשונה של הצבא הרומני מביסרא־ביה לאחר 28 ביוני 1940.

גם בנוגע למה שקרה בחדשים הראשונים יולי־אוגוסט 1941, ועד להת־חלת הניהול של סטאטיסטיקה בספטמבר אותה שנה, חסרים לנו כמה מספרים. והרי רק כמה מספרים כפי שמ. קארפ נקב אותם:

ידיניץ (6 ביולי 1941) — 500 יהודים הרוגים;

נובוסליץ (6 ביולי 1941) — 60 יהודים הרוגים;

פירליץ (7 ביולי 1941) — 10 יהודים שנרצחו ע״י הצבא הרומני; מספר הנרצחים ע״י הגרמנים לא הוברר;

ואליה־לוי־ולאד (דומברוביץ, מחוז בלצי) — כל הפליטים מבלצי נרצחו שם. מספרם לא ידוע בדיוק.

בריצ׳ני וליפקאני (8 ביולי 1941) — מספר לא ברור של נרצחים.

פאלשטי־קישקורני (מחוז בלצי) — 50 יהודים נרצחו.

מארקולשט (8 ביולי 1941) — 1600 יהודים נרצחו.

פלורשטי, גורה־קאמינקה, גורה־קאינאר (8 ביולי 1941) — מספר לא ברור של יהודים שנרצחו.

לינקאוץ (מחוז חוטין) — ב־11 ביולי 1941 — 40 יהודים נרצחים.

צ׳יפליאוץ (מחוז חוטין) ב־11 ביולי 1941 — 160 יהודים נרצחים.

בלצי (ב־11 ביולי 1941) — 10 יהודים נרצחים.

בלצי (ב־15 ביולי 1941) — 56 יהודים נרצחים.

בלצי (ב־16 ביולי 1941) — 20 יהודים נרצחים.

קלימאוץ (מחוז סורוקה) — ב־12 ביולי 1941 — 300 יהודים נרצחים.

קישינוב (ב־17 ביולי 1941) — עשרת אלפים יהודים נרצחו.

בעת הגירושים הראשונים: ב־2 באוגוסט — 4000 יהודים נרצחים. ב־6 באוגוסט — 1000 יהודים נורו בסקאזינשט; בטאטרשט (מחוז קי־ליה) — 451 מוצאים להורג. מתוך אחד המשלוחים של 25 אלף יהודים, שנשלחו אל מעבר לדניסטר ע״י הרומנים, רצחו הגרמנים באמצע אוגוסט 1941 שמונת אלפים[163].

מובן שהמספרים של מ. קארפ אינם סופיים, כי לא כל התעודות נשמרו. אבל אם נסכם רק את המספרים שנמסרו שם והם בדוקים, יצא לנו מספר של 12,257 קרבנות. סיכום אחר מראה לנו שיותר ממחציתם של 264.900 קרבנות יהודים מרומניה (והם 43 אחוז מכלל הישוב היהודי ברומניה), בלי טראנסיל־וואניה הצפונית, הושמדו לפני ספטמבר 1941[164].

מתוך דו״ח של ק. ז. ואסיליו סגן־מיניסטר הפנים של ממשלת אנטונסקו, יוצא, שבסתיו 1941 גורשו לטראנסדניסטריה מביסראביה 55,867 יהודים. יחד עם המגורשים ממחוז דורוהוי ומבוקובינה הצפונית, הגיע מספרם באותה שנה ל־110,633. לפי דו״ח מ־1 בספטמבר 1943 היו עוד מכלל המגורשים בחיים רק 50,741[165]. ובכן, למעלה ממחצית המגורשים מתו בפחות משנ־תיים[166].

המספר של כ־50 אלף, אשר נשארו בחיים, ניתן גם ע״י ח. קולב, בציג

הצלב האדום הבינלאומי, שביקר בטראנסדניסטריה בסוף שנת 1943. אבל מיכאיל אנטונסקו טען שבטראנסדניסטריה עדיין חיים 78,000 יהודים. רייט־לינגר מוכן להאמין שחלק מהמגורשים חזר באיזה אופן שהוא לרומניה [167].

ראינו לעיל כיצד נעשו ההחזרות לרומניה. מתוך תזכיר שנשלח ע״י האדריכל קליז׳אן ב־2 בפברואר 1944 יוצא שלמעשה הוחזרו רק 6,300 מגורשים, מדורוהוי, ועוד שבע מאות מגורשים פוליטיים, כלומר, רק שבעת אלפים בלבד. המספר הזה (7000) ננקט גם במכתביו של יון אנטונסקו אל קליז׳אן ב־4 בפברואר 1944 [168].

עדיין נשאר הפרש של כ־20 אלף בין המספר שנמסר ע״י מיכאיל אנטונסקו לבין זה שנמצא ע״י נציג הצלב האדום. המספר של קולב נזכר גם ע״י ק. ז. ואסיליו.

המחקר האחרון והרציני ביותר בשטח הסטאטיסטיקה הוא זה של יוליוס פישר [169]. הוא מעריך שבסך הכל גורשו מרומניה לטראנסדניסטריה 140,154 יהודים, מהם נספו 87,557. עליהם מוסיף פישר עוד 130 אלף קרבנות של היהדות המקומית. „בבית הקברות העצום של טראנסדניסטריה נספו 217,757 יהודים [170].

יש לפקפק בדיוקה של הערכה אחרת של פישר: הוא מניח שמתוך 87,757 הקרבנות של יהודי רומניה, אשר נרצחו בטראנסדניסטריה, אחראים הגרמנים רק למותם של 18,000 קרבנות [171]. אבל גם פישר מציין, שאת הרציחות שביצעו הרומנים יש לזקוף על חשבון הלחץ הגרמני.

ברם, עד כמה שלא יזעזעו המספרים של הנרצחים עדיין לא יבטאו מקצת מן הקצת מן הסבל האנושי האיום, הקשור בשם טראנסדניסטריה. הפחד התמידי היה גרוע אף מהמוות. כי עד למוות הובילה דרך ארוכה של סבל ועינויים. ההליכה בגשם ובקור של נשים וילדים וזקנים ונכים; השוד בדרכים. (הז׳אנדארמים הרומנים מכרו לאכרים המולדובניים שבדרך את בגדי היהודים שאותם עמדו לרצוח), מעשי הרצח בזמן ההפסקות, המחלות המידבקות, הרעב, תנאי השיכון האיומים שבגיטאות, שכמוהם כתנאי־גיהינום, כל ההמצאות השטניות הגבירו את הסבל והפכו את החיים ללא נשוא. ולכל זה, לשם חיפוי — שמועות ועלילות דם, כדי לנמק לתרץ ולהצדיק מעשי הזוועה.

החקר ההיסטורי עומד עדיין בפני כמה מקומות לא ברורים ולפרקים גם בפני חלל ריק. יש ללמוד ולחשוף את כל המסיבות וכל התנאים של הטראגדיה האיומה הזאת.

מראי־מקומות והערות

1 נציין, בין השאר, כמה קטעים מתוך הרומן „הארון השחור" מאת ג. קאליניסקו, שהופיע ב„ויאצה רומיניאסקא" — מס׳ 12 בוקארשט, 1956.

2 לעת־עתה יש לנו רק מחקר לדוגמא במאמרו של ד״ר מאיר טייך: „המינהל היהודי האוטונומי בגיטו שארגורוד (טראנסדניסטריה)" — „יד ושם", קובץ מחקרים ב׳ — ירושלים תשי״ח.

3 עלי לציין שכבר בשנות המלחמה, כאשר הוחזרו לרומניה היתומים מטראנסדניסטריה התחיל הסמינר הפדגוגי, בהנהלת כותב השורות האלה, במחקר מסוג זה. והתוצאות פורסמו ע״י שכטר בספר: „הפסיכולוגיה של יתומי טראנסדניסטריה", הוצ׳ „ביכורים", בוקארשט, 1947, הקדמה מאת ד״ר ת. לווינשטיין.

3א הופיע ב„יוו״א בלעטער" — באנד 12, ניו־יורק (37 — 58).

4 הכרך השלישי של ספרו „הספר השחור", אשר הוקדש כולו לטראנסדניסטריה, 476 עמודים, בוקארשט, 1947.

5 כן נמצאות בארכיון „יד ושם" עדויות אישיות מרובות על פרשת טראנסדניסטריה. אציין את החשובות שבהן: של עו״ד ב. רורליך, יו״ר ההסתדרות הציונית ברומניה לשעבר; של הסופר יצחק פאנר ועוד.

עדויות בכתב פורסמו ע״י: ד״ר ט. גוטמן:

Dokumentenwerk über die Jüdische Geschichte i.d. Zeit des Nazismus, 2. Teil, 19—38, Jerusalem 1945.

מאריוס מירקו: הפוגרומים מביסראביה, 1947 (ברומנית) כולל גם פרקים על טראנסדניסטריה.

מ. רודיך: „יד ביד עם המוות", בוקארשט 1947.

5א המחבר נמצא בשעתו בבית־סוהר קומוניסטי ברומניה בתא אחד עם פקידים גבוהים של המשטרה והסיגוראנצה מימי שלטונו של אנטונסקו. מהם נודעו לו פרטים חשובים על ארכיונים שלמים שעברו לידי השלטון הקומוניסטי.

6 דוגמה אחת בלבד: הטבח בעיירה פירליץ, מחוז בלצי, בספרו של מ. קארפ, כרך ג׳ עמודים 47 — 54.

7 „הספר השחור" כרך ג׳ — עמ׳ 9.

8 אולנדורף: „המשפט נגד פושעי המלחמה הראשיים — בית הדין הצבאי הבינלאומי בנירנברג", (בגרמנית) כרך 4, עמוד 341 ואילך.

8א כרך ד׳ (באנגלית) מתוך הפרטיכל של משפט פושעי המלחמה הנאציים.

8ב שם, עמוד 205.

9 אנדריאס הילגרובר: היטלר, המלך קארול והמארשאל אנטונסקו (בגרמנית) — ויסבאדן, 1954, עמ׳ 134 ואילך.

10 שם, עמוד 128.

10א הילגרובר מצטט כאן קטע מתוך יומן המלחמה של הגינירל־קולונל האלדר, שהיה נוכח בזמן הדיונים של היטלר על תכנית בארבארוסה.

11 הילגרובר, עמוד 129.
12 הילגרובר, עמוד 130.
13 הילגרבר עמוד 132.
14 הילגרובר, עמוד 133.
15 פון האלדר היה ברומניה בימים 17—19 ביוני 1941 ושוחח עם מיניסטר המלחמה יעקוביצ׳י ב־18 ביוני. אבל הוא נמנע מלהיפגש עם אנטונסקו: — הילגרובר, עמוד 139—134.
16 שם, עמוד 133.
17 פטר בור: שיחות עם האלדר (בגרמנית), עמוד 204.
18 יון גיאורגי: „דרכה של רומניה למצב של גרורה״ (בגרמנית). היידלברג, 1952, (עמוד 172).
19 שם, עמוד 76.
20 מאקס מינץ: „האחריות לרדיפות היהודים בתקופת השלטון הנאציונל־סוציאליסטי״ — ברלין 1958, (בגרמנית), עמוד 154.
12 שם, עמוד 147.
22 אריך פון מאנשטיין: „הנצחון האבוד״ (גרמנית), בון 1958.
23 תעודה מס׳ 4064, 215 — P.S—US — 927.
24 תעודה מס׳ 4064 — ארכיון המדינה נירנברג (פורסם ב„אוסף תעודות על רדיפות יהודים בחו״ל״ — פראנקפורט ע״נ מיין — עמ׳ 47).
25 מאנשטיין — עמוד 210.
26 שם, עמוד 211.
27 שם, עמוד 212.
28 שם, עמוד 211.
29 מאנשטיין מספר שבתקופה מאוחרת יותר, בנובמבר 1942, קיבל מכתב מאת אנטונסקו, בו מתלונן המנהיג הרומני „שמסירת הפיקוד לידיו נדחית ללא סוף, למרות זה שהוא העמיד ללא כל תנאי 22 דיביזיות לשירות הגרמנים, הרבה יותר מהונגריה ומאיטליה, אם כי הוא איננו קשור לרייך הגרמני בשום ברית״ — שם, עמוד 340.
30 D.K.V. — Deulsche Verlindungs Komando
31 הילגרובר, עמוד 135.
32 הילגרובר, עמוד 316.
33 בספר עמוד 137.
34 צילום הפקודה נמצא בארכיון „יד ושם״, ירושלים 4‎'1/ DN.
35 „יד ושם״, תעודה מס׳ 1־4/ DN.
36 המשפט נגד פושעי המלחמה, כרך 4 (בגרמנית), עמוד 346.
37 תעודה מס׳ 2651, בארכיון „יד ושם״ DN/52
38 תעודה 180.
38א בשאלה זו יש לעיין בספרו של גיראלד ראטלינגר Die Endlösung, ברלין, 1956, עמודים 220—225, הוא מנתח את הבעיה בכללה ומתאר כיצד ניסו המאר־שאלים הגרמנים להתגונן.
38ב רייטלינגר, עמוד 223.

38ג המשפט, כרך 4, וכן רייטלינגר, עמוד 223.

38ד דו״ח מצוטט ע״י רייטלינגר עמוד 224.

39 תעודה 63, מס׳ 4538, בארכיון „יד ושם״.

40 דו״ח מס׳ 6, 1041 /31—1, העתק מצולם ב„יד ושם״.

41 בתעודה 63 של איינזאצגרופה.

42 היהודים נסוגו עם הצבא האדום? הנה מה שמוסר ממתיהו קארפ: בקישינוב נרצחו ב־17 ביולי, לאורך שתי הדרכים של כניסות הצבא הרומני והגרמני, למעלה מ־10 אלפי יהודים. „הספר השחור״, כרך א׳, עמוד 27.

43 תעודה מס׳ 2067, מצוטטת ע״י מינץ, וכן תעודה מס׳ 3233, מצוטטת בספר של ברוסאט: „הרייך השלישי ומדיניות רומניה כלפי היהודים״ — מינכן 1958. עמ׳ 149.

44 מצוטט ע״י מינץ, עמוד 160, והערה מס׳ 314.

45 תעודות מינכן, מס׳ 2948 — מצוטט ע״י ברוסאט, עמוד 143.

46 העתק מצולם של התעדה — ב„יד ושם״.

47 תעודה מצולמת ב„יד ושם״ 1־4 — DN.

48 מ. קארפ, „הספר השחור״, כרך ג׳, עמודים 59 — 61.

49 תעודה מצולמת ב„יד ושם״.

50 תעודות נירנברג, מס׳ 2939 — מצוטטות ע״י ברוסאט, עמוד 144.

51 תעודות נירנברג, מס׳ 2952, מצוטטות ע״י ברוסאט, עמוד 144.

52 שם, עמוד 143.

53 שם, עמוד 144.

54 תעודה מס׳ 3404, עמוד 4, מצולמת ב„יד ושם״, DN/4—1.

55 Tarnung היה הביטוי הטכני הגרמני למעשי הרצח. כך מתקבל מתוך הדו״חות במשפטי נירנברג ועוד.

56 וזה״ל:

Die rumänische Polizei geht nur stellenweise gegenüber Juden.

57 תעודה מצולמת ב„יד ושם״.

57א דו״ח מס׳ 52, מצוטט ע״י מינץ, עמוד 161.

57ב מתוך המשפט וכו׳ — כרך 4, עמוד 550.

57ג׳ מינץ — עמוד 163.

57ד תעודות 52, 53, 54 — מצוטט ע״י מ. קארפ, כרך ג׳, עמודים 109 — 104.

58 הילגרובר עמ׳ 238. ההיסטוריון הגרמני מתבסס על שני מחברים נאציים ידועים: ואלטר הופמן: רומניה של היום (בגרמנית), בוקארשט 1942, והאראלד לאואן: המארשאל אנטונסקו — אסן, 1943.

58א׳ דורי פופוביץ — „תזכיר בנוגע להכרח לשים קץ לשיטות הברבריות שנקטו בשעת ביצוע הגירוש של יהודי בוקובינה, ולהחליפן בדרכים חוקיות ותרבותיות״. (העתק בארכיון המוסד לעניני יהודים ניו־יורק — העתק מצולם ב„יד ושם״).

59 מחבר מאמר זה היה במאסר אצל הקומוניסטים בתא אחד עם קצין גבוה, מולדובני מביסראביה, אשר היה שלישו של אינקולץ, נשיא הריפובליקה הביסראבית, בזמן האיחוד עם רומניה ב־1918 — קצין זה מילא תפקידים חשובים ברומניה והוא אמר: „אנשי הריגאט נהגו כלפינו כמו שודדים. למשל: במחוז לאפושנה, שבירתו קישינוב, הם הקימו תחנות משטרה במספר גדול פי עשרים מזה שהיה

בתקופת המשטר הצארי". כן נודע לי מפיו על המספר הגדול של פליטים מביסראביה שבאו לרומניה, לאחר כיבוש המחוז ע"י הרוסים בשנת 1940.
שורת־ההגיון בה השתמשו כלפי היהודים אומרת, שהיו צריכים לנקוט „אמצעים חריפים" גם נגד הרומנים — אכן, המשטרה הנאצית כמעט שהציעה לנהוג כך.

60 מ. קארפ, „הספר השחור", ג', עמוד 32.
61 שם, עמוד 32.
62 שם, עמוד 33.
63 מ. קארפ: „לא יודעים ולעולם לא ידעו כמה יהודים נרצחו באותו יום שם". „הספר השחור", ג', עמוד 34. והוא הדין בנוגע לטבח מ־11 ביולי בבלצי.
64 שם, עמוד 59.
65 מ. קארפ: גם בלצי נכבשה ע"י הגרמנים, והרצח בוצע שם על ידיהם.
66 מ. קארפ — שם, עמוד 133.
67 הילגרובר, עמ' 137; ברוסאט, עמ' 156.
68 הילגרובר, עמ' 139.
69 ברוסאט, עמ' 156.
70 שם.
71 שם, עמוד 157.
72 תעודה 3319. P.S
73 מינץ, עמוד 163.
74 ברוסאט, עמוד 74.
75 שם, עמוד 154.
76 תעודה מס' 3319 P.S
77 ברוסאט, עמוד 154.
78 הילגרובר, עמוד 239.
79 תעודה מס' 3989, מצוטטת ע"י ברוסאט, עמוד 137.
80 תעודה מס' 3989 .N.G מצוטטת ע"י מינץ עמוד 157.
81 תעודה מס' 2586, מצוטטת ע"י הילגרובר, עמודים 239, 354.
82 ברוסאט, עמוד 141.
83 תעודה מס' 2653, דו"ח מס' 3, מ־15—31 באוגוסט 1941, צילום ב„יד ושם", DN/5—2
84 מ. קארפ, „הספר השחור", ג', עמוד 10.
85 שם, עמוד 11.
86 תעודה מס' 26656.
87 ארכיון „יד־ושם" DN/5—3
88 תעודה מס' 2822, הודעה מס' 136.
89 ברוסאט, עמוד 159.
90 כך, למשל, באנאנייב, נמסרה האדמינסטרציה לידי הרומנים רק ב־1 באוקטובר 1941, ברוסאט, עמוד 159, הערה 3.
91 תעודות נירנברג מס' 2085, מצוטט ע"י ברוסאט, עמוד 161.
92 שם.
93 תעודה מס' 2825, מצוטטת ע"י ברוסאט, עמוד 161.

94. שם.
95. שם, עמוד 165.
96. תעודה מס׳ 4817, NG — מצוטטת ע״י ברוסאט, עמוד 165.
97. דו״ח מס׳ 185 ממארס 1942, מצוטט ע״י קארפ, „הספר השחור״, ג׳, עמוד 226.
98. שם.
99. שם, עמוד 227.
100. שם.
101. העו״ד ב. רורליך גורש לטראנסדניסטריה באוקטובר 1942. הנימוק שניתן לגירושו: „מסית את יהודי הקהילה שלו (בוטושאני) להגר לפלשתינה״...
102. כל הפרטים האלה מופיעים בספרו של מ. קארפ „הספר השחור״, ג׳, עמודים: 206, 261, 297, 382).
103. תעודה מס׳ NG 2586 J
104. תעודה מס׳ NG 2195
105. מס׳ 4700, מ־8 באוגוסט 1942.
106. פרטים על כך בספרו של מ. קארפ, ג׳, עמודים 237 — 238 וכן: מ. בנבנשתי: „הציונות בתקופת הרדיפות״, בוקארשט 1944, עמודים 17—18.
וכן מאמרו (בעברית) של הרב ד״ר אלכסנדר שפרן: פעולות ההצלה בשנות השואה, בספר „על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת״ — ת״א 1958.
107. הפרטי־כל פורסם בספרו של מ. קארפ, ג׳, עמוד 152, תעודה מס׳ 150. ברוסאט מסתמך, כנראה, על תעודה זו, שהכיר אותה מתוך התרגום אשר הופיע ב„קוריירול איזראליט״ מס׳ 13 מ־10 בדצמבר 1944. ברוסאט משער שישיבה זו התקימה ברייכסזיכרהייטסאמט.
108. „המועצה היהודית״ פנתה אל הילנה המלכה־האם, אל רינא דה־ויק. שגרירה של שוייץ, וכן אל שורה של אנשים אחרים, החל בנציג הכנסיה הקאתולית מונסיניור אנדריה קאסולו ועד למיטרופוליט של טראנסילוואניה — באלאן, ושל בוקובינה — טיט. סימידרה. חלק פעיל בהשתדלות זו לקח הרב הראשי בימים ההם ד״ר אלכסנדר שפרן.
109. מ. קארפ, שם, עמוד 239.
110. שם, ג׳, עמוד 234.
111. שם, ג׳, עמוד 289.
112. תעודה מס׳ 86, מצוטטת ע״י מ. קארפ בספרו, ג׳, עמוד 143.
113. שם, עמ׳ 139 — 140.
114. שם, עמ׳ 137.
115. שם, עמ׳ 239.
116. שם, עמו׳ 235.
117. שם.
118. תעודה מס׳ 154, עמ׳ 253.
119. תעודה מס׳ 155, שם, עמ׳ 254
120. תעודה מס׳ 159, שם, עמ׳ 156.
121. תעודה מס׳ 65, שם, עמ׳ 111.
122. תעודה מס׳ 94, שם, עמ׳ 152.

123 תעודה מס׳ 102, שם, עמודים 183 — 184.
124 תעודה מס׳ 102, שם, עמוד 183.
125 שם, עמ׳ 326.
126 תעודה מס׳ 218, שם, עמודים 389 — 391.
127 מ. בנבנשתי: „הציונות בתקופת הרדיפות״.
128 מ. בנבנשתי, שם, עמודים 30 — 31, וכן מ. קארפ, ג׳, עמודים 305 — 306.
129 מ. קארפ, ג׳, עמודים 405 — 460
130 שם, עמוד 405.
131 הילגרובר, עמודים 263 — 264.
132 ברוסאט, עמוד 169.
133 שם, עמוד 166.
134 שם, 167, וכן אצל מינץ, עמוד 165.
135 רייטלינגר, עמוד 461.
136 רייטלינגר עמוד 492.
137 תעודות נירנברג, 3986 NG מצוטטות ע״י ברוסאט, עמוד 169, הילגרובר, 241, ומינץ 165.
138 תעודה 2200 NG מצוטטת ע״י הילגרובר, עמ׳ 242, וברוסאט, 169 — 170.
139 שם, עמוד 242.
140 ברוסאט, עמוד 170.
141 מ. קארפ, תעודות 404 ו־221, עמודים 414 — 415, 423 — 424.
142 ברוסאט, עמוד 140.
143 תעודה מס׳ 230, מצוטטת ע״י מ. קארפ, ג׳, עמודים 426 — 427.
144 שם, עמ׳ 407, וכן תעודות מס׳ 230 (עמוד 426), מס׳ 231 (עמ׳8 42) ומס. 232, (עמ׳ 428 — 429).
144א׳ שם, עמ׳ 412.
145 תעודה מס׳ 234, שם, עמודים 430—431.
146 שם, עמוד 409.
147 שם.
148 תעודה מס׳ 113, עמודים 458 — 459. תצלום התעודה בלוח XVI שם.
149 תעודה מס׳ 5049, מצוטטת ע״י הילגרובר, עמודים 242 ו־355.
150 תעודה מס׳ 5049 NG מצוטטת ע״י הילגרובר, עמוד 243.
150א שם, עמוד 234.
151 רייטלינגר, עמוד 461: תעודה מס׳ 3986,
152 תעודה מס׳ 5138 NG מצוטטת ע״י הילגרובר, עמודים 243 — 244.
153 רייטלינגר, עמוד 606.
154 הילגרובר, עמוד 244.
155 תעודה מס׳ 5630 NG הילגרובר, עמ׳ 245.
15 רייטלינגר, עמודים 465 — 466.
157 החילים הגרמנים מהדיביזיה הידועה לשמצה „אדולף היטלר״, באו בזמן הנסיגה אל הקהילה היהודית בבוטושאן וביקשו לחם — עדותו של ב. רורליך ב„יד ושם״.
158 שם, עמוד 453.

158א מ. קארפ, ג׳, עמ׳ 41.
159 „האוכלוסיה היהודית במספרים", הוצאת הקונגרס היהודי העולמי, בוקארשט, 1945, חלק א׳, עמוד 38.
160 שם, עמוד 567.
161 מ. קארפ, ג׳, וכן „האוכלוסיה היהודית במספרים", חלק א׳, עמוד 29.
162 ב„ספר השחור", ח׳ א׳, הערה 2.
163 כל המספרים, מתוך ספרו של מ. קארפ, הספר השחור, חלק ג׳, עמודים 30 — 39.
164 מ. קארפ, חלק א׳, עמוד 20.
165 תעודה מס׳ 248, מצוטטת ע"י מ. קארפ, חלק ג׳, עמוד 447.
167 רייטלינגר, עמוד 457.
166 מ. קארפ, ג׳ ,עמוד 19.
168 תעודה מס׳ 113, מצוטטת ע"י מ. קארפ, ג׳, עמודים 458 — 459.
169 Julius S. Fisher: How Many Jews Died in Transnistvia? Jewish Social Studies, Vol. XX, Number 1, January 1958, N-Y.
170 שם, עמוד 99.
171 שם, עמוד 101.

ב. י. מיכלי

שבלים בודדות

גל של זכרונות שטפני עם קריאת הידיעה על פטירת **זלמן רוזנטאל.** בט״ו באדר ב׳ תשי״ט הלך לעולמו בקישינוב, והוא גלמוד ונשכח, רחוק, ריחוק גיאוגרפי, מחבריו לפעולה וליצירה ומנותק, ניתוק־נפש כפוי, מקהל קוראיו, אלה שבמשך שנים השפיע עליהם מקרן השפע שלו: סיפורים, שירי־עם, פרקי זכרונות, ריפורטאז׳ות, רשמי מסע וכן מאמרים ורשימות, שתוכם רצוף אהבה לכל גילוי של התעוררות לאומית ותוכחה לכל תופעה של התבוללות והתנכרות. אמנם לאחר שנות גזירה בברית־המועצות, כאסיר־ציון, חזר לקישינוב, מרכז עשייתו בעבר, והמשיך לשבת בין שרידי קוראיו, אודים מוצלים מחורבן טראנסדניסטריה. אך צינורות החיבור שביניהם נהרסו ללא תקנה: לא עיתון ולא ספר, בעברית וביידיש, שבאמצעותם נשא את דברו לקוראיו, נתקשר אליהם וקשרם אליו. זכר לא נשאר ממפעלי התרבות של ביסראביה היהודית. ורוזנטאל, שהיה מבוניה הנאמנים, התהלך בעירו האהובה כאחד העקורים, שאין תקווה לאחריתו.

והרי הוא היה התוסס והפעיל ביותר בין חבריו לעט ולרעיון. מעולם לא הסתגר ברשות היחיד, אף שהיה בה מן הפורים ביותר, אלא השכיל לקשרה אל רשות הרבים ולקיים את יניקתן ההדדית. הוא נתן מכוחו וכשרונו לכל נסיון בתחומי היצירה העברית והיידית. ערך את העיתון היומי „אונזער צייט״ ועשאו מכשיר רב-ערך להטפת הרעיון הציוני, החלוצי. גם את ילדי ישראל לא שכח והעניק להם ירחונים בשתי הלשונות: „פארן יידישן קינד״ ו„אשכולות״. ושניהם היו מן המשובחים בשטח זה. וכאשר הוחלט להוציא מאסף, בשם „פרודות״, שוב היה רוזנטאל מעורכיו (יחד עם חברו יעקב קוטשר ז״ל). על סף מלחמת העולם השניה נעשו הכנות להוציא במה עברית בשם „מן הצד״. החוברת הראשונה הופיעה ערב המלחמה (תרצ״ט). החוברת השניה יצאה מתחת מכבש הדפוס בקיץ ת״ש, עם כיבוש ביסראביה בידי הסוביטים, אבל היא הושמדה כ„טרף־פסול״ ולא הגיעה אל הקוראים. גם הפעם היה רוזנטאל אחד העורכים. זמן קצר

לאחר הכיבוש הוגלה אל קצווי רוסיה, על חטא שחטא בציונות ובעברית.

חבורה קטנה של חולמים נלהבים, של לוחמים ללא־חת, אשר בגולה סכופה ודוויה טיפחו כל ניצן רך בתנועה הלאומית, בתרבות העברית. ונושא דגלם היה זלמן רוזנטאל, הער, העושה והמעשה, המלכד את קומץ הסופרים הקטן ומעודד את הצעירים, המתחילים. והנה הלך גם הוא, המוהיקני האחרון מבני דורו שנשארו בנכר. מותו מבליט את העובדה המחרידה, אף שהיא ידועה לנו מכבר: אואזיס עברי דל ונכלם נגרף על־ידי השממה העוינת.

על קברו הרענן אדליק נר־נשמה לו ולחבריו, שלא זכו להגיע אל חופם הנכסף, ואדבר גם בשאר בני החבורה, שרק שניים מהם זכו ונגאלו במולדת.

היצירה העברית בביסראביה היה בה תמיד מיסוד הפלא. שלבי צמיחתה לא ניתנו להיקבע במסגרת ההיקש ודבר הלמד מעניינו. עצם היותה סתר את גדר ההגיון. ארץ התירוש והתירס, ברוכת השדמות והכר־מים, שיהודיה פשוטים ומגושמים, למודי עמל וסבל, שלא המיתו עצמם באהלה של תורה וגם לא נתפסו להשכלה בת־השמים — מה לה ולספרות עברית? יש אומרים: רוסיה. משם נמשך צינור ההשפעה וההאצלה. אולם הסבר מקובל זה אינו ממצה את השאלה לעומקה. כי מבחינה תרבותית היתה ביסראביה כחטיבה בפני עצמה. סערת ההשכלה, שגרמה לשידוד מערכות והכשירה את הקרקע לקליטה חדשה, פסחה על ערבותיה הנידחות. לא היתה איפוא הפראה ישירה, טבעית. ומאידך גיסא, מוטעית ההנחה שאילן הפיוט אינו בר־תלות ותנאים חיצוניים לא יקבעו את דרכי־התפתחו־תו. הגאון בלבד צומח תחתיו, מתמלא מחולייתו, בעוד שהכשרון כפוף לכל חוקי היניקה והגידול. ואילו ביסראביה העברית לא נסתייעה באחידותה הגיאוגראפית והכלכלית עם רוסיה האדירה. היא נשארה קרקע־בתולה, שמתחת לקליפתה לא נצטברו רבדי תרבות ומסורת, והיא טעונה עדיין סיקול ועיזוק. ויש שרוח ממרומים תצרור בכנפיה זרע מבורך ותקליט אותו באדמתה. אז ינבטו ויעלו שיחי ערבה רכים, מרניני עין ומשמחי לב, אבל פרי הילולים לא יביאו לעולם. כי רק התומר האגדי מבקיע את כיפת הזכוכית של החממה ופורץ לו דרך אל על. כרגיל מסתגלים צמחי־עוני לסביבתם, קומתם מתגמדת ותשוקתם למרחביה נחנקת בין דפני העציץ.

ובני העליה מביסראביה (יהודה שטיינברג, ש. בן־ציון, יעקב פיכמן) הגיעו למרום מעמדם רק בגלל עקירתם ונטיעתם מחדש במרכז ספרותנו ברוסיה. השפעתו של זה לא נתמשכה אמנם לביסראביה, אבל אלה שבאו בתחומיו מצאו לפניהם מרחב ורום וכנפיהם נתמתחו במלוא כוח מעופן. אחרת היתה מנתם של הנשארים. צמרתם לא הבקיעה את סיפון הזכוכית. הכוחות האצורים בקרבם לא מצאו את ביטוים המלא. מארת המקום היתה בעוכריהם.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הורע המצב. במחנה הקטן של היוצ־רים העברים נתעבו הצללים, מכיוון שפנה זיוה של שמש רוסיה. משענת דלה זו, ששימשה סולם עליה לטובים שבהם, נתערערה גם היא. חומת הבדידות סגרה עליהם לגמרי. ואף־על־פי־כן — לא כבה נר ספרותנו בפינה נשכחת זו. כעבור תקופת המבוכה הראשונה באה התאוששות.

שבט־עברים נידח נאבק על קיומו. ללא קשרים עם מרכזי הספרות שמר על הקב שלו, במסירות, בהתמדה ובעקשנות. ולא זו בלבד שפך השמן לא תם, כי אם להיפך: הברכה שלטה בו. בשנים האחרונות הוקמו במות שונות, קבועות וחד־פעמיות („תרבות", „שורות", "מן הצד"), קבצים ספרותיים („פרודות", „אודים") והופיעו ספרי־שירה של קוטשר, גולדנברג וברתיני. גם מה שהופיע בבוקארשט נוצר בכוחה ובהשפעתה של ביסראביה („דפים", „פרקים", „עמודים", „תרבות", „נתיב"). נתלכדה חבורת סופרים קטנה וערה. ועוד היתה היד נטויה למפעלים חדשים. הכיבוש הסובייטי שם קץ לכל התכניות והחלומות. רודין ולנסקי נוספו להם אחים ליצירה ולצרה. אולם בכך עדיין לא מיצו את כוס התרעלה. לא עברה אלא שנה אחת ובא עליהם כחתף הסיוט הנאצי. על יוצרים צנועים אלה איחד כאן את הדיבור. עם זאת יש לזכור כלל חשוב: ביקורת אובייקטיבית שוקלת במאזניה את תנאי הזמן והמקום. לא יתכן להשקיף מנקודת־רמה אחת על גאונים ובינוניים ולהשתומם אחר־כך על ההבדל בשיעור קומתם. מרמה גבוהה מדי ייראו גם הנפילים כחגבים. באיזון הממדים והתאמתם צפונה הערובה ליושר ההערכה.

אין לחפש ביצירת ביסראביה רק את הגוון המקומי. לא נוכל, כמובן, להתעלם ממציאותו, אבל אין לראותו כתכונת־יחוד יסודית. הסיפורים המ־עולים של יהודה שטיינברג וש. בן־ציון אינם מובלעים בדפוסים מקומיים דווקא. ואם בסיפור כך — על אחת כמה וכמה בשירה. יש ומתקפת נוף המולדת בשל טיפוח סגולה אחרת. לכן אין לבקש אצל סופרי ביסראביה

אך ורק את בבואת הדנייסטר והפרוט, את שירת הכרמים ורוח הערבות. מתוך שיריהם וסיפוריהם מתבלט קו־יחוד אחר, שהוא אמיתי יותר ואופייני יותר: קו הבדידות. לא בדידות כמצוות שירה מלומדה, שכל פייטן צעיר רואה את עצמו עזוב וגלמוד בעולם הגדול, אלא בדידות עמוקה, שרשית, המעורה בנפש כשלהבת בפתילה. בדידות זו בקצווי נכר מנהמת אצלם בלי הפסק, בין במפורש ובין במרומז. לצדה של תכונה זו עובר קו ההתחמקות, המגלם את הרצון לפרוץ את החומה. רציה זו הגובלת עם קוצר־יכולת מתבטאת בנקודות היסח שונות: המתקת הבדידות בחיק בנות־חוה, תשובה לעבר או ערגון לבאות.

קו זה בולט ביחוד אצל יעקב קוטשר, זקן החבורה. בן־אוקראינה זה איקלע לביסראביה והיכה בה שרשים. בפרוס הכיבוש הסובייטי הופיע בקישינוב קובץ שיריו „ביגוני בין־השמשות". מהדורתו השניה ראתה אור בתל־אביב, בשנת תש"י, במסגרת מפעלו של „הועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מביסראביה". סגרירי סתיו רקמו הינומת צללים לשירתו. נדירים צלילי־אביב במנגינתו העצובה. השמחה בת־חלוף היא, רק התוגה תיכון לעולמי־עד. מוטיביו אינם חדשים. שרשי השפעה שונים משתרגים ומצטלבים בהם, אבל רטט־קולו שלו הוא, את עקת לבבו הביע. בשיריו הראשונים נמצא את עקבות פרוג. כמוהו הדיר את עצמו מחיק־אשה והדר־טבע, אבל אדרת מקוננים לא עטף. הכרתו הלאומית לא נחצבה בלהבות־אש, כי אם נתגלמה בהלכי־נפש, נתעטפה בסמלים: תינוי השכול שבסתיו הנצחי והכמיהה לנגוהות האביב. ואם גם הסתבך בחרמי־אהבה, ואם קסמי־טבע הרהיבו עינו — מייד משתקפים מראות אלה באספקלריית הנזירים שלו.

יָדַעְתִּי: חִדְלֵי אוֹן וָנֶצַח הֵם הַחַיִּים,
וְתַחַת הַהֲוָיָה חוֹתְרָה חֶרֶשׁ בְּלִיָּה.

אין בשיריו התמרמרות, פירפורי־מלחמה, היאבקות אדם עם גורלו. ליל השבתון קורא והריהו צועד לקראתו במנוחה. בכל זאת אין שלוותו הפילוסופית נובעת משנאת החיים, שהוא נאחז בקרנותיהם עד הטלטלה האחרונה לתהום החדלון. מקורה של זו בהבנת חוסר השחר שבמרד, בהכרת הכליון הטבוע בעצם היותו של האדם. בשיריו המאוחרים מתגברת השפעתו של ביאליק, הניכרת בבניין החרוז, בצירופי הניב, בקצב הצליל. אצלו אמנם מתרכך הזעם, חרון־האש מתחלף בעצב קודר, אבל יש והוא נתפס לחיקוי ממש:

טוֹב לִי, טוֹב כִּי אֶת זִכְרִי לֹא תַעֲלוּ עַל רֹאשׁ
חַג רִיקָם וְקָלוֹנְכֶם;
גָּרְמוּ, גָּרְמוּ הָעֶצֶם רֶוַת מְרוֹרוֹת וָרוֹשׁ —
וְנִתְקְעָה בִּגְרוֹנְכֶם.

עם כל זאת השתדל המשורר לשמור על פרצופו המיוחד. במגדל הבדידות הסתגר ושוב לא יצא אותו, לא השיח צרותיו לאחרים. רק לבבו היה קבר צערו. האהבה לא לו היא. הטבע רק מתעלל בנין קדושים ונזירים. את אשרו מצא בתפילה. על מזבח מיקדשו הקריב „דם־לבו וחלבו, אש נפשו ויקודה". זהו מיבצרו האחרון. עד נשימת־אפו האחרונה לא עזבהו. וגם בהיחרב המיקדש עוד נשאר על משואותיו וערירי לחש את תפילתו היתומה. בשירו הגדול „מולדת" השתחרר קוטשר מכל השפעה זרה. כל מה שהותז קודם ניצוצות־ניצוצות, ברמז ובסמל, נתלכד עתה לשלהבת אחת כבירה. אין זה להב רותח וגועש, המלווה מחול רשפים ונפץ אודים, אלא אש פנימית, יוקדת, המכלה ומצרפת. כאן הפשר לסתומות שירו. הבדידות בת היא למאפליית גולה. רק המולדת תביא גאולה. כמה כליון-נפש, חלומות ומאוויים שוקעו בשיר זה, שהוא אחד במינו בשירת ביסראביה העברית.

אִמִּי-מוֹלַדְתִּי לֹא־נֶחָמָה,
עֲלוּבַת־עוֹלָם וַחֲמוּדַת צַד,
יְקֶרֶת סְגוּלוֹת עַם וּמְאוֹר הַיָּיו!

בן גולים ונודדים, שהריק את קובעת המרורים עד תומה, מתרפק ככה על אמו־הורתו.

כוחו הפיוטי של קוטשר מגיע לשיאו בתחום הסוניטה. בדפוסה הסורר הצליח ליצוק את חרוזיו הרוטטים, המשקיפים אלינו כשושני־חן מתוך אגרטל של בדולח. הצימצום ההכרחי מבליט את יכלתו. גבישי טוריו מתלכדים עוד יותר. שיר־זהבו מבער את הסיגים ומשייר זהב־שירה צרוף. הנושאים: ירמיהו, הלוי, הכותל המערבי, בר־כוכבא, ספרד, ירושלים וכו'. שוב מתלבטת הנפש בין גולה ומולדת. נימה אלגית זו המפעמת ברוב שיריו מתדובבת ומוגדרת באחת הסוניטות:

כָּאֵזוֹב לְחוּץ־הַקִּיר, אוֹר שֶׁמֶשׁ לֹא רָאָהוּ,
הַיּוֹנֵק רֹטֶב מוֹךְ בְּפִנַּת־גַּג אוֹבֵדָה,
כֵּן חִדְלַת-אוֹן וָעֹז, מִתְלַבְּטָה וַחֲרֵדָה
הִתְכַּנְּסָה נַפְשִׁי דֹם, תִּקְווֹתַי בִּי גָּוָעוּ.

וּבְטֶרֶם אֵדַע עוֹד חֲלוֹמִי מִי וּמָה הוּא
נַחֲזוֹן לְבָבִי רַךְ, וְטִיבוֹ טֶרֶם אֵדַע, —
כִּי גָמַל עֹצֶב־עַד, וּכְמִשְׁקַע אֶבֶן כְּבֵדָה
תּוֹךְ קִצְפֵי גַּלֵּי יָם מַאֲוַיֵּי הִשְׁתַּקְּעוּ.

זה המשורר וזה שירו. בי״א טבת תש״ה נפטר בטימישורה.

שכול קיצוני זה, המוליך לעברי פי הנירוואנה, ניטל עוקצו הממית בשירת מ ר ד כ י ג ו ל ד נ ב ר ג (קובץ שיריו „רשפים בערבה״ הופיע בראשית ת״ש בהוצאת מרכז „תרבות״, קישינוב: מהדורתו השניה — בהוצאת הועד הנ״ל, תל־אביב, תש״ו; באותה הוצאה הופיע, בתשי״א, קובץ סיפוריו בשם „הטחנה העתיקה״). גם הוא גמע מכוס הבדידות, גם נפשו השתוחחה ביגונה, אלא שסופי שביליו טבלו בכל זאת בגלי נהרה. קוטשר היה גלוי-עיניים, מפוכח, נטול אמונה ואשלייה, ובראותו שאין מוצא — קיבל את גזר־הדין במנוחה גברית. לעומתו עמד גולדנברג בתומו הילדותי, דוק הזייה מתוח על עיניו וכל הווייתו אומרת שירה לפלאי הבריאה. וגם בקדור עליו יומו והבלימה נתגלתה אליו בכל מוראיה — לא אחזתהו בעתה. סם־חייו, הממוזג אהבה ואמונה, עמד לו בצר. בשבילו לא נחרבו כל העולמות. מ ע ב ר לחיים עוד מזהיר כוכבו. כי

גַּם שָׁם הַיּוֹם רְוֵה־אוֹר. הַלַּיְלָה — אֹפֶל, כֵּהֶה,
וְעַל כָּל שׂוֹכַת אִילָן תְּצַפְצֵף צִפּוֹר שִׁירָה.
וְחֶלְקַת־יְאוֹר בִּשְׁבִיל־פָּז רוֹתְתָה מַזְהִירָה.

מרדכי גולדנברג לא שר על הטבע, אלא הטבע השתורר מתוכו, כי היו שניהם לאחד. וכך קלט את סוד הנצחים. כל היקום מביע אומר: המוות אינו אלא בדייה. „אין מוות במוות, רק מעבר מעולם אל עולם!״ אמנם בדיקה כלשהי בשיריו מגלה לנו, כי סוללת אמונתו בנויה על יסוד האימה. אין כמוהו מפחד את המוות. „מפלצתי — חדלון, ופחדי — השיכחה!״ מכאן נובע קו ההתחמקות בשיריו, כאן המניעים הנסתרים לביצור אמונתו.

וְאִם אֵינְךָ וְלֹא הָיִיתָ — יֵאוּשִׁי נָא יוֹלִידְךָ
וְתִהְיֶה גֵּר לְרַגְלַי וּתְצַוֶּה לִי נֶחָמָה.

אבל גולדנברג חונן בהרגשה רליגיוזית עמוקה, המחפה על הסיבה ומאירה רק את המסובב. המשורר באמונתו יחיה, באלוהיו בטחונו. הבורא וברואיו נתמזגו אצלו לפלא אחד.

וְטוֹבֵל הַלַּיְלָה בְּטַלְלֵי נְגוֹהוֹת,
מִתְקַדֵּשׁ, מִטַּהֵר וְעֵינָיו הָרוֹאוֹת
הַבּוֹרֵא, כִּבְיָכוֹל —
הוּא יָצָא בְּמָחוֹל
עִם מְאוֹרוֹת וְעוֹלָמוֹת וּשְׁמָשׁוֹת וִירָחִים —
וְנוֹשְׁקִים אִישׁ אָחִיו בְּאַהֲבַת הַנְּצָחִים.

במטחווי ראייה זו, החובקת זרועות עולם, לא יעלו דרדרי יאוש. יש אמנם וראה את עצמו בודד בערבה הגדולה והרחבה.

כְּפֶרַח בְּצִיָּה פֹּה אֶבֹּל עֲרִירִי
וְלִבִּי טְעוּן עָשְׁרוֹ כֹּה יֵרֵד שְׁאוֹל.

אבל עצבו אינו אח ליאוש. לבבות הגה נכאים ועינו גמעה כבר פלא חדש. הוא ידע: „יש ממתק האגדות בערבה וביגונה". בכמה משיריו נמתחים קווי-דימוי בינו ובין יעקב כהן, אבל תמצית שירו נקיה מהשפעות זרות.

תומו הילדותי, זוך נפשו, חיבבוהו גם על הילדים כמשורר וכמספר, והם גם שנסכו חן מיוחד על סיפוריו לגדולים. אין בהם עלילה מפותחת או שהיא נעדרת לגמרי. גיבוריו ממעטים בשיחה, כי המחבר „מדבר בעדם". אולם כמה יופי נאצר בתוכם, כמה פרחי שירה בישמו את סיפוריו. באמנות מפליאה דובב את נוף הערבה ושיבצו במסגרתם. היתה לו עין רואה, אוזן דרוכה. כל ניד וזיע גילם בביטוי והמחיש בציור. בן הערבה היה, ואת רזיה ידע לפענח. מבחינה זו לא ידמו לו בני ארצו האחרים, גם אלה שמתת כשרונם גדולה משלו. בסיפוריו הירבה לתאר את הדור ההולך ועגמת שקיעתו ואת הגעגועים לתפארת החיים שנגוזה. סיפורים אלה יש בהם מתום האידיליה ומהמייתה של שירה לירית זכה.

בכסלו תש"ב הוציא את נשמתו בברשאד אשר בטראנסדניסטריה.

העולם הרופס בסיפורי גולדנברג, שדמיון ומציאות משמשים אצלו בערבוביה, נתגבש ונתמצק בסיפוריו של ז. ר ו ז נ ט א ל. (קובץ סיפוריו בשם „אנשים ורגבים" הופיע בתש"ט, בהוצאה הנ"ל). אצל הראשון צמחו המאורעות מהלך־נפשו ובטלו בו, בעוד שהאחרון העדיף את „מראה העיניים" והעמיד את גיבוריו על יסוד ממשי. כוחו נתגלה ביריעה קצרה, בנובילה, בהעלאת חוויות שכיחות ממערבל החיים ויציקתן בדפוס אמנותי. פלחי ההווי שעלו בחכתו הצטרפו למסכת שלמה, שבה רקומים פני

הכפר והעיירה בביסראביה. בעיקרו עמד המספר בתחום העבר הקרוב, כשהחיים זרמו עדיין שאננות בערוציהם. טיפוסיו שונים ומגוונים: כפריים תמימים ועלובים, למודי עוני ועמל מפרך, והם מתגעגעים לישוב יהודי, לבית כנסת; בני עיירה מיסכנים, המושכים בעול פרנסה וגידול בנים, המזקינים בלא עתם וכל ימי הבלם עוברים בצער וסבל; בת־נכר שהלכה להיות משרתת בעיר, אבל נפשה יוצאת אל הכפר, אל הגנים המלבלבים, אל הקמה המזהיבה, אל הסייח ואל העגל.

רוזנטאל אהב את גיבוריו. קשה לו לכבוש את אהבתו אליהם ולהק־רינה בעקיפין, אלא נהג ללוותם בקול ענות, בדמע ואנחה. ואם שפרה עליהם נחלתם לא יכול לעצור את חדוותו בחובו. לכן לוקים סיפוריו בסנ־טימנטאליות יתרה, אולם הקורא הנבון יעמוד על כנותה של זו וגם לבו יהמה מרוב רגשות. גם לרעים וחטאים שומר המספר את חסדו. הוא הירבה לטפל בנפשות גסות, בהמיות, שצלם האדם נמחק מעליהן, אך הנה בא מקרה קל, משיר את קליפתן המזוהמת ולפנינו מתגלים אנשים ביקר, המסתכנים כדי להחיש הצלה לזולתם. חסד זה שבראייה לא מנע אותו בכל זאת מלתאר את ה„מאידך גיסא". במעמקי הנפש גילה את היצר הקמאי, הצמא לדם, המשחר לטרף, אשר לא ינוח ולא ישקוט עד אם יבצע את זממו. ובכל אלה לא השתמש בסממנים חריפים. הפשטות היא חותמו האמנותי, ועליה תפארתו. פשטות זו שרויה גם על סיפורו הילדים שלו, שבהם זכתה יצירתו לעליה מיוחדת.

חזיון מיוחד במינו הוא י. ויינשטיין. במקצועות שונים ניסה את כוחו, אבל רק בשניים מהם „נתן את עצמו": בהומוריסקה ובמסה. הוא היחידי בין סופרי ביסראביה, שתפס קילוחי מאורעות בשטפם, עקר גושי חיים מסובכים והסבירם בבת־צחוק טובה וסלחנית. רבותיו הם שלום עליכם, דער טונקעלער, אבל עם זאת מתבטלת נימתו העצמית. בהומוריסקות הטובות שלו אין הוא מסתפק בחומר „מדגדג" סתם, בצירוף מבדח של מלים ומשפטים או במעמדים מגוחכים. אנו מוצאים בהן שלל טיפוסים: טרחנים ושעממנים, יושבי קרנות ומרבי שיחה, שלומיאלים ותרוודי קהל, עסקנים ועסקניות, סופרים ועורכים, פשוטי בני אדם ומשכילים מתגנדרים. יש וההומור שלו מתקפח על ידי אירוניה עוקצנית, אבל בכך לא נגרע מערכן של שכבות החיים המתוארות. מקוריותו נתבטאה יותר במסותיו, שהן יפות ומחוטבות. לזרא לו החיטוט היבש. סגנונו פיוטי ומשובץ ציורי־דימוי נאים. דבריו שקולים ומדודים. כמעט כל פסוק שלו צופן רעיון בקרבו. יש ומסתו מוקדשת לאישיות מופלאה, מרובת־אנפין ומרובת

ניגודים, ובמלה אחת יגדיר את מהותה ולא יחטיא. מן הראוי להזכיר את מסותיו על נתן בירנבוים, מ. י. ברדיצ'בסקי, י. ח. ברנר. הוא הצליח לחדור לשפונות היצירה, לגלות את שביליה המסותרים, כי ויינשטיין גופו היה משורר בכוח, שנפשו אינה פוסקת משירה. הלך לעולמו בברית המועצות, בבית־כלא סיבירי, בתש״ב.

ק. א. ברתיני זכה והגיע ארצה, לאחר תלאות ונדודים מרובים. צליליו הראשונים כאילו שאולים מז. שניאור. כמוהו עמד נבוך לפני שקיעת החמה וכמוהו הסיח את אימת החדלון בשירי אהבה לוהטים (ראה את המחזור „אדום ושחור"). בשיריו המאוחרים התחיל להתגבש גרעינו העצמי. נפש בני־דורו וחוויותיהם הם המבוע לשירתו. גם בתיאור נוף מולדתו לא הפליג למרחקי האינסוף, לא הביאהו לידי הפשט בזרועות הקוסמוס, אלא קבעהו במשבצת הדור („לילות בביסראביה"). אף בקונטרס שיריו „תמול דהה" (קישינוב, תרצ״ט), שהוא שיר־פרידה לתפארת העבר, לא חרג מרתוקיה של התקופה. זהו חלום בהקיץ על מחוז הילדות, זוהי ראייה ממרחקים, נהיית הלב לנוף אגדי חביב, בלי להינתק בכל זאת מקרקע הממש. בדידותם של יוצרי ביסראביה נתבטאה בכל חריפותה במחזור שיריו „חרוזים של פייטן בגולה". כאן התפרץ בכל מרירתו כאבו של המשורר העברי, אשר לבדד ישכון בערבות ביסראביה, ואין שומע ואין מבין לשירו:

בִּכְדִי עַל הַנִּיר הַלָּבָן עוֹד אֶזְרַע
תִּסְחֹטֶת כְּאֵב וְצָרַעַת!
וְאֶמְסֹף רַק לַשָּׁוְא אֶל חֲרוּז הַשִּׁירָה
אֶת הַמֹּרִי וְאֶת מַר הַקֻּבַּעַת!
אֶת שִׁירַי לֹא תְקַלֵּטְנָה אָזְנֵי הַזּוּלַת;
שָׁנוּא וְרָחוֹק וּמוּזָר הוּא.
אוּלַי עִם חֲלוֹף יִתְעַכֵּב רֶגַע קֶט,
וּבוּז וּמִי־לַעַג יָגֻרוּ.

משעלה ארצה נפתחה תקופה חדשה בשירתו, אבל זו אינה עניין לכאן.

מבין אנשי המשמרת הצעירה, שתחילתם בשנות השלושים, מתבלט בשיעור־קומתו ח. הוכמן, המספר. קוטב יצירתו תקוע במציאות היהודית שלאחר מלחמת העולם הראשונה. הוא הסעיר את אגם המנוחות של חבריו הקשישים וסיפר על המתרחש מעבר לפרגוד האידיליה.

גיבוריו רחוקים משאננותם של בועז ורחל (ש. ל. בלאנק). דרכם בחיים רצופה סבל, צער, נפתולים עם עצמם וכיסופים לתמורות. בסיפוריו הגדולים והקטנים עובר חוט ההשפעה המשולש של גנסין, ברנר ושופמן. הוא לא הצטיין בעיצוב העלילה החיצונית, כי אם חדר למעמקי הנפש, הציגה במפולש, גילה והוקיע את נגעיה הכמוסים. בין שתיאר את הבחורה היוצאת להכשרה, את פועלי הנמל בגאלאץ, את היהודים העובדים במחצבות־אבן, בין שטיפל בחייו של מורה עברי בעיירה נידחת — בכל טבוע תו הבדידות והשממון, שאין מנוס ואין מיפלט מחמתם. בדברנו על הוכמן מן הראוי להזכיר מספר מחונן אחר, שישב בשנים האחרונות בהלסינגפורס ומשם עבר, אחרי המלחמה, לקנדה — מ. ח ס י ד. בן־ביסראביה זה התחיל בעברית, וגם נשאר נאמן לה, ורק בגלל חוסר עיתונות עברית בגולה עבר ליידיש. ספרו „פארמען אין ברען" נתקבל על ידי הביקורת היידית בדברי שבח ועידוד. כן ראויים לציון: ל. קופר־שטיין, עורך „שורות" ו„אודים", ניסה את כוחו בפובליציסטיקה ובביקורת, הגיע ארצה בפרוס המלחמה; צבי גלייזר פירסם נובילות אחדות המצטיינות בפשטות סגנונן; וצבי צלמן פירסם את שיריו גם מחוץ לביסראביה („העולם"). מפעמת בהם נימה סוציאלית.

כל אלה שהזכרנו לא זכו להתרומם לפיסגת יצירתנו. גם ניבם אינו מלוטש ומצוחצח כדבעי. התנאים החורגים גרמו לכך. המיצר הביסראבי הוא שקיצץ את כנפיהם. לעומת זאת הצטיינו בכנות הביטוי, בחוסר מעושיות, בתום ופשטות, סגולות־יקר שאין לזלזל בהן. שרידים מעטים אלה, שקיימו וטיפחו את להב יצירתם בישימון ביסראביה, כבדה עליהם יד הגורל.

אחדים מהם הלכו בדרך כל הארץ, מי בקצו ומי לא בקצו. רק בודדים הצליחו להגיע לחוף הנכסף, לארץ, לרוב אחרי פרשה ארוכה של יסורים ונדודים. זוהי — עד כמה שניתן לראות באופק — חוליה אחרונה בשלשלת היצירה העברית בביסראביה.

מרדכי גולדנברג

תחת כנפי הכרובים

בית-מדרשנו

הנני יושב תחת שמי ה׳ בשדה זרוע ירקרק־חן. סנוניות ואנקורים סביב שתו עלי וצוויצות־צהלתן מתקו לי כיין־גיל משכר; פרפרים ומיני זמזומים סבבוני־כיתרוני ברפרופי רזים. ותהי הדממה על סביבי מרננת בקודש, כבעולם שכולו חג, ועל ראשי שמש־סיון חדשה היוצקת זרמי אור וחום בנדיבות אין-קץ, ובלבי שלוה רכרכה, רקומת זהרורי־סוד.

על גב ידי רוחש לו אט־אט צמד־חמד של „סוסי־משה־רבנו״ — עם פזיז וזריז, זה הפורץ מכל חגיו וסדק לקראת חמה שופעת נוגה. דבוריות וכרובי פז יגפפוני־ינשקוני, יארגו עלי ארג אהבה וחן; ומתגנב אלי בחשאי אותו המלאך הקטן, העלז והנחמד, של שנת הילדות המתוקה. אי־שם רחוק נפתח לרווחה שער רקום־זוהר, וגן־חלומותי, מימי ילדות נעלמים, ישלח לי ריח־עדן, ולנשמה רווח ונועם. אני נמשך אחר צלילי־הקסם של כנור נעורי וצועד על מרבדי הוד רכרכות ושקטות, בדרך העולה אל ימים עברו, אל שנים נגוזו... הנה עומדות רגלי על סף היכל־תורה עתיק־ימים, במקום שם גנוז לעולמים חלק גדול של בחרותי התמימה — אני עומד לפני בית־מדרשי הישן, היקר והחביב.

עתיק ומט לנפול הוא בית־מדרשנו ועומד הוא על הדניסטר, ידיד נעורי זה, השש לקראת שחקים בלבנת־ספיר; ראשו חבוש גג מעוך ובלה, משכן ליונים ולצפרי־חן, המקננות שם ומתפרנסות בחסדו של השי״ת ובפירורי תפילות קדושות. כפוף הוא בית־מדרשי תחת סבל שנותיו והוא חי בזכרונות עברו העשיר, עת הצמאים לדבר אלהים מילאוהו מפה אל פה, וגם בפרוזדור ישבו לומדי תורה והגו בקודש... עכשיו הוא ריק ומשומם; אני ובנו של הרב, חברי אברהם־ילי עליו שלום, היינו גוזליו האחרונים, שגם כן עזבוהו וילכו איש בדרכו... ועתה עומדים הש״סים העתיקים, „האלפסים״ וספרי הרמב״ם, „הטורים״ ויתר ספרי־הקודש, כנכלמים

בארונותיהם המסורבלים, מכוסי אבק וזוקן, ורק העש החרישי יכרסמם באפלולית העצובה.

נסתלק לעולמו החזן של בית־מדרשי, ר׳ לייבלי הענותן, ובעלמא־דקשוט יתלונן גם שומרו של בית־אלהים זה, אברהם השמש, אדם יקר זה שהיה הולך ומשתעל וגונח ומתחטא לפני אביו שבשמים כבן־יחיד מפונק ורך. וקיר־המזרח, שהיה כולו משובץ יהודים יראים ושלמים, בעלי זקן־כסף ולב־זהב, יהודים של שבת וחג, מוכתרי תורה ועדויי צניעות קדושה, נתרוקן מזיוו... כולם, כולם ינוחו זה כבר בבית־עולמם הנוגה אשר בעיירתי, והדניסטר יוסיף להזרים מימיו ולהמשיך שיר־היחיד שלו — ובית־מדרשי יאזין, יקשיב בעצב חרישי קדוש.

איפה הם ימי־החורף ההם, טעוני הרהורי־זעף כבדים? ואיימו ימי־הקיץ הקורנים העליזים שבליתי בבית־מדרשי?

בצוותא חדא עם רבי, הישיש היקר, החב״די הנלהב, ר׳ אליעזר־צבי, זכרונו לברכה, ועם חברי התמים שנקטף באביבו — יחד אתם חרזתי שעות של מחשבה טהורה ויראת־הכבוד על חוטי חלומות מזהירים. לבי נהה וערג בכיסופין מתוקים לשכינה, המתאבלה כביכול, מצומצמה ונעלמה בין שני האריות אשר על ארון־הקודש, על בניה הרבים אשר יצאוה... ומדי גשתי אל ארון הספרים, שעמדו טורים־טורים במדפיהם, דוממים וכובשי־תעלומה — ונרתקה נפשי בשלשלת הדורות העתיקים והקדושים, אשר הרו והגו כל מה שכתוב בכרכים הללו בקדושה ובטהרה. הנה מטיילים אנו בחינגא על פני שדות-העדן של האגדה, הרקומה פרחי־נפש עדינים; והנה מעפילים אנו אל תועפות הררי־אל ויורדים בשבילים פתלתולים לעמקי־תהום של ההלכה החמורה: הנה נצנפנו צנפה בפקעת־פלפולים עמוקים ונצלול רגע בלבירינט של קושיות ותירוצים מגובבים ומוגיעי־המוח; והנה יצאנו מן המיצר בעזרתה של יד נאמנה — מהר״ם שיף או מהרש״א — בעלי התריסין הגדולים. והנשמה רוחצת בטוב, כאילו השתתפנו בבריאת עולמות, והלב מתרונן מיין תורה מחכימה!...

וכפרפראות סח לנו רבנו אחרי זה סיפור־מעשה שקרה לה„רב״ הזקן בעל ה„תניא״ — ונר הנשמה על העמוד ירמז לנו מרחוק גם הוא על אושר הצפון בעולם שכולו טוב, בעולם התכלת אשר לא יראהו האדם וחי.

הוי, הזיות מתוקות המרפרפות בחלל בית־המדרש הישן!

חביב ויקר ביותר היה לי, בית־המדרש בימי הסתיו הדולפים בעצב, בימי סגריר זועפים, בתעות ערפלים עוורים בחלל עולם ואחריהם גדוד נביאים שחורים — עורבים מבשרי זעם. בין שמים קודרים וארץ דלוחה נארגה רשת של טיפות צוננות, הנופלות, בעטיו של רוח נרגן, באלכסון וחודרות, כגנבים במחתרת, אל עור ובשר להקפיא את הדם ולהעגין על הנשמה המתעלפת; אז, בהיות האוויר גועש עופרת והאדמה מתחת מבול של רפש, סחי ומאוס; יהודים הרהרו בפרנסה: מאין תימצא? כבר דעך השביב האחרון של „בטחון", אותו נר שהגיה מחשכים במשך תקופות ארוכות; השתרגו ועלו על הצוואר חבלי הדלות האיומה; — אז ברחתי מבית אבא רצוץ ודואג אל האם המחבבת ומחממת — אל בית־מדרשי החולם נוגות.

דממה כבושה, שמרוקם בה ניגון של דורות, ניגון בלי צלילים, שוררת בהיכל הקודש. גם העששיות התלויות מקשיבות בעצב אל הדומיה הטווה סודותיה חרש. צללים נערמו מאחורי הארונות ומתחת לשולחנות; צללים מן הפינות והסדקים משתרעים בהכנעה מתוך אונס ומקשיבים גם הם... גם העכביש הגדול שקפא בארג־קוריו מאזין לדממה.

היום נוטה לערוב. בזגוגיות החלונות מתופפים נטפי גשם. החושך מתעבה. הצללים הנכנעים מרדו כעבדים מתפרצים ונשתרבבו ארוכים, הגיחו ומילאו את בית־המדרש כולו. אך אל העמוד טרם יהינו לגשת: יראים הם מפני הנרות הדולקים. הציבור כבר עומד בתפלת מנחה.

אחרי כן משתמטים המתפללים. רק אנחנו, חובשי בית־המדרש ואברהם השמש החולה, הכופף ומשתעל ומאמץ ידו אל חזהו וגונח, נשארים לעסוק בעבודת הקודש, כל אחד על פי דרכו.

ועד נשימתי האחרונה יהיו ערבי החורף בבית־המדרש — השעות המרוממות בחיי, החמדה הגנוזה באוצר זכרוני. כמנורות־בדולח רבות־נהרה יפיצו אור־מרפא על נתיבי הקודר ולנוהגם אלך עד יקראני עליון להתלונן בצלו.

ואהב אהבתי את בית־מדרשי כאשר בא הקיץ ויפתח דלתותיו לרווחה, כאשר חג־התורה, חג השבועות הירוק, הופיע קורן ומחייך ומפיץ קטורת בשמיו. לכבודו היה הזקן ר' אברהם השמש טורח טרחה יתירה ומקשט את

בית־המדרש בענפים ירוקים. ומסוייד ומוכתר בירקרק־עלים נדמה היה, כאילו שכח רגע בית־אלהים זה את עצבתו התמידית, הסיח דעתו מתוגת־הקודש שלו וגיחוך נעורים מרחף בחללו. אנחנו הוותיקים, מאלה השומרים לבוקר, אחרי היותנו ערים כל הלילה, כורכים תיקון־ליל־ שבועות ותהלים ומסכת „ביכורים״ ביחד — קידמנו פני השחר ברננה, כשאנו מסתכלים בו בעד חלונות בית־המדרש. גם הוא, הכוכב הנהדר, צופה ומביט אלינו, קורן באור כסף חכלילי ולוחש חשאית, מרבה לספר בשבחם של העומדים בבית ה׳ בלילות, סח לנו על רבנו ה„בית־יוסף״ ומה שקרה לו בליל־השבועות, איך ה„משנה״ היתה מדברת מתוך גרונו והפליגה בשבח העוסקים בה... והן גם חלקנו עמהם: באותו לילה התנגחנו על קטע של „תוספות־יום־טוב״ מפרק „התרומה״, ולא היה מי שיכריע בינינו עד שהבהיר דבר־מה במוחי, וכתפוחי זהב במשכיות כסף נתחברה חוות־דעתי ונתקבלה בהסכמה כללית; אין זאת, כי רבנו ה„תוספות־יום טוב״ בכבודו לחש לי באזני כוונתו האמיתית.... וכך היינו צופים בהדר הצפירה עד שראינו שמש עולה במדרגות פז משער המזרח, — והנה נתמלא הבית הפתוח לרווחה באור־זיוה המתוק, וגם עדות פרפרים לבנבנים נתכנסו ובאו, רפרפו מעבר הדניסטר והציפו את חלל בית־המדרש כמבול של חבצלות חיות קטנטנות, ספוגות טללי זוהר וסבואות נוגה הבוקר הזך...

מתפללים עם הנץ החמה. התפילה עולה בהתלהבות, חסידים מכים באצבע צרידה, מטלטלים עצמם ומתנודדים. וזגוגיות החלונות מסנוורות את העין מרוב זוהר, וגם בעששיות־הפח משתקפת החמה, וקרניה נאחזות בסבך הענפים אשר על ריקמות ההדר בטליתותיהם של ישישים, העובדים את בוראם מתוך דביקות גדולה והתפשטות הגשמיות ומסירות־נפש מוחלטת ואהבה בלי גבול.

והנה הגיע זמן קריאת התורה. ומתפרץ קולו של החזן ר׳ לייבילי: מתנועע ורועש מתוך התפעלות, שואג ועורג למעלה, כבן שנדד הרבה שנים בקלקולי דרכים והגיע לקץ־הימים אל בית אביו, והוא נמשך אל זה שחיכה לו באלם־ציפיה: „הוי, אבי, הבה אפול לרגליך, תנני-נא לנשק עפר צעדיך; אנא, סלה נא על עוותתי! הנני באשמה רבה לפניך; אך אם אמנם חטאתי, הלא אתה, אב — רחמני־נא!״

והנה הגיע זמן קריאת התורה. ומתפרץ קולו של החזן ר׳ לייבילי: „ויעזור... יעמד ר׳ ירוחם בר׳ משה הכהן״... ור׳ ירוחם — איש ירא ושלם, סוחר מפורסם ולמדן מופלג, הבורח בכל יום ממסחרו ומקדיש שעותיו לתורה, מתחיל להנעים בקול את ה„אקדמות״ בניגון רחב ומוטעם, כולו

אומר רטט ולהב־קדושה; והקהל עונה לעומתו בגלים מזמרים: אוקיינוס של שירה סוער והומה. ובעד החלונות הפתוחים לרווחה פורצים אל תוך הבית זוגות של אנקורים פזיזים, סנוניות משתובבות, עוברים ביעף, כשלוחיו של הקדוש־ברוך־הוא לבנו בכורו ישראל, ופרפרים מתעדנים בימו של ניגון ה„אקדמות". — אז הוברר לי ביאורו של הפסוק: „טעמו וראו כי טוב ה'".

זרמו מים ושטפו, שנים באו וחלפו. נתרוקן בית־מדרשנו, נעזב ונשכח — וגם אני כמוהו. עיני כהות, ועל ראשי סמרמורת ילידת הרוחות, המנשבות עכשיו בעולמנו. שריד אני מאותם הדורות שהלכו לבלי שוב, גלמוד נשארתי וגעגועי בלבי. נפשי צמאה ללחלוחית של דבר־עליון — ועלי סגר מדבר־חול של „השכלה" פעוטה, פשיעה מתוך טמטום־לב... והנה ספינתי מתקרבת אל שולי השקיעה — ומה טמון בחביונה, מעבר לפרגוד? — — — פה בירק־דשא, על מרפד קטיפת־כרים, נערתי לרגע אבק חיי, ובניגון של השתוקקות חדרתי שוב פנימה אל היכל נעורי החתומים. חדרתי פנימה אך לרגע. כי הדמיון בן־חלוף הוא, ומעופו — חזיז.

סידורו של זקני

זקני הישר — נשמתו בגנזי מרומים — היה יהודי נמוך־קומה ועב־בשר, בעל זקן קטן ומחודד, לבן כשלג, ופיאות גדולות ומסולסלות, כצלוחיות־של־נוי קטנות ומתנודדות. עיניו היו עיני חכם ונפשו הישרה והתמימה נשתקפה מהן... בלילה היה קם לקונן על החורבן; כשאפר בראשו והררי־נשף בלבו, היה יושב על הארץ וסופד תמרורים. בבוקר היה טובל ורץ אל בית־הכנסת להתפלל עם הנץ־החמה, כמנהג ותיקין; ואחרי תפילותיו היה שוהה שם שעה ארוכה ולומד פרקו ב„חוק" וב„עין־יעקב" ובשלחן־ערוך „אורח־חיים". וכשנשב הביתה היה אוכל אכילת ארעי ונכנס לחדרו הקטן, שפינו בשבילו בבית אבא, ושם, נשען על מיטתו מתוך חולשה שבזקנה, היה הוגה כל היום בספריו.

בחרדת־קודש הייתי נכנס אל חדרו הקטן. שולחן קטן רבוע עמד אצל החלון הבודד, ועל־ידו כורסה רכה, מרופדת מושב רך, בשביל סבא, וכסא־עץ

בשביל אורח הנכנס אליו. על הקיר תמונת הגר״א מווילנה, המעוטף בטלית וספר בידו, ותמונות „גאוני ישראל" — כל אחד במסגרתו הסגלגלה. גם הדר פני משה בקרני־אורו ואהרן בבגדי־קדשו. בזווית עמד לו ארון זכוכית, גדוש ספרים ישנים וחדשים, מכורכים בד ועור, גדולים וקטנים, כרסנים ודקים, עומדים ומונחים. דרגש עמד ליד הקיר המקביל. ועל השלחן היו מונחים משקפי סבא ומטפחתו האדומה וגם הספר שהיה מעיין בו. תמיד־תמיד היו עיני סבי נתונות בספרו, עיניים פיקחות וטובות, שלא ראיתי דוגמתן; שגם בהביטן בי נדמה לי שהן משקיפות יותר לתוך עצמן ותוהות על חידת נפשן אשר בתוכן פנימה. על מסמר שבקיר אשר ממול סבא היו תלויות הקאפוטות שלו ואיצטלית־הבוקר — בגד־משי נושן, כתום ונוצץ, המרוקם פרחי־קטיפה שחורים.

רוח של קדושה רפרפה בחדר, וספוג היה כולו צלילי עבר עתיק ונהדר מאד. ואני — נכדו הפעוט של סבא הישיש — אהבתי מאד לשבת בחדר־הזקן, אבי־אבי הישר, שהיה משוחח אתי לעיתים תכופות. אך כשלמד לא הייתי מבטלו ח״ו, וישבתי בנימוס. מן הצד, צופה ומביט אל תמונות הקדושים שעל הקיר או אל ספריו. מה מאד חפצתי לחדור אל עולם נעלם זה אשר בספריו; גדולים העניינים אשר הספרים עוסקים בהם ועמוקים מאד — זאת ידעתי בבירור; ועל כן עמדתי נדהם ומשתומם לפני ארון הספרים ולא גרעתי עין מן הכרכים הרבים האוצרים סודם בחובם ושותקים בענוותנות גדולה.

מספריו של הסב חביב היה עלי ביותר סידורו העבה, הישן מאד, בעל נייר כחול שעיר ועב ואותיות מטושטשות מזוקן, ומכורך בכריכת עור וטבלאות־עץ לו. סבי ספר, כי סידור זה נתן לו במתנה משולח אחד מישיבה ליטאית גדולה, שהרביצה תורה בישראל והקימה רבנים וגאונים גדולים. המשולח התאכסן בביתו לפני חמשים שנה ויותר; זה היה אחד מהמאורות הגדולים בתורה ופה מפיק מרגליות בדרשותיו לעם, וקדוש ייאמר לו. ולאות אחווה, אהבה של תלמיד־חכם לחברו, נתן לסבי סידור זה. וכתב־ידו נשתמר עוד על דף־הפתיחה — אותיות מסולסלות, מוכתרות־תגים ויפות מאד — כתב שאין כדוגמתו היום.

אכן, נפלא היה הסידור מאד, רב־סמכות ורב־איכות, מרובה המחזיק את המרובה, ולא ידעתי על מה להתפלא יותר. ראשית: עביו וכובדו הגדול — אהבתי לנענעו בידי ולעמוד על משקלו מתוך אומדנה; זה היה משקל הראוי לשמו. ושנית — אותיות בכתב רש״י שהיו מרובות בו מאד, סדורות על כל דף בשני חצאי עמוד ישרים וקצובים כמו באנך, שהיו סוגרים בקרבם את התפילות למיניהן. סבי הסביר לי, כי אלה הם ביאורים על

התפלה עפ"י „סוד" ממפרש קדמון אחד. גם בשולי הדפים מלמטה היו אותיות רש"י כאלה — הלכות ודינים המורים כיצד להתנהג בעבודת הבורא, וגם אמרי־מוסר לרכך לבו של אדם, קרוץ מחומר, ולהכשירו לדברים שבאצילות...

ואני הייתי שומע בהקשבה לדברי סבי והייתי מעריץ מאד את הסידור הנפלא, המשמש כעין סולם לעלות בו השמימה. הייתי מחליקו ומריח בו — וריח חריף ומתוק כאחד היה יוצא מתוך דפיו, כמו מתוך קנמון בלול בכרכום. נדמה לי אז, שמריח אני עקבותיהם של דורות שעברו — והייתי מתמלא געגועים טמירים.

וכשהיה סבי לוקחני אתו אל בית־המדרש, הייתי בוחר להתפלל מתוך סידורו, ואז היתה התפילה שגורה בפי: „בוודאי הסידור הנפלא גורם לזה!" — הייתי חושב אז ומתפלל ביתר חשק וחותם כל תפילה בקול רם יחד עם הצבור.

ומצויין היה הסידור בשערו הנפלא, שהיה ערוך בטוב טעם: מלמעלה שני כפירי־אריות שולחי־לשון, זקופים זה כנגד זה, ובכפותיהם הקדומות תלויים שני „לוחות הברית"; ומלמטה שער יפה, מסורג טבעות ופיתוחי־ציצים, ועליו כתוב באותיות מחוטבות: „זה השער לה' צדיקים יבואו בו"; ובמסגרת יפה שבאמצע כתוב: „סידור אור זרוע"; ומלמטה — שנת צאתו לאור — עוד מה„ת"קים".

והסידור הצטיין גם בריבוי תפילותיו, ופיוטים היו בו כמעט לכל שבתות השנה, ותיקון־חצות למקדמי אשמורות, והפרשיות הראשונות של הסדרות, ותהלים ומעמדות, וגם פיוטי הימים הנוראים, ו„טל" ו„גשם" עם ציורי המזלות, מעשה צייר אמן: הנה ה„טלה" הנחמד של ניסן, עומד ומביט בעיניים תמימות בתוך מסגרת עשויה מעשה מקלעת־שושנים, והנה ה„שור", מזלו של אייר, רץ לנגח את כל הקרב אליו, — אך סגרה מעליו המסגרת העבה, כרפת בצורה, ואין לו מוצא. הנה „תאומי" אחים יושבים בדשא בשלום ובנחת; והנה „סרטן" גדול נדחק גם הוא ובא לתוך הסידור; הנה „ארי" נוהם ושואף לטרף — ונורא הוא על כל סביביו; והנה „בתולה" נחמדה ופרח יפה בידה, והנה „מאזנים": „בהם ישקלו מעשי אנוש ותחבולותיו ויצרי מעללי איש, בימי הדין בשמיים!" — כך מבאר לי סבא, ואני מדמה לי את המשפט הגבוה לפני כס מרומים ויראה נופלת עלי. ואחרי המאזניים יזחל „עקרב" גדול מפושק־רגלים ולראשו קרניים מתקרבות כצבת; והנה „קשת" מתוחה לירות — בוודאי ב„גדי", העומד תחתיה כמטרה לחץ. והנה באר ו„דלי" קשור בקילונה, ויהודי בעל קאפוטה ארוכה ומגבעת

בראשו, מעלה מים מתוכה. והנה שני „דגים" אחוזים בחבל... — רבות עיינתי בציורים האלה, ודמיוני זקף על חשבונם תמונות ומחזות משלי.

לא רק אלה, גם „העיין" וה„דלת" הגדולות ב„שמע" וב„אחד" היו מעוררות תשומת לבי: רק פסוק קטן זה, בן שש מלים, ומסביב לו ים של אותיות רש"י — ביאור ארוך מאד על מספר מלים אחדות! — והסב היה אומר כי משום חשיבותו של „שמע" קבעו לאותו פסוק מדור מיוחד לעצמו, וכוונות רבות וגדולות צפונות בו בדרך הקבלה... — „מה זאת קבלה?" — הקשיתי לשאל — ופה סילדה נפשו של סבי והוציאני בזהירות, בסיבובי דברים במשל ובמעשיה, מבין המצרים.

וכשהלך סבי אתי מבית־הכנסת, הייתי מפציר בו מאד למסור לי את הסידור שאשאהו בידי, וסבי בשמעו דברי, שמח וניבא כי אהיה „זריז בעבודת הבורא ושש לעשות מצווה" — שמעתי זאת בדברו אל הגדולים ולבי עלץ בי. ומאד־מאד היה סבי נזהר בכבוד סידורו. היה מעשה שנשמט מידי ונפל בשגגה לארץ, ואז — אפשר בפעם הראשונה בחייו — רעמו פניו וגער בי, שצריכים להביט בעין פקוחה ושלא להסיח דעת, כשאוחזים חפץ של קדושה ביד. ובטרם הספקתי להרימו מן הארץ, היה כבר מגפפו ומנשקו באהבה ויראה. כשראיתי זאת, היכני לבי מאד ונדבתי את האגורה, שנתנה לי אמי לארוחת הבקר, לקופת ר' מאיר בעל־הנס, לכפר עווני.

ברי היה לי, שהברכה מצויה בביתנו רק בגין סבא הישר, ובעיקר — בגין סידורו הנפלא: מה קרה אלמלי היה הסידור סוכך עלינו ואילו הרחיק סבא לצאת למקום אחר? — אז בוודאי שהיתה עניות מקננת בבית אבא ופורענויות ומרעין בישין היו מקדירים חיינו. — כך הרהרתי אז בימי ילדותי — וראיה לדבר: כשנולד לי אח או אחות קטנה, מייד היו שמים בעריסתו של התינוק למראשותיו את סידורו של הסב, לשמור את הרך הנולד מן המזיקים האורבים לילדי ישראל. ופעם אחת פגעה אסכרה באחות הקטנטנה פייגילה. באה המילדת הזקנה שפרינצה וצווחה ככרוביה: „ראו מה שעשיתם, הנה שכחתם לשים ספר קדוש תחת כרה של התינוקת — ספר וסכין תחוב בין דפיו לסגולה — והנה פגעה בה מידת־הדין וניזוקה!" הרי שכוחו של הסידור הנפלא היה רב מאד, ובהיעדרו ניתנה שליטה ל„חיצונים" ר"ל, והילדה מתה ביסורים נוראים.

שנים חלפו. הרבה מים זרמו בנחלים, והרבה מקרים קרו בעולם ושינו סדרי תבל מן הקצה אל הקצה: נשתנו פני הדור, וגם הזמנים הם לגמרי אחרים... סבא — זה כבר יתלונן בצל שדי, ובדי עמל תצטייר דמות־דיוקנו

לפני עֵינֵי רוחי. והסידור, גם הוא ואתו כל ספרים הישיש שנעדר — איני יודע מה היה להם. רבו עסקיו של אבא, ולא היה סיפק בידו לעיין בספרים שבאו לו בירושה מסבי ז״ל — וכך אבדו ברבות העיתים. אך עוד היום, כשרוחי מתנערת מאבק החיים המשועממים והיא מאבירה להזיות־תכלת רחוקות וקדושות — נראה אז סבי הישר לפני, מרפרף ככרוב פלאי בעולמות עליונים, מעוטר זוהר והוד נעלה, וביד — סידורו, הסידור הנפלא שלזקני, שכה אהבתיו אהבת־יראה.

סוכות ברחובנו

רוחי שבע־הנדודים טלטלני מכרכים גדולים והומים ומשאון קריות־מלכים ויביאני אל הסימטה הדלה והצרה, מקום שם השתרע בימי אביבי עולם ילדותי היפה. שוב החמה זוהרת בהוד־מלכות על ראשי, וברצותי תעטרני לבן־מלך. איני יודע ואיני רוצה לדעת על הבדל מעמדות וגבולות עמים; שבתי להיות תינוק רך בעולם־יה, וכילד אביט על סביבי...

הנה אני מכיר את הבתים הקטנים משני עברי הסימטה. אי־שם רחוק בעולם סואנים אווירונים ומנסרים בחללו של רקיע, ובכליות האדמה ירוצו ויתגעשו קרונות־מסע, כאילו יחתרו להגיע למעמקי שאול. אבל בסימטתי לא נשתנה דבר: הבתים, כלשעבר, קטנים ומכווצים וצפופים זה לזה, כעדר של כבשים נפחדים; הווילונות על החלונות, עוד לובן חגיגי להם והם מתנפנפים לנגדי בברכות־פגישה מרנינות לב; והיהודים פה פוסעים להם פסיעה קטנה בנחת, כותנתם לעורם וציציותיהם מטפחות להם על ארכובותיהם. יודעים הם ברור, מבשרם חזו זאת, כי יש להם אב חנון בשמים, הדואג להם ומעבירם על פני כל תחתתי החיים... ירעם הרעם יתמוטטו מוסדי הארץ — וצדיק באמונתו יחיה. גלוי וידוע לו לזך שוכן. מעונה שישראל בניו שרויים בצרה, על־כן גם בשחרו אותם למוסר ימתיק את מידת־הדין. „השמים לא הבל הם!״ — זוהי הפילוסופיה הרווחת בעיירתי ובסימטתי... על כן אני מחבבה ואני שב אליה ברצון, בכל עת שצללים קרים סביב ישיתו עלי.

הכרתיכם, בתים קטנים ורעועים, רעי הקטנים, בני סימטתי! כל זגוגית של חלונותיכם היא כמעיין זהב בלתי־פוסק לחלומותי־זכרונותי! — הכרתיך,

דניסטר, חברי הכחול, הממלמל וזורם לו באין הפוגות משנות נצחים! אני רואה אותך תמיד כחול, כי עולם־יה כה זך ונאור והוא משתקף בכל הדרו בך!

רק פגימה קלה: ה„חדר" הקדיר אשרי באותם ימים הילדות הרחוקים. אך גם הוא עבר ובטל מן העולם למשך כל ירח תשרי — והריני בן־חורין גמור, משוחרר ועושה כל מה שברצוני... והנה גזו ועברו הימים הנוראים עם השופר המחריד ועם ריבוי התפילות המעגימות, ואני, כאז כן עתה, מסייע בסימטתי לבניין הסוכות.... זמן „שמחתנו" האמיתית. פושט אני מעלי איצטלה של בן־אירופה מקושט ומגוהץ, והריני יהודי, בן־רחובי הדל, ובונה לי סוכה כדין וכדת, כמצוות קדשו יתברך. וכל רחובנו מתייפה ומתנאה בסוכות קטנות ,מעשה צעצועים, שכל מיני כלים נזדווגו והוכשרו לבניינן; כלים שונים ומשונים, העשויים לבדח דעתו של קונדס שכמותי, שניטלטל לקצווי עולם ושב לחג הסוכות אל אבא ואמא זקנים, המחזיקים בנושנות ונושאים יהדותם כמטמון יקר, ואל סימטתם החביבה, האהובה. דף־של־איטריות, סולם קטן, שריד־פליטה של דלת, מסגרת של חלון — הכל עולה יפה ומתאים לבניין הצעצוע, אך העיקר עוד בוא יבוא: כדי למצוא סכך כשר צריכים לטרוח ולכתת הרגליים אל מחוץ לעיר, אל המרחב, מקום שם עולה אל האף ריח של דשאים כמושים, ומין עצבות אלהית משתרעת בהדרת־קודש; מקום שם נחל פזיז רץ תוך מלמול מתוק, ובן־עוף ארך־רגליים חולם חלומו תוך עמידה על רגל אחת, כאילו מעיין הוא בכובד־ראש בסדר מסעו למרחקים...

מה טוב שם מחוץ לעיר! ריח של אגדה מקסימה, הנשמעת מפי סבה ישישה בליל־חורף קר ארוך, עולה ומגיע אלינו, והעיניים ננעצות בכל.. רחבות עד אין קץ! וצפרים מיטיבות לנגן שיר־פרידתן, וערבות שהורידו ראשן ונתעגמו, כיאות לאילנות רצינים, באים בימים....

עדרה של העיירה מפוזר גם הוא כאן על פני כל הככר הנרחבה. הנה הכרתי את פרתנו הענוותנית, ריז׳אנה האדומה: פרה בעלת קרן אחת — הקרן השניה אבדה לה בענין רע, שאמא מרבה לספר עליו. הרבה נסים ונפלאות קלטה אזני מפי אמי על ריז׳אנה יפה זו, איך שהיא נתגלגלה והגיעה אלינו וכל פרשת יחוסה ומקור מחצבתה... ריז׳אנה שופעת חלב שמן כעין החמאה; ריז׳אנה — שם לה בין הבהמות יחידות־הסגולה; ריז׳אנה, כשהיא שבה מן העדר, סועדת היא לבה מעביט של מוץ וסובין וכל מיני מטעמים, לרבות קליפות של תפוחי־אדמה ושל ירבוזים ואבטיחים, שאמא טורחת ומכינה במשך היום בשבילה — וכשזו גומרת סעודתה, היא ניגשת

אל אמי ופושטת צווארה, כלומר: „גרדיני״! — זהו כמין תרגימא וקינוח־סעודה, שריז׳אנה החכמה והמפונקה אינה יכולה לוותר עליו; ברם, פה בעדר היא כתלמיד ב„חדר״, והרועה הוא רבה הרודה בה — גוי מכורבל במין חלוק של בד, ושוט ארוך בידו, שבו הוא מצליף לכאן ולכאן וחותך את האוויר בשריקה־גניחה. וכלבים ישנם בעדר — הה, הכלבים פגיעתם רעה בילדי היהודים, לרבות זה שראה כבר עולם ומלואו: הכלב והיהודי אינם גרים בכפיפה אחת!...

אני צופה על סביבי למרחוק: הנה מכונת דייש עם מנוע; הוא נושם בחזקה ומשתעל ונוהם וגונח וממהר להבר כאן: הלוואי שלא תחריב מחבלת זו את פינתי השקטה והתמימה שנשארה עוד כאוד מוצל מימים עברו! ושם, בגובה הרקיע, טובלים בתכלת העמוקה כל מיני דמויות וצורות מחוטבות־כסף, ענני זוך כעין חיות הקודש, ואימה להן ויפעה להן. והנה באה ביעף רוח קלילה, עדינה ומתוקה, ומתפרקה היא על לבך, ומעוררה בך נגינות חשאיות ממטמוני הילדות הגנוזה ולוחשת לך על אזנך רזים נשכחים ויקרים מאד....

הנה נכנסנו לגנה של סולודיחה: גויה מסורבלת־בשר ועמוסה כל טוב, ובכל זאת לא תתרשל לבוא אלינו השכם והערב לחלוב את ריז׳אנה ולהביא לנו מים מן המעיינות שבהרים ומן הדניסטר. הגן שלה מרהיב עין, מטפס הוא ועולה על שיאו של ההר, ומרובים בו הצל והזוהר. והשמש תחמוד לה שם שחוק־מהתלות במחבואים. ומעבי הגן מנצנץ ורומז לנו בערמומיות של שובב ביתה הקטן של סולודיחה, כולו לבן, ומסגרות תכולות סביב לחלונותיו הקטנים, וסטווים חלקים שחורים סחר־סחור לבית, ועליהם רובצים כלבים גדולים כזאבים. שוב כלבים! הם מתעוררים וכחיות־טרף מגיחים לנגדנו... אל חנון! אנה נבוא למצוא מחסה ומסתור? אך סולודיחה נטפלת אלינו ברחמים והיא ממלאה שקינו סכך כשר ומבושם, ואנו צועדים טעוני שלל, בגאווה ובאומץ רוח, כגדודים מנצחים השבים משדה־המערכה הביתה.

השמש הרחיקה כבר במסלולה. לפני הבתים הפונים מזרחה משתטחים הצללים כמפות שחורות. הרב דמתא עומד ליד חלונו ובודק אתרוגו: פרי זהב נהדר, טרי וריחני.

ולבי מתמלא שפעת גיל, רוצה אני פתאום להתפרץ בשבח והודיה לרבון העולמים על הטוב שגמלנו ובחר בנו להיות יהודים, מקיימי מצוות טובות וישרות! מה היה עושה עם־סגולה ישראל בלי מצוות ומעשים טובים? האם יש דבר נאה ומשובח יותר מלהיות יהודי תמים עם אל?

וסוכתנו, אין כמוה ליופי בכל הרחוב. הסוף הירוק חבוש לראשה כעין כובע נאה. אחותי הצעירה תלתה מרבדים יפים על הקירות, ואבי פיאר את המזרח של הסוכה בגליון־האושפיזין שהביא ממסעו לחוץ־לארץ. גליון נאה זה מקשט את הסוכה מדי שנה, והוא כעין הזמנה מיוחדת לשבעת הצדיקים יסודי־עולם שיואילו לבוא בהדרת כבודם ולהיות אורחים עילאיים אצלנו בשבעת ימי החג. מזין אני עיני בגליון זה המקושט באותיות צבעוניות, שמסגרת־תשבץ תכתירהו סביב. קרני השמש חודרות בשפודין של זהב ומגיעות אל תוך הסוכה: ברכת־פרידה משולהבת תשלח לנו מלכת־היום מירכתי מערב. גם בסבך הירוק נאחז שביב שובב של חמה שוקעת והוא מרצד ומגחך בנצנוצי פז....

באלפי ניצוצות־חן ורמזי־קסמי־קודש הגיעני ליל חג־הסוכות הנהדר. לבנה מליאה בלי פגם ופסול טיילה במרומי העיירה, לבנה אחרת לגמרי, לא אותה הלבנה שבכרכים הזרים והקרים — עגומה היא הלבנה שלנו, כבת־ישראל בישנית, עדינה ויעלת־חן ודוברת בלאט אל הלבבות..

בית־מדרשנו — הישיש הנהדר מאז ומקדם — הזרים לכבוד החג הקדוש שפע של אור מכל חלונותיו. ה„ברכו" החגיגי בפי ר' לייב'לה החזן שלנו הוא תהלוכת צבא־קודש של כנסת־ישראל לכבוד אביה, אשר לו שלטון־עולמים. הכל מתפללים ברגש ובהתלהבות. גם אני, שהייתי איבר מדולדל עד הנה, נסחף עם הזרם, שכולו אש ובדולח... בעולם הגדול עפים באוירונים בגבהי מרומים ויורדים למעמקי־ים באניות — ועיירתי מתפללת, מתפללת כמנהג אבותיה משנות מאות ואלפים. קאפוטות של משי מתנוצצות לאור הנרות הרבים, ובית מדרשנו שולח תפילות ונגוהות לאל סב ומבלה כל, שלא ישיגוהו משיגי הגוף ולא ישתנה עד עולמי עולמים. ואיך לא יתפללו אם אביהם הטוב הגדיל חסדו עמהם ועשה אותם ליהודים ?!...

ואחרי ה„מעריב" הנהדר יבוא קידוש־של־חג נפלא, אשר מדי אשמעהו יוצא פי אבי, שזקן־כסף צח ישית נוספות לעטרת־שיבתו, בניגון נחמד מאד — ומלאו עיני רסיסי דמע ובכל יצורי גווי ישתפך אפרסמון־עדן. ויתר שאת לקידוש המצלצל בחלל הסוכה. הנרות הדולקים מתלחשים בלשון־שלהבת ובבואות של אורות קטנים משתקפות במנורות הכסף המצוחצחות. ומלמעלה מציצים מבין סדקי הסכך כוכבים קטנים והם רואים בחגוג בני ישראל את חגם בסוכות בהוד נהדר.

חדל נא, הרוח! בנימוס וביראת כבוד עמוד לך מן הצד ואל תהין לגשת ולכבות נר של ברכה, נר עברי, הדולק לכבוד אלהים ולכבוד חגו בקודש!

רוחות־לילה באות חרש, ורשרושים חרישים יעברו בסכך שממעל לראשי ואני כחולם, מהרהר בחידה סתומה זו של עם עתיק מאד, החי ומתקיים על אף כל מתקוממיו ושוטניו הרבים. אל עולם זה חשתי־מיהרתי לשוב מן העולם הרחוק והקר, כיונה פותה שהרחיקה נדוד ושבעה בוז ועמל — וכל עוד נפשה בה שבה אל ארובתה...

אבא בכובע־הקטיפה שלו ואמה במטפחתה לראשה, הזרועה פרחי־משי צחצחים על שדה־זהב, שניהם מתכוונים לתהות על קנקני: על מה מהרהר בנם באוהל ישרים זה? הה, יקירי, תמיה אני על עשרכם הרב; מה מאושרים אתם, שאביכם הוא אלהי עולם וקן לו בלבכם!

נמוטו מוסדי ארץ, נתפוררו ממלכות ונתמוטטו כבתי־קלפים, ועמים עלו וירדו, כפרחים נוצצים ונובלים; אך סימטתי הדלה נשארה בתומתה ועודנה חוגגת בסוכות רעועות ודלות את חג הסוכות שלה החביב, באותו הבטחון, כמו לפני עשרות ומאות בשנים. וכשתזדמנו לסימטתנו בליל־סוכות נהדר וצפפו עליכם כיונים זכות הומיות ניגוני־קידוש מכל צד. הודיות הן ותשבחות, שלוחות מאבי ומיהודים רבים שכמותו אל אלהי הנצחים, שבחר בהם ובני־מוסיהם. וביום הרס רב, בנפול מגדלים, חנן אותם ואת סוכותיהם הדלות וישאירם לפליטת עולמים, שכל סופה וסערה לא תחרידם, כל עוד אור השמש יהל והירח יפיץ נוגה בנתיבות הלילה.

אלול

יגוני אלול מתוקים! בכיסופין קדישין, כרטט שושנים עדינות, תתרפקו על הנשמה ובתכלת של אצילות עילאית תעטפוה בימי הקיץ האחרונים, הסופגים אמת מאלהי מרומים. אלה הם ימים של חשבון הנפש, של הרהורי „קהלת", הבאים ככלות המגל והחרמש את שירת הכליון על שדה ואחו... כל יום ויום של אלול הוא סב זקן וצח, חכם וכבד־ראש, היודע לאן מובילות נתיבות־עולם, ועל כן — „לכו נרננה", ברתת ובכוונה...

מימי טללי שחרותי אהבתי ימי אלול, המלאים רחשי סתרים. מן השדות יובילו עתרת הקיץ המבורך. יושב לו האכר ברמה ומרים שוטו כלאחר־יד על צמד השוורים המסורבלים, הנושאים בסבלנות עול־בעלים ופוסעים לאט־לאט, במתחם כלפי האוויר חוטי־ריר מזהירים מתוך פיותיהם הרטובים.

עמוסי הכנעה יצעדו, כימי אלול הרוויים יראה טמירה. קול נהם חנוק יתפרץ לפעמים — הזוהי „איכה" של בהמה, המקוננת על הדר הקיץ החולף?

ובמרחק ישתפך חליל־קנה בניגון של „כבקרת רועה עדרו" — ואז יתקוף גם את האכר, שם בגובה העגלה הטעונה תבואה, לחץ מתוק וירים בשיר נכאים קולו, המתפשט ברחבי הערבה וזורע מסביבו עצב של „ימים נוראים" מעורר געגועים. ברשרוש רב־לחשים יתעוררו ראשי־הפז הגדולים של החמנ־יות ויתנודדו הנה והנה, מחנה רב וסואן, ויגלו זה לזה רזי אלול נעלמים....

מערימות הקש שנותרו בשדה, המתנשאות רחבות, אשה אחרי רעותה, כרוזנים עתיקים מימי־קדם, נמשכת ובאה, בין תכלת־שחק וירק־אדמה, בשורת הסתיו הראשונה: „הנה בא היום, לא יאחר בואו!" — במרום מנפנפים כדגלים צחורים ענני־פנינים מסולסלים, ציוני־דרך לעופות נודדים. נהדפים ברוח הקריר ירפרפו הלאה ואתם תסע הנשמה למרחקים, אל דורות־אורה שחלפו. והלב מתגעגע, מתגעגע ביגוני אלול המתוקים עד לכלות...

ובעיירה יריע לבקרים השופר. יהודים זקנים יקמטו מצחם וילטפו זקנם מתוך הרהורים. יזדרזו עם נוגה השחר לבתי־כנסיות ויאחרו שם שבת. הערבים יארכו. בתוגה כפולה ומכופלת תחתור הלבנה ותבקש לה דרך בין הררי עננים שחורים, הנוטים עקלקלות.

קרים הם לילי אלול, תוהו קדמוני זומם יתעלם בשוליהם, ושמח הלב לקראת גלימת־מוכין, וגם הנשמה תכלה לחמימות: ניגון מקובל של „ימים נוראים", סלסול רווה־געגועים — סולם של עליה למרום, אל אב רחום שב־שמים, כי הקור מפחיד.... על כן יתפרץ אל הרחוב מתוך חלון פתוח קול מתחנן ובוכה: „הנשמה לך והגוף פעלך, חוסה על עמלך". ועל המטיילים הבודדים ברחוב יתנפל אז העצב הגדול, ילפפם ויכבשם; יאושו של „ונתנה תוקף" חדר בם. הם יהדקו לגופם את אדרתם ביתר עוז, המבט יתעה ויעלה מתוך עצמו אל נצחי התכלת הרמים: מי הוא האדם כלפי האין־סוף הרזי והנהדר ההוא?

בבית נהנים מאור העששית השליו; מתכנשים סביבו בני הבית ומקשיבים לסיפור־מעשה ארוך, הנוטף כחרוזי מרגליות מפיו של הסב הצחור? אוי, הסב זוכר ירחי אלול משנים קדמוניות! כמספר אמן יתאר את העבר הנהדר, כשהקדוש־ברוך־הוא וישראל התהלכו חבוקים, כשמתקו החיים מתוך דחקות ועוני לנוגה המאור החכלילי ששמו „בטחון"; כשהתענגו על „חיי שעה", המאפשרים את קיום המצוות. והמוות מה הוא? פתח פתוח לרווחה אל „חיי הנצח". כל הקושיות מיושבות, ואם יש איזו פירכה, מה בכוחו של בשר־ודם

להשיג נשגבות? אותם הימים הטובים, כשהסבות שלנו היו נשי־חיל להביא טרף לבתיהן, והזקנים אנשי־צבא מזורזים בעבודת הבורא... — והסב מספר ומספר, ולאור העששית הנדיבה יקשיבו בעונג לדבריו. והנה יצית אש במקטרתו וטבעות עשן עגלגלות מסתלסלות ומתפשטות, וכל העיניים מלוות אותן, כמביטות אחרי עקבות העיתים שחלפו, שעליהן יספר הסב עכשיו...

ומתאנח הזקן תכופות. מדוע ייזכר באנחה העבר הנגוז? הגם אנחנו, בני הדור, הפתלתול, נזכיר בימים יבואו את זמננו זה התפל מתוך אנחה? האמנם צדקו דברי המשורר, שכל מה שעובר, כתר החן עוטרהו? מי יודע? אך הסב זוכר ימים טובים מאלה שאנו חיים בהם, ועל כן נטויות אליו כל האזניים לשמוע. הסב זוכר עיתים הנראות לנו מתוך זוהר חגיגי. אבק־הפז של זכרונותו יענוד להן עטרת האגדה — ככה היו ימי העבר הקרוב. ואנחנו — „לא בספור ינון שמנו ולא בשיר יצלצל זכרוננו!"

וזמן רב יעשן הסב, כבוש־דממה, יעשן וילווה את עיגולי העשן במבטו, ואחרי כן יקרא לנו: „בואו, ילדים! מנין של חייבים במצוות יש ביניכם — בואו ונקדש את הלבנה; אחרי „מעריב" חכינו לשווא ליד בית־הכנסת — חצצו העבים!"

ואנחנו, הצעירים, מצייתים לסבא ויוצאים זריזים. נזדכך הרום. שמי תכלת עמוקים, וירח מטיף צער חיוור לחיק הלילה. סבא נושא עיניו ומתחיל דבריו בהתלהבות, כולו שפוך נגוהות־רחמים עדינים, ואנחנו מתפללים אחריו. מי שאינו יודע על פה, יאהיל בשתי ידיו על נר דולק וקורא מתוך הסידור. וקולו של הסב יתגבר על קולותינו... והנה קול קורא „שלום עליכם" — „עליכם שלום". זקן ונער מתאחווים; אנחנו נאחזים בשולי הסב. ביתר קדושה ותפארת יגלה הלילה אוצרותיו הנסתרים לפנינו, ומבטנו חודר ורואה. ורגע אנחנו מביטים דרך עיניו של הסב, המליאות אמונה, על עולם־יה הנפלא והנהדר.

יגוני אלול מתוקים! כבר בילדותי שתיתי בצמא ניגוני ה„סליחות" העריבים; וגם עכשיו, מאובקה ומסואבה משאון החיים, תכלה אליכם נשמתי ותתגעגע אל הדרכם הכומש, כשה תועה הנמשך אחרי תרועת חלילו של הרועה הנאמן. וברוכים תהיו לי, יגוני אלול המתוקים! כשאני ניצב לנגדכם פנים אל פנים, מתחדד מבטי כברק־עינו של נשר, להעמיק לתוך־תוכה של מחשבת שר־החיים, ורוח גדולה, החיה בנבכי לבי, עוד מאבותיו הקדמונים תלבישני גילת־רנן פנימית. וכשאני שולח אז מבטי אל הרום, אדע אל נכון

כי אמנם כן, השחק אינו משא כבד, רק עטרת־תפארת על ראש החיים. ובהכ־נעה, מתוך רצון, אני כופף אז ראשי ומקבל עלי מלכותא דשמיא באהבה.

עם הדממה

עכשיו לאחר שגדלתי ובאתי בשנים, עודני מעדיף את שקט העיירה על רעש העיר, ודממת שדה ויער נעימה לי משאון הרחוב. אולם אז, כשהייתי נער, לא ידעתי דבר מלבד הבדידות והדומיה, שהתרועעתי אתן תמיד והייתי מבלה שעות שלמות גלמוד ועזוב מכל, כולי ספוג עצבת עדינה והזיה מסתו־רית, מקשיב לנעימות סוד הדממה והוגה נוגות....

הייתי יושב בחדרי, כשדמדומי הערב חיכללו קירותיו ובבואת החלון בערה באש ורודה על הכותל מנגד. מהחדר הסמוך מגיע אלי תקתוק השעון, מדוד ושקול. יושבי הבית יצאוהו, ורק אני לבדי פה עם סילון הנגוהות של השקיעה הנהדרה ועם צפצוף האנקורים — תפילת ערבית ציפורית. סנוניות עוברות לפני החלונות בטיסה מהירה. השיטה העדויה ניצה צחורה זולפת ריחותיה, וצלילי גיטארה צפים ממרחק ומתרפקים על לבבי בתוגה מתוקה. בדידות בשעת רצון כזו היתה משרה עלי עצבות שלא מעלמא הדין, על נימים חבויות שבלב עברו רפרופים עדינים והייתי חולם בהקיץ עד ששבו בני הבית והדליקו את העששית ובלעו את הקודש...

גם בבית־מדרשנו, העתיק, המט לנפול, אהבתי להישאר אחרון, כאשר הלכו כבר כל המתפללים, ורק הדיין הזקן, בעל זקן־הכסף וה„עטרה" הרקומה גימוניות של זהב, נשאר עוד על מקומו. יושב אני ומביט אל נר־הנשמה הדולק בחשאי על העמוד ולוחש בלשון־שלהבת מסתורין מעולם האמת. מסתכל אני בארון הספרים העתיק, פתוח־הדלתות, ושורות שלמות של ספרים גדולים יישנים מביטות עלי ברצינות קדושה, חודרות אל תוכי ובוחנות ובודקות. אין בי עזוז לשאת מבטם החד של ה„בבלי" וה„ירושלמי", ה„רמב"ם" וה„טורים" — ואני מוריד עיני וחוזה נוגות, כשהריסים מתלחלחים מדמעה. ואז נדמה לי, כי הדורות שעברו, יוצרי הספרים הענקיים, עוברים לפני בגדודי צבא — ואני מה קטן ומך כנגדם! מרים אני עיני אז אל כרובי ארון־הקודש וגם הם סוקרים אותי במבט שנון ושם „הווייה" החרות ביניהם מפיל עלי אימת־הרוממות. ניגון אילם, רך ומתרפק, מתפשט ומשתרע בחלל בית־

המדרש הישן... אחר שעת בדידות כזאת היה סוד צובט מלפף נשמתי, והכל נראה בצורה אחרת, והוד והדר חופף על הכל.

הייתי יושב ברצון גם בעזובת החורשה, מאחורי העיירה, והייתי עד לרשרוש האילנות מלמעלה ול„תוקתוקו" של השרקרק בחלל עץ גבוה. פתאום אני לוכד לי „סוס־משה־רבנו", אדום ומנומר נקודות שחורות, ומתבונן בו. הוא מרים קרניו ונקודות עיניו, משתומם על שביו, שורט ורוחש ברגליו הקטנטנות על חלקת ידי. חרגול מנסר בעשב, ואני מטה אוזן לשמוע. מלמעלה, בעד סבך העצים, מסתננים קווי השמש ומתחלפים בעטרת גוונים. אני מרים ראשי ועוצם עיני, והאור חודר גם בעד שמורותי הנסגרות — עולם של נוגה חם, מימי־תכלילי, וכולי אובד בים הזה... בעבי החורשה עובר רחש נעלם ולבי נמלא פחד חשאי וצפיה כבושה... בלי חמדה הייתי פורש משם ושב הביתה תפוש הרהורים רחוקים.... צמד שוורים מושך בקרון — ולבי נמשך לאהבה גם את השוורים, וגם את הקרון, וגם את האכר הנראה ממרחק, כצעצוע קטן, וגם את האילן הבודד, השתול במרחבו של עולם, צפוי לכל רוח, וגם את הבארות בעלות הטרקלילים והדליים בקציהם, שטפטפו בלי הרף טיפות מי־זהב. מביט הייתי בקלסתר פניו של כל עובר ושב, כאילו נפלתי משמים, וזאת לי הפעם הראשונה שבני אדם נראים לפני.

אבל יותר מכל אהבתי את עליית ביתנו.

מרווחה היתה דירתנו, ירושת דורות קדומים, בנויה בטעם ישן־נושן וגג־הרעפים שלה נפגם פה ושם ומטולא בשחיפי־עץ. פרוזדור גדול לה לצד הרחוב, מזוגג משלשת צדדיו, ודרך שם היו עולים בסולם אל העלייה. העלייה עצמה היתה גדולה ונמוכה, ואפלולית־נצח היתה שרויה בה. שם עמדו כלי־הפסח בארגז ארוך, סגור, וארוז בחבלים; שם התגלגלו הבגדים המעוכים שיצאו מכלל שימוש ושמה היה עולה חתולנו בלילות לארוב לעכברים, שנתרבו שם בשל התירס הלח ששטחוהו לייבוש. בחרפים היתה אמי מפטמת שם את אווזיה לשומן של פסח, והם היו מגעגעים בכלובם ומוציאים ראשיהם דרך הרפפות ומנקרים במקוריהם את עץ הרהט ודולחים את מי השתיה; שם היו מתגלגלים גם „שמות" של ספרים בלים, ושמה הייתי עולה ויושב שעות שלמות והוזה וחולם.

דממה. מהרחוב מתפרץ לפעמים קול שקשוק גלגלים ושעטת פרסות סוסים, וזהרורי חמה יורדים כקורה באלכסון מהאשנב שמלמעלה: נשמות הן שיורדות אלי. שחיף דק בגג, שאור החמה נופל עליו, משתלהב באור ארגמן — ומראה נשגב עובר לפני: סנה בוער, ומשה צופה משתומם... מן

הזוויות השחורות מביטים אלי הירשלי ורייזלה, אחי ואחותי הקטנים, פרחי־יקר אלה שמתו באסכרה בשעת המגיפה. הם אינם גורעים עין ממני, ואני מעז להביט אליהם; רק רסיסי דמעה נושרים מעיני: צר לי, ומתגעגע אני ומשתוקק ונכסף מאד, לבי נמשך אחריהם, אבל איך זה אדבר אתם והם כבר בעולם־האמת והצטמצמו פה רק כדי לשמור על שלום הבית, לשמור ולחשות. הנה עכביש גדול טווה גלגל נהדר, הקורן בצבעי הקשת, וכשאני מתקרב אליו, מזדרז העכביש ובורח, והגלגל רועד־רועד, והצבעים מתרססים ומתבלבלים.

בימי סגריר מתפשטת אימה על פני רוחב העלייה; אני מרכין ראשי, והאימה שופעת עלי צללים ומחשבות קודרות־מתוקות. זרזיפי מטר מתופפים על פני הגג, והרוח בוכה, חודר אל הארובה ומשאיר שם יבבה ארוכה והמיית נכאים. האפלולית מתעבה, ומהזוויות צופים הירשלי ורייזילה בעצב עמוק, כאילו אסון ח״ו ממשמש ובא על הבית... לבי נתון בצבת, והבכי שורט בגרוני — עוד מעט ואפרוץ בקול.

בשעות כאלה הייתי אוהב לחזור על פסוקי הנביאים שלימדני רבי בניגון רווה־תוגה: „כה אמר ד׳: קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם!״ ועוד: „מצא חן במדבר עם שרידי חרב, הלוך להרגיעו, ישראל״. הניגון עולה ומתפשט בחלל העלייה, והירשלי ורייזילה מקשיבים בזוויות, והעכביש העבה מאזין גם הוא ממרכז קוריו, וגם כלי הפסח בתיבתם הסגורה שומעים ביראת־קודש ודוממים — — —

ר׳ אליעזר הבכיין

אתמהה! אותו ר׳ אליעזר התגרן, אחד מיושבי־קרנות שבעיירתו, מוכר פירות ומי־פירות במשקל ובמשורה, מאיין נצטברו בו נחלי דמעות שהיה מציף בהם את תפילותיו ב„ימים הנוראים״? ממש מעיין בלתי־פוסק היה בתוך־תוכו וזרמים־זרמים זלגו עיניו בלי הפוגות; כל המחזור שלו נתחלחל בדמעות, עם שחרית ועם מוסף, בעת התקיעות ובשעת אמירת תהילים, בלי הפסק.

ואני עודני ילד אז. לבי כלוח חדש, אשר כל רושם קל ישאיר בו אות נצח. והימים הנוראים, שבין כסה לעשור, באו בשאון ורעש ובהתלהבות

קדושה. דבר־מה עבר בעיירה זמן מרובה לפני בוא יום־הזכרון הגדול, קול נעלם קורא: „היכונו, ימי הדין באים; יחרד כל אשר בו נשמה; מי בעל־נפש יתן דין־וחשבון לעצמו בטרם ייתקע בשופר הגדול, בטרם יעלה המשטין לקטרג!״ ובבית מדרשנו לא כבה אז נר־הקודש לא ביום ולא בלילה. רבים מבני עדתנו עשו להם בית ד׳ לדירת קבע ושבו הביתה רק לשעה קצרה, לשם אכילה ארעית. ואין אחד בטל מעבודה: אלו לומדים גמרא, מסכת ראש־השנה, ואלו עוסקים במשניות, אלו מנעימים פרקי תהילים, ואלו כל מעיינם בספרי המוסר: „ראשית חכמה״, „שערי תשובה״ וכו׳. ויש גם מי שהוגה בשולחן־ערוך „אורח־חיים״, הלכות ראש־השנה ותקיעת שופר.

אז היה גם ר׳ אליעזר הזקן — יהודי בעל־בשר, שקומה ממוצעת לו וזקנו עין האפר מדובלל, אדם מדוכדך בדכדוכי עניות — עוזב את דוכן־הפירות שלו בטבורו של שוק על אשתו, יהודיה ידועת־חולי, שתתעסק בו, והוא עצמו מבלה רוב יומו בבית־המדרש. תמים היה האיש, העיון בספר נשגב מבינתו, אך מלא יראה ורתת היה מפחד יום הדין הממשמש ובא. על כן היה כופף גבו ובא אל הקודש פנימה, לחסות בצל שדי. שם הצטמצם בקרן־זוית, יושב ומקשיב לקולות־הנכאים של הלומדים מתוך הרהור מרר־כז, או מוצא לו קונטרס של תהילים ופותחו. ומשהתחיל, מייד נפתח מעיין הדמעות ויהי כדונג הניתך בהריחו אש. האם העיק עליו עוון גדול מנשוא אשר עבר במסתרים, עוון שאין לו כפרה? — לא מניה ולא מקצתיה! הזקן ר׳ אליעזר נשא כל ימיו, לרבות ימי ילדותו הזעופה, בעול דלות ממארת. ביתו היה קטן ודל ברחוב הצוענים המרופש, ודרכו הובילה כל הימים, בוקר וערב, משחר טל נעוריו עד זקנה ושיבה, אל בית התפלה. צנוע היה וירא־חטא בראשית חייו כבאחריתם. פרוטה של אחרים היתה בעיניו קודש־קדשים ואסורה בהנאה. מתי, איפוא, ואיך יכול היה אדם כזה לעבור עבירה? כל ימיו לא יצא מתחומה של העיירה, משא־ומתנו נזדמן לו בד׳ אמותיו ותמיד היה שרוי באווירה של יראת־שמים וענוותנות יתירה, והיה מעריץ כל בן־תורה ומוקיר את כל אלה שיד־ושם להם בבית המדרש... ובימי אלול — אני לדודי ודודי לי — התנער ביתר עוז ולן יחד עם כל בני העיירה באהלי תורה ותפילה.

בימי ראש־השנה ויום־כפור היה בית־מדרשנו מתמלא שולחנות וספ־סלים ארוכים. יהודים יושבי־הכפרים נתכנסו ובאו בהמוניהם, הם ונשיהם ובניהם, הביאו אתם מטלטלין וצידה לדרך, גם קדירות מליאות דבש ועיגולי

שעווה בשביל בני העיר, ובבתי־התפלה נראו פנים חדשות מליאות תמימות כפרית וחרדה מפחד המשפט הגדול במרומי־השמים. כבר בלילי־הסליחות הקרים והחשיכים נשמע קול מזרז בסוסים, ויר־ויו של אותם כפריים שהקדימו לבוא ולעמוד בבית ה׳ בלילות.

ובקרן דרומית־מערבית של בית־מדרשנו נוסף שולחן גס וארוך בשביל יהודים תמימים אלה, שולחן שנוצר בן־רגע מזוג של קרשים שהניחו על שני מסעדות פשוקי־רגל. נרות גדולים דולקים על השולחן בקופסאות של פח ממולאות חמר, ומסביב לשולחן מיוחד זה כל אותם הפנים החדשות מבני־הכפרים — דור ישרים ותמימים, שביניהם הכרתי גם את בני עיירתי: ר׳ ליב־בר, חייט ישיש, שציווה לפני מותו שיורידו עמו אל קברו את שולחן־התופרים שלו, שיהיה לו עד נאמן לפני בית־דין־של־מעלה, כי היה נזהר כל ימיו משמץ של „יתור״; ר אברהם פרנק — חייט גם הוא, שהיה מתיירא מחטא כמפני רעה; ור׳ שמואל אטלס, יהודי זקוף וחסון כאלון, שכל אומנויות שבעולם היו נהירין לו, וחיבה יתירה היתה לו לתפילה בצבור עם המניין הראשון, עם ותיקין המקיימים „יראוך עם שמש״, כי שמע פעם מפי מגיד אחד שהמתפללים ראשונים עם שחר חנונים מאד לפני הקב״ה ישכרם שקול כנגד כל הרבים הבאים אחריהם; ולהיות מאלה שמפיקים רצונו של בורא העולם — הן זהו העונג הכי גדול שיהודי זוכה לו, כי „כל ברייתו של אדם היא רק כדי לשמש את קונו״, כך לימדהו „מנורת־המאור״, המשנן לו את תורתו בלשון „עברי־טייטש צחה וברורה״...

ובין הזקנים הללו התנועע גם ר׳ אליעזר הזקן שלנו על מחזורו הגדול, דפוס ז׳יטומיר, עם „המלך״ הענקי שלו, שמשך את לבי באותיותיו הנפלאות בגדלן... הכל מתפללים ברצינות, בחמימות, בשאגות ובתחנונים, וגם ר׳ אליעזר עמם, אך קול תפילותיו נבלע בדמעות.

וכשמגיעים אל התפילה „ובכן לך הכל יכתירו — לאל עורך דין״, או אל „ונתנה תוקף״, אז יתרומם סער גדול בבית המדרש. רעש, שאון והמולה, כהמות ים בגליו. ומעזרת הנשים פורץ ובא מבול של יללות; פצעים טריים שעוד לא נגלדו נקרעים בכאב נורא: שכול ואלמון, פגעים ומרעין בישין, תחלואים וצרות צרורות, דלות מנוולת וגלות קשה כשאול... ובחלל בית־המדרש צפות ועוברות דמויות חביבות שנגדעו בלא עת; מעולם־המתים נתעוררו ובאו וימלאו את הבית חרדה ואימה. ומתגברים קולות הבכי. אצל זה נפטר לעולמו אחד יקר וחביב; אצל זה ילד בן פורת נסתלק במיתה חטופה; אשה מבכירה בדמי ימיה נקטפה בן־רגע ותהי

למאכולת אש. — ועכשיו כולם עלו ובאו מקבריהם לתנות עם אלה החיים בעת אמירת „ונתנה תוקף", זו התפילה המליאה עצבות נוראה ואימת מוות, הספוגה אנחות דור־דור וטבולה בדם לבבות דוויים. והחזן של בית מדרשנו ר' לייבלי מתחטא ומתפנק בנכאי־תחנונים לפני אביו שבשמים, פורש כפיו כטובע המשווע לעזרה וקולו רווי בכי ופחד. — אז הופך הזקן ר' אליעזר להתמוגגות אחת גדולה; נחבא קול מליו ויהי לקינים, הגה והי.

ואני עודני ילד אז, אך בכיו של ר' אליעזר הסעירני מאד. אז צפה ועלתה לנגדי מבין שני כרוביו של ארון־הקודש אימת יום־הדין הגדול. שומע אני את הנכאים מסביב ומרגיש כי שם, במרום, מתחולל דבר־מה, „ומלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון ויאמרו הנה יום־הדין".

והנה עברו על הפיוטים ונשארה דרך סלולה — תפילת שמונה־עשרה בחזרתו של הש"ץ. צעירי המתפללים פרשו אז אל הפלוש לשאוף מעט אוויר צח, והזקנים שבעם התכבדו כל אחד בקמצוץ של טאבקי מקופסת־האלון הישנה של הזקן ר' לייב־בר שלקח לו במונופולין מצוה נבחרה זו, להעניק לעדת ד' בימי שבת וחג מן הטאבקי שלו, שידע להכינה בטוב טעם מעלי טאבק כתושים עם תערובת של סממנים שונים, שריחם נודף למרחוק, וטיפות מי־בושם; תערובת זו קבלה היתה בידו מאכר זקן אחד בקי בכגון אלה. על כן היתה הטאבקי שלו מפורסמה לשבח בעיירה, ויהודים „חובבי־הרחה" היו מכתתים רגליהם מכל בתי־התפילה ובאים ליהנות מקופסתו של ר' לייב־בר. ועל אחת כמה וכמה מתפללי בית־מדרשנו, שריח־גן־העדן של הטאבקי, המבושמה כל כך, גירה את נחיריהם, עד שנתרבו המריחים, וגם קונדסים היו באים ומבקשים מעט טאבקי — ור' לייב־בר היה חונן ונותן. הגדולים ניגשו אל הקופסה הפתוחה כאל שלהם והתרו באגודל ואצבע לזכות בקמצוץ מלא וגדוש. כולם ממלאים חטמיהם מן הניחוח; הקטנים מזררים והגדולים שואפים ומתענגים ויושבים לשמוע באזניים כרויות לשמונה־עשרה הנאמרת מפי ר' לייבלי החזן.

השמונה־עשרה של ר' לייבילי קבעה ברכה לעצמה. זה היה בניין נהדר של מנגינות מחוטבות לתפארת, קריאות אהבה לאדון העולמים, געגועים הומים כים ואימה ופחד מפני יום הדין! וכי מלתא זוטרתא היא התפילה של ר' לייבילי דנן בימים הנוראים? הוא לא היה מחונן בקול נעים, ולא שאגת ארי לו, אף לא ידיעה כלשהי בתווי־נגינה, רק לב רגש השופך שיחו, ונהם של התלהבות שיצא מפי ילד חוטא שקיבל נזיפה והוגלה משולחן אביו והריהו מתמוגג מכיסופין לאביו שבמרומים.

וגם אז היה ר׳ אליעזר עוסק בשלו: היה גונח ובוכה בחשאי. — מה העיק על לבו? מה סוד הנגון שהעיב כל כך את פניו של היהודי הדל, העומד כל השנה עמידה דלה ועלובה ליד דוכן הפירות שלו ברחוב ושוקל במאזנים תפוחים ואגסים? יהודי זועף, אך לבו רך והוא מזכיר לכל ילד הקונה פירות אצלו לבל ישכח לברך „בורא פרי העץ". האם הוא אחד מל״ו, שתקן ואינו נראה, שרק בימים הקדושים מתפרץ זהרו הפנימי עם בכיו הגדול? מי יודע אותו, את האיש הדל והענוותן הזה, המתמוגג בבכי שם ליד השולחן שבקרן דרומית־מערבית?

וזוכר אני: ערב יום־הכיפורים בשעת מנחה. יער של נרות־שעווה צהובים ונרות־דונג־מזוכך לבנים תחובים בחול ובטיט. התא שבצד בית־המדרש כולו מלא נרות מפה אל פה, התחובים בחימר שבקרקע, ומחכים לשעה הגדולה שידליקום לכבוד היום הקדוש והנורא. דרך החלונות מציצה החמה שהרחיקה דרכה למערב ומזהיבה חלק גדול של בית־המדרש בזוהר חגיגי קדוש, שכולו אומר מסתורין. משהו מן העולם הבא מרפרף כאן. חציר ושחת שטוחים בכל הבית. השמש ר׳ אברהם מפקד ומצווה על קאתרלוב — גוי זקן גלגול מזרע הגבעונים הקדמונים, ערל שהפקיר את עצמו והתנדב להיות משרת לעם ישראל לחטוב להם עצים ולשאוב מים ולהסיק את התנורים בשבתות החורף, וביום הכיפורים ממשלתו פרושה על כל הנרות הדולקים. עכשיו הוא עובר בין היהודים המתנועעים בתפילת המנחה, ומתכונן לעבודתו. בקרן־זוית עומד המלמד ר משה ורצועתו בידו — והנה ניגש העשיר רם־הקומה ובעל־הבשר, ר׳ נתן, משתטח לפניו ובהכנעה גדולה סופג מלקות ג׳ פעמים י״ג כמנין התיבות של „והוא רחום". אז פורץ ובא אל בית־המדרש בהמולה ורעש הזקן ר׳ אליעזר, פניו מסמיקים מהבל בית־המרחץ, פיאותיו מטפטפות מים, וקאפוטתו — שריד פליטה משנים טובות שחלפו לבלי שוב — מנצנצת ואומרת חג. בידיו הוא נושא נר־שעווה גדול, נעוץ בכלי־פח, והוא הולך וממרר בבכי. הוא עומד להתפלל מנחה, ומבול של דמעות ישטפהו. מתכנשים ילדים מסביב ליהודי הבוכה תמרורים, בכיה, שגם אשה הרגילה בדמעות אינה זוכה לה; מביטים הקטנים, ועל פניהם ארשת של רחמים רבים ופחד ואימה מפני היהודי העבדקן הממרה בבכי. ור׳ אליעזר מתופף על לבו ב„על חטא", ונמוג בדמעות, סופג מלקות ובוכה מר, ניגש אל המזוזה לילך הביתה לסעודה המפסקת — ושוב שתי עיניו כמעיינות המתגברים.

שנים רבות עברו מאז נסתלק ר אליעזר לעולמו. זכורני, שמותו היה

לי מדרש פליאה: הכיצד? ר׳ אליעזר, שידע והרבה לבכות „ושערי דמעות כי לא נשלבות״, מן הדין שצריך היה להיות נרשם תמיד בספר החיים, ואיך זה מת ולא בזקנה מופלגת? השנים עברו. העתים נשתנו וגם האנשים אתן; „הימים־הנוראים״ אינם נוראים עוד בזמננו, המגושם עד לגועל. „שוכני בתי־חומר״ ירדו עשר מעלות אחורנית, וטמטום הלבבות ביער את הקודש מן החיים. נפגם זהרם, ונוגה־זיו־כבודו של הבורא, שאצל עלינו בימים מקדם מתפארת הדרו, ניטל מאתנו, וכעוורים נגשש בערפל. האם מצאנו כבר את המפתח לחידות החיים ולרזי המוות והרגשנו את עצמנו כשליטים יחידים, שגירשנו בבערות גסה כזו את השכינה מאהלינו? האם לא תבעית אותנו הריקנות השוממה, שנשארה בדור אין־אלהים זה?

משבאים הימים־הנוראים מתמלא לבי געגועים לאותם היהודים היראים והשלמים, שנר שדי האיר להם בחייהם ויאצל מזהרו גם על עולם שמעבר למוות. למה הורידני אלהים לעולם שפל זה עם נעילת שערי הקדושה? מדוע התווה לי גורלי שאהיה אני מן האחרונים המבכים על תפארת גדולה שנעדרה מן החיים? ראיתי רוח ממדבר בא, איום ונורא, והפך גווילים נצחיים לקטעי „שמות״, הנישאים עם עפר חוצות. העוד זמן רב ישתרר ברחובנו בין־השמשות מעורפל של כפירה מטמטמת ואיבוד צלם אלהים? העולם העליון ניתן בעבוט לאפיקורסות הקרחת, ונשאר העולם הזה פרוזדור מסואב, שערוריה ולא־סדרים. לא יצוייר חג בלי אלהים — ועל כן נחנקים אנו תחת כובד יום־החול הארוך עד אין קץ... היוכל אדם לחיות באין לב? התוכל הנשמה להתקיים בלי אלהים?...

יבוא נא דברך, הנוקד מתקוע, אשר דברת לאמר: הנה ימים באים, נאום ד׳ אלהים, והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי ד׳!

מוכרח הוא הרעב הזה לבוא, ורק אז יחדש העולם כנשר נעוריו.

ז. רוזנטאל

הזכיה הגדולה בליל פורים

(הומורסקה)

זונדיל המגריל, בעל הזקן הצהוב והדליל, אשר נראה כציצית שהודבקה לו למטה משפתו התחתונה, כיתת לא פעם את רגליו, בוסס בבוץ, הוציא את פנקסו המשומן עם הטבלאות והספרות, שהיו מודפסות על נייר אדמדם־בהיר וניסה לצוד לקוחות לכרטיסי־הגרלות שלו — כרטיסי „לייפציג", „וארשה" ו„ברוינשווייג".

ולשון היתה לו לזונדל — אש להבה. כיוון שהתחיל לשדל את מישהו שיקנה אצלו שטר־הגרלה יכול הלה להיות קשה כצור, יכול היה עשרים פעם לסרב לו בעקשנות — לא הועיל ולא כלום. זונדל לא חדל מדבר על לבו, שידל ודיבר. בא עליו במשלים, מגלגל מעשיות על הצדיק מקוצק, המגיד מדובנא, ר' ישראל מסאלאנט, הרבי מראשקוב... ועל מי לא? וכשהלה ניסה בכל זאת להשתמט מתחת ידיו, היה זונדל תופסו בדשי בגדו ותוחב ישר לתוך פניו, כלפי חטמו ועיניו, כרטיס אדום של „וארשה" וצועק: „אבל במחיר 50 פרוטות, רק 50 פרוטות".

לא תמיד עלה התכסיס בידו. לעתים קרובות קרה, שזונדל זיכה את מישהו בעל כרחו בכרטיס „לייפציג" או „ברוינשווייג". כשבא לגבות את מחירו ומצא בבית במקום בעל־הבית את בעלת־הבית — היה בא על שכרו" המלא. ההיא היתה מתנפלת עליו ומכבדת אותו במנה יפה של זלזולים, ונוסף לכך היתה תוחבת לו את הכרטיס ישר לתוך פניו. פה לא יועילו עוד כל כרכוריו ואף לא מעשיותיו, לא הקוצקי ולא המגיד מדובנא. זונדל נאלץ אז לקבל, במחילה מכבודו, בחזרה את כרטיסו ולהיאלם דום.

המדובר כמובן ב„ורשאי" או ב„לייפציגי", שמחירם היה פרוטות. אבל על שטרי־הגרלה „נצחיים" לא היו לו קופצים לעולם, כי בכל העיירה לא היה אף עשיר אחד, שתהא ביכלתו לקנות שטר כזה. אך זונדל המגריל היה חריף וממציא שאין דוגמתו, ישב וחקר, ישב וחקר עד שהעלה אמצאה כזו: אפשר לצרף מניין של יהודים ולזכותם בשטר אחד. שלוש פעמים

צירף חבורה ושלוש פעמים נתבטל הצירוף. זיידל־יצחק בן שלום־יעקב לא רצה להיות שותפו של צבי בן-חיה־איסר. משה־בר בן נחום־שמעון מצא שלא לפי כבודו הוא להיות שותפו של יוסף בן גדליהו! זה שונאו של זה, והלז תובעו של הלז בבית הדין המחוזי; אבל על זונדל אומרים, שכוחו רב לקרב רחוקים. הוא צירף עשרה יהודים שורוק וחיריק, אנשים הצהובים זה לזה. דבר כזה אך זונדל לבדו מסוגל לעשותו, הוא ולא אחר.

והתחילו מצפים לאוצר הגדול. זונדל המגריל היה בקי בעניינים אלה יותר משבקי יהודי אדוק ב„אשרי". בימי ההגרלה דיברו „עליו", כלומר על שטר־ההגרלה, כעל אשה המקשה ללדת. עיינו בעתון האודיסאי, בדקו בדוק היטב את הטבלאות. זונדל עצמו הוכיח בשכלו החריף, כי הכרטיס מוכרח לזכות. הכל ציפו לאוצר הגדול. ויש סברה שאחד חכם מעשרת השותפים הלך אל פקיד הטלגרף, אל קאסיאן, לשאול אם טרם נתקבל מברק בנוגע לזכיה הגדולה. הפקיד, שהיה לא־עלינו שונא ישראל, ויחד אתו פקיד העיריה שנכח באותו מעמד, החליטו לשים את היהודי ללעג.

וכך היה מעשה. כעבור שלושה שבועות, בעצם ליל פורים, לאחר שיהודי העיירה סיימו את סעודת החג ועלו על משכבותיהם, נתקבל מברק אל ראש המועצה היהודית, אל חיים וירישנסקי, אשר גם הוא היה אחד מעשרת השותפים.

ראש המועצה כבר היה שקוע בשינה, אך נושא המברקים דפק על דלתו בכוח רב כזה, שהדלת חישבה להישבר. בבהלה ירד חיים וירישנסקי ממשכבו, הדליק את המנורה, פתח את הדלת, הוציא את המברק מידי הפקיד ויצווה לאשתו שלא בקול-אנוש: „הינדה, אלוהים היה בעזרנו, אלוהים היה בעזרנו".

המברק הודיע, כי מספר זה וזה, כלומר המספר של שטרם, זכה בגורל לא פחות ולא יותר מאשר בארבעים אלף רובל.

אשתו ירדה חיש ממיטתה, כותנתה לעורה; תחילה כמעט שנתעלפה, אבל אחר כך הפליטה מפיה צווחות־שמחה כאלה שכל השכנים נזעקו לקולה. בדמותם ששריפה פרצה בעיירה הם התפרצו לתוך הבית בבהלה, ערומים למחצה.

שניהם, ראש המועצה ואשתו, מיהרו אל נושא המברקים וחיבקוהו, ממש עד כדי נשיקה, תחבו לתוך ידו שני שקלי כסף, הוציאו צנצנת מלאה ריבה, בקבוק יין שרוף וכל מיני מגדנות, והלעיטו בהם את הגוי. הלז עמד נבוך והצטלב, כי כזאת לא ראה מימיו.

אחר כך נחפזו חיים ואשתו ונתעטפו מכל הבא בידם. את הנעלים

נעלו על רגליהם היחפות ורצו מהר אל יתר השותפים להביא להם את הבשורה.

לאחר חצי שעה נמצאו כבר כל השותפים, על בני־ביתם, אצל הנגיד של העיירה, ר' משה איש־צפורה, ומרוב שמחה חישבו לחבוק תקרה בריקודם.

נשים שהיו בריב ולא דיברו זה שנים רבות התנשקו הפעם. אחדים מן השותפים, שעד עתה היו שונאים בנפש אחד את השני, התפייסו. מרוב התבלבלות הופיעו אחדים מהם, מי בלי כובע ומי בלי מכנסיים, מי בשמלת אשתו, מי במטפחת ומי בגופיה הפוכה.

ומשה איש־צפורה צעק אל אשתו:

— צפורה... ארבעת אלפים בחלקך!

— הרי זה 40 מאונים.

— הרי זה 80 שטרות בני 50.

— הרי זה 160 שטרות בני 25.

זונדל, חתן היובל האמתי, התהלך בתחתוניו הלבנים, קפץ עד לתקרה, הניע בזקן־הציצית שלו וצווח:

— יהודים, שבח ותודה לבורא עולם!

מיד התעוררה כל העיירה, התפכחו מן המשקה של פורים. מבית לבית נמסרה כהרף עין הבשורה על האוצר הגדול שנפל בחלקם של עשרה יהודים. יהודים רבים בעיירה, כמעט שהתפלץ לבם מרוב קנאה. כלום דבר קטון הוא בעיניכם? מזל כזה! כהרף עין — וגבירים אדירים!

עד אור הבוקר היתה העיירה כמסוערת. אנשים הדידו שינה מעיניהם, הדליקו נרות, וכל אחד בלבוש שבא ביד מיהר אל ביתו של משה איש־צפורה לראות בשמחתם של עשרת הזוכים בגורל, איך הם, נשיהם, בניהם וידידיהם רוקדים בכותנתם לעורם ומבקיעים בקולותיהם את קירות הבית.

*

רק בבוקר השכם נודע פשר הדבר. פקיד הטלגרף, שונא ישראל מובהק ו„דבר אחר" מוחלט, יחד עם פקיד העיריה, חמדו להם לצון ביהודים, כיוונו לליל־פורים דווקא, והם־הם ששלחו את המברק על הזכיה הגדולה.

(תר' ז. איגרת)

אליהו מייטוס

בִּרְכַּת הָאָסִיף

(מזכרונות הילדות)

בֹּקֶר־אֱלוּל אַפְרוּרִי לֶחָצֵר בָּא עִם חֶרֶק הַשַּׁעַר —
הַמּוֹלְדּוֹבַן הֱבִיאוּ בִּקְרוֹנוֹ הֶעָמוּס מִכָּל מֶגֶד.
צִ‏ִין פָּקַח כַּחֲלִילִית, כִּי הַקַּיִץ מִשְּׁנָתוֹ בְּמַפְתִּיעַ,
שׁוּר כִּי גָּעָה בְּצָמָא — מְנֻמְנָם עַל קַרְקַע כַּד הַבֹּקֶר,
זָע מִצִּנָּה מְעַט קֶט וּמִיָּד הִתְנַעֵר — וּבְפַסּוֹ
חֲמִילָתוֹ אֲפוּרָה מְשֻׁלְשֶׁל הוּא מֵעַל הַכְּתֵפַיִם,
שְׂעַר־הַזָּהָב מְבַדֵּר וְעֵינָיו מִתְנַגְּהוֹת בְּזִיו־תְּכֵלֶת.
לְמַלּוֹנִי גַּשׁ הַבֹּקֶר, נָתַן בִּי עֵינוֹ הַכְּסַלְחֶלֶת,
וּבְצְחוֹקוֹ הַזּוֹהֵר צִלְצְלוּ שַׁבְרִירִים מֵהַשֶּׁמֶשׁ, —
אָז רְמִיזוֹת לִי יִרְמוֹז, הַקֻּנְדֵּס הַמְבֻסָּם שֶׁל הָאֹסֶם,
כִּי יִתְגָּרֶה, מְעֻטָּר נֵזֶר־פַּז שֶׁל צְלֵי־הַשַּׁלֶּכֶת...
כְּלוּם זֶה חֲלוֹם שֶׁחָלַמְתִּי הַיּוֹם בְּהַפְצִיעַ הַשַּׁחַר?
כְּלוּם בְּקַיִץ עוֹד אֶחֱלֹם? — וְהִנֵּה בָּא אָבִי בּוֹ כְּרֶגַע
וּבִזְקָנוֹ הַשָּׁחוֹר שׁוֹבְבוּת שְׂכוּרָה זוֹ אוֹרֶבֶת,
וּבְעֵינָיו מְרַצֵּד גַּל־חִיּוּךְ זֶה דָּשֵׁן וְנוֹגֵהַּ,
בּוֹ כָּל גּוּפִי נֶעֱטָף בְּשָׁעָה מֻקְדֶּמֶה זוֹ זוֹרַחַת,
וּבִבְגָדָיו מַה זֶּה בֹּשֶׂם־צוּפִים, הַמַּרְנִין לֵב וְקֶרֶב? —
טֶנֶא עָשׂוּי מִקְּנֵי־סוּף, הֶעָמֹק וּרְחַב הַיָּדַיִם,
אַשְׁכְּלוֹת־גֶּפֶן גָּדוּשׁ, וְעָלִים רְחָבִים יְכַסּוּהוּ,
רְצֻנָּנִים־יְרֻקִּים, הָרְטֻבִּים עוֹד מֵרְסִיסֵי־הַלַּיְלָה,
וּבֵינֵיהֶם יִקְרְצוּ עֲנָבִים, שֶׁסְּכוּיִּים הֵם כִּבְדֹלַח,

וּכְצִין־צִנֳּבָר זוֹ עֵינָם, וְיָלִין עוֹד בָּהֶם סוֹד־הַשַּׁחַר.
וַעֲנָבִים — כְּעֵינַיִם שְׁחוֹרוֹת, בּוֹהֲרוֹת הֵן בְּבֹהַק
שֶׁל לֵיל קֵיצִי עֲסִיסִי, וּבָהֶם הַשִּׁכְרוּת שֶׁל בְּנוֹת חֵשֶׁק...
טֶנֶא זֶה אַבָּא מַגִּישׁ בַּאֲרֶשֶׁת שֶׁל צְחוֹק וְשֶׁל עֶלֶז:
„זֹאת הַבְּרָכָה לִי הֵבִיא מִכַּרְמוֹ מוֹשׁ־אִלְיַא הַבֹּקֶר,
גַּם שְׁנֵי שַׂקִּים תַּפּוּחִים וּשְׁזִיפִים לְפּוּילְדָה, —
קוּמָה, עָצֵל, מַה תִּשְׁכַּב?” — בְּחִבָּה אָז אָבִי מְיַסְּרֵנִי —
„וַעֲבוֹדָה בֶּחָצֵר” — מִסְתַּלֵּק וּמַשְׁאִיר אֶת הַטֶּנֶא.
אַךְ הַשָּׁעָה שֶׁל עַצְלוּת לִי, קוּרֵי־הַתְּנוּמוֹת הֵן עֲדַיִן
עַל עַפְעַפַּי יְרַחֵפוּ, וְאוֹתָן אֵין בִּי כֹּחַ לִקְרֹעַ.
כִּי לַחֲזוֹת לִי נָעִים הַחֲלוֹם, שֶׁנִּפְסַק כָּךְ לְפֶתַע,
שׁוּב אֶאֱרֹג בְּהָקִיץ מַרְאוֹת זִכְרוֹנוֹת שֶׁל הַקַּיִץ.
אִם לִי בָּרוּר כִּי הַלָּלוּ – קְסָמִים שֶׁקָּפְצוּ מֵהַטֶּנֶא:
.יוֹם שֶׁל חַמָּה מְבֹרָךְ. אֶל כַּרְמוֹ וְגַנּוֹ הֱבִיאַנִי
הַמּוֹלְדּוֹבָן מוֹשׁ־אִלְיַא, גּוֹי גּוּץ שְׁחַרְחַר, רְחַב־גֶּרֶם.
עַל יְרֵכוֹ הוּא צוֹלֵעַ. בְּרַם, לֹא עִם אֵל מוֹשׁ־אִלְיַא
עַד עֲלוֹת שַׁחַר שָׂרָה וְתִקַּע אֶצְלוֹ כַּף־הַיָּרֵךְ.
כִּי בַּשָּׂטָן, שֶׁלָּבַשׁ צוּרַת סְיָח אַדְמוֹנִי, חַם־הַמֶּזֶג.
נַעַר הָיָה וְעַל סְיָח מִתּוֹךְ עֵדֶר־סוּסִים שֶׁבָּאָחוּ
אָץ הוּא לִדְהוֹר, וַיַּצְלִיף עַל גַּבֵּי עַכּוּזוֹ אָז בַּזֶּרֶד, —
וַיִּתְרַבֵּחַ אָז הַסְּיָח, הִטִּילוֹ עַל הָאָרֶץ בְּכֹחַ, —
וּמִנִּי אָז הוּא צוֹלֵעַ — כְּלוּם לֹא הַשָּׂטָן פֹּה דְחָהוּ?
אַךְ הוּא גּוֹי טוֹב וּלְאַבָּא יְדִיד וְאֶל כַּרְמוֹ הֱבִיאַנִי,
גַּם נְתָנַנִי עִם קְסֶנְיָה בִּתּוֹ, זוֹ יַלְדֹּנֶת־חֶמְדֹּנֶת,
זוֹ הַשְּׁחַרְחֹרֶת, קְפִיצִים בְּגוּפָהּ, כִּסְנָאִית מְקַרְטַעַת,
זוֹ הַשַּׁדֹּנֶת, שֶׁבֵּין הַגְּפָנִים שִׁכּוֹרָה מִתְלַהְלַהַת.
לְהִתְהוֹלֵל נְתָנַנִי, לִרְווֹת שָׁם מֵאַשְׁכְּלוֹת־מֶגֶד.
בַּת־הַכְּרָמִים הַפְּזִיזָה! אֶת רֹאשָׁהּ בְּעָלִים אָז הִכְתַּרְתִּי,
אַךְ תִּשְׁתּוֹלֵל הַקְּטַנָּה, אֶשְׁכּוֹלוֹת בְּפָנַי אָז תָּטִיחַ.

וּמִסָּבִיב — הַגִּבְעָה, שֶׁכֻּלָּהּ הִיא יְרֻקּוֹת מִתְלַהֶטֶת,
הַנְּסוּכָה אוֹר חַמָּה, אֶת הַדָּם מַרְתִּיחָה, מְלַהֶטֶת.
הַמְמַלְאָה הוֹרִידִים בְּתְסִיסָה שֶׁל עֲסִיס פְּרִי־הַגֶּפֶן
וּמְטָרֶפֶת חוּשִׁים... צִפִּיפֵי מְשׁוּבָה אָז שְׁכָרָנוּ,
תַּחַת עָנָף, כְּבַד־הָאֶשְׁכּוֹלוֹת, חֲבוּקִים שָׁם רָבַצְנוּ...
יֵשׁ וְיָרַדְנוּ לַגַּן. רַב־פְּלָאִים הוּא גַּן מוֹשׁ־אֵלְיָא,
שֶׁפַע פֵּרוֹת בְּעֵצָיו: תַּפּוּחִים אֲדַמֵּי־לְחָיַיִם,
מִמִּשְׁפְּחוֹת „צוֹעֲנִים" וְ„רֶנֶטִים", „דוֹמְנֶשְׁטִים"
וַאֲגַסִּים וְהַבִּים וְתוּמִים נוֹתְנֵי רֵיחַ: דְּיוּשֶׁסִים
בְּשָׂרָנִיִּים־מְתֻקִּים, וְסוּגֵי אֲגַסִּים שֶׁל הַחֹרֶף,
שֶׁכְּמוֹ אֶבֶן קָשִׁים הֵם בַּקַּיִץ, אֲבָל בַּמַּרְתֵּף יִשָּׁמְרוּ,
וּבִימוֹת־חֹרֶף עָסִיס יִתְמַלְּאוּ, וְלוֹ טַעַם גַּן־עֵדֶן;
וּשְׁזִיפִים שָׁם: כְּחֻלִּים, צְהֻבִּים וּשְׁחוֹרֵי־הַפָּנִים הֵם;
אֵלּוּ „גוֹלְדֶנִים" וְאֵלּוּ — „הֶנְגָרִים" וְאֵלּוּ „רִינְגְלוֹטִים".
שָׁמָּה הָיִינוּ יוֹרְדִים כְּדֵי לִנְגֹּס בְּלְהִיטוּת מֵהַפְּרִי.
קְסֶנְיָה עַל עֵץ מְטַפֶּסֶת, אוֹתוֹ בְּכָל כֹּחַ נוֹעֶרֶת —
אָז יִתְרָעֵשׁ הָאִילָן, יִתְרוֹצְצוּ הַצְּלָלִים עַל הַדֶּשֶׁא
וְשִׁבְרִירֵי־הָאוֹרָה — כְּמוֹ אַרְנָבוֹת אָז יָפוּצוּ,
וּמִתְבָּרֵד פְּרִי־הָעֵץ, עַל הָרֹאשׁ הוּא נוֹחֵת וְעַל הַשֶּׁכֶם,
וּבְצַמַּרְתּוֹ, בֵּין בַּדִּים, מְדַרְדֵּר וְהוֹלֵם צְחוֹק פָּרוּעַ —
קְסֶנְיָה, שְׁדוֹנֶת קְטַנָּה, מְנַעֶרֶת הָעֵץ וּמְגַחֶכֶת,
אַף אָנֹכִי — כָּל קְרָבַי צוֹחֲקִים לְמוּלָהּ, וְדוֹמַנִי:
כָּל הָעוֹלָם מִסְּבִיבֵנוּ צוֹחֵק צְחוֹק מַרְנִין וְנוֹגֵהַּ...
פֶּתַע — רִשְׁרוּשׁ שֶׁל עָלִים וְאִי־הִתְנַפְּצוּת שָׁם מִלְּמַעְלָה,
קְסֶנְיָה קָפְצָה בְּמַפְתִּיעַ עָלַי מִמְּרוֹמֵי הַצַּמֶּרֶת,
אַךְ עַל הַדֶּשֶׁא גָּלְשָׁה, אַף אֲנִי אִתָּהּ יַחַד צָנַחְתִּי,
מִסַּנְּרָהּ תַּפּוּחִים אָז פֻּזְּרוּ — כַּדּוּרֵי־אֵשׁ בַּיֶּרֶק,
עַל כַּדּוּרֵי־אֵשׁ הַלָּלוּ דְּבוּקִים, הֲמוּמִים, הִתְפַּלַּשְׁנוּ.
קְסֶנְיָה פָּרְצָה שׁוּב בִּצְחוֹק, נָגְסָה נְגִיסָה בַּתַּפּוּחַ,

וַתַּצְמִידוּ לְמוֹ פִּי, אֶת שִׁנַּי אַף אֲנִי בּוֹ תְּקַעְתִּי —
וַאֲחוּזִים כֹּה שָׁכַבְנוּ, גּוּף אֱלֵי גוּף כֹּה נוֹגֵעַ.
רֶגַע הָיָה זֶה כְּנֶצַח, וְכָל הָעוֹלָם זָע בְּשֶׁקֶט,
רַק לְהַלְמוּת לִבּוֹתֵינוּ הִקְשִׁיב אוּלַי עֵץ־הַתַּפּוּחַ— — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

רֶטֶט עָבַר בְּגוּפִי, כִּי נִזְכַּרְתִּי בְּיוֹם זֶה שֶׁל קַיִץ.
רַצְתִּי מֵעַל מִטָּתִי וְעַד מְהֵרָה הִתְלַבַּשְׁתִּי,
רַצְתִּי הַחוּצָה, בְּאוֹר הֶחָצֵר לְהִתְבַּדֵּר וּבְרַעַשׁ.
וּבֶחָצֵר — כָּל שִׁפְעַת הָאָסִיף. שָׁם פָּתוּחַ הַשַּׁעַר
וּמוֹלְדוֹבָנִים בָּאִים בִּקְרוֹנוֹת הַטְּעוּנִים בַּר וָפֶרִי,
כָּל הַדְּגָנִים: הַחִטָּה וְהַשִּׁפּוֹן וְהַשְּׂעוֹרָה וְשִׁבֹּלֶת־
שׁוּעָל בְּשַׂקִּים גְּדוּשִׁים, וְתִירָס עַל קְלָחָיו בְּמַחְרֹזֶת,
לַאֲסָמִים הַפְּתוּחִים מוֹבִילִים הַשְּׁוָרִים כִּבְדֵי־צַעַד.
אֵלּוּ אֲשֶׁר מִטְעָנָם כְּבָר נִפְרַק מִן הַצַּד יַעֲמֹדוּ,
אֶת גֵּרָתָם יַעֲלוּ וּפְעָמִים גְּעִיָּה גַּם יַשְׁמִיעוּ
עַל הַבְּאֵר חֲרִיקָה. יוֹרֵד וְעוֹלֶה דְּלִי הַמַּיִם,
יַשְׁק בְּהֶמְתּוֹ מוֹלְדוֹבָן, וְאַף כָּאן אַוָּזִים — כָּל הָעֵדֶר,
בִּשְׁלוּלִיּוֹת מְהַדְּסִים וּמְנַבְּרִים שָׁם בְּנַחַת,
כָּל עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּשַּׁחַק, עָבִים לֹא יָגִיחוּ עֲדַיִן,
לָאֲוָזִים הָרְוָחָה, לֹא הֻגְבַּל לִפְנֵיהֶם עוֹד הַשֶּׁטַח.
בְּפִנָּה כְּבָר הָתְקַן עַל גַּבֵּי חֲצוּבָה דּוּד־הַנְּחֹשֶׁת,
בּוֹ תְּבֻשַּׁל הַפּוּידְלָה — יְרֻשַּׁת־הָאָבוֹת הוּא, רַב־נֶפַח;
אֶת כָּל שַׂקֵּי־הַשְּׁזִיפִים הַמְּתֻקִּים אֶל תּוֹכוֹ כְּבָר הֵרִיקוּ,
וּבְתַּרְוָד־עֵץ גָּדוֹל שָׁם סָבְתָא עֲלֵיהוּ חוֹלֶשֶׁת.
גּוֹי חֲצֵרֵנוּ, נִיקִיטָא, חָטְמוֹ הַסָּמֹק — אֵשׁ שַׁלְהֶבֶת,
עַל הַגַּחֶלֶת שׁוֹמֵר, כְּעֵצִים הַדּוֹלְקִים הוּא נוֹסֵף, —
וּמִתַּמֵּר הֶעָשָׁן, מְסַנְוֵר הוּא עֵינֶיהָ שֶׁל סָבְתָא,
אַךְ מִמְּקוֹמָהּ לֹא תָּמוּשׁ, בַּתַּרְוָד בִּשְׁקִידָה הִיא בּוֹחֶשֶׁת,
אֶת פְּנֵי הַחֹרֶף תְּחַנֵּה מִבַּעַד גִּלְגּוּלָיו שֶׁל הֶעָשָׁן:

מְאֹד עֲכוּרִים פְּנֵי־הַחֹרֶף, אַף בְּבֵיתָהּ — טוֹב הַקַּיִץ,
בּוֹל הָאָסִיף בַּמְּזָוִים נֶאֱגַר: לְפִתָּנִים וּפוּידְלָה,
בְּצִנְצָנוֹת וְכַדִּים עֲשָׂרוֹת, כָּל מִינֵי הַמִּרְקַחַת,
וְהָרִבּוֹת — הֲלֹא הֵן מִכָּל פְּרִי וְגַרְגְּרֵי־שִׂיחַ:
מִדֻּבְדְּבָן, אֲפַרְסֵק, וּמִדֻּבְדְּמָנִית וּמִפֶּטֶל,
אָכְמָנִיָּה, תּוּת־שָׂדֶה וּמִינֵי עִנְּבוֹת שֶׁל הַיַּעַר.
כָּךְ הִיא מִיָּמִים יָמִימָה נוֹהֶגֶת לְהַנְאוֹת בְּנֵי־הַבַּיִת,
אֶת פַּת־עַרְבִּית לְלַפֵּת, אַף פִּתּוֹ שֶׁל הַיֶּלֶד בַּ„חֶדֶר״
וְהָעִיקָּר — הַמִּצְוָה, בָּהּ כָּל שְׁנוֹתֶיהָ הֶחֱזִיקָה:
לְהָשִׁיב נֶפֶשׁ יוֹלֶדֶת, וּסְתָם חֲלוּשִׁים, בַּמִּרְקַחַת:
הָעֲנִיִּים, הַשְּׁכֵנִים, יַלְדֵיהֶם יִשְׁלְחוּ אֶל הַסָּבְתָא, —
וּמַעֲנִיקָה הִיא בְּעַיִן יָפָה אֶת מְלוֹא־הַצִּנְצֶנֶת...

מ ש ה א ל ט מ ן

ע ל י ם

(זכרונות ורשימות)

על אליעזר שטיינבארג

מ ש ל ש ל א נ כ ת ב

בשיחה שביני לבין דוד ברגלסון ז"ל נתגלגלו הדברים על אליעזר שטיינבארג. הפליט ברגלסון, ודווקא ברצינות גמורה: „חמסי עליו". משתפס כי אני מציץ בו בתמיהה, הסביר: „עליו היה להיות השם המפורסם השני לאחר שלום־עליכם". ומייד הוסיף והרצה דברי התרעומת שלו: „הכתיבה עצמה אינה מספקת. אין הסופר כותב למען עצמו בלבד... מחובתו של סופר להיות בעל אמביציה ובעל מרץ להביא את יצירתו לאור עולם. ומה עשה הוא, שטיינבארג? החזיק את יצירתו בבית גנזים, הסתובב בין ליפקאן לקאמיניץ ולטשרנוביץ וחיכה שיבואו לבקש אותו. אסור לו לסופר יהודי, אינו רשאי, להיות רשלן". לאחר אתנחתא של דקות מספר המשיך ואמר, ופניו קודרים היו, משל ענגה שחורה העיבה עליהם: „כך גורלם של סופרים יהודים; אצל אומות העולם השאיפה היא להיות יחד, להתכנס לתוך מרכז. ואילו אצלנו?... אני ואתה היינו צריכים להיות יחד כבר מלפני שלשים שנה... אז הייתי אני משפר כתיבתי, ואף אתה היית משפר כתיבתך... וכי מי היה במחיצתי?"

(וכאן עלי להעיר לשם הבהרה, מהו העניין שלשמו נתגלגלה השיחה הנ"ל: לפי הזמנת העורכים של הקובץ „היימלאנד" כתבתי מסה על ברגלסון. לפי הצורה היתה זו רצנזיה על ספרו של דוברושין, אבל בעצם היתה זו עבודה עצמאית בעלת היקף של למעלה משלשת גליונות דפוס. עבודה תמציתית ביותר. כתב־היד נמצא בידי ברגלסון. עמדנו בוויכוח על פרטים מסויימים, במיוחד בדבר דמותה של מירלה מ„ככלות הכל", שהגדרתיה

בעבודתי כ„דמות מדומה בת־חלוף", שמסביבה הוקמה מציאות חיה. ברגלסון, שהיה מאוהב מאד במירלה שלו, התווכח עמי בתקיפות, ואילו אני עשיתי במרוצת הוויכוח ניתוח יצירתו של ברגלסון בכללה. לא הסכמתי למסור את מאמרי, אלא אם כן יישאר כמות שהיה, כי לא רציתי להירתע אף כחוט השערה מדיעותי. ברגלסון קרא אותי „לדין" בפני המבקר הרוסי לימז'ניב. אבל אני, עקשן שכמותי, לא קיבלתי את הדין ולא ויתרתי. והמאמר, כמוהו ככתבי־יד אחרים שלי, הלך כעבור שנים לאיבוד).

...במידה מסויימת צדק ברגלסון בכעסו על שטיינבארג. אלא שהוא עצמו תירץ את הדבר באנחתו על גורלם של סופרים יהודים... ואף־על־פי־כן, תוך כדי הרהורים תכופים בשטיינבארג, מצטער אני מאד על ששני נושאי־כליו, ש„יצקו מים על ידיו", אני ויעקב שטרנברג, שנמצאנו במחיצתו משך שנים, שנות הנוער היפות ביותר, לא רשמנו את שטיינבארג שבעל־פה. אוצר של עושר רוחני הלך לאיבוד. עמקות של מחשבה היתה קולחת ממנו, ועם זאת דמיון רב כל כך! הוא היה אלתרן להפליא, אבל לא במובן הרגיל, שלפיו נבראת המחשבה בפתאום, שעה שהאדם נמצא במצב של טראנס... אילתורו של שטיינבארג בא כתולדה משפע רוחני עצום, מעשירות נשמתו. כיוון שלא יכול היה לחיות כל כולו בכתב, עשה זאת בעל־פה. לשם זה מספיק היה הקטן שבגירויים. יש להניח, שאלמלי נקפד בלא עת באופן כה אווילי (הוא מת מאוטם לאחר ניתוח, שלא היה הכרחי כלל!...), היה השפע הרוחני מקבל את ערכו ביצירותיו. והרי כה דבריו אלי פעם, חדשים מספר לפני אותו ניתוח ביש: „אתה שומע, משה? עכשיו עלי לגשת אל היצירות הגדולות". ואני, שהכרתי את עשירותו הרוחנית של שטיינבארג, פיללתי לכך. אלא שלא גרם המזל.

לשחזר עכשיו, לאחר חמשים שנה כמעט, ביחוד חמשים שנה כאלה, את השיחות עם שטיינבארג, שוב לא ניתן לי. אספר כאן מקרה קומי, המאפיין את שטיינבארג הממשל, מקרה שאני מכנהו: משל שלא נכתב.

ובהזדמנות זו תוקפני החשק להוסיף משהו על שטיינבארג בכלל ועל השקפת־עולמו בפרט. באחת מהרצאותי על שטיינבארג, למלאת שנה למותו, נדמה לי, הרשיתי לעצמי להפתיע הפתעה לא נעימה את קהל השומעים הרב, שכולו היה ממעריצי שטיינבארג, באמרי: „לפי השקפת עולמו היה שטיינבארג אֶקלֶאקטיקן"... משהבחנתי בתגובת השומעים, שאמנם ציפיתי לה, נחפזתי להרגיעם:... שניים הם סוגי האקלאקטיקנים, הסוג הטוב והסוג הרע, או השיגרתי. אירע לו למושג אקלאקטיקה מה שאירע למושגים אחרים — הוא

הורד מדרגתו. מובנו העצמי של אלקלאקטיקה הוא ברירה; האקלאקטיקן בורר לעצמו, למשל, מתוך שיטות פילוסופיות שונות ומסגל לעצמו מה שנראה לו נכון ומתקבל על דעתו. אין בכך משום יצירת שיטה מקורית. מי שדורש אקלאקטיקה כגון זו לגנאי, אינו צודק. ואף כאן יש להבחין בין החשיבה הפוריה לבין „הברירה" השטחית, הנעשית כמי שבוחר לו מערכת בגדים נוחה... ברגיל מביאה אקלאקטיקה מסוג זה לידי אופורטוניזם בכל השטחים. ברם, בשם אקלאקטיקן ואקלאקטיקה מכנים גם את התפיסה העצמית בהוויה ובדם, ואנו מוצאים בה עקבות שיטות שונות שאדם סיגל לעצמו. כאן דרושה זהירות. שכן אינו דומה הוגה־דיעות גדול המונה במישהו את האקלאקטיקן לגנאי, לדימאגוג בור, או בור־למחצה, הרוצה „לצבור הון" בעזרת פראזות נבובות. לי נדמה, שאף שיטת־דיעות פוריה אינה עצמית בתכלית (עצמיות כניגוד לאקלאקטיקה); תמיד תמצא בה עקבות של.... אקלאקטיקה. אין החשיבה מתחילה בנו ואף לא באבות־זקנינו. הרי היא תהליך איטי מלווה־עמל, בחינת „וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש". וביחוד, נדמה לי, אין אמן, אמן אמיתי, יכול לא להיות אקלאקטיקן, במשמעותה הטובה של המלה. משום מה? משום שהאמן האמיתי צריך להיות גם איש־מוסר.... כל אמנות שהיא, אם היא אמנות אמת, הריהי נושאת בקרבה את גרעין המוסר, ועל אחת כמה וכמה אם המדובר הוא במשורר־ממשל... הממשל הוא בעצם שרשו איש־מוסר!...

שטיינבארג היה בעל חריפות של הוגה דיעות. אלא שהחשיבה לא היתה אצלו מעין משחק־מוחין, כי אם עצם הווייתו; היתה זו תפיסת־חייו; כל מה שהיה אנושי נגע לו נגיעה עמוקה, והיה מגיב עליו מתוך עמקות ולהט. בעיצומו של דבר, בעיקריו הראשיים, היה מאטריאליסט. המציאות האובייקטיבית של היש, של הטבע, של החומר, זה היה היסוד להשקפת עולמו. כאן היה מחמיר, ללא פשרה. כל סוליפסיזם שהוא, כל נסיון לכפור במציאות האובייקטיבית, היה שנוא עליו. היתה בו אהבה אחת גדולה — אהבת החיים. חיים! זהו האושר הנעלה ביותר. ויש ללחום בכל מי ובכל מה שממרר את החיים, שממעט את ערכם. וכשם שגדולה היתה אהבתו לחיים, כן רבה היתה שנאתו למוות... יש שהיה מגיע בשיחותיו לכדי ילדותיות תמימה... אילו היה המוות מתגלם באיזו דמות, היה הוא, החלש, הענוג, מתנפל עליו בכל כוחותיו להשמידו... ומעניין, שנאה לא פחותה מזו רחש... לעיירה, לעיירתנו המסכנה. הה, מה גדולה היתה השנאה אשר שנא אותה! ולעומת זאת אהב את אשר מחוץ לעיירה, את הסביבה.

הוא היה, כאמור, בעיקריו הראשיים מאטריאליסט. אבל רק בעיקריו הראשיים. מכאן ואילך באו סטיות, הסטיות השטיינבארגיות. כל סייג בפני מחשבה אנושית היה שנוא עליו. ולכל האמור כאן אתה מוצא סימנים במשליו. לפיכך אתה מוצא משל מלא אופטימיות כל כך כגון „קשת ברקיע" כשהפסימיות נמוגה בפני האופטימיות הפאתיטית:

וְיֵאוּשׁ חוֹדֵר לְנֶפֶשׁ — וְתִקְוָה לָהּ אַיִן?
הוֹי, חֶבְרַיָּא, רַק תִּקֶּרֶץ נָא שֶׁמֶשׁ לָנוּ צַיִן! *

ובעת ובעונה אחת משל כגון „צבעי הקשת והדגים" עם הסיום המר:

זֶה מִכְּבָר הַקֶּשֶׁת מֻגָּה.
מִזִּכְרוֹן כָּל דָּג הִיא פָּגָה —
אַךְ צָדִין הֵם בְּלִי־סוֹף
זֶה אֶת זֶה יוֹסְפִים לִטְרֹף!

הוא היה שונאה של וולגריות, של „חתימת המחשבה", של דוגמאטיות כלשהי, המקודשת כחוק ולא יעבור. קראו בתשומת לב את המשל הנפלא „הדג המעופף". הדג המעופף, „בעל־המופת" של המים, חוזר ומספר פלאי־פלאים... קיים עולם נפלא... הדגים מקשיבים בהתפעלות...

וְדָג־נֹסַח־מוֹדֶרְנִי אֶחָד הָיָה שָׁם,
מַאֲמִין בִּשְׁלֹשָׁה: תּוֹלָעִים. אַהֲבָה וּסְפּוֹרְט־יָם.
מִתְפַּלֵּא. מְהַתֵּל וְלוֹעֵג הוּא לֵאמֹר:
„הַאִם עוֹד פּוֹעֲלִים הַכֹּחוֹת שֶׁל הַשְּׁחוֹר?
הֵן כִּי שְׁתַּיִם כִּפְלַיִם — אַרְבַּע,
זֹאת חִשְּׁבוּ כְּבָר דָּגִים־מַתֶּמָטִיקִים —
וְעוֹד יֵשׁ מוֹרְדֵי־אוֹר וּפָנָטִיקִים!"

או המשל הנהדר „הנכבד".

אולם Revenons à nos moutons כדברי ראבלה, או „נחזור לענייננו", כמאמר קדמונינו. שהרי רצוני לספר על משלו של שטיינבארג שלא נכתב.

...בדידי הווה עובדא... אני הוא „גבורו" של המשל. אני הוא שספגתי חבטת מקל (מקל ממש!) ממורי האהוב אהבה עזה, מחברי הקשיש שלא רק אהבתיו אני, אלא שאף הוא אהבני אהבה רבה.

* כל המובאות בתרגומו של ח. רייכמן.

ומעשה שהיה כך היה.

היה זה לפני כחמשים שנה, ואולי חמשים שנה בדיוק. הייתי אז אכסטרן והתקיימתי מנתינת שיעורים פרטיים, שהייתי מכין ילדי ישראל לגימנסיה של שלום־עליכם....

כיוון שהייתי בעל כוח הסברה, היו שיעורי רבים והייתי משתכר יפה. לאחר חורף כגון זה, משחסכתי מעט כסף שאסע אני עצמי לבחינות, מן הדין הוא שארכוש לי בגדים כהלכה. עיירתנו נמצאת סמוכה לנובוסליץ (הוי, שלום־עליכם!); נובוסליץ נמצאת על הגבול האוסטרי, במרחק של מה־בכך מטשרנוביץ. על כן מביאים משם חליפות זולות אבל מהודרות, מגבעות־„צלחת" מקש וכדומה. איני זוכר עוד מי הוא מחברי שנסע לנובוסליץ על מנת להתלבש שם; ייתכן שהיה זה יעקב שטרנברג. ובכן, מביאים לי חליפה מהודרת ומגבעת־„צלחת" ו„שאר ירקות", ושטרנברג מגיש לי תשורה — מקלון, את מקלון־הטיפשים האמיתי.

דעת לנבון נקל, ואפילו לקטן שבקטנים, שאם אתה צעיר ובריא אולם, והעולם עומד פתוח לפניך ואתה בחור לא מכוער, ומילאת כרסך בספרי קריאה, ואתה לבוש חליפה אוסטרית חדשה, זולה אמנם אבל מהודרת, חובש „צלחת־קש", וכולי וכולי, ואף מקלון אתה נושא (המקלון האמיתי!), מדאורייתא הוא שתהיה... פסימיסט, סוליפסיסט... החוץ כולו אינו אלא הזייה, דבר שבדמיון. אין דבר קיים במציאות, אלא האני הסובייקטיבי שלי... ואז אני כותב שיר (תודה לאל, שלא נדפס!), שבו אני מבכה את השמיים, אוי ואבוי להם; שאם רק אעצום עיני, הריהם חדלים מהיות... — ואני הולך אל שטיינבארג.

מדרכו של שטיינבארג היה, שאם תפס איזה בחור משלנו, ביחוד אחד משני נושאי־כליו, מייד היה מפליג עמו — אל מחוץ לעיירה! וכך קרה אז גם אתי. שטיינבארג צועד בראש, ואני אחריו. עלינו בהר, הגענו לשדה. אביב, תבואות־החורף עלו כבר יפה. את העיירה בגיא אין לראות. רק רקיע עמוק וזך, והסביבה, הגבעות לאורך הפרוט... התיישבנו. שטיינבארג שכוב למחצה. והוא מתפעל (לא משירי, אלא מחללו של עולם!), כל נקבוי־ביותיו נפתחות, הוא מתלהב, הוא מתעלה, הנה יעוף מכאן.

איזו רוח רעה דוחפת אותי לפתוח בדרשה: כל זה אינו אלא מדומה, מצוץ מן הדמיון... אין דבר קיים במציאות, רק אני... ואני מתלהב בדרשתי ושוב איני מתכוון לשכנע את מישהו, אלא שואב נחת מתשפוכת־הפראזות של עצמי, ואין אני חש כלל שהמקלון (המקלון האמיתי!) שוב אינו נמצא

בידי שלי... ופתאום אני חש צריבה על היד, צריבה שבאה מחבטה במקלון, צריבה כהילכתה. מעולם לא הייתי מעלה על דעתי ששטיינבארג, שלא יכול היה כל ימי חייו לצער זבוב שעל הקיר, יהיה מסוגל לחבוט בי חבטה שכזו... אני קופץ ממקומי בפליאה: שטיינבארג?!

והוא שוכב לו רגוע; אין הוא מסתכל בי. אבל מונה מלותיו בלחש ובתמימות:

— שטיינבארג אינו — קיים; המקלון אינו — קיים... קיים רק אתה לבדך, וקיים האני שלך...

מאז עבר יובל שנים. ומדי אזכור את הדבר אני אומר חרש: שטיינ־בארג... אילו היית בחיים... והרבצת בי כמה חבטות נוספות... אולי היית מגרש מתוכי עוד כמה הזיות־שווא... אולי היית מציל אותי מאסונות רבים...

מקרה טראגי־קומי

הדבר יכול היה להישמע כמבדח... אילו היו שטיינבארג ובעל־דברו, שלקחו חבל במקרה זה, שניהם בחיים. אבל שטיינבארג נסתלק, ובן־זוגו נספה כקדוש במחנה נאצי, וכפי שמספרים על מעשה מסויים מצידו לפני שנספה, הרי יש לצרפו לקדושים ולטהורים, כי המעשה היה נעלה, אם לא למעלה מזה.

על כן לא נקרא את האיש בשמו, אלא נאמר סתם שהיה זה סופר צעיר, צעיר בשעתו, כמובן, לפני כחצי יובל שנים. וכיוון שצעיר היה, הרי ממילא היה מרדן, ואם מרדן היה, הרי השכל מחייב שיעשה את ביאליק כעפרא דארעא. לא כן?

והנה הוא בא לעיירה הסמוכה לטשרנוביץ להרצות ומוצא שהעיירה „ציונית" היא, והרי הוא קורא הרצאתו והופך את ביאליק (ביאליק המסכן!) לעפר ואפר. את לבו המר של סופר יהודי צעיר הוא מכלה בביאליק. והקהל אינו טומן ידו בצלחת, אלא מבקש אותו, במחילה, מעל הבמה ומרביץ בו... כמה מהלומות.

אז הוא קם ונוסע משם לטשרנוביץ, בא אל שטיינבארג ומרצה בפניו כמחצית הרצאתו, שבה הוא קוטל את ביאליק, ומספר, אגב, גם על הגמול שגמלו לו. ואין הצעיר המסכן יודע שבין ביאליק לשטיינבארג קיימת הערצה

הדדית (ששותפים לה גם שני נושאי־כליו של שטיינבארג). ושטיינבארג מקשיב עד הסוף ומפטיר בתמימותו החינגנית:

וכי למה אתה קובל? הרי זכית... להצלחה חמרית, גשמית!

וכשעולה בזכרוני מקרה זה, מצטרף אליו גם זכר אותו מעשה נעלה של הסובל במחנה הנאצי: הוא, החולה מחלה קשה, הלך לגיא־ההריגה במקום יהודי אחר, על מנת שהלה יוסיף עוד לחיות קצת... ואני חושב: אילו היה קיים עולם־הבא ונשמות היו נפגשות שם, הרי היו ביאליק ושטיינבארג מקבלים את פניו באהבה ואומרים עליו „טהור" ג' פעמים. וכיוון שעל המעשה אני יודע מפי השמועה בלבד ולא מפי עד־ראייה, הריני משאיר את בעל המעשה באלמוניות.

דו־שיח באביב

יצחק לו כל הרוצה לצחוק. אדם אדם וחולשותיו. יש בי, בין כל היתר, חולשה להתבונן בפרצופים מזוקנים. הזקן שעל הפנים לוחש לי ואומר: „הסתכל יפה־יפה בעיניים, בפרצוף. מנול גדול מסתתר תחתי". ויש להפך. אם ארצה ואם לא ארצה, פרצוף מגודל־שיער מושך תמיד את עיני. ואף הפעם...

הנה אביב בארץ. סוף־סוף. שמש. רקיע זך. רקיע המתרועע אתך. עשב ירוק. ירקות רעננה, ענוגה, ביישנית, כמדומה לי. מתגנב אני בחפיזה מן הבית העירה. להרבות בהליכה איני מסוגל. בישיבה אני בוחל, כשם שאני בוחל כל ימי בשכיבה. טייל מלידה. אלא שהעין תופסת פתאום שני.... זקנים! שני יהודים זקנים, יושבים על גבי ספסל בכיכר שלפני בית העיריה. שניהם בעלי אותה קומה, קצת למטה מבינונית, ואולי הזיקנה היא שהנמיכתם. פרצופים מצומקים, זקנים לבנים, זקנים של ממש. אלא שאינו דומה לובן ללובן. כפי שנראה לי יש ללובן בני־גוונים יותר משיש לכחול, לאדום, לצבע התפוז וכדומה. אומרים: „לבן כיונה", או „כחלב", או „כחלבון של ביצה", או, למשל, „כסיד". אופאטושו אוהב היה את הדימוי לשום, „לבן כשום". תהא זו דאגתם של ציירים. כיצד היה צייר מוסר צביון זקניהם של שני הזקנים? קשה לומר. מעין זוהר נסתתר בהם. ביחוד אצל האחד. כלום יסורים הם שזוקקו? לובן יהודי־עתיק עדין כל כך!

אין בכוחי לעמוד בנסיון, ואני מתיישב לצידם. אף־על־פי שעכשיו אני גלוח, הרי הכרת פני תעיד בי (הפרצוף מלשין הוא!), כנראה, שמותר לצרפני ל„מזומן". הם ממשיכים בשיחה ואינם שמים לב אלי כלל. האחד, היושב שלישי לי, מפליט אמירה:

— מה ?... אין זו אלא תרמית מובהקת....

אני מטה אוזן ותופס את החוט. המדובר היה בזאטוטים, ילדים מגיל שונה, כולם גילאים שלפני בית־ספר, שהשתובבו על פני הכיכר: רכבו על אופניים, טיפסו על הגדר ורצו על פני עמודי האבן שמסביב לכיכר. הזקן המשיך והסביר את רעיונו:

— הנה כי כן מתפתים אנו לתרמית. תחילה ילדים אנו, משחקים. אחר כך מעשה־נערות, אשה, ילד, יומרות, וכשאתה זוכה לנכד, שוב אתה משתטה. ופתע — אתה מסתכל סביבך, ואתה רואה שרימו אותך, אתה זקן וחולה, ואומרים לך שתסור מכאן... מוטב שלא היית בא לעולם !...

השני מקמט קמיטה מוזרה בגביניו, חיוך נוזל על פני זקנו. הלה מביט בו במצודד, משמע מחכה למלה מפיו. וזה אינו נותן עצמו להפצרה ואומר בנחת:

— נו... לא היית צריך להיוולד...

— הרי לך! — מוצא הראשון עצמו מקופח — וכי שאל אותי מישהו? יכי שואלים ? אילו שאלו אותי...

— את מי „אותי ?" — מחייך השני. כלום היה את מי לשאול ?

— מה פירוש לא היה ? והנשמה ?

— הנשמה... מקמט השני את מצחו, הנשמה אינה מדברת. ואם היא מדברת, אין שומעים אותה. ואילו היתה מדברת והיו שומעים אותה, היתה אומרת: כן.

— מה כן ?

— שהיא רוצה.

— משמע, אילו שאלו אותך, היית רוצה ? — פותח הראשון בחקרנות — אם, למשל, בעוד מאה ועשרים, שואלים אותך אם יש ברצונך להיוולד שוב, אתה עונה כן ?

— בוודאי.

אתנחתא. הזקנים שקועים, כנראה, בהרהורים. מפסיק האחד ואומר

— נראה שחיית חיים טובים עד מאד...

השני אינו נחפז להשיב. ברור שרחוקים היו חייו מהיות טובים עד מאד. והרי הוא משתמש הפעם במימרה:

— „חביבים יסורים"...

— „חביבים" — מהתל הראשון — יש יסורים ויש יסורים. מה שעבר עלינו...

שוב אתנחתא. הפעם השני הוא המפסיק את השתיקה:

— מפחד אתה מפני המוות?

— ואתה אינך מפחד? הרי זוהי כל התרמית! הזוכר אתה? אלהים יצר את האדם למישחק. נותן לו חיים ונוטלם ממנו.

— א־א! הרי אתה מתפקר לעת־זיקנה! — מהתל בו השני.

— עלול אתה להתפקר, כשאתה רואה מה שראינו אנחנו.

כאן מסכים אתו גם השני:

— זה כן. לזמנים קשים הגענו. ואף־על־פי־כן, שומע אתה, טוב שקיים המוות. טוב מאוד... אתה זוכר מה שאמרו חז"ל?

— ומהו הטוב שבדבר? סבלת וסבלת — ולך מכאן?

— הטוב הוא בזה, שהוא ניתן לכול. הרשע והרוצח אף הוא מוכרח למות...

— אבל הוא אינו מהרהר בכך! הוא סבור שיחיה עולמית!

— הריהו שוטה... אלמלי היה שוטה, לא היה רשע. אין אדם עושה דבר עבירה....

— לא ולא! — משסעהו הראשון — פזמונות! ערום כנחש!!

— ערמה אינה חכמה — טוען כנגדו השני — חכמה....

— הרי זה פלפול! — מתכעס הראשון — כבר שמעתי זאת מפיך לא פעם.

— ומה רצונך? — מאבד כבר השני סבלנותו.

— רצוני שלא תהיה עקשן. שתודה לי בכך, שמוטב לו לאדם שלא יוולד!

— ואני איני מצטער על כך — עומד השני על שלו — וכי מה איבדתי? ואם תאמר צרות? ואם תאמר יסורים?... ואלמלי נולדתי אני? כלום לא היו הצרות מתרחשות? הרי היו באות על יהודי אחר... אני הייתי צוחק ועליז, ולעיתים קרובות הייתי בוכה וסובל מיסורים. אבל הייתי. והתיאטרון ממשיך במשחקו. כשאני לא אהיה שם, יהיו אחרים. וכי אפשר לשבת בתיאט־

רוץ עולמית? וכשאני יכול לומר לעצמי, שלא גרמתי, חלילה, רעות רבות ושלא גרמתי יסורים לשום אדם כמעט....

אלא שאותה שעה החטיא כדורו של ילד את המטרה, והוא פגע בזקן השני. הילד עומד נכלם רגע קל, מסתכל בזקן משל מצטדק הוא. הזקן קורא לו באצבעו, נותן לו את הכדור ומלטף ראשו.

הזקנים קמים ממקומם והולכים להם, אין הם שמים לב אלי, כאילו לא ישבתי כלל על ידם. אני מביט אל הילד המשחק. וכי מרגיש הילד כי בלטפו של הזקן נתווסף לו משהו, משהו חשוב? ובמאוחר יותר (והרי מאוחר זה בוא יבוא) כלום ייזכר בזקן ובלטפו?

גם אני קם הולך. ועל ישיבה זו שישבתי הפעם איני מצטער כלל.

שלהי מארס 1957

שלום־עליכם ומעשה־כשפין*

...שלום־עליכם יצר את האפוס של העם היהודי, החדש, כפי שגובש ועוצב בעשרות השנים האחרונות של המאה שעברה ושל ראשית המאה הנוכחית; זאת ועוד: שלום־עליכם יצר את אפוס העם היהודי של ערב־המהפכה.

ארשה לעצמי כמה מלים על האפוס כדי שניטיב להבין זה את זה.... הכל יודעים פולקלור מהו. פולקלור הוא יצירה עממית: שירי־עם, מעשיות ואגדות, משלים, בדיחות, פתגמים, מימרות והלצות, חידות, ברכות וקללות. כן, גם קללות. כל הרוצה להעמיק דעת את העם, מוכרח ללמוד את הפולקלור שלו. לא די בכך שיודעים את החיים היומיומיים מתוך התבוננות, יש גם להאזין. ובמיוחד חשוב הדבר לסופר; גורקי הגדול יעץ לא פעם לסופרים לנהוג כך. הנה הכנסתי לפולקלור גם קללות. ייתכן שמישהו יתפלא על כך — ולשווא. עם עם וקללותיו, ואף הן מאפיינות אותו. הנה דוגמה: קראתם בוודאי כולכם את „השוק הסורוצ'יני" לגוגול. פאנוראמה נפלאה, המון־עם ססגוני בתנועה. במרכז התמונה — חוחול זקן; הוא מוביל עגלה עם חיטים למכרן בשוק. על גבי העגלה יושבת אשה יפה בגיל העמידה, אשתו השניה

* דברים שמשה אלטמן התכונן להרצות לפני הצגת „החייט המכושף" בתיאטרון היידי בצ'רנוביץ ב־1946, במלאת שלשים שנה למות שלום־עליכם. ההרצאה לא נתקיימה....

של הזקן. גוגול מתאר לנו כיצד היא מקושטת במחלצותיה, כיצד היא מגונ־דרת ומתרברבת: הרי היא מיוחסת, הרי היא... האשה השניה, והיא צעירה בהרבה מבעלה... אלא שעל גבי אותה עגלה יושבת גם יפהפיה צעירונת, בתו של הזקן מאשתו הראשונה... ומסביב לעגלה מסתובב בחור, שהכיר את הבתולה באיזו הילולה של חג, והם נראו זה לזה. אלא שאין הדבר נראה למכשפה הקשישה. אילו היה מסתובב בגינה, הרי היתה מרוצה; אבל הוא מסתובב בגין הצעירה — על כן מגרשת היא את הבחור, הלה אינו סר משם. אז פותחת היא בקללות. גוגול הגאוני שם בפיה שורה של קללות אוקראיניות, כגון שאביו ימעד על הקרח וישבור רגלו, שהשד ישרוף את זקן־אביו בעולם הבא, וכולי וכולי. הפורטרט המשפחתי מושלם גם מבפנים. משמגיעים אנו אל הסוף ונודע לנו כי בערב, שעה שהזקן שותה במרזח ממשקה־הכיבוד, נדחקו הזוג הצעיר לקרן זווית נסתרת, והמכשפה עצמה נמצאת מתחת לכילה שעל גבי העגלה, ובנו של הגלח מתגנב אליה לערוך לה ביקור עגבים, — שוב אין הדבר מפתיענו: מבחינה נפשית מוכנים היינו לכך, שהמכשפה בדין שתהיה נואפת.... כך מנצל אמן מובהק את היצירה העממית, ובין היתר גם קללות. ואילו שמעון־אלי שמע־קולנו, החייט המכושף כיצד מקלל הוא את הנגידים, את בעל־הטכסה? — „תיפח רוחו של אבי־אבות־הטומאה שלהם עד תרח הזקן ועד הדוד ישמעאל בכלל!"* הרי זו קללה יהודית טיפוסית, ועם זאת משולבת כדרך חייטים: חייט זקוק לביט־נה, והרי הוא מצרף ביטנה לאביו של אברהם־אבינו — את הדוד ישמעאל. הרי זו יצירה. יצירת עם.

את היצירה העממית הייתי מחלק לשניים: הצורה הזעירה, כפי שמניתי קודם, ואת הצורה הגדולה — האפוס. האפוס הריהו ספר־גבורה של עם. בו באים לכלל ביטוי העם, מאבקו לקיום, מאבקו עם הטבע, עם שונאים, עם תנאי־חיים, מציאותו והזיותיו. מתוך האפוס למדים אנו על התהוותו של עם. העם מספר את עצמו, שר את עצמו. לפי האפוס אתה עומד על אפיו של העם, על השקפת עולמו, על יחסו לחיים ולטבע.

לא לכל עם יש אפוס משלו. יש שהוא הולך לאיבוד, שכן תחילה חי האפוס בפי בנים ובנות מוכשרים, בעל־פה. במאוחר יותר הופך הוא לספרות שבכתב. האפוס היהודי העתיק נמצא בחלקו בתנ"ך, ונוסף עליו אוצר הפולקלור שצמח במשך מאות בשנים על חלקיו האפיים של התנ"ך.

* כל המובאות משלום־עליכם לפי תרגומו של י. ד. ברקוביץ.

במשך הדורורת שכח העם, המוני העם הדלים, את לשון המקור. אבל האפוס העתיק קם לתחיה בלשון חדשה, ביידיש, ומצא לו המשך שוב בעל־פה. והיתה לכך חשיבות מרובה. ימי־הביניים של העם היהודי נתמשכו עד למאה התשע־עשרה כמעט. אותה שעה חי העם ברובו במרכז אירופה ובמזרחה. אבל בינתיים נתלווה הפולקלור שבע״פ בתופעות כגון: „הטייטש חומש״, „צאינה וראינה״, משחקי פורים ו„מכירת־יוסף״ ובדומה לכך. כל אלה היו מעין בשורה על ספרות ועל תיאטרון חילוניים, שנתלבלבו בסופה של המאה הקודמת ובראשית המאה שלנו ומילאו תפקיד היסטורי חשוב מאד בח עמנו. ,

...ברם, מה שלא הצליחו לעשות המשכילים בקריאות־„הקיצה״ התמימות שלהם, עשה הזמן, עשו החיים. העם בהמוניו מרוכז היה מבחינה מדינית ברוסיה, באוקראינה, בפולין, בליטא, בביסראביה, בתחום המושב. בעשרות השנים האחרונות של המאה שעברה נתרחשה „קפיצה״ בחיים הכלליים שמסביב: תעשייה הולכת וגדילה בקצב עז; המסחר מתלבלב; התחבורה בפנים הארץ ועם ארצות־חוץ מתפתחת מהר; בניית מסילות־ברזל מתעצמת והולכת. עכשיו הוכח שמרצם של המוני יהודים כבול היה, אבל עם היווצרות התנאים החדשים נשתחרר מכבליו. שוב אין יהודים „מגלים״ את וולין בלבד, ככתוב אצל מנדלי, אלא את סיביר ואת קאוקאז. מה הרחקנו לכת מ„מסעות בנימין השלישי!״ מנחם־מנדיל סוחר אפילו ביקנה״ז, והיהודי מד׳ראז׳נה מספר לנו כיצד בנה „פוניה״ תחנת רכבת ותלה שם פעמון, ויהו־דים מסתובבים מסביב לתחנה, ואף היא איתם יחד.... ברם, זוהי הפריפריה הטראגי־קומית... יהודים „פלשו״ (אוי, הפולשים!.. הם רק „פולשים״...) לתוך המחלקה השלישית; יהודים עם „חבילות״, סוכנים־נוסעים, יהודים עם כרטי־סים ויהודים ש„הסתדרו עם הקונדוקטור״... וגם הלשון היהודית הותרה מקשריה. יש להם ליהודים מה לספר, על עצמם ועל אחרים. ויש חשק לספר. הרי זה צורך פיזי... והם מספרים!.... כלום נוסעים יהודים עם חבילות צרותיהם לשם פרנסה? פשיטא! אולם מי יודע? ייתכן שאין זה אלא טפל, כדבר המובן מאליו: יהודים צריכים פרנסה. אבל עיקר הנסיעה, טעמה של הנסיעה — לשמוע סיפור־מעשה ולספר סיפור־מעשה... עם יהודי חדש צף ועלה, והעם החדש, או המחודש, הזה נעשה בעל־לשון. חסר היה רק השליח הגדול, בא־כוחו של העם, שיתפוס, שיקלוט בראיה ובשמיעה ויבין — וישווה צורה. השליח, בא־כוח זה, היה שלום־עליכם!

שלום־עליכם.... הוא סיפר למען העם ומן העם את מציאותו ואת חלומו־

תיו, את מאבקו למען קיומו הפיזי והרוחני, את העקום ואת הישר, את הטראגיות ואת הקומיות שלו, ומעל לכל — את חכמת העם הגדולה ואת האופטימיות שלו, המתבטאת — בהומור!... את יחסו אל עצמו ואל אחרים, את השקפתו על החיים ועל העולם. האפוס היהודי החדש נוצר, האפוס של העם החדש, או המחודש, העם השלום־עליכמי. אני חוזר במכוון: העם השלום־עליכמי.

העם השלום־עליכמי שוב אינו חי מבפנים לחלונות מוגפים ולדלתות נעולות. היפוכו של דבר, הוא מתחבר עם העולם, ודלתותיו פתוחות: ייכנס כל הראוי לכך. אפשר גם להיות מושלך משם, אם לא למעשה, הרי מבחינה מוסרית, כי העם השלם־עליכמי צריך להיות עם טהור. יש בו מקום לטהו־רים, ואילו על הטמאים לצאת ממנו... יש אצל שלום־עליכם סיפור קטן, נהדר ככל מה שיצר. אשה יהודית בת־עיירה קטנה שולחת את נערה, בנה־יחידה אל מכר, אוחרים הגנן, לקחת ירק לשבועות. ראשו של הילד מפוטם בסיפורי מעשיות על פרעות ששמע. משבא לגנו של אוחרים, עולות בו הזיות: ראשי הכרוב והסלק הם פורעים... והילד שופך נקמתו, רומס ראשי כרוב, אוחרים מבחין בכך ותופס את החוליגן הקטן ורוצה לכלות בו חמתו, אבל הוא מכיר אותו, את בנה של המכרה הטובה שלו, והוא תופס בידי, מוליך אותו אל אמו, מספר לה הכל ובדמעות בעיניים שואל הוא: זא טשטו? על שום מה?...

סיפור נפלא, פנינה, שבה נוצץ כטל זך ההומאניזם השלום־עליכמי של איש־העמל הפשוט והלא־מושחת. בשעתו, כשקראנו את הסיפור, הבינונו שאוחרימים כגון אלה אינם אשמים באסוננו הגדול, אבל מי הוא שימנע בעדנו להזמין את אוחרים זה ולומר לו: בוא, אחא, היכנס ושב; אף אתה מאנשיו של שלום־עליכם. הרי הוא, שלום־עליכם, הבחין בדמעתך ותפס באזנו את ה„זא טשטו?" המוצדק שלך... אוי, אוחרימי, אילו ידעת כמה פעמים שאלנו אנחנו „זא טשטו?"... ותשובה לא קבלנו... ורמסו אצלנו קצת יותר מראש כרוב...

או טלו, למשל, את התמונה שעה שהכפריים הגמלוניים באים להכות את טוביה החולב. אנשים טובים, שואל טוביה, על שום מה? כלום גרמתי רע למישהו? — „לא, עונים הכפריים, לא, טוביה, שום רע, אבל להכותך חייבים אנחנו; חובה היא לנו, שמא יבואו פקידי המקום, אלה שהשלטון בידם, אז יראו בעיניהם כי לא פסחנו על ביתך". ברם, טוביה מוצא את הדרך למצפונם; עדיין היו אותם כפריים בעלי־מצפון, והם קבלו עצתו של טוביה:

הוא עצמו ינפץ שמשה בחלונו ויקרע כר ויפריח נוצותיו... חיטט שלום־עליכם ומצא את מצפונם של אותם כפריים... אבל כמה פעמים היה אחד מאתנו פונה במחשבתו אל טוביה ואומר: אשריך, טוביה, וטוב לך שנשאת ונתת עם אנשים, שאל מצפונם יכולת לפנות, והמצפון נענה לך. אוי, הדוד טוביה, אילו יצאנו אנחנו בשמשה מנופצת ובכר קרוע...

...והעם היהודי החדש הזה, העם השלום־עליכמי, מופנה בכל נקבוביותיו אל העולם. ויש לו מה לספר. והוא מספר בפיו של שלום־עליכם. עם שלם! וכשעם שלם מספר את עצמו, הרי לפנינו — אפוס!

...ונשאלת השאלה: במה יש להסביר את התופעה המופלאה ששמה שלום־עליכם? שכן אין אני מכיר בספרות העולם כולה סופר, שדרכו יובא עם שלם לאור עולם, יספר את עצמו עד תהום נשמתו, ובצורה ריאליסטית כל כך, ללא קישוט. ואני עונה: הדבר מוסבר בכך שכוח יצירתו של העם וטיפוסיו היה תמיד קיים, אבל איטי ודמום היה. ועם היווצרות התנאים הנוחים הראשונים נתגלה בפני העולם כולו. ואף עשה קפיצה איכותית, בדומה למעיין, שסתום היה זמן ממושך, ואחר כך פרץ בזרמו... ועוד אוסיף, בעיני עיקר גדול הוא: השפעתו של האפוס העתיק עם כל הפולקלור שצמח עליו, לא זו בלבד שלא פסקה מעולם, אלא שעוררה את יצירת העם ואת כוחו היוצרי. אני מפנה את תשומת לבכם לשמואליק היתום של „חיי אדם". הילד העממי הגאוני שלום, בנו של נחום־זאב, ידע את האפוס העתיק במקורו יחד עם כל מה שצמח עליו במשך דורות, ועם זאת היה בעל אוזן רגישה ליצירה העממית וללשון העממית. וכל זה סייע בידו, כשצריך היה למלא את יעודו ולשקף ולהנציח בצורה אמנותית את מציאותו של העם החדש, כפי שנתגלה ונתגבש בעשרות השנים האחרונות של המאה הקודמת ובראשית המאה שלנו ערב־המהפיכה.

למען צדקת הנחתי, שהאפוס העתיק היה מזדלף בתעלותיו של זכרון העם, אביא דוגמה משטח אחר של היצירה העממית: הברכות, האיחולים, והקללות. מנדלי כבר התעכב על האיחולים והמשאלות. התזכור? יהודים בלילה בקבציאל. קיץ. בחוץ. מתפעלים ממספר הכוכבים בשמים על פני „שביל החלב". מאחל לעצמו האחד: יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיתן לי כל כך אדומים כמספר הכוכבים!... והשני מוריד את השער: כל כוכב בסלע... אצל שלום־עליכם נראה הדבר אחרת. כשהמלמד העני בא בביקור של יום־טוב אל עני ואביון אחר, אל עוזר, שמשו של בית התפילה התחתון של בית הכנסת לחייטים, והוא טועם קצת משקה ונמצא בגילופין, הריהו

פותח באיחולים; לשונו מתלבטת, שכן צריך הוא לברכה רבה, לברכה לעולם כולו, והנה — היא ישנה. והוא פורץ: ושיבוא משיח!... ומה נהדרה ברכה זו העולה על הרקע העני!

או טלו, למשל, את הסיפור „ברית־מצווה", מתוך „כתריאלים". הניך הנגר, הנגיד במקצת, בכפיפה אחת עמו דרים כמה שכנים: אשה צעירה, שבעלה החייט „הלך" מייד לאחר החתונה לאמריקה, ואיננו, צלל כעופרת במים אדירים; תרנגולנית עם בעלה, חייל ניקולאיובי; מלמד. האשה הצעירה שוכבת במיטת־הלידה לאחר שילדה בן. השכנים מכסים את הוצאות „הברית". ומאחלים איחולים זה לזה. חיים־חנא המלמד, שהוא גם הסנדק: לחיים, יהודים! הלוואי יגיענו אלהים לשתות בסעודת „בר־מצווה" שלו. הניך הנגר, תאבונו גדול יותר: הלוואי יגיענו אלהים לשתות ולחזור ולשתות ביום חתונתו. החייל הניקולאיובי, תאבונו עולה עוד יותר: לחיים, יהודים! הלוואי יגיענו הקדוש־ברוך־הוא לשתות ולחזור ולשתות בבריתות ובבר־מצוות ובחתונות אצלו ואצל בניו ובני־בני־בניו!".

והוא הדין בקללות. יש אצל יהודים קללות איומות. עודו בחורון צעיר חיבר שלום־עליכם מעין לכסיקון של קללות, ששמע מפי אמו־חורגתו הברדיטשבית. אני עצמי שמעתי בימי ילדותי ברחובנו העני קללות למכביר מפי רוכלי־שוק, שהשערות תסמרנה! מאין באו? ברבות השנים, כשהרהרתי בכך, מצאתי שמחוץ לחיים הקשים ולמרירות, פעלה כאן מסורת של קללות ה„תוכחה". ולעומתן הרי קיימות ברכות לרוב. ושתיהן, הברכות והקללות, חיו בזכרון העם, כמוהן כחלקים האפיים של התנ"ך: הסיפור על אברהם ותרח אביו, על יעקב ולבן ושתי בנותיו, על יוסף ואחיו, על אסתר ואחש־וורוש.. היזכרו כיצד מקלל שמעון־אלי שמע־קולנו את בעל־הטכסה באבי־אבי־אבי־אביו... עד סבא תרח והדוד ישמעאל בכפיפה אחת!...

ומכיוון שהגענו ל„חייט המכושף", עלי לומר, שלפי דעתי הריהו היהלום בעטרתו העשירה של שלום־עליכם. צריך לקרוא את הסיפור בהתעמקות, לא להיחפז. ואז אתה חודר לבית־היוצר של האמן הגדול, ואז אתה נוכח בצדקת הנחתי, שהאפוס העתיק עם היצירה העממית העשירה שצמחה ועלתה עליו השפיעו השפעה רבה על דרך סיפורו של שלום־עליכם, על מצב רוחו, על חוש־השמע שלו.

מי שקרא את הסיפור, אפילו רק ראה את ההצגה, הבחין בוודאי בכך שהמעשה בנוי על איזו בדיחה, ועם זאת בדיחה שאינה מתקבלת על הדעת.

כי קשה לשער שחייט, ואפילו הוא קבצן שבקבצנים, יהיה בטלן עד כדי כך שלא יידע להבחין בין עז לבין תייש. אבל הבדיחה קיימת בפולקלור. ומה כוונתה של הבדיחה? ללעוג לבטלנות. ברם, בדיחה זו יש בה ארסיות מרה נוספת, היא לועגת לקבצן אומלל, לאיש החי מיגיע־כפיו...

ננסה לחדור לבית היוצר של האמן — נקל לנו לתאר לעצמנו את שלום־עליכם בחוג משפחתו, כי קשור היה מאד אליה. שלש בנותיו נמצאות אתו, וכן צעירים ולא צעירים סתם: הרי בביתו של שלום־עליכם הם! בין הצעירים נמצא, בוודאי, מספר טוב, אמן לסיפור בדיחות, דוגמת בן־עירי ד״ר קויפמן, שהיה ברבות הימים חתנו האמצעי של שלום־עליכם. שלום־עליכם אוהב לשמוע פתגמי עם, מעשיות ואף בדיחה יהודית פיקחית.

ומספר, נניח, הצעיר את הבדיחה בערך כך: חייט עני בעיירה, מטליא, בעיירה קטנה; אשתו יורדת לחייו — עז! הואיל וכשיש עז... וכולי וכולי. החייט חוסך מפיו כמה זהובים, נותן בעבוט את הקאפוטה של שבת והולך לשוק לקנות עז. ועז מהי? הוא יודע רק שלעז יש קרניים. בא לשוק, רואה הוא איכר עומד עם מעין עז בעלת קרניים גדולות. הוא מסתובב מסביב לאיכר. חבורה של סוחרי־סוסים מבחינה בכך, משערים הם מהו העניין ומתחילים לשחק. רב חיים, מה אתה קונה? — עז אני קונה. — עז? הרי לפניך עז. סתם עז היא זו? והרי קרניה גדולות כל כך! חלב מלוא־הדלי. ו„משדכים" לו לחייט את „העז", שהיא תייש שנסתאב, ושותים משקה של כיבוד. לפנות ערב, עם חשיכה, בא החייט עם האוצר. מכניס את העז לדיר, ר׳: „אשתי! הבאתי לך עז! סתם עז? פרה! עם קרניים כאלה!" האשה שופכת לתוך כובעו את מעט הסובין, שחסכה מאפיית הלחם הדל. הוא יאכיל את העז, והיא תחלוב. „החתן דנן" אכל את מעט הסובין, אבל כשהתחילה האשה לחטט על מנת למצוא את העטין ו...כאן מסתירות הנשים את ראשיהן וצוחקות, הצעירים מחייכים. ושלום־עליכם אינו מגיב. המספר ממשיך: משרק ניגשה לחטט על מנת למצוא את העטין, הסתובב „הבחור" בבת ראש ונגח בקרניו את החולבת. צעקה! בהלה! הבחור ברח, הוא סובב ברחוב, חוטף כעכים מעל הדוכנים, נוגח אשה, הפך ילד שבא מן „החדר", הפיל יהודי כשר שחזר מ„מנחה־ומעריב". צעקות, מהומה — והבחור איננו. למחרת מספר איש־הקברות, שיצור כזה, עז או תייש, הסתובב בלילה בין הקברים; משרצה לגרשו, נזדקף על רגליו האחוריות וסובב בראשו: צדקה תציל ממוות. איש־הקברות ניצל בקושי כל עוד נשמתו בו.... ברור, גלגול הוא... ומאז לא מצא לו החייט

מנוח. בכל אשר יעמוד ובכל אשר ילך: הוא שומע גלגול.... והוא יצא מדעתו

שלום־עליכם אינו מוציא מלה מפיו. הוא קם ויוצא. הבת הבכירה מעירה: אבא אינו מרוצה. העליבו לו חייט.

כן, חולשה יתירה היתה לו לגבי פועלי־המחט. וכי היכן הרבו לשיר שירי־עם כשם שהרבו בבית־המלאכה של חייטים? על כן נתן לנו את שמעו׳לה סורוקר, את מוטל קאמזויל ואחרים. ועל כולם: את שמעון־אלי שמע־קולנו, את המכושף.

שלום־עליכם נמצא בחדר עבודתו. המעשה עם החייט אינו נותן לו מנוח. הוא עומד לפני עיניו, יחד עם החלום העלוב של אשתו: עז... חלב לילדים... ברור, הבדיחה יצאה מפיו של איזה לץ, חנווני, ואולי אפילו סוחר־סוסים.

שלום עליכם יתבע כבודו של החייט... אבל כיצד? מה לעשות מהבדיחה? אין זה נושא לסיפור ריאליסטי. הבדיחה יסודה בסיפור שלא ייאמן. וכאן באה לעזרתו של האמן היצירה העממית עם נוסחה. הוא יכתוב.... כן, הוא יכתוב מגילה, ממגילת שמעון־אליה החייט מזלודייאבקה.

מי שקרא את „מעשה־כשפים״ של שלום־עליכם שם בוודאי לב לכותרת־המשנה בסוגריים („מתוך פנקס ישן״). משמע, הסיפור לקוח מתוך כרוניקה עתיקה, ואין המחבר אחראי לאמיתות המעשה. אלא מאי? הוא מספר בנוסח „הפנקסים״ העתיקים. הבדיחה מתבטלת בתמונה ריאליסטית של חייט עני, עני ועליז...

משנמצאה הצורה, מתרחב התוכן והולך. דמיונו של האמן מקיף סביבה כדלקמן: שתי עיירות ופונדק באמצע; שאר־בשר בשם דודי ומלמד עם אשתו; וכי למי יאה יותר להיות בעלת עזים, שתי עזים ושתיהן חולבות, אם לא לאשת מלמד?...

וכיצד מעצב כל זאת האמן הגדול? האזינו, ידידי; אנו נמצאים בבית־היוצר של האמן. השמתם לב לכך שכל פרק ופרק במקורו מתחיל במלים עבריות, לפעמים במשפט שלם, והוא הדין לאחר אתנחתא כלשהי מבחינה עניינית? הרי זהו נוסחן של כרוניקות יהודיות עגומות על מהומות, בהלות; הרי זהו הנוסח הסיפורי של מעשה עממי אמיתי, כשהוא יוצא מפיו של „יודע נגן״, הבקי „באותיות הזעירות״. אבל אין זו צורה סתמית בלבד: שלום־עליכם משתמש בה מתוך כוונה עמוקה: בכך קובע הוא יחסו אל

המספר! לא במישרין, אין הוא מתערב כביכול בעניין עד לסופו. הריהו כאילו כותב־רשומות מסגנן בלבד, אלא שהטכסט והצורה מדברים בעדו.

שמעו כיצד הוא מתחיל. ההתחלה היא פאתיטית, מאז׳ורית: „איש היה בכתריאליבקה". הרי זו פאראפראזה של תחילת ספר „איוב", שבו מסופרת הטראגידיה על אדם ישר, שנתייסר על לא עוול בכפו, רק משום שהשטן, הסמל הנצחי של תככים ורכילות, עורר נגדו את חמתו של רבונו־של־עולם. על גיבורו של הספר נאמר בתלמוד ש„איוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה". כדי שלא נהיה סבורים כי גיבורו החייט אף הוא בדוי, מספר לנו שלום־עליכם במדוייק היכן נמצא מקומו; אין לך אלא לגולל את מפת־הארץ, והריהו לפניך. הוא נמצא, כותב הוא, בסביבת מאזפבקה, לא רחוק מקוזודויבקה, ומכאפלאפעניש, בין רומפיאל לבין סטריטש, בעצם הדרך מפיסיאבעדע לפעטשיכוואסט ולטטרוביץ ומשם ליהופיץ... סומא אף הוא יכול למצאו!...

ובמקביל לכתוב בספר המקראי, „איוב שמו", — „ושמו שמעון־אלי וכינויו „שמע־קולנו"... שם זה בוודאי ובוודאי שאינו בדוי. אבל לעומת הפסוק המקראי „ויהי האיש תם וישר וירא אלהים", אומר שלום־עליכם בפשטות: „והיה האיש חייט — לא חלילה מן החייטים הגדולים, הראשונים במעלה, התופרים בגדים לפי הלכות הז׳ורנאל, אלא חייט מטליא". והוא מסיים את רשימת התכונות: עני ועליז.... ביחס לאיוב כתוב: „ויוולדו לו שבעה בנים ושלש בנות, ויהי מקנהו שבעת אלפי־צאן ושלשת אלפי גמלים וגומר". ואילו גיבורו של שלום־עליכם? „ויהי לו בנים ובנות — שמעון־אלי שמע־קולנו היה מטופל בילדים מכל הגילים, גדולים וקטנים, רובם בנות מהן שכבר הגיעו לפרקן. ושם אשתו — ציפה־ביילה־רייזה וכולי וכולי"... וזו רוצה בעז, כי „עז בבית — ברכה בבית. יש כוס חלב לפי הילדים, יכולה את לבשל פעם דייסה בחלב, לפטור עצמך מארוחת־צהריים, לצאת ידי חובתך במקום ארוחת־ערב, לטעום טעם של חלב חמוץ, של פרוסת גבינה, של מעט חמאה".

חברים! אני חושב שתפסתם מעצמכם את הלעג המר, שהאמן הכניס לכאן, את כוונתו להשתמש בטכסט המקראי המקביל, ועם זאת את אהדתו לגיבור „הפנקס" הפשוט. וכך מתנהלת המגילה כולה — שמעון־אלי החייט על חודו של הלעג; הומור וצער עמוק על שמעון־אלי העני והעליז המקופח. קראו יפה ושמוע תשמעו והבחן תבחינו בכך.

לא אאריך, אלא אתעכב על הפרק החמישי, כשהמדובר הוא בעז. הלעג

נסוג ומפנה מקומו להומור צח. כאן מתחיל שלום־עליכם במלה מתוך מגילת־אסתר: „ותמאן”. כשם שושתי המלכה מיאנה לבוא בדבר בעלה המלך אחשוורוש, כן מיאנה העז ללכת אחרי שמעון־אלי, בשום אופן לא רצתה. ואולי יש בכם מקצת מהשתתפות בצערה של העז, שמוכרים אותה בלי ידיעתה...

כאמור, אין כאן המקום לנתח כל פרט ופרט מהלשון המקראית, בה השתמש שלום־עליכם למען „הפנקס” ולמען כוונותיו. הסתפקתי ברמז בלבד על מה שנעשה בבית־היוצר של סופרנו העממי הגאוני, של יוצר האפוס החדש של עמנו המחודש, של העם השלום־עליכמי.

(תר׳ ק. א. ברתיני)

א. ב. יפה

הזמר הנודד

(על זליג ברדיצ׳בר)

א

כבר פסקו מבקרים והיסטוריונים: היצירה היידית המקורית ברו־מניה דלה היתה, עניה ביוצרים וביצירות, בחוגים ספרותיים ובכתבי־עת. דומה כי עד שנות העשרים לא היו בה אלא הופעות ספוראדיות ומקריות, פה ושם צץ איזה נסיון אינדיבידואלי ליצור או לגבש כתב־עת, אך רוב הנסיונות הללו נעשו לא בידי ילידי אותם חבלי־ארץ שמהם „הורכבה״ ממלכת „רומניה הגדולה״ לאחר מלחמת העולם הראשונה (מולדביה, מונ־טניה, בסרביה, בוקובינה, טראנסילוואניה, באנאט, דוברוג׳יה) אלא בידי יהודים ילידי רוסיה או גאליציה שנקלעו לכאן בשל סיבות שונות ומשו־נות, — ואף נסיונות מועטים אלה נידונו לכליה. דומה, כי יהדות רומניה לא היתה עדיין מסוגלת ליצור בכוח עצמה יצירה רוחנית מקורית, היא לא הגיעה עדיין לאותה מידה של גיבוש רוחני ושל יציבות חומרית שיתנו לה אפשרות לטפח מרכז ספרותי משלה. ואף בהמשך הזמן כך היה: כל מה שנוצר ונתהווה בשדה הספרות היידית ברומניה נעשה תודות למאַ־מציהם, לעקשנותם ולכשרונם של יחידים, שפעלו בתוך סביבה מתנכרת, שנשאו בעול החיים הקשים, חיי מחסור ובדידות, שהיו מנת חלקם של היוצרים היהודיים בארץ זו. ברם, אין לדבר על יהדות רומניה כעל מושג כולל ואחיד; יהדות ביסראביה היתה קרובה יותר ליהדות הרוסית, אשר ממנה נותקה לאחר מלחמת העולם הראשונה, וגם כשהיתה „שייכת״ לרו־מניה המשיכה לינוק ממקורותיו הרוחניים של המרכז האודיסאי; יהדות בוקובינה נשארה שוחרת התרבות הגרמנית בגילגולה האוסטרי; יהדות טראנסילוואניה לא ניתקה קשריה עם התרבות ההונגארית־היהודית, וכמוהן כשאר אחיותיה לא גילתה כל נטיה להתבולל או לראות את „מרכזה הרו־חני״ בבוקארשט דווקא. על כן תהיה כל הכללה ביחס ל„יהדות רומניה״

שרירותית. דבר אחד אין להכחיש: במרוצת השנים למדו גם משוררי־יידיש ליטול מן הטוב שמצאו בעם הרומני, וזאת למרות ריחוקם מארחו־ורבעו, מתפיסת־החיים שלו, ולמרות החיץ שהקימה האנטישמיות, הטבעית והמטופחת, בין שני העמים. הניגון הרומני העממי, הדוינה העצובה וההורה העליזה, חדרו אף לתוך השירה היהודית, שעצם היותה עממית קירבה אל הלחן המקורי של פשוטי־העם הרומניים. עקבותיה של השפעה זו נמצא הן בשירתו של גדול המשוררים היידיים שנולד ברומניה, הוא איציק מאנגר, והן בשיריהם של יעקב גרופר, של יעקב בוטושנסקי (היושב כיום בארגנטינה) ושל זליג ברדיצ׳בר, הוא „הזמר הנודד״, שעליו אנו אומרים לייחד את הדיבור.

ב

הכינוי „זמר נודד״ כשאנו מדביקים אותו לזליג ברדיצ׳בר, אינו בא לסמל על דרך ההשאלה את „איש הבוהימה״, זה שאינו מוצא מקום לעצמו בחברה המיושבת והמתוקנת, ועל כן הוא מרבה נדוד ומרחיק נדוד; זליג ברדיצ׳בר היה „זמר נודד״ על פי טבעו ועל פי כורח־חייו כאחד. הוא נדד כל ימיו כיוון שחיפש הד כלשהו לשירו, בת־קול שתוציא אותו מבדידותו המעיקה, — והוא נדד משום שפרנסתו לא היתה מצויה לו מעולם במקום שבו נמצא. משורר יידי ברומניה לא יכול היה מעולם להתפרנס על כתיבתו, אף אם היה ברוך־כשרון ושופע. אך גם מן ההוראה לא יכול היה להתפרנס אלא בדוחק רב. אם בכל זאת לא היה זליג ברדי־צ׳בר איש מר־נפש, הרי זה משום שהזדהותו עם בני־עמו, עם דלת־העם, היתה כה שלימה שלא עלתה על דעתו לבקש לעצמו מעמד מיוחס יותר או זכויות־יתר בחומר וברוח.

הוא נולד בבלצי בשנת 1898. אביו היה מוכר־נפט, שהיה עובר בעגלתו ברחובות־העיר ומספק דלק לבתי יהודים. מיום שעמד על דעתו החל זליג ברדיצ׳בר מחבר שירים ופזמונות, היה כותב את המלים ואף „ממציא״ מנגינות, שהיה מפזם בפיו, כיוון שלא ידע לרשום שום תווים. בימי בגרותו, לאחר שנתיידד עם המשורר יעקב שטרנברג והכיר את התיאטרון היהודי הרציני והאמנותי, אף ניסה לכתוב מחזות ולערוך המח־זות (בין היתר המחיז בדרך מקורית משלו את „בונצי שוויג״ של פרץ).

מעולם לא ניסה לפרסם את פרי־עטו. הוא לא היה שולח את שיריו למע־רכות של כתבי־עת בחו״ל ואף לא ניסה להוציאם במקובץ. על כן לא הופיע בדפוס כמעט ולא כלום משלו בחייו, ולאחר מותו יצאה לאור רק חוברת צנומה המכילה תשעה שירים עם תווי־נגינותיהם. שאר כתביו, שמילאו עשרות מחברות בכתב־ידו הנאה והמטופח, נשארו בידי אחיו־החורג, שהיה חייט בבלצי, ומי יודע אם נשתמרו בכלל בשנות השואה שעברו על ביסראביה ועל יהודיה בימי מלחמת העולם השניה.

זליג ברדיצ׳בר נפטר ב־30 בדצמבר 1937.

ג.

הכרתי את זליג ברדיצ׳בר באופן מקרי כמעט, בחורף 1936. קרב יום הבר־מצווה שלי, והורי דאגו שבבוא היום לא אבייש אותם ואדע לברך את הברכות הנהוגות ואף לדרוש את ה״דרשה״ המקובלת. אבי, שהיה אז יו״ר ועד הקהילה בבלצי, הכיר את זליג ברדיצ׳בר, שהיה מן הפעילים ב״קולטור־ליגע״, (ה״קולטור ליגע״ היתה בבלצי, כבערים ביסראבאיות אחרות, המוסד היחידי כמעט שעסק בהפצתה של התרבות היהודית, הקים מועדון וספריה, אירגן הרצאות וחוגים דראמטיים, ואף שימש הסוואה לפעילות הקומוניסטית, שהועמדה ברומניה מחוץ לגדר החוק). אבי הציע לו לבוא וללמדני תורה ו״עברי״. ברדיצ׳בר הסכים. למרות היותו ״יידי־שיסט״, היה בקי גם בלימודי קודש, גירסא דינקותא, ואף ידע היטב עב־רית חדשה. לא עבר זמן רב והמורה התיידד עם התלמיד והיו מפליגים הרחק מן התכלית הגלויה של השיעורים. זליג ברדיצ׳בר היה מספר לי על הספרות היהודית, על התיאטרון היהודי, היה קורא לפני ואף מפזם את שיריו... לפעמים, כאשר היתה מגיעה לבלצי להקת התיאטרון שיעקב שטרנברג היה מנהלה וסידי טאל ה״כוכבת״ שלה, היה ברדיצ׳בר נעלם לימים אחדים, ולאחר שהיה חוזר ל״למדני״ היה מלא סיפורים מופלאים על לילות שעשה כימים בחברתו של שטרנברג במסבאות. שטרנברג היה ידידו הגדול והנערץ, ממנו שאב כוח להמשיך בחייו מלאי התלאות והיה מדבר עליו כעל ״אליל״. וזאת לדעת — כי שטרנברג, נוסף על היותו משורר (אמנם מודרניסט־אורבאניסטי, שונה לחלוטין מדמות ה״באַרד העממי״ שאותה גילם ברדיצ׳בר), ״המשורר של קאליה ואקארשט״, כפי

שכינה את עצמו באחד משיריו, — היה גם איש תיאטרון מובהק, שחתר אל האמנות העילאית, בעלת המגמות החברתיות והאמנותיות הגבוהות. בשעה שרוב להקות־התיאטרון הציגו קומדיות קלוקלות ומילודראמות מזילות־דמעה והורידו את רמתן כדי להסתגל לשכבה הנמוכה ביותר של הצופים, המשיך שטרנברג את הקו האמנותי של ה„ווילנער טרופע" והעלה על במתו ממיטב הרפרטואר היהודי הקלאסי (פרץ, שלום־עליכם) וממיטב הדראמה העולמית (גוגול, טולסטוי, מולייר ועוד), ואף כשהיה מכין „ריוויו", הצגה מוזיקאלית קלה, היה ממלאו תוכן חברתי ופוליטי נועז ואקטואלי. כזה היה ידיד-נפשו של ברדיצ׳בר...

למרות זאת ש„טיב" השיעורים שהייתי מקבל מברדיצ׳בר לא נסתר מעיני הורי, הם לא הפסיקו את „תלמודיי" זה ורק הוסיפו לי מלמד דרדקי, שלא היה מסוגל לשוחח אתי על אותם ענינים שעמדו ברום־עולמו של זליג ברדיצ׳בר. ואילו זה האחרון המשיך לבוא לביתנו בקביעות, ונדמה לי כי לא אפריז אם אומר שלמדתי ממנו יותר משהשכלתי מכל שאר מורי מאותם הימים. מכל מקום, ממנו למדתי את הדברים שהיו באמת קרובים ללבי וחשובים לי... בהסתיים השיעור היה לפעמים נשאר ברדיצ׳בר לכוס־תה בבית והיה מתווכח עם אבי ועם אמי; בעיקר היה נטוש ביניהם הוויכוח על הכתיב היידי שהיה מקובל עליו. ברדיצ׳בר היה חסידו של הכתיב שנתקבל בבריה״מ (פאנעטיזירטע אָרטאָגראפיע, נוסח „עמעס"), והורי לא יכלו בשום פנים ואופן להשלים עם כתיב זה, למרות הראיות וההיקשים של ברדיצ׳בר. אגב, בקראי עתה את המבוא הקטן שצירף ה. סגל לקובץ „לידער מיט ניגונים" של ברדיצ׳בר, שהופיע בצ׳רנוביץ ב־1939, נתקלתי בקטע ממכתב של ברדיצ׳בר, המצוטט במבוא לקובץ. נאמר שם, בין שאר ההוראות שהמשורר נותן למלביה״ד: „הכתיב הטבעי קרוב יותר ללבי, אך אתם רשאים לנהוג כפי הבנתכם". גם כאן גילה מידה־של־רוחב־דעת ליבראלית, שהיתה אופיינית לו...

ד

תשעת השירים שכונסו בחוברת „לידער מיט ניגונים", אין בהם אולי כדי להעיד על שירתו של זליג ברדיצ׳בר בכלל — שכן זו היתה רבגונית ורב־סוגית — אך יש מהם מן האופייני והמיוחד־במינו לגבי

דרכו בשירה. העממיות היתה יסוד מוסד ביצירתו. גם בימי בגרותו, לאחר שהרחיב את אופקי השכלתו ותרבותו הכללית, נשאר ברדיצ׳בר קרוב לרוח העם, קרוב לאדם הפשוט, ליהודי-של־כל־ימות־השנה. בשיריו מקו־פלים הצער והיסורים שבחיי דלת־העם היהודית, אך יש בהם גם הצד־שכנגד, אותה שמחה ואותה עליצות שבכוחם הצליח היהודי להתגבר על כל מצוקותיו, החומריות והנפשיות כאחת. זליג ברדיצ׳בר עצמו הציג בתור מוטו לחוברת השירים שורות אלה מתוך שירו „פאיאצן" (מוקיונים): „מיר פילן א ווילן / דעם ווייטיק צו שטילן, / מיט א לידל, א טענצל, / א ביסעלע שפיל". (אנו מרגישים צורך להשתיק את הכאב בזמר, בריקוד, בקצת משחק).

ומוטיב זה חוזר ברבים משיריו. בעל המלאכה העני, המוציא לחמו הדל בעמל מפרך, מבקש להשכיח את מרירותו בזמר העליז ובמחול: „העי, לעבעדיק פריילין! / לעבעדיק פריילין!" רק בכוח זה יכול היהודי להתגבר על צרותיו, ואין זו שאלה של הגיון. אפילו הוא יודע כי „אין טעם לחיים כאלה", הוא ממשיך לחיות בכוח הסתירה הזאת והניגוד הזה: „כאָטש איך האָב קיין פיס נישט, / קיין אבר נישט קיין גאַנצען, / מוז איך זיך אמאָל דאָך / האסטיק־ווילד צעטאַנצען"... (אף־על־פי שאין לי רגליים ואין מתום בי, אני מוכרח לפרוץ מפעם לפעם בריקוד סוער־פראי). שמחת הקבצן היא דרכו היחידה להתגרות בגורלו. בשיר היפה „עלע בעלע" (שתי מילים המציינות קריאות התגרות) הוא מתאר את „עושרו" של הקבצן, העולה שבעת מונים על עושרו של הגביר: „ווילסטו מיליאָנען — האב איך. / ווילסטו גראמאפאנען — האב איך. / יעדער קינד איז ווערט מיליאנען, / אוי, זייער שפילן — גראמאפאנען! / עלע בעלע!" (רצונך במיליונים — יש לי; רצונך בגראמופונים — יש לי: כל אחד מילדי — שוויו מיליונים, ומשחקם — כגראמופונים! אלה בלה!) והפזמון החוזר של השיר הזה מבטא בצורה ברורה ביותר את כוונתו של המשורר:

געפעלט דאָס אים אוואדאי,
רייץ איך אים און יאדע:
עלע בעלע, דלות, דלות,
דו האָסט גאָרנישט,
איך האָב אלעס!
ווער צעזעצט און ווער צעשפרונגען,

וועל איך דווקא לידלעך זינגען!
עלע בעלע!

(פשיטא שזה נראה לו; אני מקנתרו ומתגרה בו: אלה בלה, עוני, עוני — לך אין כלום ולי הכל יש! התפקע מרוב קנאה, על אפך ועל חמתך אני דווקא אזמר זמירות! אלה בלה!).

ובשיר „לאָמיר אויך נישט לײדיק זיצן" (אל נשב ריקם) חוזר ברדי־צ׳בר למוטיב הזה ומשווה לו גוון מקומי: „אונדזער לעבן ווי נאָך א רעגן / אויף באסאראבער רויע וועגן, / איידער חקרענען און זאָרגן, / בעסער כוסענען ביז מאָרגן". (חיינו הם כגשם על דרכי ביסראביה התחוחות. במקום לשקוע בחקירות ובדאגות, מוטב לסבוא עד מחר). והפזמון החוזר בשיר זה אומר:

פרייען זיך איז גוט.
פרייען זיך איז גוט.
לאָמיר זיך פארגעסען
כאָטש אויף איין מינוט!

(טוב לשמוח, טוב לשמוח. נתעלם־נא מעצמנו, ולו לרגע קל!).

זליג ברדיצ׳בר לא הרחיק עדותו: הוא כתב על נושאים קרובים, יומיומיים, הוא בחר כ„גיבורים" לשיריו את היהודים הפשוטים והטובים שהכיר, את בעלי־המלאכה הקטנים, את כל אלה שנשאו בעול חייהם הקשים, חיי מצוקות ורדיפות. בשיר „מלאכה-מלוכה" הוא מספר על הנגר, על הסנדלר ועל החייט, אך הוא אופף אותם בהרבה חיבה, משתמש לגביהם בדימינוטיבים, שיש בהם משום הקטנה וחיבה כאחד, (א סטאָליארל, א שניידערל, א שוסטערל) עד שהם מאבדים בעינינו את ממשותם ומידמים לילדים חביבים, או לגיבורים של חזיון־מאריונטות: „בין איך מיר א סטאָ־ליערל, / רופט מען מיך רב פישל — / כ׳מאך א טיר, א פענצטערל, / א בענקעלע, א טישל". אך גם בתוך האווירה העליזה, השובבנית הזאת, לא נפקד מקומה של המציאות: הנגר עייף ורעב, החייט תופר בגד נאה לבן הנגיד, אך בנו שלו „מומחה לרעוב", הסנדלר אין לו אפילו בית לגור בו והוא ישן בתוך חורבה... בעל המסבאה היהודי שנתעשר („אלה תולדות נח") סופו לרדת מנכסיו לאחר שבני-ויזתא גזלו ממנו את פרנסתו („ס׳האָבן אים די בני־ויזתא / צוגענומען די פרנסה"). ואם מקודם הוא שלח את בניו לבתי־ספר וביקש לעשותם רופאים ועורכי־דין, הרי שבסופו של דבר נשארו בנותיו „יושבות" בלי חתנים, ונערי־הרחוב החלו מיידים אבנים

בחלונות ביתו... על צרותיו של הסוחר היהודי הקטן מספר לנו המשורר בשיר „אז א ייד איז א קרעמער" (כשיהודי הוא חנווני): פיו מלא טענות וטרוניות נגד גורלו, לבנותיו אין בגד ללבוש ורק הדלות שרויה בביתו... ואילו בעל־העגלה „המצליף" השכיר, (דער שמייסער), מתלונן על אותו מושקה המשכיר לו את העגלה והסוסים ואף על לקוחותיו הגויים, המאלצים אותו למצוא להם לא רק מלונה אלא גם אשה שתארח־לחברתם, בה בשעה שהוא עצמו חייב תמיד להימצא בחוץ, הן בשמש והן בכפור, — „איך מוז שטענדיק אומעטום / זוכן נייע וועגן". (תמיד עלי לחפש דרכים חדשות בכל מקום). ויש בביטוי זה המסיים את השיר משום כפל־משמעות...

ברבים משיריו אלה של ברדיצ׳בר חודרת הנימה הלירית, והיא נעה מן העצבות אל תחושת הסוף הבלתי־נמנע. רועה הצאן שב„דוינה" שלו רואה במוות פתרון לכל בעיותיו: „נישט קיין שאף און נישט קיין ברינדזע, / און קיין קארמע פאר דער מינדזע, / סיידן נאָר א גרוב אויפן צווינטער —/ איבערקומען דאָרט דעם ווינטער". (לא כבשים ולא גבינה, ולא מספוא לסייח, אלא אם כן בור מוכן בבית הקברות — לחרוף שם איכשהו).

שיר אחד בודד נמצא בקובץ הזה שבו שר ברדיצ׳בר את שירו הלירי־האישי ללא הסוואה וללא התחפשות. „שקיעה" הוא אולי השריד היחידי שנותר לנו מחלקת הליריקה הצרופה שלו, ועל כן נביאו כאן בש־לימותו:

אין מיין קליינעם, טונקלען צימער
זיץ איך איינזאם און פארגעסן.
דיך מקנא בין איך, ברודער,
דיינע פייגל מאָגען עסן.

אין א ווינקל הענגט א שפין דאָרט,
נאָגט פון פליגן אויס דאָס חיות.
אין דעם ניגון פון דעם גריל דאָרט
הער איך לאַנג שוין נישט קיין נייס.

ווער[?]סט מיך ראטן, ווערסט מיר עצהן
זיך א נעסטל אויסצובויען
נאר מיין הארץ וואָס פילט דעם שטורעם
לאָזט קיין פייגל מיך נישט כאַווען.

וואגן טויבן, ווייסע טויבן,
פליען פון די כמארעס העכער.
פאלט א רעגן, ריטשקעס יאָגן,
פארבן בלוטיק־רויט די טעכער.

אך, די כמארעס און די שפינען,
און ווי ווייַ מיר טוען די טויבען —
דו זעסט, ברודער, פייגל ווינען,
און איך — בלוטיק־רויטע שויבן.

* (בחדרי הקט והאפל יושב אני שכוח ובודד. בך, אחי, אני מקנא — צפריך תובעות מזון.

בפינה שם עכביש תלוי, והוא מוצץ חיותם של זבובים. בניגונו של הצרצר אינני תופס מזמן כל חדש.

שמא תיעצני לבנות לי קן, אבל לבי, החש בסערה, אינו נותן לי לטפל באפרוחים.

יונים, יונים לבנות, מעיזות להתרומם מעל לעננים. גשם יורד, רצים פלגים, צובעים באודם דם את הנהרות.

הה, העננים והעכבישים! לבי לבי ליונים. אתה, אחי, רואה צפרים בוכות, ואני — שמשות חלון אדומות כדם).

שירת־הצרצר של ברדיצ׳בר, האם לא באה לו בירושה מביאליק? והאין שיר זה מעין מפתח להבנת דרכו של זליג ברדיצ׳בר בחייו וביצירתו, היא דרך האדם החש בלבו את הסערה המתרגשת לבוא, את השואה הלא־נמנעת?

ק. א. ברתיני

שירת פיכמן

לילי שבת בשנות תשי"ד—תשי"ז, לילי שבת עם פיכמן בבית שבו מתגוררים כמה סופרים וידידים שלו; לילי שבת אלו, שפיכמן עשאם קבע ליציאותיו היחידות בשנותיו האחרונות ושהיה משרה עליהם מעולמו הערבי; לילי שבת אלו, שפיכמן היה נאחז בהם בכל אמצי ישותו, כדי לחיות את עצמו חיים אחרונים; לילי שבת אלו, שערג אליהם גם בימים שהיה צמוד למיטתו או לכורסתו, ועיניו היו נעצצות אז בקפאון משקפיו בתוך הנעלם שמעבר ומעל לכל; — לילי שבת אלה היו אולי אף הם זגוגיות לטושות להציץ דרכן אל תוך אישיותו היוצרית, אל המשורר המתייחד עם עצמו, אם כי בנוכחות ריעים. היו אלו לפרקים שעות של התערטלות ושל התגלות. דומה שהיה סח עם עצמו, עם שהיה משהה עליך מבט חייכני־עגמומי.

זמני זכרונותיו היו גואים אז באדווה שקטה ומתערבלים זה בזה; מעשים־שהיו היו מתנדפים בהבל השיחה החמה. ישיבתו הלא-מהוקצעת כאילו, הדבוקה בספה הקפיצית, היה בה מן הכובד ומן ההשתקעות בעולמות שמעבר לרחוב. מה מפתיע היה אז כוח האינטואיציה שלו, שהיה פועל בו בקלות שאין לשער, כשהגיע לשאלות חברה ומדיניות. ייתכן שהמסאי שבו הוא שהיה מנחהו על פני זיזים וחיספוסים, והוא שהיה מוליך אותו אל פינותיו שלו, אל נופיו — והיה בכך משום תוספת סגולית להערכתו כיוצר.

ברם, לידי התרוממות הנפש היה מגיע שעה שהיה מרפרף כפרפר בין שיחי הבוסתנים של שירת העולם. הטרשת, שממנה סבל בשנות זיקנתו, לא יכלה לזכרונו השירי — והיה חוזר מפעם לפעם על חרוזים שהשפיעו עליו בשעתו, בין שהללו היו ברוסית, בין בצרפתית ובין בגרמנית. פשיטא, כל אלו באו ממקורות בהם הרווה נפשו בימים מאז. יש שהיה זה בודליר, ויש שהיה זה הלדרלין או דיהמל, ויש שהיה זה

פאָט הרוסי, שעל שירו „באתי בבשורה אלייך” (שרישומו ניכר, אגב, בשירו של ביאליק „בואי, צאי”) היה חוזר בדביקות ובטעם...

כל משורר היה משחד אותו אפילו במספר לא גדול של שירים שהיו לפי רוחו; ובכלל היה אומר, שאם אנו מוצאים אצל משורר זה או אחר שלשה־ארבעה שירים טובים, הרי קנה בהם את עולמו כמשורר, הרי משורר של ממש הוא. כי ביצירה השירית ראה פיכמן קודם כל את הפלא הגדול, שאינו מתרחש אלא לעיתים רחוקות מאד.

פיכמן היה מתרפק בעיקר על הליריקה, על זו של שירת העמים ועל זו של שירתנו. והליריקה, כך היה אוהב להטעים, פירושה קודם כל — נוף, נוף במשמעו הפיכמני.

ועכשיו, כשאני מדפדף בספרי שיריו החל ב„גבעולים” ועד „פאת שדה” ו„דמויות קדומים” ו„ערוגות”, ואני חוזר אחורנית מ„קסמי דרך” שלו ועד לשירו הקצר הראשון ב„הדור” של פרישמאן בתרס”א, אני שוב קובע אותה מידת צניעות ובטיחות כאחת שבכל דרכו הפיוטית. דומה, רעננות הרגשות והביטוי עומדת כמאז ביצירותיו האחרונות, באותה המידה שהבשילות עמדה בתקופת העלומים שבשירתו; גם מה שרגילים לקרוא בשם בוסר שירי נותן כבר בחרוזיו הראשונים, הביישניים כאילו, טעם לשבח, לגירוי, להנאה. כי קלה היא פסיעתו השירית מאז ועד סוף ימיו, אבל בטוחה, ודאית; על כן גם משכנעת, כובשת, שובה את הלב.

כי פיכמן קבע לו מייד עם כניסתו לתוך המקהלה הקאמרית של שירתנו החדשה את קולו ואת גון קולו. ומאז אין לך דבר קל מאשר להבחין בו, אם גם לא ייאמר לך קודם מפי מי הוא יוצא. ומעניין מאוד לעקוב על יציבותו של גון קולו גם לאחר שעבר מהנגינה המלעילית לזו המלרעית; והרי מעבר זה עלול היה לגרום לשינוי קול ונעימה, כפי שקרה אצל אחרים מבני לוויתו, אלא שקולו של פיכמן עומד בעינו, צלול, שקוף, בדולחי כמאז. והואיל והטון אחד הוא, מובן לנו גם מה שפיכמן חוזר לפרקים על נושאי פיוטו, מדי פעם בפעם בתוספת־מה, לפרקים אף בשינוי צורה, המשווה לדברים ברק, הנוסך עליהם אור חדש, המזרים בהם חיות מוגברת. ויצויין, אגב, שתופעה דומה לזו משמשת נושא למסותיו, הנוגעות לניסוח דברים שביצירה ספרותית, „נוסח ראשון” ו„נוסח אחרון” שנקבע על־ידי סופרינו מהקלאסיקנים וכן על ידי סופרי המופת באומות העולם, ניסוח הבא לאחר ליטוש ממושך. מובן, שהחזרות במסותיו טעונות ניפוי, אבל פיכמן המשורר, החוזר אל מה שפעל עליו והוא נפעל ממנו שוב, יש בו תמיד מן החדש והמתחדש.

אכן, יעקב פיכמן נשאר עד היום בראש וראשונה בעל־הנוף בשירתנו. הלא כה דברי עדותו של המשורר עצמו בפתח ספרו „ימי שמש": „הנוף היה לי כל ימי גרעינו של עולם ויסודו של עולם". אלא שמושג הנוף מתרחב לגביו ומקבל משמעות מיוחדת. כיוון שאין פיכמן מסתכל סתם, אין הוא קובע דברים על ידי ראיה ושמיעה, אלא הוא מגלה, מפענח, מעמיק עינו ומערטל את הקסם שבבריאה. ועוד: הנוף לגביו אינו רק הצבע, הדומם והצומח. יש לו לפיכמן גם הנוף האחר, זה שבנפש. לכאורה, הכל פשוט ומרהיב עין, אלא שמייד בא הרמז, ובעיקר ההתרשמות. ברם, אף התרשמות זו קשורה קשר אמיץ בנראה ובנשמע, הסומך על החושים. הנוף הוא נקודת המוצא למעיין של שירה; המבע הפלאסטי למה שמתרחש בעולם הנפשי; פרשת־חיים עם כל פשט הווייתם ופשרם האמנותי בעת בעונה אחת.

כבר ב„גבעולים" שר הוא על חוויות שבראשית הסתיו, על גשם ליל הומה נוגה, על אלה בודדה בקצה חורש, על דמדומי בוקר, על ערבי אדר, על הפרוט (כל אלה משמשים כותרות ונושאים לשיריו), ובראש וראשונה על אותה רוח ערב, שהזדמרה מלב רבים באותם הימים וליטפה דור שלם במשיה:

רוּחַ עֶרֶב, רוּחַ דְּמָמָה,
כֻּלֵּךְ רֹךְ וּמְקוֹר תַּנְחוּמִים!
בָּאָה אַתְּ עִם סוֹדוֹת עֶרֶב
וַחֲלוֹמוֹתָיו הָעֲגוּמִים!

ואותה הנופיות מהווה את חוט התכלת, שעליו הוא חורז את שיריו המאוחרים שכונסו ב„פאת שדה". לא רק אלו שבאו במדור „מלילות" נתרוו צבעים וריחות, כי באו „מאילנות בירושלים", מ„אביב בשומרון", מ„אילנות בלילה", מ„תשרי", מ„ים של סתיו" וכדומה, אלא אף ה„שירים בפרוזה" שבסוף הספר הם ליריקה מובהקת, שכל מלה ומלה שבה יש בה מההרמוניה, מהיצמדות המשורר לאדמה, לפריחה, לירקות.

יש להבדיל בין יעקב פיכמן ובין המשוררים שקדמו לו, או שארחו לו, בדרך השירה הלירית. כי כל כמה שהללו, או שמנותקים היו בתוקף המסיבות מעולם החי והצומח, או שהם, התנפלו מתוך יצר השתכרות על מנעמי הטבע, הרי אצל פיכמן אנו חשים כי שירתו צמחה מתוך הטבע הסובב אותה, ועל כן אנו רואים בשיריו היפעלות יותר מאשר התפעלות, ועל ידי כך נעשית נופיותו אורגנית, שרשית, נפשית.

הליריקן הגדול, סגולתו הנפשית היא להעלות מראות ורשמים כאחד ממה שכבר ח ל ף מבחינת הזמן האסטרונומי, והוא מביע אותם לאחר שהיו כמוסים בקרבו בדעת או בבלי דעת, אבל חיים היו בתוכו; וכה דבריו של פיכמן בשיר „רזי נוף":

כִּי יֵשׁ לְהַשְׁהוֹת רְגָעִים נֶחְפָּזִים
וְזָכוֹר וְהַקְשֵׁב וֶאֱסוֹף הַפְּזוּרוֹת,
כִּי נוֹף הוּא לְבַד פִּלְאֵי אֶרֶץ כְּמוּסִים,
וְהוּא גַם חִדּוּשׁ הָעוֹלָם בְּנִרְאוֹת.

(„פאת שדה", 30)

ולפיכך כמו אז, בימי העלומים, כשקצבי שירתו מלווים היו את החליפות ואת השפע שבצמיחה בארצות גולה (דוק: לגבי פיכמן הטבע הוא קודם כל ואחרי הכל — הצומח, וכן ניסח הוא עצמו זיקתו זו: „ודעי לעד רק צו אחד: לצמוח!"), כך גם לאחר שנים הוא משתזר ביתר עוז לתוך ההוויה הנופית של ארצנו. נדמה לו כי כל מה שהושר עד אז לא היה אלא מעין פרילודיה לשירה האמיתית, שירת המולדת בנופיה. אמנם אין אולי בנופים אלו אותו השפע, אותה העשירות, אלא שיש בהם מהחמימות והרוך של אם בעוניה האציל, בפשטותה המפוארת:

כָּךְ הַכֹּל הַפְּתָיָה מְגֻמֶּרֶת —
סְבַךְ רָזֶה, צֵל שִׁקְמָה אַלְמָנָה.
כְּחֹל גִּנָּה, בֵּין צוּקִים מִסְתַּתֶּרֶת.
נִיר טְרָשִׁים, אַדְמַת הַר מְעֻנָּה.

(שם, 32)

מובן, שכאן ישנו פירוש אחר למראות. האילנות בירושלים, הסלעים, מכוסי האזוב, משמעותם אינה ביולוגית או גיאולוגית בלבד:

יֵשׁ הוֹד לָאִילָנוֹת, אֲשֶׁר מִקֶּרֶב
סְלָעִים צָמְחוּ לְאַט, וּבְזַעַף רָב —
מֵאָז הִכּוּ שָׁרְשָׁם בְּגָלְמֵי-אֶרֶץ,
עִם אֵיתָנֵי עוֹלָם עָמְדוּ בַּקְּרָב.

(שם, 35)

וכן אחרת היא משמעותם של שיבלים בשומרון ו„דשאים, זיתים, כפים — בבואות פלא / וחרובים כבדים — כת שתקנים"; ועל כן מפכה

השירה ללא הרף, משתפכת על ברוש וגבעול, אפילו „בשרב עולם יבחין את רנן כנוריו".

בכל התיאורים הללו יש כעין שקט רב, מועמק, השתקפות שליווה של מראות בתוך אספקלריית נפשו הרגישה, שבהשתבר קוויהם ירעדו מיתרי הלב, ונגינתם החרישית מלטפת את אזנך, מעוררת אותך לקשב מוגבר ומוציאה אותך לעולם אחר, מעודן. דומה, טעם אחר של חיים ניתן לך, בינה אחרת בהוויה. ועל כן גם המקומות, הישובים, הפינות, אינם שמות גיאוגרפיים גרידא, אף לא שמות היסטוריים, אלא גם בבואות של עולם מחודש, אשר רוקם באצבעות ענוגות בחוטים דקי-גוון. כי נופים אלו לא צוירו בעפרונות פאסטל קרים, אף לא בצבעי מים ממזמזי־קצוות, אלא בצבעי שמן עליזים, בדומה לאלה של ואן־גוך, „אשר שפע עולם ושפוני הודו הנחילנו".

נפלאה היא המזיגה של האגדי־כמעט עם המוחש, המציאותי. לא רק טבריה וצפת, תבור וחרמון, שלפי עצם מהותן מגלמות הן צפונות והזיות עבר, אלא גם חדרה הצעירה, ו„גנה קטנה, פשוטה / לה ריח מים, דשא וצמיחה, / ואין כאן כלום, חוץ מן האדמה", או מגרש ירוק: „חצר ריקה, גדורה ומסוגרה — עולם קטן, בדל, אשר נשכח בין החומות", או בית על הכנרת, דיים להרנין את לבו של המשורר ולהכניפו. וזה כוחו של פיכמן, שהוא גורף אותנו מייד לאחר שפתח בשיר. קשה למצוא אצל ליריקן אחר אותו קסם עז, המכריע אותך מייד לאחר שקראת את החרוז הראשון, ואתה נישא אל עולמו המזוכך. פאת שדה שבצדי הכביש, אשר נגלתה לעיני המשורר בשעת נסיעה באוטובוס על פני השרון, משכתו אחריו „כאילו שדות שמש רבים, משוערים, נמתחו מאחריו" — בכוח דומה לזה יודעת שירתו של פיכמן למשוך אחריה את הקורא „העייף מנסיעה, מנדידה, מחבילות".

יניקתו של המשורר, כמוה כיניקתם של ביאליק ושל טשרניחובסקי, ממחוז הילדות, שאצל פיכמן היו לו סימני היכר מובהקים משלו. הערבה הביסראבאית פירנסה את ימיו ואת לילותיו, והמוחשי, הקרקעי, מילא את נאדות עלומיו. מהם הוא גומע גם בימי זיקנה, ועל כן הוא עשוי לחיות משנה־חיים בשוטו בערבה:

בַּקַּיִץ הָיָה אַבָּא מְשׁוֹטֵט
בָּעֲרָבָה הַזְּהִיבָה: בִּכְרַכֶּרֶת
עָבַר כָּל שְׁבִיל־קָמָה לוֹהֵט; פּוֹקֵד
בָּאֲפָרִים כָּל רֵבֶץ צֹאן, כָּל גֶּדֶרֶת.

וּבְיוֹם שִׁשִּׁי כֻּלּוֹ זָהוּב, שָׁזוּף,
טָעוּן זִמְרַת־שָׂדֶה תְּלוּלָה, מִצְהֶלֶת
בְּכַרְכָּרָה, הָצָּצָה חָצִיר, יָשׁוּב,
וְאוֹר דְּרָכִים בְּעֵין הַמַּכְחֶלֶת.

כָּל רֵיחַ הַשָּׂדוֹת בְּאַפִּי עָלָה
מְעֻרֵמַת הַיֶּרֶק הַמְנֻמֶּרֶת.
וּכְמוֹ רֶפֶד בְּזֹהַר גִּבְעוֹלָה
שְׁלוֹם עֲדָרִים, קִסְמֵי תֵּבֵל אַחֶרֶת.

(„ערוגות", 17).

סיוונו של פיכמן אף הוא סיוון של אז, של שיטה מלבלבת בחצרו של טרופים השכן, כי הלבינו אשכולותיה, וכשהפריחה שלמה ליבלב עוד רק גבעול אחד, לב רות, לב שמש (שם, 32).

גדרת־צאן, פקיעי תבן, ערבה מכחלת, דרדרי אשתקד, אפרים באלול, גני שזיפים — הם היו דברים שבממש והם היו יסודות לתמונות צבעו־ניות, שהוכפלו בלב לאורך ימים.

לימים ניטעו נופים חדשים בנפשו, תחת אלה אשר עזב בארצות נוד וגולה, אלא שביום מן הימים הוא מסתכל לתוך נבכי עצמו והוא רואה בעליל את שורש צמיחתו, הנעוץ שם, בימי ילדותו הרחוקים:

עוֹדֶנִּי רַךְ נְחָנִי שְׁבִיל שִׁמְשִׁי
מִדֵּי לֶכְתִּי בְּזֹהַר יוֹם שִׁשִּׁי
אֶל פִּנַּת־רֵיאוּט זוֹ, וָאֲקַדְּשֶׁהָ;
וָאֶשְׁבַּע מֵאָז לָאֲדָמָה, —
וְלֹא שָׁבְעָה עַד כֹּה עֵינַי יֶרֶק דָּמָה,
דִּשְׁאֵי חַמָּה וְזֹךְ מַעֲרָמֶיהָ.

(פאת שדה, 68).

יתירה מזו: יש שהנופים משם והנופים מכאן משתלבים ומתמזגים אלו בתוך אלו; מראות במראות מתרכבים עד כי המשורר נאלץ להתנער מן ההזוי ולראות נכוחה:

הֲכִי מִישׁוֹר הָרֵאוּט יִשְׁתָּרַע
וּשְׂדֵה הַפְּרוּט מִתּוֹךְ זֵר כְּחוֹל הִזְהִיב?
— לֹא, כִּי בְּעֵמֶק עֵדֶר צֹאן יָגַע
לוֹחֵךְ שִׁלְפֵי־שָׂדֶה בְּשָׁרָב אָסִיף.

(„ערוגות", 29).

ועוד מקור אחד לשירתו הלירית: הרי היא התמימות והיגון החרישי, שניסכו מהשיר העממי המולדאבי, מהווי חייהם של יהודים פשוטים, קרובים לגדרות־צאן, לחורשות, לאפרים, לערבי נחל, לכרמים ולעצי אגוז. ברם, אותו הריאוט, ששימש לו המשורר ליווי הכרחי לחליל רועים שקט, רווי כמיהה וגעגועים, מסמל במאוחר את רקע השואה, שבאה כחתף:

הָרֵיאוּט שָׁם, כְּאֶחָד צָוּוּב בַּשֶּׁמֶשׁ,
סַב לְאִטּוֹ אִלֵּם בִּצְהוֹב קָמָה.

(„פאת שדה", 90)

ו„בכי ימינו" אוצר בתוכו את כל שברונו של לב אומלל ונעלב כאחד. דומה, כאן מתנדפת לרגע עדינותו של הצליל, ובמקומו באה זעקת האימים:

כֹּה לִשְׂנֹא הַחַיָּה וְלָעַד לֹא לִשְׁקֹט,
וַעֲקֹר אֶת אַרְסָהּ עַד אִם תַּם עִם שִׁנֶּיהָ,
וְהַדָּם הַשָּׁפוּךְ, דַּם יוֹנְקִים, בָּהּ לִפְקֹד,
וְקַצֵּץ אֶת כַּפָּהּ בַּאֲשֶׁר תִּשְׁלָחֶהָ.

(שם, ע' 77)

עכשיו החרדה היא לא לארץ הילדות בלבד, עכשיו באות הקינות על גיטו וארשה השרוף, על טרבלינקה, על המדורות שלא שקעו משך ארבע שנים. ומול הנוף הארצי שלפני עיניו — מראות הזוועה שהוא חש בהם ממרחקים:

הָהּ, בְּעוֹד פֹּה צֶשֶׁב־לַיִל בְּשָׁמוֹ זוֹרֵעַ,
שָׁם דַּם עוֹלָל נִזְרָק מוּל כּוֹכָבִים.

(שם, 91).

עולמו המיוחד של פיכמן, עם הנופים שבצומח, נכפל בעולם עם נופי־הנפש שלו. על פי רוב בסוניטות מחוטבות, או בפואימות ליריות דקות ניב, הוא בונה עולמות של עבר ומקרב אלינו את הדמויות קירבת שטח וקירבת זמן. ביד זהירה ורכה הוא פותח בהן אשנבים לתוך תוכן ומעורר בכל אחת ואחת מהן את ניגונה שלה. הנה כי כן חשים אנו ב„נוח" אחר ב„חוני" ישן ומחודש, בבת־יפתח האחרת וביונה הבורח מעצמו אל עצמו, וכן בבירניקה החוזרת מרומי לארץ ישראל, אחרי אשר נגוזו יפעותיה והיא משתוקקת לחזור לשביל נשכח, לאוהל אם. ואף הבע"שט ואדל בתו וכל אנשי שלומו מגולפים בחרטו הדק, ואנו נושמים את אווירם.

הרוב המכריע של „דמויות קדומים" שלו הן פואימות, שהיסוד האפי שבהן אינו מודגש כמעט. העיקר הוא גם לא עיצוב שלם של הדמויות הגופניות והרוחניות, כי אם חישוף רגשותיהן, הבעת הכמיהות והגעגועים, דיבוב הסמל הנפשי והיגון עם רחשי האושר והסיפוק, הבלטת הנטייה הנפשית, הדגשת היצר החורג לפורקן. ובין שהדמות היא קדומה מאוד (כגון רות, שמשון, דויד), ובין שהיא לקוחה מחיי הדור וגורלו הטראגי (כגון ברנר וחנה סנש) אין הקורא מזועזע מהדרמתיות של הנושא, מפני שהמשורר אינו מתכוון למסור קטעי עלילה והתפתחותה עד הגיעה לידי שיא עם תסבוכת נפשית. המעשים אינם נזכרים אלא דרך אגב וברמזים, העיקר הוא הרגש. גם לא ההתפרצות המפתיעה של הגיבור, כי אם רגשות אשר נצברו והותכו מסיגיהם על ידי חום הלב והם עולים עמה על גדותיו בזכותם המטהרת, הגואלת. לכן מובן לנו, שאף באותן הפואימות שצורתן החיצונית היא דרמתית כאילו („רות", „יואב", „צללפונית", „שמשון בעזה") אין הדו־שיח אופייני להן, והממוצה ביותר הוא דווקא המונולוג, השיח עם עצמו, הווידוי, ההתערטלות הנפשית.

הפואימה הפיכמנית, שגדושה היא ליריקה, כאמור, אתה קולט בה גם משהו חדש ומיוחד: זו השלווה, הנשימה העמוקה וההרחבה כאחת, ההצטללות השקטה, ההפלגה לפינות מרוחקות, הגורפת אותך בקלות להנאתך. שכן פיכמן מתיחד עם דמויותיו ומתמזג אתן, ודמיונו רוקם על גבי מסכת הרגשות עולמות ענוגים, רחוקים וקרובים. לפי רמזים קלים שבקלים בספר התנ"ך הוא מקים בניינים שלימים, מציג תמונות,

מפגיש בני אדם ומכניס יסודות חדשים ביחסיהם. לפיכך כה טבעי לו הדבר, למשל, ששמשון אינו נראה בשלבי חייו האחרונים דווקא, לא באהבתו את דלילה ולא בנקמתו הפלאית, אלא כגור־האריה, באהבתו את יעל הישראלית ובעגביו על בנות הפלשתים. ואף חנה סנש, יותר משהיא מובלטת כמבצעת מעשי גבורה, היא מתגלית בתפארתה החרישית לפני צאתה בשליחותה ההירואית, בכוננות, בניבה, „ניב עברי צנוע", בלבה, „לב חי, לא יסולא ביקר תבל", ובכושרה הנפשי להקשיב למלמול יאוריו של הנוף.

לְקוֹל אֲשֶׁר פִּלַּח
הַלֹּבֶן הַמְזֹהָר: אֶת מִי אֶשְׁלַח?

(„דמויות קדומים", 211).

אין זה מקרה כלל וכלל שפיכמן מקשר את דמויותיו עם הנוף. דוק ותמצא, שבכל הפואימות שלו אין הוא מתקין סביבה נאה יותר לדמויותיו מאשר הטבע על מופעיו השונים. פרט לכמה קטעים בודדים בשירו „וארשה", הרי אין כמעט אף אחת מהדמויות שלא תהיה קודם כל משובצת בתוך נוף מלבלב ובהתייחדות גמורה עם הצומח, על רעננותו המקסימה, ועם צבעי הים והשמים, על חילופי גוניהם המתלקחים־וגוועים ושוב עולים. נוסף על כך בא על פי רוב גם הלילה השקט החופף על הדמויות וממלא אותן חיות נובעת. אין האפלולית בולעת אותן; להיפך, היא מגלפת יותר את דקות רישומיהן. ברם, בהופיע השמש על פני שמיו של המשורר והים מבריק בשקטו החלק, המקשאה והכרם מתגלים במלוא התבכרותם המלוהטת, מסתדקות והולכות גם השפתיים בחיוך, המחפה בזהרו על הגעגועים הכמוסים. ונדמה אז, כי היאמבוס מצטהל יותר וההכסאמטר והפנטאמטר מרעיפים עליך את שלוותם המלאה, וביחד עם העגמה והכמיהה לחזון ילדות ולהתמזגות עם סודות הטבע מתנשבת ב„ימי שמש" בגראציוזיות, המהולה בהומור קל, זחיחות דעתו של המשורר מעולמו של הקדוש־ברוך־הוא, המתגלה ומתכסה חליפות בקסמיו. משהו משל האלגיות הרומיות של גיתה מתנדף מחרוזים אלה, אלא שתמיד גובר היסוד הפיכמני, המבע הצלול עם עדינותו המרנינה...

ברי שמכל הדמויות הרמונית ביותר על רקע הקדומים היא רות. היא ניתנת לנו בתוך סביבה שכולה אומרת נוי ושקט, שקט שבנפש ושבטבע. ורות עצמה כולה זוהרת מבפנים ומזריחה מצניעותה וחינה על כל הסובבים אותה. מייד לאחר שהיא מופיעה ביניהם מורגשת הרננה

הנפשית, ואילו עם היעלמה משתלטת ריקנות בנוף ובלב. הלא כה דברי המלקטים:

עִמָּהּ יָרַד הַשֶּׁפַע, בַּאֲשֶׁר הָלְכָה
שָׁם שָׁחֲחוּ הַשִּׁבֳּלִים מְזֹּרַע,
שָׁם צִלְצְלוּ הַמַּגָּלִים בְּשִׁיר — — —

הִיא הִתְהַלְּכָה פֹּה כְּמַלְכָּה נִסְתֶּרֶת
אִתָּנוּ כָּל הַיּוֹם חֲרִישִׁית־צַעַד,
וּשְׂחוֹק שְׂפָתֶיהָ, טוֹב וּמְעוֹדֵד,
מָחָה, כְּרוּחַ מַעֲרָב צוֹנֶנֶת,
זֵעָה וְעֶלְבּוֹן לֵב...

(„דמויות קדומים", 31—32)

ואף בועז, שעד פגישתו עם רות היה כולו מסור לאדמתו ולפריונה, שהיה כאילו נתון להרהורי עצמו, שהיה איטי ומדוד בתנועותיו ובהגיגיו „ואון דמיו נדם במסתרים", — נתרטט כעת למראה המואבית, והוא מתוודה „מאז ראיתיה כמו הוטל בכובד / דמי דבר־מה לוהט, דבר־מה מתוק, / ולא אדע איככה אכילנו". כי רות היא לו מעין פשר משכר לכמיהות סתרים, שעממו בלא יודעים בקרבו.

פיכמן שיקע עצמו בפואימה זו; כאן מצא קרקע לטפח בו את כל חמודותיו: זו הצמידות לאדמה, לצמיחה, לקמה בשילה; זו ההתרפקות על נופים עם שקטם המרגיע; זו האשה המשרה על הכל מצניעותה, מחינה, מרכותה ומזיווה. לא קדם לו לפיכמן אחר, שבכוח ביטויו וצירופיו הדקים הצליח במידה רבה כל כך לקרב אלינו דמות כגון זו, על רחשיה, רחשי אשה צעירה, ונאמנותה, נאמנות אלמנה רכה, עד כדי כך שכל הגיגיה ומעשיה מקבלים את אישורם ה ג מ ו ר של הקורא. כי כאן נתמזגו מתק הצער על מה שאבד עם הניחומים והציפיה לעתיד; לא כגזר־הגורל רואה רות את צעדה, אלא כמילוי חובה כלפי עצמה, כלפי מי שהיה בעלה ומת, כלפי מי שתלד; האשה הזכה, שופעת החן ונועם העלומים, הולכת לבנות בית בישראל ולישראל.

בשירים שב„דמויות קדומים" משתלבים הרגשות הקרובים ללבו של המשורר: האהבה על גילוייה השונים עד כדי אינטימיות גמורה, האופפת חום ונהרה (כמו ב„זכרי אהבה"), הסלחנות וההתרפקות החרישית, הרחמים והפיוס — הם־הם היסודות התדירים. ואף־על־פי־כן הוא יודע, כאמור

למעלה, לא רק לברך על היפה ועל הענוג, כי אם גם להתמרמר, ולהתאכזר, לקוב את עולם הרשע והרצח. דוגמות בולטות לכך הם שברי נכאיו המגיעים אף לידי פאתיטיות בשירים כמו „שחר דומע", „וארשה" ו„שיר השלום", שהכאב והשכול והקינה על האבדן מתמזגים בהם ומתפרקים בקריאת נקם והערצה למורדי הגיטאות:

אַשְׁרֵי הָאִישׁ, שֶׁכַּדּוּרוֹ שָׁלַח
בִּבְשַׂר מְמוֹתֵת־יֶלֶד נֶאֱלָח!
שֶׁיָּד אַחַת קֵצֶץ מְזֹהָמָה
וְרֹאשׁ נָבָל אֶחָד נִפֵּץ אֶל הַחוֹמָה!

(שם, 246).

ויש אשר המשורר מתעטף באבלו על עולם שנחרב, על עיר מולדתו, „חלקה זו, בה כל חן עולם נחתם", שנמחתה עם בית ילדותו ויושביו „בידי אויבים — לא... סתם ידי גויים", וכיתום המתנה ליד קבר אמו את כל סגולותיה היקרות, כך הולך המשורר ומשחיל על חוט זכרונותיו את מראות ילדותו המתוקים בבית אב ואם בחיק הערבה הביסראבית, „שאת מגד יגונה נפשו ינקה"; אך

שָׁם נִסְפּוּ כֻלָּם בְּיוֹם עֶבְרָה!...
עַתָּה לֹא אָח, לֹא רֵעַ מְחַכִּים
לִי עוֹד בִּשְׂדוֹת הָרֵיאוּט הַיְרֻקִּים!

(שם, 229)

אם גם לא להרחיק לכת כאותם חוקרי ספרות, הרוצים לגלות בכל יצירה ויצירה את התת־הכרתי של היוצר, הרי ודאי הוא, שיש אשר יבחר לו היוצר בדמויות שהוא מוצא בהן קירבת נפש והוא מגלה בהן את הרגשות היקרים לו (ולפעמים להיפך, שהוא מגיב עליהם בחריפות יתירה). מבחינה זו אפשר היה אולי להניח ש„אבל דויד" ו„יואב" נכתבו תחת לחץ תת־ההכרה של המשורר ה ח ר ד כאילו שמא, חלילה, ייסתם מעיין שירתו והוא יימצא במצבו של דויד, שנסתלקה ממנו, לפי המסופר באגדה, רוח הקודש במשך עשרים ושתים שנה. ברם, כל מי שעקב אחרי יצירתו של פיכמן נוכח, כי חשש שווא היה זה. שירתו לא באה אלא מהלב. וכל כמה

שהלב דפק גם השירה היתה נובעת. גם החרוז הפיכמני, שעבר מהמלעילי למשקל המנוגן הנכון, התחדש בבגדי נעורים. אכן, דומים הם שיריו תמיד לפרי שהבשיל וזה עתה נקטף מעל בד האילן, כשטל השחרית מכסיף אותו. כה טבעי הוא החרוז, כה הולמות המלים, כה נאמנים הדימויים, כה חדשים ובהירים כאחד.

וכך אנו מוסיפים להתפעל מאותה עצמה לאין ערוך, שנתגלתה לנו ביצירתו של פיכמן שנמשכה כמעט עד שנותיו האחרונות. לשם הדגמה טוב שנקרא את הפרק האידילי „אדמת שמש". עם כל הטשניחובסקאיות, יש בה מהמיוחד שבפיכמן, שקסמו עומד לעד. לא רק הנפשות ניתנו לנו במכחול נאמן עד כדי היותן בולטות בשרטוניהן, אלא שנשתמרה בשירה זו אותה הנעימה המצטיינת בדקותה וברוכה. החרוזים מוזמרים מאליהם ומטיפים את מתק האז. מייד עם המיקצבים הראשונים נמתח עליך רקיע אחר, אתה נשתל בתוך עולם שהיה אי-פעם, אולי לפני שנים רבות ואולי רק אתמול. ושוב אותה סגולה יקרה של דימויים מפתיעים. יש שתנועות הנפש מזכירות את רחשי הנוף, ויש, להיפך, ששרטוטי הנוף מעלים בדרך אסוציאטיבית את דרכי הנשמה וגילוייה. נדמה שמייד לאחר הפתיחה מפליג אתה בחשק על גלי הדאקטילים ואין אתה פוסק:

גֶּשֶׁם נִיסָן אָז הֵחֵל לָרֶדֶת פִּתְאֹם, גֶּשֶׁם לַיְלָה,
חַם נְטָפִים וְאִטִּי. כְּהִרְהוּר טוֹב, בַּלֵּב עוֹד צוֹמֵחַ:
וְרַךְ כֹּה דָפַק עַל הַגָּג, בְּצַהַל עָצוּר קוֹלֵחַ
בֶּטַח לְרֹחַב עוֹלָם. וְלֹא יִכְלֶא עַד הַבֹּקֶר.

(„ערוגות", 124)

אתה גומע את המראות ואת הריחושים; אתה חי ביחד עם הילד היושב על הדוכן ונוסע אל ליפא דודו, המבלה בבדידות בגדרת הצאן כל ימיו, לרבות השבתות: אתה נושם את ריח האדמה החדשה ואת האביב עם פשטות לבלובו, ושוב אתה חש את צביטת הגעגועים ואת שלוות היגון...

דומה, עוד לא עמדו כראוי על סגולותיו השיריות של פיכמן מבחינת הצורה (אם בכלל אפשר להפריד בשירה בין צורה לתוכן, ואם אפשר לעשות זאת במיוחד לגבי משורר כפיכמן). מעטים מאוד בשירתנו החדשה, שהצליחו במידה רבה כל כך להשתרש בקרקע הפיוט השקול והמחורז, ובעת ובעונה אחת גם לשמור על כל מהותם ללא פגם. היאמבוס הוא מלוו הקבוע; ברם הוא נתן לנו גם דוגמאות נאות בקצבים אחרים

שונים. ויצויין נא שהפליא להשתמש בדאקטילוס (שבחברה הספרדית, המנוגנת, הוא ניתן על פי רוב בקושי) לא רק בטורים הרחבים של „ימי שמש" (דמויות קדומים, ע"ע 177—183) וב„שירת הקיץ הגדול" (ערוגות, 124—146), אלא אף בטורים קצרי מיקצבים, כגון „עליית הבעש"ט" („פאת שדה", 172—201). וכמו שהצירופים אצלו הם פשוטים כאילו, ובכל זאת מצטיינים ביחודם, כן החריזה היא מגוונת ומפתיעה לפרקים, ותמיד עם קריאת שיריו יש לך ההרגשה, שלא קשתנית מחליקה על מיתרים, אף לא מנעגעי פסנתר נותנים בקול, אלא אצבעות דקות פורטות על נימי נבל; צליל רודף צליל, ובעוד זה רוטט לא גווע קודמו.

כך שר פיכמן את שירתו למן „גבעוליו" ועד ל„מלקושו המאוחר", כשידע את הבדידות כבדת־הצעד ואת העצב שבטרם פרידה, שהוא, כלשונו, „עמוק מכל שמחה". ואילו ידידיו ומעריציו היו חוזרים אחריו בלי קול:

יֵשׁ וְהָדַר הָעֵץ יִכָּר
עֵת פְּאֵר גַּנִּים יָחֵל לִקְמֹל: —
מַה יִּשְׁתָּאוּ רֵעָיו לִיקַר
צְבָעָיו, לֹא שְׁעָרוּם בּוֹ תְּמוֹל!

(„ערוגות", 31)

ז א ב   א י ג ר ת

שניים שהלכו מאתנו

זלמן רוזנטל ז"ל

אחד־אחד מסתלקים והולכים לעולמם אנשי הרוח של יהדות ביסראביה. מלאך המות, שאין מדרכו להבחין בין אדם לאדם ובין ארץ לארץ, לוקח מכל הבא, ועל פי רוב מן העידית, בבחינת „בקרובי אקדש"...

לפני שנה הלך מאתנו המשורר הדגול, איש ביסראביה ויוצר הנוסח הביסראבי בשירה העברית המודרנית — יעקב פיכמן ז"ל. לפני חדשים אחדים נסתלק המורה הישיש והסופר „הצעיר", ר' ישראל ברמן ז"ל, אשר לעת זקנתו חידש כנשר נעוריו ואחרי בלותו בתחום חיי החומר היתה לו עדנה בתחום חיי הרוח. וכמעט באותו זמן הלך לעולמו אי־שם בניכר, בבדידות נוראה, רחוק מאתנו, מעבר למסך הברזל — הסופר והעורך לשעבר זלמן רוזנטל, זה המעונה הגדול, אשר במשך שש־עשרה שנים רצופות נטה שכמו לסבול את עול העיתון היחידי „אונזער־צייט" ששירת את כל יהדות רומניה הגדולה על ארבעת הגלילות שבה, ובמשך שש־עשרה השנים האחרונות נטה שכם לסבול את עול הגירוש על כל נוראותיו בערבות רוסיה השוממות.

ועתה, בחלל הריק של יהדות ביסראביה השדודה, נפל אף הוא חלל. כאחד מנציגיה המעטים של יהדות זו בעת הכיבוש הסוביטי נשא רוזנטל את חליינו ומכאובינו, מחולל מפשעינו ומדוכא מעוונותינו. אכן, כולנו חטאנו בציונות וכולנו נידונים היינו בתחומי השלטון העריץ לעלות בשל חטא נורא זה לגרדום, אבל הוא היה מאלה שנתפסו למלכות והוא בא על ענשו המלא. בסופו של דבר שילם בגופו ובנפשו.

לפי הידיעה שהגיעה אלינו מת רוזנטל לפני חדשים מספר, ופרטים על מותו לא נודעו, כשם שלא נודע מאום על חייו, הן בתקופת גירושו והן בארבע השנים האחרונות לאחר שרצה את עוונו במשך 15 שנה ושב כמשוחרר, כביכול, לביסראביה. כאז כן עתה נשארה פרשת רוזנטל סתומה וערפל חתולתה.

לאמיתו של דבר מת רוזנטל עוד לפני תשע־עשרה שנה. לפני חדשים מת אך מיתה טבעית, מיתה גופנית, אבל לפני תשע־עשרה שנה מת מיתה רוחנית, מיתה

נפשית. יותר נכון: כבר אז נידון היה לגסיסה ממושכת, גסיסה הכרוכה ביסורים על־אנושיים ובעלבונות אל־אנושיים.

והוא הלא כל כך קרוב היה לגבול הגאולה. ממש על סף העליה עמד: ימים מספר לפני הפלישה הסוביטית לביסראביה נתקבלו רשיונות מספר בשביל ציונים ותיקים, ואף הוא היה ברשומים, אולם „איתרע מזלו", והוא שהכריע את גורלו לרעתו. וכשעמד לפני נסיון הבחירה בין עליה לבין מינוי חשוב מטעם הסוכנות היהודית בביסראביה, לא עמדה בו רוחו, וידו המושטת לעליה נדחפה ע"י כוח נעלם דווקא לצד המינוי, וגורלו נחרץ.

האבל על מותו של רוזנטל כבד הוא למשפחת הביסראבים בארץ, אכן, כבד הוא האבל על האדם שהיה בשעתו תוסס שופע חיים והומור, אבל לא פחות כבד הוא על הפרי היקר, שעץ עושה פרי זה נשא בחובו ועמד להגיע לידי גמר גידולו ובשילותו. מי יודע באיזה פרי משובח היה מהנה עוד אותנו ובאיזה יבול עשיר היה מזכה את ספרותנו, אילו נשתל עץ פרי זה מחדש באדמת המולדת הדשינה. בהקדמתו לקובץ סיפוריו של רוזנטל, אשר תורגם לעברית ע"י כותב הטורים הללו, אומר פיכמן: „סיפורו של רוזנטל ,משה בעל־עגלה' מראה מה הוכשר רוזנטל לתת כמספר לולא העתונות שאכלה את מיטב כוחותיו".

נאמנה עלינו עדותו זו של פיכמן, כשם שנאמנות הגדרותיו האחרות בהקדמתו הנ"ל, הקובעות כי אכן עשירה היתה רוחו של רוזנטל וכשרונו היה פורה בכל תחומי הספרות כדי „לעצב דמויות פרימיטיביות ובעלות יצרים לוהטים, לתפוס תפיסה רחבה ואנושית את נפשם של המוני ישראל, להראות את האור והצל, היופי והכיעור המתגלים זה בצד זה והמורכבים זה בתוך זה במציאות אחת — מציאות ישראלית".

ואכן, כל מי שלבו ער, אזנו פקוחה וטעמו הספרותי לא פגום, יתפוס בוודאי את דופק החיים המציאותיים שבסיפורי רוזנטל. ברבים מתיאוריו מתגלה ללא כל זיוף והגזמה התהום של ההויה היהודית בניכר, על כל הצער והלבטים שבה. זה משתקף בסיפוריו „אבא, הלקני", „תכלית של בנים", „בחזרה מן המכלאה", ואילו בסיפוריו „אעשה שבתי חול", „נגידים", „פרנסה" ועוד, בולט המאבק הקשה של היהודי ללחם, לפרנסה, שקשה הוא כקריעת ים־סוף. באחת, בכל סיפוריו מורגשים פרפורי החיים של היהודי הביסראבי, הנתון בצבת התנאים של הגולה, העקובה מדם יהודי והשקועה במ"ט שערי החרפה והשפלות.

בעיקר רבה היתה השפעתו של רוזנטל בקרב הנוער היהודי, שאת שיריו שינן בעל־פה ועל סיפוריו התענג, הן ביחידות והן בקבוצות. ולא רק זאת, אלא אף בחוגי הנוער הישראלי, שלכאורה רחוק הוא מהווי גלותי ת"ק פרסה, יש הד לסיפוריו המתורגמים לעברית. טעות היא, לדעתי, בידי אלה החושבים כי הנוער הישראלי מתרחק מנושאים גלותיים. לאמיתו של דבר, לא הוא מתרחק, אלא שמרחיקים אותו. הנסיון הוכיח, כי לנושאים אפיים אמיתיים נמשך גם הנוער הישראלי אם מגישים אותם לפניו, כדברי פיכמן, באמנות דרמטית, בתבונת יוצר אלמנטרי — ובחרט נאמן, כאשר עשה רוזנטל בסיפוריו „מן השמד", „חג שהושבת", „עזריאל השמש", ובעיקר „הנקמה".

קדמונינו היו נוהגים לפנות אל תינוקות של בית־רבן במשפט המפורסם: „פסוק לי פסוקך", ולפי התשובות שניתנו היו מסיקים מסקנות ואף קובעים הלכות. בדרך מעין זו בא לעולם גם התרגום של סיפורי רוזנטל מיידיש לעברית.

ומעשה שהיה כך היה. באחד מבתי־הספר בארץ היה נהוג, כי בכל מסיבת־שבת־וחג היה המורה מספר לתלמידיו „סיפור בכורה", כלומר, סיפור שאינו במקראה ואינו ידוע עדין לציבור התלמידים. והנה פעם, במסיבת פסח, בחר המורה את סיפורו של רוזנטל „הנקמה", סיפור שיש בו מענייני דיומא, מתיאור מצוקתה של משפחה עניה בעקבות צרכי חג הפסח, וגם מנקמתו של הנער העני בחברו, בן עשירים. הסיפור הקסים את התלמידים, והם ביקשו מן המורה כי יוסיף לספר להם סיפורים כאלה. המורה גיאות לבקשתם, ובמשך שנה שלמה תירגם להם בעל־פה סיפור אחר סיפור, להנאתם הגדולה של מאזיניו. סקרנות התלמידים לדעת מאיזה מקור שואב המורה את סיפוריו גדלה מפעם לפעם, וכשנודע להם, כי הסיפורים כתובים בלשון שאינם נזקקים לה, פצרו במורה שיתרגם אותם בכתב. בקשת התלמידים עוררה במורה מחשבה לגשת אל המלאכה, וכשעלתה לאחר ימים הצעה בישיבת הוועד להוצאת כתביהם של סופרי ביסראביה לתרגם את סיפורי רוזנטל לעברית — נמצא התרגום כבר מוכן. כך נתגלגלה הזכות לתרגום הספר ע"י אלה, שעליהם נאמר: „מפי עוללים ויונקים יסדת עז"...

אולם רוזנטל היה אוצר בלום של סיפורים מיוחדים לילד ולנער. חלק מהם פורסם ב„אשכולות" בעברית וחלק ביידיש ב„פארן אידישן קינד", אבל חלק הארי נשאר עוד אצור בקרבו. אין כל ספק כי אילו חי רוזנטל במשך תשע־עשרה השנים האחרונות בארץ, היה מעשיר לא במעט את ספרותנו בכלל ואת ספרות הילדים בפרט, בה ידיו רב לו ובה צורך כה חיוני בארץ.

אולם אין מזל לישראל וגם לספרות ילדי ישראל לא היה מזל, ויותר מכל לא היה מזל לרוזנטל עצמו.

רוזנטל מת. בביסראביה נולד, בביסראביה פעל ויצר ובביסראביה מת. יתכן כי בביסראביה יחול עליו גם הגזר הנורא: „נשכחתי כמת מלב", אולם בשבילנו כאן בארץ לא מת ולא נשכח. זכרנו אותו עוד בהיותו בגולה. ואם קצרה ידנו מגאול את גופו, גאלנו את רוחו, ורוחו זו צרורה תהיה בצרור החיים של הספרות העברית בארץ. ואין לו לרוזנטל זכר טוב מזה. יהא זכרו ברוך לעד!

ר' ישראל ברמן ז"ל

למדנו: שאלו תלמידיו את ר' פרידא: „במה הארכת ימים"? אמר להם: מימי לא קדמני אדם לבית המדרש. שאלו תלמידיו את ר' זירא: „במה הארכת אתה ימים?" אמר: „מימי לא הלכתי ד' אמות בלא תורה". שאלו תלמידיו את ר' אדא בר אהבה: במה הארכת אתה ימים? אמר? „מימי לא הקפדתי בתוך ביתי". כלומר: לא התרגזתי על בני ביתי.

סבורני, אילו שאלו את ר' ישראל ברמן ז"ל בחייו: במה הארכת ימים? יכול היה לתת את כל שלוש התשובות בבת אחת. עד כמה שזכור לאלה שהיו מצויים במחיצתו: לא הקדים איש את ברמן מימיו לא לישיבה, לא להרצאה ולא למסיבת רעים. הוא, הזקן שבחבורה, היה תמיד מן הראשונים, מן הזריזים שמקדימים לכל דבר. לא זו אף זו: מן המקדימים ומן המקשיבים כאחד. תמיד היה עושה אזנו כאפרכסת לדברי חבריו, ואף לאלה שהיו צעירים ממנו לימים ורכים ממנו בתורה.

וד׳ אמות לא הלך מימיו בלא תורה. כיצד ? מי שזוכר את ברמן עוד מקישינוב, מימי שבתו בבית ממכר ספריו „מוריה״, ברח׳ שמידט 96, יעיד על כך. אתה מזדמן ל„מוריה״, ברמן קצר הראות אינו מרגיש בך ברגע הראשון : עסוק הוא במו״מ עם קוניו; וקוניו רבים היו תמיד, כי על כן כל דורש ספר עברי יסור לאכסניה זו ששמה „מוריה״. פתאום מסב ברמן את ראשו, מתחיל למצמץ בעיניו, מתבונן בבא, ומשהבחין בידידו — מורה או סופר — פורש זרועותיו לקראתו ומושך אותו הצידה, מניח את כל עסקיו, נשען בשני מרפקיו על הדלפק ומפליג עם אורחו למרחקי תורה, ספרות, היסטוריה, ענייני לשון ותרבות בכלל. ברגעים אלה שוכח ברמן את קהל קוניו הניצבים עליו, את מסחרו, שבמקרה נשתעבד לו, ועובר לעולם אחר, לעולם שהוא כולו רוח, שהוא כולו שלו.

והוא הדין בעניין שלישי. קיים ברמן בגופו את מצוות חז״ל: „אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו״. ידע ברמן כי אימה מביאה את האדם לידי קיצור ימים. עד כמה שזכור היה למקורביו, לא היה ברמן רגיל לבוא לידי כעס לא בביתו ולא מחוץ לביתו, ואם פגע בו מישהו היה פוטר אותו או בבת־צחוק של ביטול או בבדיחה קלה, ובזה יצא ידי חובת תגובה.

זקן ושבע ימים הלך ר׳ ישראל ברמן לעולמו, בגיל הגבורות הלך, אולם זקן היה אך בגופו, ואילו ברוחו, בנפשו, היה צעיר, צעיר שבצעירים. בת־צחוק נעימה, ולפעמים אף שובבה, היתה מרחפת על שפתיו ובפיו היתה שגורה לעולם מילתא דבדיחותא. ותכונה זו בלטה גם בכל מה שכתב, בעיקר בשלושת ספריו הגדולים שהוציא בתקופה האחרונה, לעת זיקנתו.

בכלל, כל מי שלא הכיר את ברמן פנים אל פנים וידע עליו אך לפי ספריו לא העלה כלל על דעתו, כי מחבר הספרים הללו הנהו כבר זקן מופלג. מספרים, והוא עצמו הירבה לספר על כך, כי כאשר נתגלגל פעם דבר מפרי עטו לידי ש. טשרניחובסקי ז״ל, שלא הכירו פנים אל פנים, גמר עליו את ההלל, ומתוך קריאה הפטיר : „בחור זה, סימני כשרון ניכרים בו, ועתיד מזהיר צפוי לו״. ובחור זה התקרב כבר אז לגיל שבעים. אכן, חושו הפיוטי של טשרניחובסקי לא היטעהו. טל של נעורים שפוך על פני יצירתו של ברמן, אשר במידה שהזקין הלכה יצירתו ונעשתה יותר רעננה, יותר חיה, כאילו נתקיימו בו דברי חז״ל : „תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהם, וזקני תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין דעתם מתיישבת עליהם״ (שבת קנ״ב). ואכן, חזר על ברמן אותו התהליך שעבר על ר׳ נפתלי הירץ וייזל. על הלז נחה רוח השירה בגיל ששים, ואת ברמן החלה לפעם רוח הסופר־האמן בגיל שבעים. נראה, כי בערימת האפר של ענייני חול ועסקים חמרניים לחשה אי־שם גחלת הקודש, אשר עם הסרת שכבת האפר העליונה התלקחה ותהי לשלהבת־יה.

לאמיתו של דבר, עוד בהיות ברמן בגולה, שקוע כולו ביוון המצולה של עסקי חול ופרנסה מחד, ובעסקנות ציבורית מאידך, היה כשרונו הספרותי מתעורר מזמן

לזמן, מתנער, מאבק החול שדבק בו ופונה לענייני קודש. בעיתים מעטות אלו, שקבע לעצמו, חיבר סיפורים קטנים, ספר להיסטוריה עתיקה, מאמרים, — הכל לפי רווחי הזמן שבין עסק לעסק, שבין טרדה לטרדה, מעין סופר לשעות הפנאי. אבל כאן בארץ, לאחר שפרק מעל עצמו את עול החול שברשות הרבים, ונתון היה כולו לרשות היחיד שלו, לרשות הייחוד וההתייחדות, נשאר לבדו במחיצתו עם כשרונו שנתגלה בו בכל עוזו.

שלושה ספרים־סיפורים הנחיל לנו ברמן בימי זיקנתו: „על נהרות אוקראינה", „על הגשר" ואחרון אחרון, „בין גבולות ומשטרים" — ועוד ידו היתה נטויה, לולא המוות האכזרי שלקח אותו ממש מעל שולחן עבודתו.

בספר „על נהרות אוקראינה" מתגלה ברמן כמספר בעל שיעור קומה לתיאור חיי העיירה הקטנה באוקראינה בסוף המאה שעברה. בתחום זה עשה ברמן במידה מסויימת לעיירה האוקראינית מה שעשה מנדלי לעיירה בליטא, מה שעשה שלום אש לעיירה בפולין, ואולי מה שעשה ש. בן־ציון לעיירה בביסראביה. מתוך חיבה יתירה חימם וטיפח ברמן בזכרונו את החוויות המרטיטות מימי הילדות ושמר בליבו את זעזועי נפשו העזים ביותר מן הימים ההם. כי בזיכרון נפלא, ער ורענן ניחן ברמן מטבעו, והוא ששימש לו מעין בור סוד שאינו מאבד טיפה.

תיאורו את „החדר" בעיירתו, עם המלמד מרדכי „קטונתי", מעיד על עינו הבוחנת והחודרת עמוק־עמוק פנימה, לראות את הנעשה בליבו ובנפשו של הזולת. משום כך, על אף מרחק הזמן של שבע עשרות השנים, המפריד בין כתיבת הספר לבין הימים ההם, יצאו התיאורים רעננים ורוטטים, עזים ובהירים, ברורים ושקופים כבאספקלריא מאירה, כאילו רק תמול שלשום היה הדבר. והציוריות הבולטת, הסגנון הבהיר והלטוש, העסיסי והשנון, הם שושבינים נאמנים לשלימות הספר ולהצלחתו.

גם בספרו השני, „על הגשר", שכוונתו היא לגשר הנטוי מעל פני התהום המפרידה בין השלשום לבין התמול, בין הישן־נושן לבין הישן המתעורר לקראת הד הקריאה של החדש הבוקע ממרחקים, מעלה ברמן מתהום הנשיה טיפוסים חיוביים ולצידם גם שליליים, שהוסיפו עוד לרחוש ברחוב היהודי. רגליו נעוצות עוד בתחום של יקהת הורים וסבים, ואילו ראשו מופנה כבר לדמדומי אידיאלים חדשים. לעומת היהודי הפטריאכלי ר' אהרן וחתנו הלמדן המופלג דניאל, איש התפיסה המהירה ובעל השכל החריף, מעמיד המחבר כאנטי־טיפוס את המלשין יוסלי ברודמן, אשר בתחבולות ערמתו הנתעבה מצליח להרוס את החיים הפטריארכליים ולהציף את פני העיירה בחלאה הציבורית. נוכל ערום זה מתחבר לאגודה אחת עם ראש הקהילה ו„החברה קדישא", שמואל יוסל, ושניהם פועלים בעצה אחת לרעת הקהילה עד כדי התנקשות גסה, הן בחיים והן במתים של קהילה זו. לעומת זאת מתאר ברמן בצבעים בהירים את חיי החייל העברי בצבא הצארי, — נושא שמעטים טיפלו בו.

בספרו השלישי, „בין גבולות ומשטרים", מגלה לפנינו ברמן את סוד צמיחתם של ניצני התנועה הלאומית בקרקע הביסראבית בסוף המאה שעברה לפני הפרעות בקישינוב ולאחריהן, בראשית המאה הנוכחית. בעיקר בולטים בספר סימני ההתעוררות הלאומית בחוגי הנוער היהודי בביסראביה על כל הלבטים שבעקבות התעוררות זו.

בן 84 היה במותו. חזק בגופו וחסון ברוחו, וכוחו עוד אתו לצאת ולבוא, ככוחו אז לעבודת הקודש, הן בתחום הספרות והן בתחום הציבוריות — ולפתע פתאום נקרא לישיבה של מעלה. תהא נפשו צרורה בצרור החיים של התרבות העברית.

דבר איחוד הארגונים

איחוד הארגונים של יוצאי ביסראביה בישראל נוסד לפני ארבע שנים על־ידי קבוצת חברים, שנתכוונו לדרך עממית בביצוע כל פעולה למען עולים ותיקים ועזרה יעילה למען עולים חדשים מביסראביה. את הדחיפה העיקרית לייסודו של איחוד הארגונים נתנה משפחת ס י ל ב ר מוואשינגטון. בשעת ביקורה בארץ, לפני חמש שנים הוזמנו ביזמתה לאסיפה מכוננת ועדי הארגונים המקומיים של בריטשאן, ליפקאן וסקוראן שכבר מקודם גילו פעילות עצמאית למען יוצאי ביסראביה. אל קבוצה זו נוספו גם חברים יוצאי אקרמן, קישינוב, חוטין ואחרים — וכך, בכוחות משותפים, הוקם המוסד „איחוד הארגונים", והרי שמות חברי ההנהלה:

י ו ש ב ר א ש : **שמואל חורש;** ס ג ן י ו " ר : **זאב איגרת;** מ ז כ י ר : **דוד רידל,** ח ב ר י ה ה נ ה ל ה : **מיכאל אמיץ, ברוך קמין, מאיר וייסמן, משה שטייף, חיים וייסאדלר, חיים פיכמן, שלמה וייסברג.**

י ו " ר כ ב ו ד : **י. בוכברג, ש. סילבר, ק. וינשטין** (ואשינגטון).

מראשית היווסדו שם לו איחוד הארגונים למטרה לעשות כל מה שביכלתו לתקנת הרבים, בלי להתחשב בהשתייכותו של הנזקק למסגרת ארגונית כלשהי. ואכן רבים הם הפונים לעזרה ורבים הם הנענים. דרך עבודתו של איחוד הארגונים היא בצנעה, ללא רעש ופומביות. ברור, שאת תחום פעולתו יכול היה הועד המרכזי של יוצאי ביסארביה ניתנה לו האפשרות לכך ואילו היה הוועד המרכזי של יוצאי ביסראביה בניו־יורק מגלה התעניינות נאותה בדרכי עבודתם של החברים בארץ.

יש לציין בסיפוק רב, כי משפחת ס י ל ב ר עמדה בהבטחותיה, נשארה נאמנה לעמדתה, ובהשפעתה הוכר ה„איחוד" שלנו על־ידי הוועד הביסראבי בוואשינגטון כארגון לגיטימי של יוצאי ביסראביה בישראל.

ואלה חברי הארגון של יוצאי ביסראביה בוואשינגטון:

י ו ש ב ר א ש : **איסידור בוקברג;** ס ג נ י י ו " ר : **מנוס מורוקנק, יסדורה שוורץ.** ג ז ב ר : **מקס צ׳ידל;** מ ז כ י ר : **קופל וינשטיין;** ח ב ר י ה ה נ ה ל ה : **סולומון פבר, רוזה שוורץ, חוה גולדנברג, סילביה סילבר, שלמה צ׳ידל, רות כהן, מורים בורדניק, ישראל ברקר,**

איחוד ארגונים יוצאי ביסראביה באמריקה

ידה ברקר, שרה בורדניק, אננה בוקברג, חערי כהן, מאליה כהן, אסתר פרבר, סלומון גולדנברג, י.ה. קרצינל, אדיטה מרקנק, מנום מרקנק, מעררי שורץ, בן פילבר.

כך נוצר קשר תמידי הדוק בין שני הוועדים, והתמיכה הכספית הנשלחת במועדה ע״י הוועד הוואשינגטוני, נותנת את האפשרות ל„איחוד״ לנהל את עבודתו השוטפת, ולו בממדים צנועים.

מן הפעלות החשובות של ה„איחוד״ יש להזכיר במיוחד את קופת גמ״ח, מיסודו של הועד שממנה נהנים כאמור, מאות חברים לא רק של הארגונים היסודיים, אלא של יוצאי ביסראביה כולה. וההנאה מתבטאת בקבלת הלוואות בתשלומים־לשיעורים קטנים וללא כל ריבית. נוסף לכך מחלק ה„איחוד״ לפרקים כספים בצורת תמיכה חד־פעמית לנצרכים. אנו מקווים כי הקופה תלך ותתפתח, ובתמיכת הוועד הוואשינגטוני מחד ובהכנסות הוועד הישראלי מאידך, תגדיל את הונה ותגביר כוח פעולתה לטובת החברים הנצרכים.

איחוד הארגונים רכש לו מעון משלו, ובימים הקרובים ייפתח בו המועדון של ה„איחוד״, בו יתרכזו החיים החברתיים של יוצאי ביסראביה לקהילותיהם.

חשיבות רבה נודעת לספר „על אדמת ביסראביה״, המוצא ע״י איחוד הארגונים, ושקובצו הראשון יופיע עכשיו. ספר זה, אשר ישקף את החיים הציבוריים הכלכליים, התרבותיים והציוניים בביסראביה של העבר הרחוק והקרוב, יעורר בוודאי עניין רב בקרב הציבור הרחב של יוצאי ביסראביה בכל חלקי הארץ ובכל חלקי העולם, בהם פזורים אחינו.

כאמור, מצטערים אנו על היחס האדיש של הוועד המרכזי בניו־יורק, המתעלם מפעולתו היעילה של ה„איחוד״. סבורים אנו, כי בשינוי היחס אפשר היה לתקן הרבה בתחום התמיכה והעזרה ליוצאי ביסראביה בארץ. אבל אנו מקווים שבסופו של דבר תיפקחנה העיניים לטובת אלה שכולנו רוצים בהטבת מצבם.

מאידך, אנו מוצאים לנחוץ להודות בדרך זו לכל חברינו בוואשינגטון, תוך הבעת תקווה, שלהבא יוסיפו מרץ ותמיכה ברוח ובחומר בכל מפעלינו כאן.

הוועד

של איחוד הארגונים של יוצאי ביסארביה בישראל

ובחוץ לארץ